

SÁROSPATAKI
FÜZETEK

1904

SZERKESZTI HORVÁTH CYRILL

SZERKESZTŐ ÉS KIADÓBIZOTTSÁG: FERENCZY ÁRPÁD,
HORVÁTH C., ROHOSKA JÓZSEF, SZÉKELY GYÖRGY.

SÁROSPATAK.

TARTALOM

I. PROGRAMM. Sárospataki Füzetek (hc.) . . . 1. 1.

II. ÉRTEKEZÉSEK, TANULMÁNYOK.

- Ferenczy Árpád**, A semlegesség elmélete . . . 160. 225. 1.
Horváth Cyrill, Adalékok Szombathi János
irodalmi munkásságához . . . . . 81. 145. 196. 1.
Illyefalvi Vitéz Géza, Társadalom, állam, jog . . . . . 19. 1.
Nagy Lajos, Platen lírája és Olaszország . . . . . 202. 1.
Novák Lajos, Martonfalvi György „Veni Mecum“-a . . . . . 28. 1.
Rohoska József, A legrégebb ref. hitvallás 5. 1
Székely György, Herbart etikája és eszthetikája 96. 174. 1.
Szinyei Gerzson, Sárospataki diáklázadásos a XVII.
században . . . . . 39. 1.
Zsindely István, Legrégibb formulagyűjteményünk
tekintettel a magyar jogi műveltségre . . . 129. 209. 1.
Zsoldos Benő, Az 1790/1-iki országgyűlés vallásügyi
tárgyalásaihoz való előkészületek kulissza-titkaiból 193. 1.

III. ISMERTETÉSEK, BIRÁLATOK.

- Ballagi Aladár, Régi magyar nyelvünk és a Nyttörténeti
Szótár. Ism. **Domby László** . . . . . 62. 1.
Bartha József, A kath. énekköltészet a XVIII. századig
Ism. **Horváth Cyrill**. . . . . 50. 1.
Ferenczy Elek, A Zemplénnvármegyei Kazinczy-Kör
évkönyve Ism. **Hl.** . . . . . 184. 1.
Imre Sándor, Gróf Széchenyi István nézetei a neve-
lésről. Ism. **Székely György**. . . . . 66. 1.
A Képzőművészeti Társulat téli kiállítása. Tájképfestők
Ism. **Mitrovics Gyula**. . . . . 71. 1.

IV. ADALÉKOK, APRÓSÁGOK.

- Bessenyei György**, A társaságnak eredete
és országlása . . . . . 103. 178. 237. 1.
ifj. Csécsi János korához. Közli Földváry László . . . 246 1.
Kazinczy ifjúkori verseiből; emlékeiből . . . . . 47. 126. 1.
Szemere Pál, Nemes Bor Ferentz sírhalmánál . . . 192. 1.
Tóth Kálmán verseiből, Paralipomena . . . . . 119. 1.

SÁROSPATAKI
FÜZETEK

•••• SZERKESZTI
HORVÁTH CYRILL

MEGJELENIK MINDEN
◦◦ NEGYEDÉVBEN ◦◦
EGY ÉVFOLYAM ÁRA
◦◦ 6 KORONA ◦◦
ELSŐ FÜZET ◦ SÁROS-
◦◦ PATAK ◦ 1904 ◦◦

TARTALOM

Programmunk. — **Az első református hitvallás.** Rohoska Józseftől (5—19. l.) **Társadalom, állam, jog.** Dr. Illyefalvi V. Gézától (19—28. l.) **Martonfalvi György „Veni Mecum“-a.** Novák Lajostól (28—38. l.) — **Iskolai emlékek: Sárospataki diáklázadások a XVII. században.** Szinyei Gerzsontól (39—46. l.) **Ifjúkori vers Kazinczytól.** (47—49. l.) — **Irodalom, művészet: Bartha: A kath. énekköltés a XVIII. századig.** Horváth Cyrilltól. (50—62. l.) **Ballagi: Nyelvt. és a Nyt. Szótár.** Domby Lászlótól (42—65 l.) **Imre Sándor: Gr. Széchenyi István nézetei a nevelésről.** Dr. Székely Györgytől (66—71. l.) **A Műcsarnok téli tárlatáról.** Tájképfestők. Mitrovics Gyulától (71—77 l.) **Apróságok: Tompa-reliquiák.** (78—80. l.)

SÁROSPATAKI FÜZETEK.

Hosszas tépelődés, fontolgtatás után indítjuk meg ezt a folyóiratot. Sárospataknak esztendőnk hosszú sorával ezelőtt volt már tudományos folyóirata, melynek születése, pályája nem kisebb névhez fűződik, mint az Erdélyi Jánosé, s ennek a folyóiratnak meg kellett szünnie, mivel éltetői „írók is, pártfogók is“ egyben nem lehetek. Vajon nem kell-e visszariadnunk a példa láttára főképp ma, a XX. században, mikor a tudományt a folyóiratoknak hasonlíthatatlanul nagyobb száma, a fölmerülő kérdéseket a hírlapoknak egész serege szolgálja? Vajon van-e létjoga egy új Sárospataki Füzeteknek?

Komoly kérdés bizonyára. Mi nem kelhetünk versenyre a budapesti Szemlékkel, amelyeket kiváló írók népes gárdája ír és jelentékeny anyagi segítség támogat; de nem is akarunk versenytársak lenni. A mi létjogunk alapja: egy üresen álló hely betöltése, el nem mondott, rejtve maradt dolgoknak elmondása. Első sorban mint helyi jellegű, mint vidéki folyóirat kérünk szót az irodalomban, mint a decentralizációnak hívei, melyet az ország művelődése és a nemzeti cél egyaránt követel.

A Kármán, Kazinczy, Széchenyi idejében erős centralizációra volt szükségünk. A hatalmas centrum ma már megvan; de viszont vidéki központjainak száma kicsiny, s különösen a fővároson át beözönlő idegen áramlat nem találkozik a faji és nemzeti, a hagyományos elemek ama feloldó, átalakító erejének akkora mértékével, mekkorával a „nemzeti“ fejlődés érdekében találkozni kellene. Az európai szellem eléggé emel bennünket, de a tiszta faji erők forrásai, melyek ép itt künn, a vidéken buzognak legjobban, kelleténél kevésbé

éreztetik hatásukat. Valóban a vidéki kulturális centrumok kérdése valódi nemzeti feladat, melynek megoldása legkönnyebben a régi középpontok felvirágoztatása által sikerül. Egyesítenünk kell az elméket és szíveket a hagyományoknak emez ősi, többé-kevésbé gazdag forrásai körül és össze kell gyűjtenünk kincseiket, hogy a nagy egyetemes szellemi munka és haladás szolgálatába álljanak — és akkor ebben a tevékenységben lehetetlen Sárospatakról, Sárospatak ősi iskolájáról megfeledezni. A történelem úgy tudja, hogy ez az iskola századokon át egy hatalmas területnek, egy hatalmas rétegnek „világító tornya” volt, melyre a magyarság ezrei gondoltak büszke lelkesedéssel, hálás gonddal mint dajkáló édesanyjokra: vajon nem lehetséges-e, hogy a szellemeknek az a tekintélyes gárdája, melyet ezekhez a falakhoz a jelenben is kegyelet szálai kapcsolnak, egyesüljön a kítűzött lobogó alatt, ennek az iskolának ismét központtá tételére. Mi számítunk erre az egyesülésre és óhajtásunk, hogy az új Sárospataki Füzetek ennek az egyesített tudományos életnek hűséges tükrévé fejlődjék nemzeti és faji eszményeink szolgálatában.

Azonban egyebet is akarunk. Az irodalomban csupán annak van joga meghallgatásra, akinek van mondani valója, értve e szón a szellemnek új tartalomban vagy formákban való gyarapítását. Ápolni akarjuk a tudományt, különösen az irodalom- és művelődéstörténetet, különös tekintettel a magyar egyházi és iskolai élet múltjára, a jog- és társadalom-tudományokat, és a mi fő: meg akarjuk nyitani a pataki főiskola régi gyűjteményeinek kincsesházát értékes és fontos adatok közvételével, melyek a tudomány szempontjából hasznosaknak látszanak, s nem mondunk le végül a kritikáról, melynek szükségessége és fontossága ez idő szerint jobban érezhető, mint valaha.

A Sárospataki Füzetek nem fog hízelegni senkinek, de nem is akar senkit bántani. Mi hirdetjük a vélemény-

nyek szabadságát, mely hosszú harcoknak legszebb vívmánya, és tisztelni akarjuk az egyéni meggyőződést mindenben és minden irányban, s ép azért irtózunk attól a „kritikától“, melynek alapjai változó hangulatok és nem a tudománynak megállapított törvényei. Mert a kritikát mindenek fölött tudománynak tartjuk, melynek hivatása, hogy mint bizonyos kémiai vegyületek a salakból a nemes fémeket, az előtte levő alkotásokból az értékeset, a haladás elemeit, azt, ami bennök előbbre viszen, kiválassza és mérlegelje, hibákat, félreértéseket korigáljon, legrosszabb esetben az olvasót tájékoztassa arról a szintről, melyet a múlt immár elért, s a melyen a jelen vagy a jövő emberének alul maradnia épp ezért nem szabad.

Azt fogják mondani, hogy ez a kritika nem egészen a mi kiváltságunk; igaz, de az efféle kritikából a „több“ soha sem árthat ott, a hol a „sok“ legfőlebb ábrándjainknak tárgya, és részünkről ezt a kritikát szintén bizalommal írjuk a kibontott lobogóra.

Vajon lesz-e ennek a zászlóbontásnak fogantaja? Ki tudná megmondani? Részünkről (erősebb, hatalmasabb vállalkozók hiányában) megfujjuk a kürtöt. Ha szava visszhang nélkül hal el, az se háborgat: megtettük, amit tehattünk. Mert: Qui incrementum dat, Deus est.

A LEGRÉGIBB REFORMÁTUS HITVALLÁS.

I.

A véleménykülönbségeket és az elvi ellentéteket az emberiség történetének folyamán sehol sem látjuk annyira kiélezve, mint a vallásban. Annyi véleménykülönbséget és hitelvi ellentétet pedig egyetlenegy világvallás sem képes felmutatni, mint éppen a keresztyénség. A keresztyénség őskorának, az apostoli kornak éles ellentétei, amelyek már a kezdet kezdetén is felekezeteket hoztak létre és felekezetieskedéseket támasztottak — az egyház egész történetén végighúzódnak s az érzékenységnek, a féltékenységnek és erőszakoskodásnak sokszor az embertelenségig fokozódó szenvedélyeit tüntetik fel. Az egymás ellen indított harcok jelszavai mindenik táborban az Isten és a Jézus Krisztus; a hadüzenet oka az istentagadás; aminek vádját az elvakúlt ellenfelek egymásra kenik; a hosszú emberöltőkön át tartó háború bevallott célja az istentelenség kiirtása, ha kell, tűzzel és vassal. A vallási harcok olykor a politikai harcok alakját öltik fel, vagy megfordítva: a politikai harcok a vallási harcok látszatába burkolóznak. Mindkét esetben az úgy vélt „igaz hit“ önti rá a fanatizmus olaját a szenvedélyek föllobbant tüzére. Az az „igaz hit“ mártírokat támaszt, de egyúttal hóhérokat nevel; egy egész világot átölel az isteni szeretet lelkével s ugyanakkor testvérét viszi a vérépadra. Mit hiszesz? Ez az egyetlen probléma sokkal több bonyodalmat támasztott a világban, mint a modern diplomáciának ezernyi fogós kérdése. És a reá való feleletadásba annyi jobb sorsra érdemes agyvelő fáradt bele egész a kimerülésig. De elvégre is számolni kellett a kérdéssel. Ha a világ odáig jutott, hogy hittani tételekkel akarta meghatározni a keresztyénség karakterisztikumát; ha képtelen volt megérteni a Mesternek felséges tanítását: „arról ismernek meg benneteket, hogy az én tanítványaim vagytok, ha egymást szeretitek“: kénytelen volt haladni az önmaga által választott szövevényes úton,

Már a két hatalmas világnézet első összecsapása megteremtette keresztyén részről az apologiákat, melyek a görög-római szellem támadásával szemben védelmezték Krisztus egyházát, kifejtették annak igazait, megvetették tanrendszerének alapját. A védekezésnél a támadó fél módszere jött használatba és ettől a módszertől soha sem tudott megszabadulni a keresztyén egyház, akkor sem, mikor a maga kebelében meglevő, különben egész természetes elvi különbségek eloszlatására és az uniformitásnak megteremtésére létrehozta az apostoli hitvallást, mint az igaz hitnek zsinórmértékét.

Az uniformitás külsőleg létrejött, az egységes, katolikus egyház megalakult, az elvi különbségek azonban megmaradtak, lappangva a szívek fenekén, majd itt-ott fel-feltűnedezve, végre teljes erővel kitörve a reformációban. A katholicizmus és protestantizmus harcaiban a régi fegyverek újból előkerülnek; a támadás és védekezés műveletei lázasan folynak minden irányban s a maga kebelében ismét több felekezetre oszlott protestantizmus úgy a külső közös ellenséggel, mint a belső ellenfelekkel szemben egymás után szerkeszti meg a maga „igaz hitének” programjait, a confessiókat vagy hitvallásokat. — Ezekre mint szimbolumokra felesküsznek s a tőlök való eltérést sokszor meglehetősen kiméretlen módon kárhoztatják.

A protestantizmus két fő iránya, a németországi és a schweizi, Európaszerte gyorsan elterjedt; az egyes államokban bizonyos nemzeti jelleggel szervezte egyházait és külön-külön megformulázott confessiók alapján, melyek valóságos mesterművei a theologia művészetének s mint ilyenek egyúttal megbecsülhetetlen okmányai a keresztyén, közelebről a protestáns tanfejlődésnek. Egy részök ma is érvényben van az illető felekezeteknél, más részök azonban elévült s tisztán csak a tudomány szempontjait szolgáló gyűjteményekben található fel; ismét más részök annyira feledésbe ment, hogy a gondos gyűjtők figyelmét is kikerülte a porlepte fóliánsok sárgult lapjai között. Az újabb és újabb kiadású kollekciók azonban mind teljesebbekké válnak s mind több-több darabot hoznak nap világra a feledés homályából.

Rendkívül becses hitvallás gyűjteménnv jelent meg újabban Müller Károly, erlangeni theologia-tanártól¹, mely a maga 58 darabjával a korábbi legteljesebb confessio-gyűjteményt²

¹ Die Bekenntnisschriften der Reformirten Kirche. Leipzig. 1903.

² Niemeyer: Collectio Confessionum in ecclesiis reformatis publicatarum. Lipsiae. 1840.

is túlszárnyalja. Müller számos újabban felkutatott confessiót közöl, melyek között nem egy igen fontos egyháztörténeti dokumentumúl szolgálhat; legbecsesebb azonban kétségkívül a kelet-frízlandi prédikátorok hitvallása az 1528. évből¹, részben, mivel ez az eddig ismert legrégibb református confessio, részben, mivel meglehetősen közel visz bennünket a Zwingli-féle hittan urvacsora-elméletének eredeti forrásához. Az egyháztörténelem nem használta fel kellőképen ezt a becses történeti okmányt, sőt jóformán igen kevés figyelemben részesítette². A kutató egész sereg egyetemes és részleges, sőt speciáliter hollandi egyháztörténeti művet végig lapozgathat a nélkül, hogy csak egy szó említést is találna róla, pedig, hogy a vele való tüzetesebb foglalkozás még bizonyos újabb szempontokra is rávezethet bennünket, talán sikerül kimutatnunk az alábbi sorokban.

De lássuk mindenekelőtt magát a confessiót, melyet a fenmaradt ó-hollandi szöveg nyomán, magyar fordításban mutatunk be olvasóinknak³.

II.

SUMMÁJA ÉS BEVALLÁSA

a keleti Frízland prédikátorai keresztyén tudományának, melyből meglátható, hogy ők sem Isten igéjét, sem a sákramentomokat meg nem vetik, amiként hamisan rájuk fogták.

Summája a mi tudományunknak, a mit mi, keleti Frízland prédikátorai egy értelemmel tanítunk, készek levén bármikor is erről bővebb felvilágosítást adni a szentírásból.

1. articulus. Isten, az Úr ismeri (2 Tim. II, 19.), szereti (Jer. 31, 3.) és megáldja övéit az örökkévalóságban (Mát. 25, 34.). Ő az ő országát az ő áldottainak elkészítette a világ alapvetése előtt, az ő egyetlen, szeretett fiában, Krisztusban (Ef. 1, 4.).

2. artikulus. Ez még most el van rejtve mindaddig, míg az időben ki nem jelentetik azoknak külsőképen az isteni igének emberré levése (1. Tim. 3, 16,) és hirtetése (1 Kor. 2, 2) által, mely előbb nevezett a Fiú, Krisztus (1 Im. 1, 1. 2. 3.); belsőképen a szent lélek által és a hit által, amely Isten-

¹ 930—935. lapokon.

² A Müller által összeállított repertorium is mindössze csak ennyi: Emmius, *Rerum Frisicarum historia*, Lugd. Bat. 1616. Meiners: „Oost fríslandts kerkelyke Geschiedenisse, Groningen. 1738. Cornelius: *Der Anteil Ostfrieslands an der Reformation*. Münster 1852. Kruske: *Johannes á Lasco und der Sacramentsstreit*. Leipzig, 1901.

³ A fordítást a Meiners i. m. 50. s. köv. lapjain közölt szöveg után készítettük, mely lényegében ugyan nem, de némileg mégis eltér a Müller-féle szövegtől.

nek tulajdon adománya és bennök való munkája (Ján. 6, 29. Ef. 2. 8.).

3. artikulus. Így tehát az egyedüli Krisztus az igazi közvetítő Isten és az emberek között (1 Tim. 2, 5.); ő egyedül az ajtó (Ján. 10, 7.), az út (Ján. 14, 6.), az igazság és az élet. Ő tétetett nekünk Istentől bölcseséggé, igazsággá, szentséggé és váltsággá (1 Kor. 1, 30).

4. artikulus. Az egyedüli Krisztusban jelenti ki Isten és adja az ő jóságát, irgalmasságát, kegyelmét, a bűnök bocsálatát, a megigazulást, az üdvösséget és az örök életet; röviden: Őt magát (Ján. 3, 16. — Róm. 8, 29. 32.). Ő benne ad mindent, amit tőlünk a törvényben kíván (Róm. 8. 2—4.) és amit nekünk az evangéliumban ígér (2 Kor. 5, 21.). Mivel Krisztus a vége (Róm. 10, 4.) és teljessége mind a törvénynek, mind az evangéliumnak (Róm. 1, 1. 2. 3. 16. 17.). A törvény mint egy szigorú mester kényszerít a Krisztushoz a mi bűneinknek kijelentése által (Gal. 3, 24.); az evangélium hívogat ő hozzá az isteni kegyelem kijelentése által (Mát. 11, 28.).

5. artikulus. Nemcsak a Krisztust adja nekünk Isten és minden dolgokat vele együtt és ő benne (Róm. 8, 32.), hanem ad nekünk, teremt bennünk hitet, amely hit által mindezeket elfogadjuk, magunkévá tesszük s magunkat arra bízjuk. Ez teszi azt, hogy Krisztus testét, sőt Krisztust egész teljességében enni és inni (Ján. 6, 29. 35. 53. 54.); Krisztussal való keresztség, azaz a szent lélekkel megkereszteltetni (Ján. 1, 33.), újjá születni (Ján. 3, 3.), az Atyától neveltetni és taníttatni, Krisztusnak adatni (Ján. 6, 44. 37. 65.), Krisztushoz jönni, az ő szavát hallani (Ján. 10, 16.).

6. artikulus. Egyedül Isten teszi ezt, azaz ő prédikál, ő keresztel, ő adja a szent lelket és a hitet. Egyedül ő munkál belsőképen a szívekben és mi ahhoz semmit nem tehetünk. Így cselekedvén pedig ő nem csupán ép ebben az időben, mikor mi prédikálunk, hallunk, megkereszteltetünk, külsőképen urvacsorát tartunk, de azelőtt és azután is, amint az az ő isteni akarátának tetszik — Isten munkájának a mi munkánkhoz nem lehet s nem szabad köttetni s kötve lenni.

7. artikulus. Istennek saját munkája, az ő prédikálása, keresztelese stb. egyedül hathatós, hasznos és szükséges az Isten előtt való megigazulásra és üdvösségre; a lelkiismeret vizsgálására és biztosítására.

8. artikulus. Am azért hasznos a mi külső munkánk is, mint a prédikálás, a prédikációhallgatás, keresztelese és megkereszteltetés, az urvacsoratartás, de csupán csak az embereknek való egyéb dolgokra, amint itt következik.

9. artikulus. A prédikálás szolgál tanításra, intésre, fedésre, meggyőzésre és arra, hogy Krisztust kijelentse, hogy az embernek semmi oka a bűnre ne legyen (2. Tim. 3, 16. — Mát. 24, 14. — Ján. 15, 22.).

10. artikulus. A vízkeresztség arra szolgál, hogy a többi keresztyének közé számíttassunk és bejegyeztessünk (Mát.

5, 14. 15.) mint olyanok, akik Krisztussal akarnak és fognak — a mi a bűnös életet illeti — meghalni és egy új életre ismét feltámadni (Róm. 6, 3. 4.).

11. artikulus. Az úrvacsora szolgál az Úrnak emlékezetére és az ő halálának hirdetésére, míg nem eljövend (Luk. 22, 19. 1 Kor. 11, 24—26.). Arra is, hogy bizonyosságot tegyünk a hitről, mely igazi, egyetlen evése és ivása Krisztus testének és vérének. Ez egyúttal a testvéri szeretetre is szolgál.

12. artikulus. Ámbátor ezek és minden más dolgok, sőt az ördög, halál és pokol az Isten kiválasztottainak és az Úr szeretetteinek kell hogy javára szolgáljanak (Róm. 8, 28.), de épp olyan erősen áll az az alap, hogy semmiféle cselekedet, még ha az Úr rendelte is, semmi sákramentom, semmi külső dolog nem szükséges, hasznos vagy hathatós Isten előtt a megigazulásra és üdvösségre. E tekintetben azt tudni, hogy Isten oly dolgokért megigazultnak ítél és üdvözít, olyan, mint a közönséges ember felfogása.

13. artikulus. Máskülönben nem volna Krisztus az egyedüli és teljes megigazulás és üdvösség; máskülönben Isten adományának és bennünk való munkájának, ami a hit, tökéletlenné kellene lennie az üdvösségre, ami nem lehet, miután egyedül a hitnek tulajdoníttatik örök élet (Ján. 3. 15. 16., 8, 12.).

14. artikulus. Ebből nem következik, mint ahogy ránk fogják, hogy a Kereszttség és az Úrvacsora megvettetik és elvettetik az okból, mert azok Isten előtt nem érvényesek a megigazulásra és üdvösségre, valamint a többi jó cselekedetek, amelyek felebarátaink javára vannak és az Isten által parancsoltatnak, sem vettetnek meg és vettetnek el azért, hogy Isten előtt nem tesznek megigazultakká és nem üdvözítenek.

15. artikulus. De helyesen megbecsültenek és méltányoltatnak, ha az ember azokat a gyülekezet javára, ennek mulandó testi vagy külső hasznára használja vagy használni tanúlja.

16. artikulus. Ha úgy volna, hogy egyes külső dolgok, jelek vagy cselekedetek olyanoknak tartatnának és ránk kényszeríttetnének, mintha azok Isten előtt megigazulásunkra és üdvösségünkre érvényesek volnának és szükségesek is, úgy azok e tekintetben megvetendők és elvetendőek lennének.

17. artikulus. Nem másképen és nem kevésbé, mint ahogy az Isten leike az egész aldozati cselekedetet, ünnepet bőjtöt, stb. megbünteti a proféták által (És. 1, 12. — Jer. 7, 21. 22.) és ahogy Pál a körülmetélést megveti és elítéli a visszaélés miatt (Gál. 5, 2.), azaz a hitelenségért, mely által ők ama dolgokat az Isten előtt való megigazulásra és üdvösségre hasznosaknak ítélték és a testvéri szeretet igazi jó cselekedeteit elhanyagolták.

18. artikulus. Ezért, ha valaki a Keresztségre vagy az Úrvacsorára vagy más külső dolgokra kényszeríttetnek, mint olyan dolgokra, melyek az ő megigazulására és üdvösségére, vigasztalására vagy lelkiismeretének erősítésére szükségesek:

egész szabadon használatlanul hagyhatja azokat a dolgokat, hogy bebizonyítsa és védelmezze a Krisztusban való hitnek szabadságát és tisztaságát (Gal. 2, 14. 16. 21.).

19. artikulus. Igenis, felelős önmagáért, hogy olyan alkalomkor így tegyen, valamint hogy azért éppen ne legyen megvetője a sákramentomoknak, hanem csakis a hitetlenségnek.

20. artikulus. Aki Krisztust bírja a hit által, annak nem szabad más dolgokra sem éhezni, sem szomjúhozni. Ha éhezik vagy szomjúhozik más dolgok után, mintha azok még szükségesek és hasznosak volnának neki az ő megigazulására és üdvösségére, akkor nem ismeri Krisztust és nem bírja őt (Ján. 6, 27. 35. 50—56.).

21. artikulus. Röviden: hadd maradjon Keresztség és Úrvacsora mind a többi, Isten által parancsolt vagy másképp meghagyott dolgokkal, a felebarátnak hasznosokkal, hadd maradjanak, mondjuk, érvényben s álljanak erősen, ahol érvényesülhetnek s érvényesülni fognak, azaz a gyülekezetnek külső, testi szolgálatára.

22. artikulus. De Isten előtt, ő közte és mi közöttünk nem lehetnek s nem is fognak az egyedüli közbenjáró Krisztus helyén sem állani, sem érvényesülni.

23. artikulus. Maga Krisztus és az ő benne és Isten könyörületességében való tiszta, hamisítatlan hit, amely ő benne jelent meg és ajándékozott — az egyedüli közbenjáró Isten között és mi közöttünk, akit Isten egyedül tekint és fogad el, s mi egyedül erre bízhatjuk magunkat: azaz: egyedül hasznos, érvényes és szükséges (Tim. 2, 5. 6.). Igen, Krisztus maga a mi egész megigazulásunk és üdvösségünk, vigasztalásunk és biztosságunk (1. Kor. 1, 30. 31.).

24. artikulus. Ehhez a Krisztushoz és az ő benne való hithez semmi külső dolog nem segít, semmi teremtett dolog, mert egyedül Isten adománya és munkája, mely az írásban egyedül az Istennek, az Atyának, Fiúnak és Szentléleknek tulajdoníttatik (Ján. 6, 29.).

25. artikulus. Jóllehet Istennek adománya és munkája külső dolgokról, vagy külső dolgok által ered, mint Pál mondja: a hit hallás által vagon, Róm. 10, 14. 15. 17., de nem a külső dolgok adják őket, mint szintén Pál mondja: így hát sem a ki plántál, sem a ki öntöz, hanem Isten az, aki adja a növekedést (1 Kor. 3. 7.).

26. artikulus. Ezek után a hit szilárd alapja a dolgoknak, amelyeket remélünk, s bizonyítéka azoknak, amiket nem látunk (Zsid. 11, 1.), azaz Isten kegyelméből a bűnök bocsánatának, megigazulásnak és üdvösségnek, melyek nekünk Krisztusban és Krisztus által adottak. Továbbá a szentlélek bizonyítja a hívők lelkével, hogy ők Istennek gyermekei (Róm. 8, 16.). Végre, mivel a hívők ugyanazon szentlélekkel, mint egy biztos záloggal megpecsételtetnek (Ef. 1, 13. 14. — 2 Kor. 1, 21. 22.), ebből csalhatatlanul következik, hogy a hívők sem-

miféle külső dolgok által, semmiféle munka által, amit tesznek, nincsenek biztosítva az ő lelkiismeretökben.

27. artikulus. Már előzőleg hívőknek, azaz az ő megigazulásuk és üdvösségük felől a Krisztusban vigasztaltaknak és biztosítottaknak kell lenniök; ha nem ilyenek, minden, amit tesznek, kárhozatos rájuk nézve (Róm. 14. 32.).

28. artikulus. A hívők bizonyoságot tesznek más emberek előtt az ő hitökről a sákramentumok jegyeinek használata által és sokkal inkább a testvéri szeretet munkái által (1 Kor. 10. 16. 17. — Ján. 13. 4—5.). Azonban maguk nem nyerneket hitet, vigasztalást vagy biztosítást egyes munkák által.

29. artikulus. Valamint a borkereskedő — a koszorú által, amelyet veszen, kiakaszt vagy kiakasztott ajtajára, nem magát biztosítja a bor felől, hanem másokat, s ő neki magának előre, még mielőtt a koszorút kifüggeszti, biztosítva kell lennie a felől, hogy van bora a pincéjében :

30. artikulus. Az Úrvacsora nem biztosít egy keresztyént is a felől, hogy ő keresztyén ember és hite van, hanem még mielőtt az urvacsorához járul, biztosítva kell már lennie róla.

31. artikulus. A ki nem lelkiileg, hit által eszi és issza Krisztus testét és véréát, azaz aki nem éhezi a Krisztust, az az Úrnak kenyerét és poharát, az ő testének és vérének jegyeit saját kárhozatára eszi és issza (1 Kor. 11. 27. 29.).

32. artikulus. Ha te, szegény ember, még először biztosítást és vigasztalást akarsz szerezni, akkor nincs meg a hited, mely hit maga a biztosítás (1 Kor. 11. 28. Zsid. 11. 1.). Ha nincs hited, akkor nem is eszed és iszod a Krisztus testét és véréát (Ján. 6. 53—56.). Ha ezt nem teszed, akkor annak a külső jegyeit saját kárhozatodra veszed magadhoz, mint valami gyalázkodó. Ennélfogva leginkább megvetik ezt a sákramentomot azok, akik azt tettetik, hogy nagyon nagyra becsülik.

33. artikulus. Szóval: mivelhogy a Keresztség és az Úrvacsorája és más külső dolgok és cselekedetek nem szolgálnak a megigazulásra és üdvösségre, épen úgy nem szolgálnak a vigasztalásra és biztosításra sem. Mert ahogy Isten egyedül az egy közbenjáró, Krisztus által és a hit lelke által kezdi meg a jó munkát bennünk, úgy be is végezi (Fil. 1. 29. Róm. 8. 1. 15—17. 32—34.), azaz valamint ő megigazít és üdvözít, úgy vigasztal és biztosít is egyszersmind (Éf. 1. 13. 14. 3. 17. 18. 2 Kor. 1. 21. 22. 1 Pet. 5. 10.).

Summája és vallástétele azért is a mi hitünknek

egészen röviden :

Mi egyedül Istenben, az Atyában, Fiuban és Szentlélekben hiszünk, azaz: megismerjük és vesszük a mi bűneinknek bocsánatát, az örök igazságot és üdvösséget egyedül Istentől, az Atyától, az ég és föld teremtőjétől; egyedül a Fiú isten által, a mi közvetítőnk, a Jézus Krisztus által; egyedül a mi

vigasztalónknak, a Szentlélek istennek biztosítása által. Nem ismerünk el e részben semmit, ami nem maga Isten, vagy amit nem maga Isten tesz, és nem is tartunk semmi mást szükségesnek és hasznosnak a mi üdvösségünkre.

Záradék.

Mivelhogy pedig imez artikulusok Istenre és az egyedüli közbenjáró Krisztusra és a hitre mutatnak és a szentírásan alapúlnak, nem hallgathatjuk el azokat, míg csak a mi juhaink az ő jogos Atyjoknak, Krisztusnak hangját mi általunk, szegény szolgálók által akarják hallgatni. Amely dologban inkább Istennek, mint az embereknek kell engedelmeskednünk. Ha egyeseknek a szentírás több kifejezésére nézve más felfogásuk van, mint a mienk, még ha tévelygő és hamis is, nem szabad azért s nem is akarjuk azokat mint nem keresztyéneket kárhóztatni, eretnekeknek vagy csábítóknak tartani mindaddig, míg a Krisztusról, az egyedüli jogos közbenjáróról való fogalmuk és tanaik által más cselekedetekre és dolgokra nem csábítanak és vezetnek, mint amelyek szintén szükségesek és hasznosak volnának az üdvösségre és megigazulásra, hanem velünk egyetértenek abban, hogy maga a Krisztus az egyedüli ur, megigazulás és üdvösség Isten minden kiválasztott gyermekei közül.

Ha pedig ők minket a mi felfogásunk miatt mint nem keresztyéneket kárhóztatnának, eretnekeknek és tévelygőknek tartanának, akkor mi örülünk és hálát adunk Istennek, hogy az utolsó napon nem ők, hanem a Krisztus — a kire nézve mi, ami az üdvösséget illeti, az írást alkalmaztuk és az embereket utasítottuk — lesz a mi ítélőbíránk, ítélvén az írásnak, a hitnek és a léleknek zsinórmértéke szerint, 1 Kor. 14, 29. — Róm. 12, 7. — Ján. 4, 1. 6.

Az írásnak sok helyére, szavaira és heszédeire nézve tévedhetünk a lélek igazi értelméről való tudatlanságból, úgy azonban, hogy azért nem tévedünk a fő summában, ami a Krisztus és az ő benne vetett hit, és nem vész az el ránk nézve. 1 Kor. 3, 11. A mi ismeretünk és profeciánk rész szerint való, ezért kell abban naponként gyarapodnunk. Kol. 1, 9. — Ef. 1, 17. 18. Csel. 15, 32. 41.

Ime a Confessio Frisca.

Az akkori idők szelleméhez képest a lehető legracionálisabb, a lehető legtisztább előterjesztése a biblián alapuló puritán reformátori hittannak, mely egyúttal nemes határozottsággal és férfias nyíltsággal foglal állást a reformáció legkényesebb problémájában, a sákramentom-kérdésben.

III.

Tudvalevő dolog, mily sok izgalmat támasztott a kezdet nehézségeivel küzdő protestantizmusban a sákramentom-

harc, mely azt a maga nyugodt fejlődésében megakasztotta, végre is szétagolta s ellenálló képességében meggyengítette. A transsubstantiatio tanától végképen szabadulni nem tudó wittenbergi és a szabadabb szellemű, következetesebb zürichi reformátorok között az ellentét annyira kiélesedett, hogy azt a közbelépő genfi nagy egyházipolitikus sem volt képes elenyésztetni azzal a különben szerencsés formulával, mely egyedül lett volna hivatva, hogy létrehozza az ellentétes irányok között az óhajtott kompromisszumot. Az erélyes és nagy tekintélyű Luther utolsó szava mélyen bevésődött követőinek lelkébe. Ezek az egyezségekre gondolni sem akartak többet. — A Zwingli emelkedett szelleme pedig az amott visszautasított békejobbot a kálvinizmus testvéri karjába fűzte.

Németalföld egészséges gondolkozású és szabadelvű népe mindjárt a reformáció kezdetén annak az iránynak a hívévé szegődött, mely Zwinglit ismerte el vezéreül. Kiváló, eredeti gondolkozói és theologus kapacitásai között többen voltak olyanok, kik már jóval Luther föllépte előtt kifejtették a reformátori tanokat. Ezek között különösen a nagyhirű Wessel János († 1489) gyakorolt maradandó hatást az utódokra. Szabadelvű urvacsorai nézetei szűkebb hazájának, Frízlandnak theologusainál élénk emlékezetben maradtak, s nem csalódunk, ha jó részben ennek a hatásnak tulajdonítjuk a keleti frízlandi református prédikátorok racionalisztikus sákramentumelméletét is. Megerősít bennünket eme föltevésünkben a tárgyalás alatt levő confessio létrejövételének története, amelyből kitetszik, hogy itt egy, a schweizi hatást megelőzőleg is forgalomban volt elmélettel állunk szemben. Ezt a történetet Müller is közli a confessióhoz készített bevezetésében¹, noha röviden; szólanak róla a repertoriumba iktatott szerzők is, leg részletesebben azonban Emmius, XVII. századbeli történetíró írta meg *Rerum Frisicarum* című történeti művében².

„Miután Edzard, a ritka bölcseségű fejedelem, a béke és egység őrizője a halál által elragadtatott, a sátán keleti Frízland gyülekezeteit pusztító visszavonással akarta megmérgezni, mely már akkor a német egyházakat javábanrombolta. Luther ugyanis igen hevesen támadt mindazokra, akik vele nem voltak egy véleményen. . . . A Lutherrel tartó szomszédbeli, heves fejű és rigolyás emberek látva a mi egy-

¹ I. m. XXI. l.

² 846—47. l.

házaink békéjét és egységét, s tudva, hogy ezeknek tana nem az ő nyök szerint való, rossz szemmel nézték azt s elkezdték az izgatást. És midőn ézzel mitsem nyertek, meghurcolták azokat tanaikkal együtt a legelkeseredettebb módon. Azt hangoztatták, hogy Isten ígését és a sákramentumokat semmire sem becsülik, maguk pedig ezeknek erejét a külső élvezésben túlságosan nagyra tartották s a mindenható isteni kegyelem edényeinek nevezték azokat, sőt az Isten ígésének és a sákramentomoknak külső használatáról úgy nyilatkoztak, mintha a pápista opus operatumot akarnák ismét behozni. Voltak ezenkívül itt-ott olyanok, akik még a pápistasághoz tartoztak, s ezeknek szerfölött tetszett ez a dolog. Nem hiányoztak olyanok sem, akik elhagyták ugyan a pápistaságot s egyik-másik közülök a nép előtt nagy tekintélyben állott, talán kettő-három a doktorok közül is, akiknek lelke az ártatlan gyülekezetek ilyen vádolásától elragadtatott. Mert tudós nevök volt a vádolóknak és két dolog volt, ami nekik, úgy látszik, hívelt szerzett. Ugyanis az anabaptizmus először akkor szivárogván be ebbe a tartományba, az ártatlanok ellen rágalmazás anyagául szolgált. Azután Karlstadti András, bár csupán mint magánember és mint olyan, aki a földművelő életre készült adni magát, és bármerre járt, az összes lutheránusok gyűlöletét fejére vonta — ezen a földön keresett egy időre szállást. Mind-ebből rágalmakat költöttek és ezeket a dolgokat alkalmasaknak találták arra, hogy az ártatlan gyülekezeteket, amelyek nem esküdtek a Luther ígéire — vádakkal illessék. E miatt indítatva érezték magukat a lelkészek, akik a tartományban a régibbi egységhez hívek maradtak, — köztük az emdeni, nordeni, amoriki, oldertumi, lehri, jengumi, wenéri, larrelti és máshova való is az Ems mentén, hogy hitökről és tudományukról egy rövid, 33 artikulusból álló hitvallást szerkesszenek, s ezt ki is adták annak az évnek november havában, melyben Edzard meghalt. Nyilvános szimbolummal akartak ugyanis bizonyosságot tenni hitvallásukról és ártatlanságukról a vádlókkal szemben, elnyomván a felmerülő valótlanosságokat s erősítvén az övéiket is, ha talán ingadoznának“.

Az Emmiustól említett lelkészek még az 1528. év folyamán kiadták hitvallásuknak terjedelmes megokolását, hogy magukat annál sikeresebben megvédelmezzék a rágalmazással szemben. Az óhajtott eredményt azonban nem tudták elérni. Úgy látszik, sokkal jobban elmérgesedett már ekkor a harc, hogy se m tisztán irodalmi úton le lehetett volna csendesíteni.

Sőt a Confessio és megokolása mintha olaj lett volna a tűzre, a lutheránusok még jobban belehevültek a vádaskodásba s széles körű akciót indítottak a hitvallás szerzői ellen.

Ilyen körülmények között valóságos szerencsétlenség volt, hogy az erélyes és tapasztalt Edzard gróf helyébe fia, a 23 éves, könnyelmű és ingatag Enno került a kormány élére. Amint gondolni lehetett, a fiatal gróf nagy zavarba jutott. Egy felől nem tehetett, hogy az atyjától helybenhagyott és éveken át követett irányt kárhóztassa, másfelől ismét a lutheránusoktól való félelmében nem mert síkra szállani alattvalói református hitének védelmére. Akadtak sugalmazók, kik elhitették vele hogy országának eklézsiáiban istentelen dogmákat tanítanak, amelyek merőben ellenkeznek a szentírással s ellenkeznek a németországi egyházak hitelveivel. E miatt az ő alattvalói már mindenfelé gyűlöletesek kezdenek lenni fent és alant egyaránt. Hogy ez az istentelenség és az anabaptizmussal való szövetkezés végzetessé válhatik nemcsak a vallásra, hanem önmagára és birodalmára is, mert mind a grófot, mind országát oly rossz hírbe hozza a német rendek és a fejedelmek előtt, hogy ezek bizonyára segítség nélkül fogják hagyni, ha akár a császár, akár a katolikusok részéről valami veszedelem találná fenyegetni.

Nem hiányoztak azonban olyan mérsékelt és higgadt politikusok sem, kik azt tanácsolták a grófnak, hogy a zavarok lecsendesítésére hívja meg a pomerániai Bugenhagent, a wittenbergi egyház egyik lekipásztorát, Luther tisztársát, aki mérsékelt és bölcs férfiú hírében állott s különösen arról volt ismeretes, hogy az egyházak zavaros dolgainak elintézésében tapintatosan és sikeresen szokott közreműködni. Elfogadta-e Enno gróf ezt a tanácsot vagy sem; megtette-e a szükséges intézkedéseket a Bugenhagen meghívására, vagy tovább is az események áradata által engedte magát sodortatni, nem tudjuk. Az az egy bizonyos, hogy Bugenhagen nem jelent meg Frízlandban és a zavarok tartottak tovább, míg végre a marburgi colloquium, annyira-mennyire, lecsillapította a kedélyeket.

Fontos kérdés most már, mely magának a confessiónak s a benne foglalt tannak eredetére tartozik, hogy kik voltak annak a szerkesztői, kik fogadták el és kik írták alá? A confessio élén ez áll: „Summája a mi tudományunknak, a melyet mi, keleti frízlandi prédikátorok egyakarattal tanítunk“. Ezek a szavak azt mondják, hogy a keleti frízlandi prédikátorok egyhangúlag magukévá tették ezt a hitvallást. Láttuk

Emmiusnál, hogy az emdeni, nordeni stb. prédikátorok voltak az aláírók. A nyomtató, aki a hitvallást 1656-ben újra kinyomatta, az olvasókhöz intézett előszavában azt mondja, hogy Keleti Frízland prédikátorainak emez artikulusai egyező akarrattal készültek az 1528. évben. Ugyanazt állítják az emdeni prédikátorok egy későbbi nyomtatványukban¹, hogy ezt a hitvallást az összes keleti-frízlandi prédikátorok szerkesztették és abban teljesen egyetértettek. Megjegyzik, hogy ez a szó: „egyértelműleg“, amely a hitvallás első kiadásának címében is ott van — jól figyelembe veendő, mint a mellyel az van bizonyítva, hogy „nem volt prédikátor abban az időben Keleti Frízlandban, aki ennek a tannak nyilvánosan ellentmondott volna; mert ha lettek volna olyanok, akkor a többiek nem mondhatták s nem írhatták volna igazsággal, hogy a keleti frízlandi prédikátorok ezt a tudományt egyhangúlag vallották; ép oly kevéssé, mint Lukács evangelista nem írhatta volna, hogy Jézus tanítványai a pünkösöd napján egyértelműleg voltak együtt, ha egy vagy több távol tartotta volna magát tőlök“. Bizonyítják továbbá, hogy a nordeniek ehhez a hitvalláshoz tartották magukat. Kitetszik ez szerintök abból is, hogy minden vasárnap, prédikáció végeztével a tízparancsolat és az apostoli hitvallás artikulusai után, ennek mintegy magyarázatául, a gyülekezet előtt felolvasták. Végül aztán még ezeket teszik hozzá: „Ha pedig az ellenpárt azt mondja, hogy az országban némely helyen voltak olyanok abban az időben, akik az emdeni és más prédikátorokkal -- kik magukat ehhez a hitvalláshoz tartották — nem voltak egészen egy véleményen, akkor kész a felelet, hogy olyan kevés példa a prédikátorok közös megegyezését nem akadályozhatta.“

Az előadottakból kitetszik, hogy az ellenfél a nagy port felvert fríz hitvallás tekintélye és érvényessége ellen kemény támadásokat intézett. Ugyanezt erősíti Meiners is, kinek idézett művéből megtudjuk, hogy a hitvallás hitelességét némelyek a későbbi századokban szintén kétségbe vonták. Meiners a többek között különösen egy Bertram nevű theologussal s ennek Kort verhaal című dolgozatával veszi fel a harcot, erélyes hangon visszautasítva azt a vádját, mintha „a frízlandi kegyes és istenfélő prédikátorok hazudtak volna s félre akarták volna vezetni a közvéleményt“. Annak a bizonyítására, hogy a prédi-

¹ Grundicker warhaftiger Bericht von der Reformation in Emden Oostfrieslanp., 1594. Bremen, 66—67 l.

kátorok tisztességes és szavahihető férfiak voltak, hármat emel ki és nevez meg közülök: Aportanus és Hermannus emdeni prédikátorokat, továbbá Lubbertus Canzius lehiri prédikátort, kiknek tekintélyét Meiners szerint maga Bertram is elismerte. A reájok való hivatkozásból úgy látszik, hogy körülbelül ezeket tartotta Meiners a Confessiót elfogadott prédikátorok között a legtekintélyesebbeknek és talán a hitvallás szerkesztőinek is. A többi prédikátorok neveit nem sikerült megtudnunk¹, egynek kivételével, aki nem más, mint Hinne Rode, másképen Rhodius, ki Reitsma szerint² az 1527—30. években nordeni prédikátor volt, tehát ott ült azoknak a sorában, akik Keleti Frízlandban a tisztább reformátori tanok mellett küzdöttek s a Confessio Frisicát szerkesztették és aláírták.

Ekkép annyira, amennyire készen volnánk a confessio ismertetésével, ha a reformáció történetének egy igen érdekes mozzanata, mely ugyan inkább csak a színpalak mögött játszódott le — különösképen magára nem vonná figyelmünket. Fontossá teszi ezt a mozzanatot az a körülmény, hogy közte és confessiónk létrejövetele között bizonyos összefüggés fedezhető fel.

Hoen Kornél (máskép Honius) hollandi jogtudós, Erasmus barátja, Hoek Jakab naaldwyki lelkésznek, a nagyhírű Wessel János barátjának iratai között Wesselnek néhány dolgozatára bukkant, melyek közt annak úrvacsora-elmélete is előkerült. Hoen már korábban is tudta, hogy Wessel a sákramentomokat szellemi értelemben fogta fel, de most, mivel a dolgot már írott okmánnyal igazolhatta, elhatározta, hogy nagynevű honfitársa nézeteit a német reformátorokkal is megismerteti. Az iratokat tehát egy levél kíséretében, két barátjától, Rhodiustól és Sagarustól³ elküldötte Luthernek. A két hollandus az 1520. év végén érkezett Wittenbergbe, hol is a reformátorok mindketőjüket szívesen fogadták. Luther, szokása szerint, ebédre hívta őket s ott egynémely tekintélyes wittenbergi theologussal sokat beszélgettek arról az irodalmi kincsről, melyet hazájukból magukkal hoztak, és Wessel urvacsorai nézetei általános érdeklődést keltettek. Rhodius kísérletet tett, hogy ezek-

¹ T. A. Romein: Naamlyst der Predikanten in d. herv. gemeenten van Friesland, Leenwarden, 1888. és S. D. van Veen: Aanvullingen en Verbeteringen stb. — című műveiből különösképen kimaradtak a minket érdeklő prédikátorok nevei.

² Gesch. d. Kerkhervormine, 67, 1.

³ Rhodiusnak Hinne Rodeval való azonosságát megerősítve látjuk Reitsma i. m. 66. l.

nek a nézeteknek elsősorban magát Luthert nyerve meg, s törekvésében Carlstadt is segítségére volt, Luther azonban, mint fel van jegyezve, hajthatatlan maradt és csupán fejét rázta.

Sebaj, a két hollandus nem esett ketségbe.

A wittenbergi próba nem járván sikerrel, elhatározták, hogy a schweizi reformátoroknál tesznek kísérletet. Először Baselbe mentek s Oekolampadiushoz kopogtattak be, ki azonban a nélkül, hogy a kérdéses dologban véleményét nyilvánította volna, egyszerűen Zwinglihez útasította őket. Zürichbe érkezve (1521), Zwingli előtt először elhallgatták jövetelöknek valódi célját és csak mikor a reformátorral való beszélgetés folyamán meggyőződtek annak felfogásáról — kézbesítették neki nagy örömmel Hoen levelét, melyet Zwingli átolvasott s későbbben ki is adott. Ez a levél, mint Merle d' Aubigné megjegyzi, rendkívül nagy befolyást gyakorolt a reformáció további sorsára. Hoen Krisztusnak szavaira hivatkozott benne, amelyek a János-féle evangélium 6-ik fejezetében találhatók. „Krisztus“, úgymond, „az úrvacsorai kenyér által közli magát mivelünk; különbséget kell azonban tennünk a kenyér között, melyet szánkkal élvezünk, és Krisztus között, akinek a hit által leszünk részeseivé“ stb.¹ A két hollandi aztán a Wessel tételeit is átadta Zwinglinek, a kire azok „nagy hatást gyakoroltak.“

Mindez az 1521. évben történt, s nem előbb, mint 1523. június 23-án írja Zwingli az ő barátjának Wytzenbachnak, hogy: „Haud aliter hic panem et vinum esse puto, quam aqua est in baptismo“². Ugyancsak 1523-ban, tehát szintén két évvel Rhodiusnak és Sagarusnak Zwinglivel folytatott tárgyalása után jelentek meg a Zwingli-féle hittan alapvető tételei: az „Artickel, so herr Ulrich zwingly uff Dornstag vor Lychtmessz Anno 1523. offentlich dispütiert, unnd mit der Evangelischen warheit behalten hatt,“ és az „Ein kurtze und Christenliche inleitung etc . . . Uszgangen uff den 17. tag Novembris 1523.“³

Nem lehet határozottan állítani, hogy Zwinglinek és a zürichi reformációnak ama tételekben kifejtett, vagy később, 1530. a Fidei Ratióban világosabban körvonalazott úrvacsorai nézetei a Wessel-féle tanok hatása alatt jöttek létre; azonban annyit a fentebb vázolt történeti mozzanatból mégis lehet kö-

¹ Merle d' Aubigné, Historia de la reformation, Hollandi fordítása I. Ondyk van Puttentől, Rotterdam 1860. III. rész, 243.

² Merle d' Aub. i. m. III. r. 244. lap.

³ Mindkettőt közli Müller i. m.

vetkeztetni, hogy ama tanok Zwinglit legalább is megerősítették a maga úrvacsorai nézeteiben. Ép így megfordítva, a fríz lelkipásztorok hitvallása sem tisztán a zwinglianismus hatásának köszönheti létrejövetelét, mint azt Müller is gondolja, midőn confessiónról azt mondja, hogy az „ein interessantes Zeugnis der Fernwirkung des reinen Zwinglianismus“.¹ A Wessel-féle eszmék, mint említettük, élénk emlékezetben voltak Németalföldön, s az a Rhodius vagyis Hinne Rode, aki bizonyosan tevékeny részt vett a fríz hitvallás szerkesztésének munkálataiban, már olvasta és bizonyára tanulmányozta Wessel tanait, mielőtt a zwinglianismusnak valami határozottabb formulája napvilágott látott volna. Hogy az idők folytával és a körülmények alakultával a mi keleti frízlandi prédikátoraink szintén Zwingli híveinek vallották magukat, az a dolog lényegén mit sem változtat. A hatás kölcsönös volt, és annak pontról pontra való kimutatása a dogmatörténeti kutatásnak bizonyosan nem lenne háládatlan feladata.

ROHOSKA JÓZSEF.

TÁRSADALOM, ÁLLAM, JOG.

Minden életnyilvánítás, minden életmozzanat okvetlen valamely individuum tényeként és érdekében megy végbe. Ám az embernek vannak életnyilvánulásai, cselekvései, melyek kizárólag és közvetlenül nem saját létérdekében történnek, nem az ő személyéhez kötött, csupán arra vonatkozó és visszaható életmozzanatok, tehát okvetlen valamely más egyéniség érdekében vagy legalább annak érdekében is kell végbemenniök, mivel mint életnyilvánulások okvetlen valamely személy életnyilvánulásait kell hogy képezzék. A szavazás, adózás, bevalások, katonáskodás, mindmegannyi életnyilvánulások, melyek nem kizárólag az illető teljesítő érdekében történnek és nem reá vonatkozó életnyilvánulások, hanem okvetlen oly személyiségnek életnyilvánulásai, melynek — bizonyos élettevékenységet fejtvé ki érdekében — mi is részei, működő tagjai va-

¹ Müller i. m. XXII. 1.

gyunk. Valóban, az élet működésekből áll; az, aminek érdekében életműködések folynak le, valóságban élő, egyedi és személyes egység, s nem csupán eszmei összeség, mint sokan a társadalmat és államot meghatározzák. Mi mind a kettőben valami élő-t találunk, aminek életműködések végző szervei vannak, melyek útján akar és cselekszik, azaz személyi élet kettős, de egybefűződő mozzanatát mutatja. Vajon hol van itt az eszmeiség, ahol életszabályokkal és folyamatokkal találkozunk s azok rajtunk keresztül folynak le? Magyarország, Oroszország, Anglia meghatározott és határolt területeikkel, amelyeken élnek, nagyszámú lakosaikkal, kiknek útján emberi életnyilvánulásokat végeznek, hatalmukkal, mely változásokat idéz elő a környezetben s önálló lény tényeként, hatásaként jelentkezik, törvényeikkel, elhatározásaikkal és cselekvéseikkel vajon eszmei egységek? Nem minden egyes állam valóban létező, másoktól külalakjában, szervezetében megkülönböztethető, észrevehető, természetes és szerves összesség-e? A magyar nemzet csak a papíron vagy a képzeletben van ezredéves alkotmányával, küzdelmeivel, békés és erőhatalmi életnyilvánulásaival? Vajon a természeti személyek maguk is mi egyébek ily tulajdonságokkal bíró, ily módon jelentkező létegeségeknél, szerves összességeknél, apró részek benső, válthatatlan kapcsolatánál, melyben e részek az egész életét munkálják s a maguk összességében éntudattal, egyéniséggel, személyiséggel bíró lényként jelentkeznek a szemléletben s lépnek más éntudatos lényekkel életviszonyokba? Mindegyiknek szerves alkatában állandó anyagcsere folyik, beléjük új részek kerülnek és aztán mint az egésznek kiegészítő részei szerepelnek; ismét egyes tagok, anyagrészek leválnak rólok s az életfolyamat mindegyikben folytonos, egységes és egy önálló személyiség életfolyamatát képezi.

Ám, ha a társadalom bizonyos nagyságú és összetételű embercsoportnak mint részeknek szerves és személyes egysége, mi az állam? Nem lehet más, mint eme személyiség, a társadalom szervezete, a társadalom a maga életformájában, szervezetében. Minden társadalom megjelenésében, szemléltetőségében, szervezetét, berendezettségét, külalakját tekintve állam; viszont minden állam tartalmát, benső életét tekintve, vagyis azt, hogy tartalmilag azonos létfeltételekkel és viszonyokkal bíró, ugyanazon életfolyamatban résztvevő, közös életrendi (jogrendi) szabályok szerint mozgó emberek szerves egysége, nem más, mint társadalom. Az állam megállapodott, bi-

zonyos formában jelentkező társadalom, a társadalom pedig a személyes életalkat, az állam, a maga benső életfolyamatában. Amaz a társadalom berendezettsége, emez az állami szervezet, berendezés anyaga, tartalma. Milyen az emberi együttélés állapota? Társadalmi. Milyen a formája? Állami. A társadalom a benső én, az állam a formai én. Egy és ugyanazon személyiség kettős oldala, melynek tartalmi és formai egysége a nemzet. A nemzet élő, folyton megújuló anyaga a társadalom, formája az állam. A nemzet a maga benső, szerves egységében társadalom, külső rendjében, szervezetében, formai egységében állam. Ez a személyes egység mint zárt társadalom más társadalmakkal szemben nemzet, saját tagjaival szemben, mint hatalmi alkat, állam, azaz megállapodott és a részletekkel szemben okvetlen érvényesülő (kikényszeríthető) életrenddel bíró társadalom.

Az állam mint szervezet, mint jelentkezés-forma hatalmi alkat, mert minden szervezet érvényesülni, működni akar és saját részeivel szemben érvényesülni is tud s a működő szervek működése alatt élő részek függőségi viszonyát feltételezi. A szervezetben minden organum működése s minden rész magatartása egymástól feltételezett. A feltételezettség az alá- és felérendeltség, a függőség viszonyát létesíti, ami nem más, mint hatalmi viszony. A mástól feltételezettség a más hatalma alatt állás. A rész magatartása az egészétől feltételezett, minek folytán az egész a részek felett hatalommal bír. E hatalmi viszony a szervezetben jut láthatólag kifejezésre. A szervesség okvetlen függőségi viszony, a szervezet e viszony külső, hatni képes, azaz hatalmi formája. Az állam mint külső szervezet ennélfogva hatalmat gyakorol a szervezete körén belül elhelyezkedő részek és ezek nyilvánulásai felett.

A mondottak szerint mind a társadalom, mind az állam okvetlen emberi életviszonyok benső, illetve külső egysége, tehát eredetük és fejlődésük egyaránt az emberi életviszonyokon sarkallik. Ott kell keresni mindkettőnek gyökerét, ahol a tényleges, jelenlegi fenállás okát, t. i. az emberi életviszonyokban. Ha nem itt keressük, többet vagy kevesebbet keresünk, „még nem“ emberi életviszonyt, vagy egyáltalán nem is életviszonyt. Az életviszonyok emberi életviszonyokként csak társadalomban szerepelhetnek, tehát emberi életviszonyokká is csak abban válhattak. Ha egy tény vagy körülmény valaminek okvetlen és együttjáró jelensége, akkor azoknak felbukkanása, keletkezése is csak együtt, egyszerre, egymással szoros kap-

csolatban történhetett. Az életfeltételek szükségkép kezdettől fogva rendelkezésére állottak annak, aminek ma is nélkülözhetetlen feltételét képezik. Ha ma az emberi élet folyamata okvetlen társadalmi életfolyamat, társadalminak kellett lennie mindjárt akkor, mikor valamely életfolyamat először bizonyult emberi életfolyamatnak, mivelhogy ilyené csak mint társadalmi életfolyamat válhatott.

Míg a társadalom az emberiség életfolyamata és az állam ennek formája, addig a jog annak a formális életfolyamatnak rendje, törvénye. Tudvalevőleg minden életműködés megfelelő szabályos, törvényszerű mozgást mutat, és szükségkép megfelel az őt folytató lény fogalmának, ami a társadalom életműködése dolgában sincsen másként. A társadalom a részszerűség állapota, olyan emberi közösség, melyben a részek, alkotó elemek az egészhez való viszonyuknak megfelelő aránylagos kielégülést nyerhetnek. A jog tehát, mint a társadalmi életműködés szabályzata, kell hogy így aránylagos kielégülhetőség mértéke, szabályozója legyen, mely által a részek viszonyuknak és természetüknek megfelelő arányban érvényesülhessenek. Ismérve, lényege tehát az aránylagosság, a mértékarány, a viszonyítás, melytől a kielégülés nagysága függ. A jog így mint emberi igazság, mint emberileg igaz és jó jelentkezik; mert emberi szempontból igaz és jó az, ami a lehető legnagyobb kielégülést engedi meg ugyanazon életviszonyok között élő egyesek, mint egybevágó összeműködést folytató szerves részek számára. Így a társadalom mint a legfőbb jó, a kielégültség állapota, a jog mint ennek mértéke tekinthető. Az ember legfőbb java az élet, melynek megtartása az emberi törekvések legfőbb célja, és amely minden másnak minden emberi életnyilvánulásnak és viszornak, tulajdonságnak, szépnek és jónak alapja. Az élet működésfolyamat s jósága a működés akadálytalanságától függ. A létezhetőség egyedüli, nélkülözhetetlen feltétele az emberekre nézve a társadalmi állapot. Az a mérték tehát, mely a lehető legtöbb életműködés aránylagos érvényesülését teszi lehetővé, mint nélkülözhetetlen jó, mint lételünket a közösségben biztosító emberi igazság, mint kielégítés eszköze és ezzel együtt a mentül teljesebb érvényesülhetést, tehát az emberi tökéletességet munkáló megvalósult eszmény jelentkezik. Így a jog mint aránylagos igazság, a viszornlag tökéletes, a relative jó valósága, mint az emberi életviszonyoknak megfelelő törvény áll előttünk. Mint emberi természetünk, a több ember énjének kifejezésre juttatója

jelentkezik, s mivel énünk másokkal való viszonyainkban jut kifejezésre, mint emez életviszonyainknak és az őket teremtő és módosító cselekvéseinknek rendje, szabályzata. Tárgya mindig valamely emberi életviszony: alanya, igénybevevője pedig az, aki ily életviszonyokban szokott állani; célja az aránylagos, azaz emberi kielégülés, melyet parancs vagy engedély alakjában tesz lehetővé.

Az életviszonyok, mint jelenségek, alakszerű viszonyok; de maga ez életviszonyok összesége, benső kapcsolati egységei a társadalom — lételet, életét tekintve — szintén alakszerű. A társadalomnak sajátképp való formája az állam, működésének törvénye, szabálya a jog, mely így mint a társadalom életrendi szabályzata szerepel. Mind a három: társadalom, állam és jog egyszerre jött létre az ember megjelenésével és egymással szoros együttességben fejlődött. Az emberi életviszony kezdettől fogva okvetlen társadalmi, állami és jog természetű viszony egyszerre s ugyanakkor. Társadalmi a viszony természetét, állami érvényesülése formáját és jogi kielégülése módját, szabályát tekintve. A jog mint életszabály, mint az életviszonyokra alkalmazott külső mérték alakszerű és mint az államnak, a társadalom megjelenése alakjának szabványa jelentkezik. Innen van, hogy példának okáért Pulszky az államot nem is tekinti egyébnek jogalkotó és jogfentartó társadalomnál, formális társadalomnál az ő jogalkotó, jogkijelentő és alkalmazó működésében. Mily módon, mily tényezők és szervek által megy végbe a társadalom életfolyamata és jelentetik ki ennek szabályzata: mindezt az állam alkata dönti el; maga a jog azonban, bármilyen vagy bármelyik szerv legyen is hivatva formális kinyilvánítására, mindig mint az államnak magának kijelentett akarata, és nem mint ama szervé jó számításba. Az állam mint formális személyiség gondoskodik kijelentett akarata érvényesüléséről, véghezviteléről s ennek módjáról és szerveiről, melyeknek mint ugyanazon személyiség életnyilvánulásait végző szerveknek működése egybevágólag megy végbe az akaratkijelentést végző, közvetítő organum működésével, lévén az elhatározás és tett, akarat és cselekvőség egy és ugyanazon személyes életfolyamatnak kettős és egymásból folyó mozzanata.

Az ember államban, mert társadalomban születik, mely mindig jogi állapot, mint részszerű és aránylagos kielégülést engedő. Jogrend és állam együtt jött létre s együtt idomúl át, előre vagy visszefejlődve az emberi életviszonyok, a társadalom változtával. Sem a jog meg nem előzhette az államot,

mely jog nélkül fenn nem maradhatott volna, sem fordítva, mint-hogy a jog a társadalom életszabályainak összesége. Az állam pedig mint megjelenési forma keletkezésétől fogva hozzátapad a társadalomhoz, mivel forma nélkül nincs élő és életfolyamat. Mihelyt emberi életviszonyok keletkeztek, azonnal társadalmi állapotot, életet szültek állami formában. És ez az állapot és ennek formája nem célszerűségből, emberi belátásból jött létre, hanem élettani szükségből, mint természetes folyamat. A célszerűség ez állapotban és formában már eredetileg „a natura“ adva volt, mivel a természet minden élő, létező életkörülményeit célszerűen, az élet céljának megfelelően, az illető lények számára alkalmasan teremti meg. S az ember ezt a már adott célszerűséget mint természeti előre gondoskodást, helyes és célszerű berendezést ismeri meg, rátalálva benne amaz alkalmas formára, melyben megszületett, s a melynek híján nem fejlődhetett, sőt létre sem jöhetett volna. És megmarad ebben az állapotban, melybe a természet helyezte, sőt akarva sem léphetne ki belőle, és mivel saját természete és létformája ellen nem cselekedhetik, emberi formájában és életviszonyai közt meg sem szüntethetné.

Ez a társadalmi állapot mint emberré formáló, fejlesztő erő folyton új életviszonyokat teremt, melyek közt az embernek mint ismeretre képes lénynek képességei szaporodnak s fejlődnek, mi által maga a társadalom szintén fejlődik. Ama képességek, melyek fejlesztő hatással vannak az életviszonyokra s azok között élőkre, a beszéd és az eszközhasználás. A természet célszerűsége tehát ebben nyilvánul, hogy oly tulajdonságokkal ruházta fel az embereket, amelyek őket érintkezésre, társadalmi állapotra teszik alkalmasokká. A társadalom fejlettségét, tagjainak, az embereknek életrevalóságát tekintve a beszéd, a szavak bősége és kifejező ereje mutatja és szabja meg és a felhasznált eszközök mennyisége. Az eszközhasználás megfelelő testi szervezetet, szerveket igényel, következésképp a társadalom szervezetének, min eszközökre utalt emberek létformájának, szintén olyannak kell lennie, hogy ily eszközök használatát necsak lehetővé tegye, hanem meg is könnyítse, ami ismét amaz állami és társadalmi intézmények által valósul, melyeknek felhasználásával az emberek életrevalósága növekedik.

A beszélő és eszközhasználati képesség, mint természeti, szervezetszabó tulajdonság által lettek az emberek külsőképpen, az ismeretre való képesség külső nyilvánulása tekintetében tár-

sadalmi életre alkalmasak, tehát életképesek, minélfogva társadalmi állapotuk természetükben rejlő eredeti és szükségszerű állapot, melyben az ember eredeti természete, a fajon belül végbemenő, határtalan fejlődésre való készség s ezzel az életviszonyok folytonos változása és tökélyesbülése, a többségnek mind nagyobb arányban való kielégülhetése természettől fogva biztosítva van. Az államnak ez életviszonyokkal, életfolyamattal szemben más feladata nincs, mint általában a formának, mely szerves lényeknél mindig szervezeti; t. i., hogy egyedi formául, megjelenési keret gyanánt szolgáljon. A keret gyanánt szolgálás, a szervezet szereplése az organizmus életnyilvánulásainak elvégzéséből, lefolyatásából, tehát állandó és folytonos működésből áll. Az államnak sem lehet, és nincs is más célja, mint hogy működő szervezete legyen az élő organizmusnak, a társadalomnak, mely benne, az ő alakjában jelenik meg, szóval állami alakban jelentkezik. Így, ily természetes alapon magyarázható meg pld. a hazaszeretet, egy bizonyos állapotú társadalom és ennek létszervezete, az állam iránt, mivel benne saját életformánkat, mintegy saját képünk mását szemléljük. Azért olyan erős ez érzés, mert alaptermészetünkből, emberi voltunkból fakad. Állam és egyház, életviszonyaink és hitvilágunk külső rendje, hű tükre fejlettségünknek és műveltségünknek. Minél kevésbé szertartásos, előírt, irányított valamely nép társadalmi vagy vallási élete, minél közvetlenebb, akadálytalanabb élete, vagyis minél közvetlenebb, akadálytalanabb énünk, egyéni felfogásunk megnyilatkozhatása, minél inkább követi s nem vezeti az állam vagy egyház az emberi (testi vagy lelki) életnyilvánulásokat; szóval minél inkább engedi az a bizonyos külső keret (állam v. egyház), hogy a tiszta én érvényesüljön, annál magasabb rendű, fejlettebb az azt kitöltő emberek sokasága.

Látni való: az állam célja csupán egy lehet, az, hogy létezzék, hogy keretül szolgáljon az életviszonyok kielégítését lehetővé tevő társadalomnak. Tehát az állam tulajdonképpen c éltaan, mivel a formának külön célja nincs. Ami járulékos természetű s nem önmagában levő, annak célja más nem lehet, mint az, hogy legyen, és pedig legyen annak a következőben, hogy élet és élő vagyon. Van állam, mivel van társadalom, mely amaszt kitölti. A társadalomtól különvált, attól elkülöníthető céljai az államnak nem lehetnek, mint ahogy állam maga sem létezhetik társadalom nélkül, forma tartalom nélkül. A dolog természete szerint csak társadalmi célokról beszél-

hetünk, mert azok szerves együttességben élő s egymással kapcsolatban álló természeti személyek céljai, akik másként, mint társadalmi állapotban személyek nem lehetnének, tehát életcéljaik sem volnának, amelyeket aránylagos kielégülés alapján megvalósítani törekednének. Az állam az ő szervezetének működésével, helyesebben: maga ez az életműködések folytatató szervezet, eme céltudatos életnyilvánulásokat mint külső hatásokat csupán kifejezésre juttatja, formálisan érvényre emeli.

Amint államrészok nincsenek, mert formának külön céljai nem is lehetnek, úgy államhatalmakról sem szólhatunk. Az állam élete a társadalom külső szervezetének működése. Ez a működés mindig egy szerves egész, egy személyiség működése, a hatáselődés, a hatalom mindig ugyanazon egy személy hatalma. Csak állami funkciók és funkcionáriusok vannak, bizonyos életműködést hatalommal, mert hatást előidézőleg végző orgánumok. Egy személynek csak egy hatalma, egy akarata és egységes cselekvősége van, melyek a szervesség fokának megfelelő számú és összetételű szervek útján jelentkeznek. A hatni képes szervezet, mint egyedi életet kifejezésre juttató működési forma, a maga egészében ható, egységes és oszthatatlan hatalmú szervezet; hatalma csak ennek, az egyedet tevékeny valóságként feltüntető, megjelenítő, arra szervezetként reáboruló formai egésznek lehet. A szerv külön hatalommal nem bír, hatni csak az egész szervezettel összefüggésben képes. A hatalom az egyén, és nem szerveinek hatalma; én írok, s nem kezem, én gondolkodom, s nem a fejem, én beszélek, s nem a nyelvem; csak kezemmel írok, agyammal gondolkodom, nyelvemmel beszélek, de mindig én. S ezek a szervek, melyek énem bizonyos funkcióit végzik, nem is működnének, ha nem hozzám tartoznának, hatalmat nem gyakorolhatnának, ha nekem hatalmam nem volna. A levágott kéz nem ír, a kitépelt nyelv néma, a tőlem elválasztott fő nem gondolkodik. Minden hatalom, bármilyen szervünk útján nyilatkozik meg, mindig az egész egyén hatalma, kizárólagos, legfőbb, teljes és oszthatatlan hatalom, mely örök, mert a személyiség fogalma, gondolati formája is örök. Egységes az én, egységes annak a külalakja, életfolyamata, egységes a hatalma is. Minél fejlettebb a társadalmi élet, annál több irányú működést végző, tehát több szervből álló a szervezete, de egyszersmind szerveinek működése s maga az egyes szerv is annál elkülönültebb, önállóbb; de azért a többivel kapcsolatos, összevágó, mert ugyanazon szervezet egyik irányú működését végző tevékenységet fejt ki

Az emberi szervezet működése akaratí elhatározások és ezeknek megfelelő cselekvések külső véghezvitelének állandó és szakadatlan láncolata; társadalmi életünk is ilyen elhatározások és cselekvések jogszabályok szerint lefolyó kettős mozzanata. A társadalom életfolyamatának ez a két mozzanata az állam szervei útján meg végbe többé-kévesbé elkülönült, de egybevágó működéssel. E működések és e szervek az életnyilvánulás kettős mozzanatának megfelelőleg vagy akaratkijelentéseket, vagy valóságos cselekvéseket végeznek több-kevesebb hatáskörrel, az életviszonyok kisebb vagy nagyobb körére vonatkozólag. A szervek, mivel az állam a társadalom személyes és sajátképen való formája, nem fejlődhetnek s nem vehetők máshonnan, mint a társadalomból, annak alkotó részeiből, a közös életviszonyok közt élő s közös szervezetben egybefoglalt emberekből. Az egyén mint állampolgár része a társadalomnak, tehát része annak a szervezetnek, mely a társadalom életműködését végzi. A szervezet csak azokból támadhat, akiknek összeségét, szerves kapcsolatát hozza külsőleg kifejezésre. Az a körülmény, hogy eme részek, szervezeti alkotó elemek maguk is önálló szervezetek, nem mond ellent az organizmus természetének, mert ezen önálló egyedek a közülettel és ennek szervezetével szemben nem mint elkülönült egészek, hanem mint közös létfeltételekkel bíró, tehát közös szervezetet igénylő részek szerepelnek.

Az ember mint állami szervezeti alkotórész köztudattal bíró és köztevékenységet kifejtő, tehát a szerv szerepét betölteni képes társadalmi lény részese annak a köztevékenységnek, mely rá is hatással van, az ő cselekvőségét is igényli, vagy legalább is őt meghatározott magatartásra utalja. Már magában véve ez a kényszerű magatartás is a szervezet működésében, érvényesülésében való részvétel, mert előmozdítása a szervezet működhetésének.

Az emberek mint szervek, mint az államhatalom részesei, közremunkáló alkatelemei bizonyos rend, meghatározott mérték, a jogrend szerint tevékenykednek, fejtenek ki a köz érdekében működést vagy tanúsítanak magatartást. A jogrend szerint, mely így nemcsak a polgárok, mint közös elvek, szabályok szerint egységes keretben élő, de önléttel s öncéllal bíró egyesek életnyilvánulásainak külső szabályzata, mértéke, hanem magának a forma miként való érvényesülésének, a működő szervezetnek is rendje-szabályzata. Maga az állam mint szervezet, mint alakí egység, működhetése céljából szabályo-

kat igényel, hogy működése a szerves társadalom, mint az életviszonyoknak jogi, azaz aránylagos kielégülését lehetővé tevő létegyeség, jogi életösszesség életműködése lehessen. Az állam maga is a jogrend alapján hatályosul, maga is jogi, mert emberi életrendi alakulat. Van nemcsak az egyesek élettevékenységének, de magának a szervezet működésének is rendje, szabályzata. Jogállapot csak jogi formában állhat fenn. Amilyen a részek működése, csak olyan lehet az egészé is; a részek életnyilvánulásai pedig jogi nyilvánulatok, melyeknek az aránylagosság szerint kell kielégülniök.

DR. ILLYEFALVY V. GÉZA.

MARTONFALVI GYÖRGY „VENI MECUM“-A.

Martonfalvi Györgynek, a debreceni kollégium XVII. századbeli híres tanárának nyomtatásban megjelent művein kívül több kézírásos munkája maradt. Bizonyítja ezt Szilágyi Márton a Martonfalvi „Szent Historiája“ elé írt „A Kegyes Olvasóhoz való beszéd“-ben, mondva, hogy: „meg nem szűn-ném ennek a' B. E. Authornak tudos írásit Scholáinknak s' Ecclesiáinknak szüksége és írásainak eloszlása 's el fogyása úgy kívánván, prelum alá adni s' világ eleiben bocsátani, a' szerint az ígéretem szerint, mellyet ő nekie halálának előtte valo orakoi tettem.“ Szinnyei József pedig¹ azzal a megjegyzéssel végzi Martonfalvi munkáinak elszámolását, hogy „több kéziratban levő munkája megvolt Csuthy Zsigmond birtokában.“ Mik voltak ezek a részint Szilágyi-ementette, részint a Csuthy Zs. birtokában megvolt munkák? — megmondani nem tudjuk, de tény, hogy a sárospataki főiskola könyvtárában megvan Martonfalvinak egy kézírásos, mostanáig ösmeretlen munkája, melyet a következő sorokban ismertetünk.

Csuthy Zsigmond (1814—) semmi esetre sem volt ennek a könyvnek a birtokosa. Két bejegyzés bizonyítja ezt:

¹ L. Magyar Írók Élete és Munkái VIII. 748.

az egyik a könyv címe előtti lapon: „Obtulit Josephus Comáromi de Kőj Illustris Collegii S. Patakiensis Bibliothecae Anno 1792. die 9-a 7-bris“; a másik a címlap alján: „Accessit MS. I. Coll. Ref. S. Patak ao. 1792. Sign. Sam. Cs. Zilaj mp. p. A. B. Thecario,“ mely alatt a könyvtári pecsét látható.

Maga a könyv félbőrbe kötött, 106 negyedréjú számozatlan levélből álló, hiánytalan, teljesen ép kézirat. Írása egyenletes, szép, férfiasan jellegzetes és elejétől végig egy kéztől eredő. Teljes címe:

V E N I M E C U M.

Melybenn

Az Amesius nagy Theologus Médullája rö-|vid Praedicationokban foglaltatik a' dolog-|nak velejét nem konczát szerető Iffiak-|nak kedvekértt.

Az Egig hirrel nevededet, dologgal mind többeket| felül múltó Debreczeni híres Schólának edgyik| hűségese Mestere, az Szent Theologianak tisztánn| magyarázó Doctora, a' Jesus Christusnak aláza-|tos Szólgája.

MARTONFÁLVI GYÖRGY által

Anno M. D. C. LXII.

Saját kézírása-é ez a könyv Martonfalvinak? eldönteni nem tudom, mivel kézírását nem ösmerem és nem is áll rendelkezésemre. Korához képest fejlettebbnek mondható helyesírása és az tény, hogy a könyvben se törlés, se igazítás nem fordul elő, egyképp szolgáltat bizonyosságot úgy az igenlésre mint a tagadásra. Rőla, a tudós theologusról, korának, Apácai mellett legjelesebb magyar bölcseleőjéről, ki a Rámus-féle dialektika előadásában már a magyar nyelvet is használta, joggal feltehető, hogy gondolatainak szabatos kifejezést tudott adni s a nyelvvel való bánásban és a helyes-írásban felette állt sok kortársának. De feltehető az is, hogy a könyvet valamelyik ügyesebb tanítványa másolta, hiszen a szerző a könyvet a cím bizonyossága szerint éppen „a dolognak velejét, nem konczát szerető iffiaknak kedvekért“ készítette. Az I. és II. számú predikáció végén ugyan 1742, — a III. és IV. sz. alattiakon 1743 évszám olvasható; de ezek mind más kéztől erednek, más

tentából folynak és a legtöbb valószínűséggel azt mutatják, hogy az akkori birtokos nem érte be pusztá forgatásukkal.

Azonban ez mind csak „koncca“ a dolognak, a veleje pedig, hogy Martonfalvi joggal tartható-e a könyv szerzőjének?

Amesius Vilmos franekerai tanárnak, a kálvini orthodoxia európai hírű mesterének Martonfalvi a legkiválóbb és legodaadóbb magyar tanítványa, követője és magyarázója, ki mesterének „Medulla Theologica“-ját egyenrangúnak hiszi Kálvin Institutiójával, s mintaképét mind a tanban, mind a módszerben hűséggel követi. Martonfalvi meg van győződve, hogy az a vers, amelyet egykor Thuri Pál az Institutióra írt, teljesen ráillik a Medullára: „ita, ut quod olim Paulus Thurius de aurea Johannis Calvini Christianae Religionis Institutione verissime cecinit, id tu quoque hodie de aurea Medulla Amesiana verissime canas:

Praeter Apostolicas post Christi tempora Chartas
Huic peperere libro saecula nulla parum.“

Tebát bámúlója, de egyúttal buzgó terjesztője is. Előbb két vaskos kötetten, latin nyelven magyarázza végig a Medullát; majd „Tanító és Czáfoló Theológiájá“-ban magyarul is megszólaltatja a mestert, de itt már a szintén hírneves Vendelimuszal egyetemben. Az egyházi szónoklattant ismét csak Amesius nyomdokain haladva tanítja és az ő nevéhez csatolva adja ki 1666-ban az „Ars concionandi Amesianá“-ban. Ezt a munkáját tüzetesen nem ismerem; könyvtárunkban nincs meg, a debreceni főiskolai könyvtár pedig nem merete rendelkezésünkre bocsátani; — azonban minthogy Amesius szerint az egyh. szónoklásnak két neme van: általános (generalis) és különös (specialis), — bizonyára ő sem tanított különben. Általános az a szónoklat, mikor magát a bibliát, különös az, mikor a theologusok műveit hirdetik és magyarázzák. És minthogy Amesius erre az utóbbira példát is adott tanítványainak a heidelbergi káté magyarázatában¹, Martonfalvi ebben a dologban is hűségesen követte, csakhogy nem a heidelbergi káténak, hanem a mester Medullájának, emez „arany“ könyvnek magyarázásával. Így azt, amit a Veni Mecum címe e tekintetben mond, lényegileg megerősíti a tények állása.

De van még egyéb bizonyítékunk is. Martonfalvinak, tudunkra, csupán egy egyh. beszéde jelent meg nyomtatásban, a

¹ Christianae Catecheseos Sciographia. Amstelodami, 1635.

„Keresztyéni Inneplés“, amelyet a debreceni ekklezsiában 1663 márc. 26-án prédikált. Prédikált-e ott többször is? Nem tudom. Szilágyi Márton a Martonfalvi „Szent Históriaja“ ajánlólevelében azt írja róla, hogy „mint az hattyú, erős volt testére nézve is; ugyanis, noha a' szent Ministeriumnak gyakorlására (kiváltképpen nagy templomban s' számos nép előtt) vastag és ékes szava nem volt, mindazáltal Istentül mutatott chatedrájából legeltetése alatt való nyájját a' deáki sereget szavával bé-érte“. Azaz a nagy templomban való prédikálásra gyenge, alkalmatlan, de a tanteremben való prédikálásra elég erős és alkalmas hangja volt. De mond Szilágyi Márton még többet is a maga „Biga Pastoralis“-ában, így mindjárt a praefatióban elsőbben is ezt: „Neque methodum concionandi novam profitemur . . . duces nacti sumus Magnum Amesium, ejusdemque Magnum etiam in hac quaestione Asseclam p. m. Clar. D. Georgium Martonfalvinum, hominem de ecclesiis et Scholis Hungaricis optime meritum, et quidem in compendio Anno 1666 edito, cui titulus est: *Ars Concionandi Amesiana*.“ Azután meg ezt: „Quia vero Juventutis Scholasticae sacrum meditantis ministerium, in studiis suis Theologicis, finis summus et ultimus post gloriam Dei esse debet praxis vitae et aedificatio Ecclesiae: inde erexi collegium concionatorium, in quo, inculcata jam orandi et concionandi Ars, in praxim convertebatur etc.“ És végül a Biga P. 203. lapján: „Sacram concionandi Artem auditoribus nostris inculcaturi et suis exemplis illustraturi, praeter catalogum idearum, pro concionibus quibusdam Extraordinariis et mere textualibus assertarum, asseruimus etiam catalogum idearum aliquot didacticarum, ex locis communibus Medullae Amesianae secundum Capitum et Thematum seriem formatarum et ab auditoribus nostris in auditorio Theologico, diebus Dominicis, exercitii causa cum justa diductione propositarum . . . Quo, et Artem illustremus et Auditoribus nostris normam isthanc praxim ineundi et ansem eandem aemulandi suppeditemus.“ Amiket itt Szilágyi magáról mond, azokat — nézetem szerint — Martonfalviról is mondja; Martonfalviról is, mint akinek tanítványa, majd tisztvársa volt, akinek utódja lett és a kitől mint mesterétől elég ideje és alkalma volt eltanulni a leendő prédikátorok gyakorlati kiképzésének módszerét és eszközeit. A dolog tehát úgy áll, hogy a *Veni Mecum* Martonfalvinak ilyen gyakorlati, mai kifejezés szerint szemináriumi célra szolgáló, tehát iskolás vagy mintapredikációinak egy részét foglalja magában, amelyeket, legalább eleinte, ő maga adott elő az ifjuságnak,

vasárnaponként, a tanteremben. Ezt a szokást tanítványa, Szilágyi is megtartotta, csakhogy ő már collegium concionatoriummá léptette elő s a tanuló ifjuságot is megprédikáltatta.

Hogy Martonfalvi a Veni Mecum-ot csakugyan a mondott célra készítette, kitűnik magából a könyvből is, de még inkább az első prédikációból, melyet éppen ezért, de még azért is, hogy a ref. egyh. szónoklás történetével foglalkozóknak vagy az ez iránt érdeklődőknek némi tájékozást nyújtson, egész terjedelmében közölni fogunk.

Különben a munka összesen 33 prédikációt tartalmaz, melyeknek sorszámozása, egész a legutolsóig helyes, míg a legutolsó ismét 30-iknak van jelölve. Ez az egyetlen tollhiba az egész kötetben. A sorrend szigorúan a Medullához alkalmazkodik; kezdi e mű első könyvének első részén és végzi a tizenegyedik részen, az Amesius Sciographiájának eljárását utánozva, vagyis a Medullából annyi thesist (locus communis) véve fel, amennyi elegendőnek látszik egy-egy prédikáció elkészítéséhez. A thesiseket Mártonfalvi a legtöbb helyen számszerint is megnevezi, szövegül azonban nem ezeket alkalmazza és olvassa fel, hanem valamely megfelelő, de szabadon választott bibliai helyet, tehát ebben is éppenúgy jár el, mint ahogy Amesius cselekedett a heidelbergi káté feldolgozásakor a Sciographiában. Mindegyiknek első és mindenek felett való a szentírás; a symbolikus könyvek, a theologusok tanrendszerei pedig másodrendűek. Meggyőződésük, hogy ezeket az utóbbiakat értékesíteni kell az igehirdetésben a rendszer érdekeiért, az orthodoxiáért, a nép oktatásáért; ámde az alap nem ezek, hanem a biblia; a szentírást magyarázzák, prédikálják a heidelbergi káté és a locus communisok mint eszközök felhasználásával és alkalmazásával. Ime, így kerekedik ki az érdemes kis könyv, melynek tartalmát a következő adatok jelzik:

I. pr (aedicatio). Az I. k (önyv) 1. r (észéből). Text. Rom. 6, 11. — II. pr. Az I. k. 2 r. Text. Psal. 37, 3. — III. pr. Az I. k. 3 r. Text. Jer. 17, 7. — IV. pr. Az I. k. 4 r. Text. I. Cor. 13, 12. — V. pr. Az I. k. 4 r. Text. Gen. 35, 11. — VI. pr. Az I. k. 4 r. 12—30. th (esisek). Text. Esaiae 44. 6. — VII. pr. Az I. k. 4 r. 32 skk th. Text. Joh. 4, 24. — VIII. pr. Az I. k. 4 r. 50, 51 th. Text. Psal. 139. 2. — IX. pr. I. k. 4 r. 57—62 th. Text. Psal. 115, 3. — X pr. I. k. 5 r. Text. Ephes. 4, 6. — XI. pr. I. k. 5 r. 16 th. Text. I. Joh. 5, 7. — XII. pr. I. k. 5 r. 17—21 th. Text. Joh. 1, 1. — XIII. pr. I. k. 5 r. 17—22 th. Text. Actr. 5, 3, 4. — XIV. pr. I. k. 5—6 r. 1—20 th. Text. Rom. 11, 36. — XV. pr. I. k. 6 r. 20. th. Text. Apoc. 15, 3. —

XVI. pr. I. k. 6 r. 21—30. th. Text. Joh. 5, 15. — XVII. pr. I. k. 7. r. 2—7. th. Text. Actr. 4, 28. — XVIII. pr. I. k. 7. r. 8—11. th. Text. Ephes. 1, 11. — XIX. pr. I. k. 7. r. 12. th. Text. Prov. 16, 4. — XX. pr. I. k. 7. r. 13. th. Text. Heb. 11, 3. — XXI. pr. I. k. 7. r. 32—54. th. Text. Math. 11, 26. — XXII. pr. I. k. 8. r. 1—26. th. Text. Gen. 1, 1. — XXIII. pr. I. k. 8. r. 27—35. th. Text. 2 Cron. 30, 27. — XXIV. pr. I. k. 8. r. 36—41. th. Text. Psal. 103, 20. — XXV. pr. I. k. 8. r. 42—59. th. Text. Gen. 2, 7. — XXVI. pr. I. k. 8. r. 60—80. th. Text. Gen. 1, 26. — XXVII. pr. I. k. 9. r. 1—11. th. Text. Gen. 22, 8. — XXVIII. pr. I. k. 9. r. 11, 12. th. Text. Psal. 136, 4. XXIX. pr. I. k. 9. r. 14—18. th. Text. Neh. 9, 6. — XXX. pr. I. k. 9. r. 19—29. th. Text. Prov. 16, 9. — XXXI. pr. I. k. 10. r. 1—8. és 33. th. Text. Prov. 16, 9. — XXXII. pr. I. k. 10, r. 9—13. th. Text. Jerem. 31, 31. 32. — XXX. (III.) I. k. 11. r. Text. Eccl. 7, 29.

*

ELSOE PRAEDICATIO.

Az Első Könyvnek első Részéből.

Textus Rom. 6. v. 11.

Ezenképen gondollyátok, hogy tiis meg hóltatok a' bűnnek és éltek az Istennek az mi Urunk Jesus Christus által.

Hat rend béli tselekedeti vannak Embernek ez életben. Első Az Szóllás mellyre az Grammatica. 2. Az Elmélkedés és okoskodás mellyre az Logica. 3. Az Ékessen Szóllás mellyre az Rhetorica. 4. Az Dolgoknak meg mérése mellyre az Mathematica. 5. Az Természetnek vizsgálása mellyre az Phisica. 6., Az Istennek való élés mellyre az Theologia oktat.

Ezenképen gondollyátok hogy tiis meghóltatok etc.

Mellyphen Summa szerint arra int az Apostol hogy meg gondollyuk azt, hogy mi már meg hóltunk az bűnnek és élünk az Istennek az Jesus Christus által.

Az holott im két dolgok vadnak.

1. Vagyon az Apostol intése: Ezenképen gondollyátok.

2. Vagyon az Dolog a' mire int: Hogy tiis meg hóltatok a' bűnnek, és éltek Istennek a' mi Urunk Jesus Christus által.

Qu. I. (= Quaestio). Mit akar az Apostol, midőn így Szóll? Ezenképen gondollyátok. Ezenképen Az Az A' miképen hogy a' mi Fejünk az Ur Jesus Christus meghólt a bűnnek és él az Istennek V. 10. Ugy miis eo Tagjai eo benne mint Fejünkben meg hóltunk az bűnnek és élünk Istennek. V. 3. ad 8.

Kik hóltak meg az bűnnek?

Az kik az eo benne lakozó bünt meg öldöklötték annyira, hogy az ki ne csirázzék, és gonosz ártalmasgyümölcsöt a' mineműek: Harag, gyűlölség, gyilkosság, kivánság, paráznság etc. ne hozzon. Nem hóltak tehát azok meg az bűnek 1. Az kik test szerint élnek Rom. 8 v. 1, 2. 2. Az kik az bűben meg hóltak. Col. 2. v. 13. 111 Az kikben az bűnn uralkodik Rom. 6. 12.

Kik élnek Istennek? R. 1. Az kik meg elevenedtenek és fel támadtanak az Christussal a' Szent életre Rom. 5. v. 4. Meg elevenedtenek pedig az Christusban mind azok a' Szent életre 1. A kik a Lélek szerint járnak Rom. 8. v. 1. 2. Az kik Szent életet igyekeznek élni. 3. Az kik ez világon, józanon, igazán és kegyessen élnek Tit. 1. v. 17. 4. Az kik az Ujj Embert az az az igasságot szentséget fel öltözték Ephes. 4. v. 24. 5. Az kik az Istennek akarattya szerint élnek I. Petr. 4. v. 2: Melly abban áll, hogy az mit eo meg tiltt el kerülyük, az mit parantsol félelemmel megtselekedgyük. Ez Isten akarattya szerint való szent életre pedig tanit minket egyedüll amaz mennyei Tudomány az Theologia melly az szent írásból sze-degettetett öszve.

Kitül vagyon az, hogy az Hivek az bűnek meg hóltak, és az Istennek élnek holott eo benne semmi jó nintsen? R. Az mi Urunk Jesus Christus által mert eo benne hóltunk meg az bűnek, és élünk Istennek Rom. 6. v. 8. Hogy ha meg hóltunk az Christussal hiszszük hogy élünk is eo véle.

DOCUMENTUM.

Egyedüll az Theologia az Istenről való Tracta az a' Tudomány melly tanit minket az Istennek való jó és Leiki szent életre nem egyéb Mesterség. Gondollyátok, hogy tiis éltek Istennek. Istennek azért a' ki az eo akarattya szerint áll az Istennek akarattya szerint él az, a' ki az eo akarattját tudgya: az eo akarattját pedig ember egyebűnben meg nem tudhattya hanem az Theologiából melly az szent írásból áll. Th. 1. [T. i. A Medulla I. k. 1 r. 1. thesise).

Mierit nem mondod az Theológiát Ertelemnek, Tudos-sagnak, Böltsességnek, Eszességnek és Mesterségnek? R. Mindeniknek mondhad, mert mind értelmes, mind Tüdös, mind bölzt, mind eszes, mind elég mesterséges, az ki jo Thlogus. De helyesebben mondhadd Tudománynak mert azt az Istentül és az eo jelentésiből az szent írásból tanúlyuk. Esa. 51. Gall. 1. v. 11. 12. Nem az Természettül és annak világából mint egyéb mesterségeket mellyek értelemnek, tudósságnak, Böltsességnek Eszességnek és Mestersegnek neveztetnek, mert az Theologianak kiváltképen való erős és meg maradando magvai, mineműek Egy az Isten, személyében három, a' Christus a' meg tartó, Egyedüll azok idvezülnek kik az Christusban hisznek etc. nem születettének az Emberekkel Matt. 16. 17. mint más mesterségeknak magvai. Mert az Thlogiát az Érzésből

↳ az Látásból hallásból etc. Az érzet dolgoknak meg tartásából az Tapasztalásból, és a mind azokból bé hozott s ki hozott bizonyos sententziákból sem öszve nem szedegethettük sem annak azok által végére nem mehetünk, sem azt azokból idvességessen meg nem tanulhattuk mint egyéb mesterségeket úgy mint; Logicát, Phisicát, etc. mellyeknek principiomi magvai mellyekből lésznek velünk születtenek. Th. 2. 3.

Mi körül forgódik az Thlogia? R. Az embernek élete körül, mert az egyéb aláb való mesterségek az embernek aláb való tselekedeteket igazgattyák. Azért az Theologiának mint leg felsőbb Tudománynak az Embernek leg felsőbb s neme-sebb tselekedeteit úgy mint az eo életét kell igazgatni, a körül kell forgódni, és azt kell tanítani. Th. 4.

Véd eszedben az Ember tselekedete két féle: Lelkes és Lelki. Az lelkes élete az, mellyel Ember magának avagy másnak áll. Az lelki élete pedig az mellyel Istennek él, mert az Embernek az az élete jár közelebb az élő s megelevenítő Istenhez. Th. 5.

Mikor áll az Ember Istennek? R. 1. Midőn az eo akarattya szerint él. 2. Midőn az Istennek ditsőségére áll. 3. Midőn az Istennek benne való munkálkodása által él. Th. 6.

Az Embernek ez Lelki élete meg maradé mind eorökké avagy meg szűnik, és az Egekben más Lelki életet fogunk élni R. Allattára nézve meg marad ugyan ezen Lelki életünk mellyet most élünk mind eorökké Joh. 5. v. 24. mert az mint itt úgy az Egekben meg nyugszik az mi Lelkünk az Istenben, és az eo akarattya szerint élünk. De az fogjatkozásokra nézve meg szűnik az itt való Lelki életünk, és mint egy ugyan más Lelki életet láttatunk élni az Egekben. Mert itt Istenben kételkedve hiszünk, és igyekezettel inkább mint cselekedettel élünk az eo akarattya szerint. De az Egekben kételkedés nélkül hiszünk eo benne, és cselekedettel élünk az eo akarattya szerint. Th. 7.

Mellyik tehetségében vagyon Embernek az Thlogia? Ertelmében é avagy Akarattyaiban R. Akarattyaiban Rao (= ratio = oka) 1. Mert az Szivből ↳ az akaratból származnak ki az életnek cselekedeti 2. mert az élet melyről az Theologia tanit az Akaratban vagyon, mert az Embernek oly Lelki cselekedete mellyel Istent magájévé teszi, és az eo akarattya szerint áll. Már pedig az Istenben meg nyugodni, Istent magunkévá tenni, és az eo akarattya szerint élni nem az Ertelemnek hanem az akaratnak munkája. Th. 9.

Az Theologia Henyélő Tudományé avagy Munkálkodó R. Munkálkodó. Rationes. 1. mert az élet mely körül az Theologia forgódik az Embernek munkája és tselekedete 2. Mert az Akarat, melyben az Thlogia vagyon az Embernek munkája és cselekedete. 3. Mert minden munka mesterség tévő, csak egy sincz henyélő munka és gyümölyts nélkül való.

1. Mert minden egyéb Tudományok oktattyák és Taníttják az az Embert más dolgokban és cselekedetekben mint az Grammatica az Szóllásban, Rhetorica az ékessen való Szóllas-

ban etc. Azért csak az Theologia tanít még pedig Istennek élni.

Mert egyedül csak az Theologia ír előnkben olyan Regulákat mellyek szerint kell Istennek élnünk.

Mert csak egyedül az Theologia tanít az Hitről és az Istenhez való engedelmességről, mellyek nélkül senki Istennek nem élhet.

Ha egyedül az Theologia tanít minket az szent életre, tehát az Theologia minden mesterségeknél méltóságosabb Tudomány, melly innét is meg teszik 1. mert az Theologiának fő és első vége az Istennek ditsősége és az mi Lelkünknek idvessége: De az egyéb mesterségeknek fő és első végek más: mint az Logicanak az okoskodás, az Grammaticának az szolás, az Rhetoricának az ekessen szóllás etc. 2. Mert az Theologia az egyéb mesterségeknek alkotója és Regulája, mellyel az egyéb mesterségeknek egyezni kell, mert egyéb aránt az kegyes életű Emberek előtt semmire kellők. 3. Mert az egyéb mesterségek csak közönségesen vadnak Istenül, az miképen mindenek mondatnak lenni Istenül vagy alkotva, vagy csak meg engedve: De az Thlogia kiváltképpen való jelentés által származot az Istenül. 4. Az Theologia az Istenről és az eo munkáiról tanít: De az egyeb mestersegek egyéb dolgokról. 5. Mert az Theologia a' Földről az Egben az Istenhez vezet bennünket; de egyéb Mestersegek kiváltképen azok, mellyeknek kórmányok nem az szent Thlogia, nem az Egben hanem az föld alá vetnek.

Ha méltóságosabb az Theologia minden mesterségeknél miért hogy annak tanulását utólyára hadgyák az Emberek. R. Minden mesterségek előtt kezdgyük tanulni az Theológiát, mert mihelyen szolni kezdünk mindgyárt az Mi Atyánkra és az Credora tanittatunk, de annak derekas tanulásához egyéb mestersegek után fogunk, mert ebben amazok nélkül nem annyira épülhetünk. Th. 12.

Ha egyedül az Theologia etc. tehát tévelyegnek azok 1. Kik az Theológiát henyelő Tudománynak tartják 2. Kik azt taníttják hogy az jó és szent életre nem csak az Theologia; hanem az egyéb mesterségek is mineműek: Az Hazi gondviselesről, Erköltsökről, Külső társaságrul, Törvényrül irtt Tudományok tanítanak, de meg tudgyák affélék hogy ha mi jó vagy az azokban a' Tudományokban, melly az embert az jó életre intené, az a Thlogiára tartozik, az honnét osztán afféle Tudományokat az Író Jamborok vagy költsön kértek, vagy el loptak vólt az minden mesrerségekben meg tartandó Törvények ellen, mellyeket az Logicusok valóság, igazság, Böltséseg Törvényinek hívnak. Th. 13.

Ha az Thlogia etc. Tehát Feddetnek azok 1. Kik Thlogiát tanulnak de az Istennek kellő és Thlogiával edgyező életet nem élnek, mineműek: amaz Clastromokban henyelő Barátok és némelly Praedikatorok, Mesterek, Deákok, kik masokat tudományok szerint élni tanítanak, de magok az Ördögnek él-

nek, másokat menyországra igazitanak de magok más felé tartanak. 2. Kik nagyobbakra bötsüllik az Emberektül szerezett Tudományokat a' szent Thlogiánál, minemüek az Pápis-ták Atheusok, ez világon kabdosó Törvény tudók etc.

Ha az Thlogia etc. tehát 1. Az Thlogiát minden Tudományok felett bötsülled, mindenek felett tanullyad; 2. Egyéb Tudományokon azért kapdoss hogy az Thlogiában nagyob epületet vehess, mert az több Tudományoknak tsak ez földön veheted hasznát, de az Szent Thlogiának haszna meg marad mind örökké. 3. Minden Thlogiát tanuló és tanító Emberek Istennek éllyetek jó és szent életet, mert az melly Szolga tud-gya etc. Luc. 12. v. 49. Amen.

*

Aki ezt a prédikációt figyelemmel olvassa, okvetlen ész-reveszi, hogy iskolai célra, theologus ifjuság számára, tehát a dolgoznak velejét, nem konccát szerető iffiak kedvéért kellett készülnie. Ezt bizonyítja az exordium, ezt a theologiának más tudományokkal és mesterségekkel való egybevetése a theologia javára, ezt az egész beszédnek ama korban szinte szokatlan, sőt ösmeretlen halieütikus iránya, annak a célnak a szolgálátában, hogy a szónok a hallgatóságban a theologia iránt való mély tiszteletet és szeretetet ápolja. Ennyi egészen világos és elegendő is, hogy a további bizonyítgatás merőben feleslegessé váljék.

Azonban másfelől az is igaz, hogy a többi 32 beszéd mind úgy folyik, hogy efféle vonatkozás, adott helyzethez való alkalmazkodás azokból sehol, de sehol ki nem tetszik. Csupa általánosság az egész; tartalom, forma és szellem egészen olyan, mintha a szónok(?) nem is diákoknak, hanem valamely gyülekezetnek prédikálna. A tartalom: dogma meg dogma bibliai idézetekkel erősítve; a forma: épp oly merev, sőt a mintaszerűségre való törekvésnél fogva még merevebb, mint általában a kortársaknál. A szellem: az, természetesen, az igazi, a hamisítatlan orthodoxiáé. Didaktikus conciók ezek a szó leg-szorosabb értelmében.

De vajon nem erőtlenti-é meg ez a körülmény a Martonfalvi szerzőségét? Ellenkezőleg. Az orthodox Martonfalvi csak orthodox szellemben és modorban prédikálhatott. Az uralkodó theol. irányok a tudomány és élet valamennyi tényezőjére ráütik saját bélyegöket, s minél jellegzetesebb képviselője valaki valamely iránynak, annál stílszerűbb emlékoszlopok jelzik működésének útjait. Hogy Martonfalvi mint elméleti

theologus testestül-lelkestül orthodox volt, bizonyítják enemű munkái; hogy mint gyakorlati theologus, közelebbről, mint egyházi szónoklattanító és egyházi szónok szintén az orthodox szónoki iskola követője és képviselője nálunk, bizonyítja egyfelől az „Ars concionandi Amesianá“, másfelől a — „Veni Mecum“. Amaz az elmélet, emez a gyakorlat, de lényegében mind a kettő ugyanaz; egyik a másiknak magyarázója, tüköre. S bár részemről, amint már említettem, az Ars Concionandi-t nem olvashattam, azt most már a Veni Mecum-ból lényegében mégis ismerem s ebből, ha szükség lenne rá, amannak a vázát is össze tudnám állítani.

Végül csak arra mutatok még reá az eddig mondotak alapján, hogy a Veni Mecum név mennyire tudatosan és mily találóan van alkalmazva. Veni Mecum, azaz elmaradhatatlan, Martonfalvival együttjáró könyv volt ez, amelyet a kollégiumi istentiszteletek alkalmával nem nélkülözhetett. Veni Mecum, elválhatatlan utitárs volt ez az Ars Concionandi-ra nézve is, mert míg ebből csak a konccát, abból a velejét is kifejthette a dolognak. És úgy gondolom, hogy Veni Mecum-a jó utitársa lett ez a papságra készülő iffiaknak is, mert „catalogus idearum“ volt reájok nézve prédikatori foglalkozásukban, még ha esetleg nem írásban, hanem csak lelkükben viték is ki az életbe.

Valóban, ez a könyv Martonfalvinak oly irányú működésére és hatására mutat most rá, aminőre nélküle eddigelősenki sem mutathatott. Bárcsak előkerülnének még többi kéziratái és azok között, amint hiszem, a most bemutatott könyv folytatásai is!

ISKOLAI EMLÉKEK.

SÁROSPATAKI DIÁKLÁZADÁSOK A XVII. SZÁZADBAN.

A sárospataki tanulóifjúság a XVII-ik században háromszor is fellázadt elüljárósága ellen. A lázadás mindannyiszor kitört, valahányszor az elüljáróság, tanulmányi és más célszerűségi szempontból, az ifjuság önkormányozási jogát csorbítani, szabadságát korlátozni akarta. Különösen féltékeny volt az ifjuság az iskolai vagyon kezelésére, melyet eleitől fogva a maga által szabadon választott senior és ennek segédei, a cibi és vini praebitor által gyakorolt. Az ifjuság úgy gondolkozott, hogy mivel az alapítványok nem az intézet számára, hanem az ő fentartására tétettek, az egész iskolai vagyon az övé, melylyel szabadon rendelkezhet és szükség esetén ott alapíthat iskolát, ahol akar.

Legelső alkalmul szolgált e felfogásnak érvényesítésére 1648-ban, midőn az elüljáróság az új tanulmányi rendszer behozatalakor az iskolai vagyon kezelését világi emberre, mint tisztartóra akarta bízni. Az ifjuság tudomást szerezvén e határozatról, felzendült és böszült haragjában egytől-egyig elhagyta az iskolát és nem is tért vissza mindaddig, míg biztosítékot nem nyert a felől, hogy a jogsérelmével járó határozat végre nem hajtatik.

Sokkal komolyabb jellegű, sőt mondhatni, hogy végzetes volt az a lázadás, mely 1659-ben kezdődött. Okot adott erre az a körülmény, hogy a cubularis jövedelemmel bíró tanár, aki mindenkitől, akinek a sárospataki hegyen szőlője volt, egyegy köből bort szedett évenként dézsmaképen, egyveleg borát, régi gyakorlat szerint, a főiskola kocsmájában mérette el. Az ifjuság, mely az iskolát és annak minden vagyonát a magáénak tartotta, ebben a gyakorlatban jövedelmi csorbulást látott és tiltakozott ellene. A vitás ügy az elüljáróság elé került, de mind a zsinat (a mai egyházmegyei gyűlés), mind a fejedelemszony a régi szokást erősítették meg. Az ifjuság ez alkalommal kénytelen-kelletlen belényugodván a határozatba, lecsende-

sedett, de a gondnokság, hogy az ifjúságot fegyelmi tekintetben szigorúbb korlátok közé szorítsa, magának a fejedelemasszonynak kívánságára, az iskolai törvényeknek átnézését és azoknak újabb pontokkal való bővítését határozta el. A törvény készítését Medgyesi Pálra, a fejedelemasszony udvari papjára bízta, de kikötötték, hogy addig ki ne hirdessék, míg a zempléni esperes és mások a gondnokság köréből felül nem vizsgálják. Elkészülvén új törvény, az igaz, hogy Medgyesi Pál felolvasta azt a várban Lorántfy Zsuzsanna jelenlétében Tarczali Pál akkori zempléni esperes és iskolai gondnok előtt, aki arra megjegyzéseket is tett; de Medgyesi Pál nem várván be a munkálat bővebb megvitatását, maga mellé véve Zákány András és Baksa István udvari tanácsosokat: az iskolai gondnok tudta nélkül, 1660 jan. havában felolvasta és kihirdette azt az iskolában. Az ifjúság látván azt, hogy az új törvény kihirdetésekor törvényes felsősége nincs jelen, nagy lármában tört ki, ellene mondott a törvénynek, szerzőjét nyíltan gúnyos szavakkal illette s a törvényt Medgyesi-féle törvénynek csufolta.

Az ifjúság nyílt ellenszegülése megdöbbenetete az elüljáróságot és az esperes ugyanazon év febr. havában zsinatot hitt össze Sárospatakra. A nagy számmal egybegyült egyházi és világi atyáknak nem sikerült lecsendesíteni a felzudult ifjúságot, mely bosszúságában márc. hó végén mind egy lábíg elhagyta az iskolát. A diákok egy része Tállyán, másik része Göncön telepedett le, azonban meggondolván, hogy ezzel inkább magoknak ártanak, mint másnak, néhány nap múlva három növendéken kívül, kik a lázadás főfő tényezői voltak, mindenki visszaköltözött. Mi röbb, később ama három is megbánván tettét, visszavételét kérte, bár kegyelemre nem talált.

A fiatalságnak ez a rakoncátlan magaviselete és hálátlansága mélyen sértette Lorántfy Zsuzsannát. Tarczali Pál, akkori iskolai gondnok beszéli, hogy Zákány András udvari tanácsos, midőn a fedelet a fejedelemasszony koporsójára saját kezével szegezte: „sűrű könyhullatási orcáján és vén szakállán aláfolyván“, ily szavakban tört ki: „Átkozott diákok, ti öltétek ezt meg, ti fosztottátok meg a szegény magyar nemzetet ez drága kincstől.“ Ugyancsak Tarczali Pál hagyta emlékezetben, hogy midőn a fejedelemasszony halála előtt mintegy hat nappal (Lorántfy Zsuzsanna † 1660. ápr. 18.) magához hívatta őt és két óráig négyszemközt beszélgetett vele, miközben „ottan ottan sírva fakada“, így szólott hozzá: „Idvezült urammal, ifjúságomtól fogván istenesen éltem, de sem ennek, sem édes kedves fiannak, Rákóczy Zsigmondnak halálán annyit nem sírtam, keseregtem, mint az ifjúságnak az rajtam tett méltatlan cselekedetén. Te látod isten, mint az édes anya magzatát, az dajka az ő kicsindedit, úgy igyekeztem nevelni istennek és szegény hazánknak szolgálatjára, de ők dajkátkodásimat ím mivel fizetik.“

A főtanár boráulása miatti versengés az 1667-ik évben ismét felújult, még pedig abban a veszélyes időben, midőn

Báthori Zsófia a jezsuitáktól is ösztönözve, az iskola javait lefoglalta, a várbeli jövedelmeket megtagadta. Pászthói József akkori senior volt az, aki a vitát felújította. Ez a fiatal ember, az egykorú feljegyzések szerint, diák korában több rendbeli kihágásaiért és súlyos vétségeiért (részezeskedés, gyilkossági merénylet) osztályában lejobb soroztatott és végre az iskolából kitiltatott. Pártfogóinak közbenjárására, a megjobbulás reményében, visszavéttetett ugyan, de alighogy seniorságra jutott a fiatalság szavazatával, mint a kígyó farkavágását el nem felejtven: bosszút forralt az egykor őt megbüntetett tanárok ellen. Primarius társait és ezek által az egész ifjúságot felbujtotta, hogy a korcsma ügyét abba ne hagyják és régi jogaiknak érvényt szerezzenek. Csakugyan az 1667-ik év tavaszán, máj. 11-én, épen midőn a tanuló ifjúság vizsgájára a szomszéd egyházmegyéből számos egyházi és világi férfiú mint pártfogó összejött Sárospatakon: az ifjúság képviselőjében két ifju jelent meg az esti órákban az iskola gondnoka előtt és panaszt emeltek a tanárok ellen a korcsma miatt. Ekkor az iskolai gondnok megnyugtatta a két ifjút, mondván: „Édes atyámfiai s jó öcsém, kegyelmetek légyen csendesen, holnapot adván az úrsten érnünk, együtt leszünk a főrendekkel, mert egyéb dolgaink is lesznek. Ez dolgot magam előadom és azon leszünk, hogy kegyelmeteket megegyeztessük.“

Másnap, máj. 12-én, midőn a pártfogóság, élén Bocskay István főgondnok, az iskolának az üldözések folytán megzavart ügyei felett, egy hallgató teremben tanácskozássra gyűlt össze: a felbujtott ifjúság, be sem várva azt, hogy az iskola gondnoka, ígérete szerint, maga terjessze elő a panaszos ügyet, folyamodást adott be a gyűlés elé, melyben a tanárokat gyaláztatva, kisebbitve kívánták a korcsma ügyének végleges elintézését, hogy így köztük és a tanárok közt a megzavart béke helyreállíttassék. A gyűlés kiküldvén a panaszkodókat, hozzáfogott az ügy tárgyalásához; de a künn ácsorgó ifjúság megsejdtívén, hogy a határozat nem lesz kedvező rájuk nézve, berohant a gyűlésterembe és ellenmondott, de nem új vizsgálatot, hanem úgy vélt jogának megerősítését követelvén. A nagytekintélyű világi elem megbotránkozva az ifjúság rakoncátlan magaviselete felett, haragra lobbant és ilyen kifakadásokat is hallatott: „Mire játszodtatnak ennyi főrendeket, kik egy kővárban forgó dolognak eligazítására is illendők és elégségesek volnának; csak nyakon kellene kötni kettőt vagy hármat a nyakazóban.“ Erre az ifjúság felbőszülve az ajtó felé rohant, miközben ily szó is hallatszott: „Ne bocsásd, zárjuk be az ajtót“. A kirohant diákság ad armá-t kiáltott és felfegyverkezve az iskola udvarán csoportosulván, az iskola kapuit belakatolta és az úri rend közül némelyeket, nevezetesen Báncsy Márton és Chernel Pált éktelenül szidalmazta, azt kiabálván: „az ördög lelkűnek üssétek le a fejét“. Megjegyzendő, hogy Chernel Pál a fejedelmi korszak letűntével évenként három tanulóra való élelmet küldött az iskolának. A fegyveres diákság

láltára a Bocskay István főgondnok hajdúi is fegyvert fogtak, de azért tettelegességre nem került a dolog. Ebben a lázadásban a főszerepvivők Baló Mátyás, Halmágyi János és Ungvári István voltak. Ez az utolsó a debreceni iskolából és azelőtt a sárospataki iskolából is kitiltatott már egyszer, most is érezvén bűnösségét, elszökött az iskolából. Hogy mennyire fel volt bomolva a rend és fegyelem akkor az iskolában, mutatja az, hogy a primariusok közül egy kikísérte Ungvárit és a többiek is azt mondták, midőn kérdőre vonattak, hogy ők nem tartoztak Ungvárit visszatartani, sem eltávozását a tanároknak vagy másoknak bejelenteni, mert ők ugyanazon egy párton voltak.

E botrányos eset után másnap, máj. 13-án a szomszéd megyékben lakó egyházi és világi férfiak, mély aggodalomba merülve az iskola sorsa felett, mely akkor már a fejedelmi kegyre nem számíthatott: eltávoztak Sárospatakról. A zempléni egyházmegyében levő lelkészek azonban, kikre az iskola gondja különösen tartozott, tovább folytatták a tanácskozást és vizsgáló biztosokat küldöttek az iskolába, hogy a főbűnösöket kipuhatolják s az iskolát fentartó nemességen elkövetett méltatlanságot illő módon megtorolják. Mert a főiskolai ifjúság legnagyobb jöltevői ellen támadt fel, azokat sértette meg a legdurvább módon, akiket szüleik gyanánt tisztelniök kellett volna. Jól mondja egy egykorú feljegyzés: „Azokat gyalázták meg, akiknek tutelája alatt csendesen nyugosznak, kenyereket, eledelüket veszik naponként, patrocíniumok által ezüst kapcsokkal megfűzött dolmányokat, ékesített süvegeket viselnek, kegyes patrocíniumokért mezítelen fegyverekkel forgódnak nyakuk körül“.

A vizsgáló bizottság megjelenvén az iskolában, Pászthói József senior néhány primarius szövetséges társával együtt ilyen nyilatkozatot tett: „Mihaszna, hogy kigyelmetek inquirál, mert valamelyek az causában az scholában lesznek, nem egynehány, hanem az egész coetus egyező akarattjából lesznek, soha közülünk senkit ki nem adunk, hanem mind kimegyünk és a felföldön scholát erigálunk“.

E merész fellépés, mely erős testületi szellemre vallott, megdöbbsentette az iskola gondnokát és felelőssége érzetében az ifjúságot a jún. 23-án tartandó zsinatra Erdőbényére idézte meg a következő levélben: „Minthogy a már megejtett vizsgálatból, sőt Pászthói József seniornak és társainak vallomásából is nyilvánvalóvá lett, hogy az a veszélyes összeesküvés, mely folyó év május 12-én Sárospatakon jött létre és a főiskola jöltevőinek és az egyház előjáróinak életét is veszélyeztette, nem csak némelyeknek, hanem az összes ifjúságnak belegegyezésével, nem történetből és véletlenül, hanem szántsándékkal, kiszámított terv szerint támadt: azért is esperesi tekintélyemnél fogva, mellyel az országnak erről szóló szentesített törvényei és a testvérek választása szerint ebben a zempléni egyházmegyében működöm, esperesi pecsétem erejénél fogva mindnyájatokat, akik a nevezett napon a sárospataki iskola tagjai voltatok, egyenként és összesen megidézlek,

értesítelek, hogy ezen jún. hónap 23-án Erdőbényén tartandó egyetemes zsinatunkra, törvényszékünk előtt megjelenetek tetteitekről számot adandók. Különösen pedig megidézem pecséttem erejénél fogva Pászthói Józsefet, a sárospataki iskola seniorát, hogy számot adjon arról, hogy a választása alkalmával az ifjuságnak és a tanári karnak adott szava és az iskolának szentesített alaptörvényei ellenére miért engedte meg, miért titkolta el a tanárok előtt, sőt miért hívta össze azt a titkos tanácskozást, melyből az összeesküvés keletkezett. Felesleges említenem, hogy ha makacsságból és a zsinat tekintélyét megvetve (amit jóhiszeműséggemnél fogva fel nem tehetek) a zsinaton meg nem jelennének, ez a zsinatot az ügy elbírálásában és az ítélet kimondásában nem fogja akadályozni. Kelt Lisztkán 1669. jún. 7. Tarczali Pál zempléni esperes és a pataki iskola gondnoka.“

Az ifjuság megjelent a kitűzött napon Erdőbényén, de elvitte magával azokat a leveleket és folyamódásokat is, melyeket a szomszéd egyházmegyékben lakó egyházi férfiak és különösen tekintélyes világi pártfogók állítottak ki részökre. A zsinat, figyelembe véve a „becsületes főrendek“ közbenjárását, megfontolva egyéb körülményeket is, ezuttal nem hozott ítéletet. Az a reménység is táplálta a kegyes atyákat, hogy a megtevéd ifjuság majd csak észére tér és jóban foglalja magát. Azonban ez a reménység meghiusult, mert az ifjuság a zsinat engedékenységét tapasztalván, még elbizakodottabbá lett és a diadal reményében nap-nap mellett a főrendekhez futkosott, kik előtt a zempléni papságot, az iskola gondnokát és a tanárokat minden módon rágalmazta és szidalmazta.

E szomorú tapasztalat és a fiatalságnak napról-napra növekedő féktelen magaviselete indította az iskola gondnokát arra, hogy újabb zsinatot hívjon össze Sátoraljaujhelybe jún. 14-ére, hová az ifjuságot szintén megidézte. Azonban az ifjak ujjalag pártfogólevelekkel állottak elő, melyeket időközben egyes jótevőiktől szereztek be és ezekre való tekintetből a zsinat itt sem mondta ki az ítéletet, de azt törvényerőre emelte, hogy a tanulóifjuság más vármegyebeli jótevőikhez nem folyamodhatik.

Minél tovább halogatta az elüljáróság bírói ítéletének kimondását, annál jobban elhatalmasodott a fejtelenség az iskolában, hol a törvénynek nem volt semmi tekintélye. Súlyosbította a helyzetet az a körülmény, hogy a szomszéd világi, sőt egyházi férfiak közül is többen a diákok pártjára állottak, és az ellenkezés tüzet titkon szították. Azt akarták elérni, hogy a sárospataki iskola ügyeinek intézésébe ők is befolyjanak s a felügyeletet és a fegyelmi legfőbb bíróságot ne csak a zempléni esperes és az általa összehívott zsinat, hanem a valamennyi egyházmegyéből álló egyetemes zsinat gyakorolja. Azonban ez a terv ellenkezett a fenálló törvénnyel, mely tanulmányi és fegyelmi tekintetben a legfőbb intézkedési jogot a mindenkori zempléni esperesre ruhátza. Ezt a törvényt maga I. Rá-

kóczy György is annyira tiszteletben tartotta, hogy az iskola igazgatásába nem kívánt közvetlenül beavatkozni, még akkor sem, ha itt helyben lakott. Nem csuda azért, hogy Tarczali Pál törvényes álláspontját és hivatali tekintélyét körömszakadtáig védelmezte, nem gondolván meg, hogy a fejedelmi korszak letűntével lényegesen megváltoztak az iskola viszonyai. Be kellett volna látnia, hogy azok a más megyebeli pártfogók, akik már akkor védelmükbe vették az elárvult iskolát és 40—50 diákot tartottak saját költségükön: méltó jogon követelheték, hogy némi befolyásuk legyen az iskola ügyeinek intézésében.

Törvényes jogára támaszkodva újra zsinatot hívott össze az esperes-gondnok Sárospatakra 1667. okt. 5-ére. A diákok most is megidézettek, de nem jelentek meg azt izenvén, hogy ők az iskolán kívül más helyre nem mennek s a zsinatot bírójoknak nem ismerik el. Másodszor is megidézettek, de ekkor sem engedelmeskedtek, azt hozván fel okul, hogy az idézőt nem kapták meg 15 nappal a zsinat előtt, továbbá, hogy az ügyet elülről kellene kezdeni s a korcsma feletti vitát elintézni, végre, hogy a többi vármegyéből sem egyházi, sem világi férfiak nem hívtak meg. Utoljára mégis csak megemberelték magokat és négy tagból álló küldöttséget küldtek a zsinatra. A négy ifju: Szigethi György, Kenepesi János, Szathmáry Mihály, Kökényesdi János a következő öt pontban adta elő az ifjuság meg nem jelenésének az okát: 1. Csak szóval idézték meg őket és nem írásban. 2. Az eljárás nem törvényes, mert az idézet szóval vagy írásban nem érkezett hozzájuk 15 nappal a zsinat előtt. 3. Az esperest és utána a többit, nem ismerik el törvényes bírójoknak. 4. A többi vármegyebeli urak és papok nincsenek jelen. 5. Nem a forrást keresik, hanem a folyamatot, azaz nem a korcsmán kezdik a dolgot, hanem az annak el nem intézéséből származó következményeket vizsgálják. Ezért ők tiltakoznak az eljárás ellen, s ha kimondja is a zsinat az ítéletet, ők más vármegyére mennek, mert nem csak a zempléni esperes gondnoka az iskolának.

A zsinat elnöke, az esperes, e pontokra nézve egyenként megadta a választ. Az első pontra azt felelte, hogy a gyakorlat nem szól a szóbeli idézés ellen. A második pontra megjegyzi, hogy a törvényben nincs meg, hogy 15 nappal elébb történnék az idézés. A harmadik pontnál a törvény 15. §-ára hivatkozik, hol a főigazgatás a zempléni esperes és a zsinat jogául van fentartva, melyet a diákok is elismertek azzal, hogy aláírtak a törvénynek, melynek ha ellenszegülnek, hitszegőknek tekintendők. Ennél a kérdésnél, midőn a zsinat azt a kérdést tette fel eléjük: kinek engedelmeskednek hát? azt felelték, hogy ők az ev. statust nem bírálják meg, hanem az országgyűlésre felebbeznek. Minek hallatára Tarczali Pál felkiált: „Csekélyelmű együgyű ifjuság! talán azt itéli, hogy a klerus és praelatusok rendjébe fog felvétetni.“ A negyedik pontra nézve erősen áll a mellett, hogy ebben a fegyelmi ügyben egyedül neki és a zsinatnak van bírósági joga, melyet másokkal meg

nem oszthat. Végre az ötödik pontra nézve kijelenti, hogy az ujhelyi gyűlés a korcsma ügyének eligazítása végett hivatott össze, de most nem a felett foly a tanácskozás.

A négytagú küldöttség utján felórai időt engedett a zsinat az ifjuságnak, s ha addig eszközre nem térnek, kimondja az ítéletet. Erre félóra múlva újra követség jelent meg azzal a kérelemmel, hogy ezúttal ne hozzák meg az ítéletet s az ujhelyi gyűlés szerint legyen ügyöknek megvizsgálása.

Ez a követség is eltávozván, a zsinat a kibékülés reményében még egy kísérletet tett a kínos ügyben. Tekintélyes küldöttséget választott, mely bemenvén az iskolába, a főkolompókat kipuhatolná, hogy ezek miatt az ártatlanok, a félrevezetettek ne lakolnának. Ugy gondolkozott a zsinat, hogy ilyen alkalommal sokan félelemből, vagy elcsábítva úsznak az áradattal. De ezúttal a zsinat csalatkozott; a testületi szellem oly erős és összetartó volt az ifjuság közt, hogy midőn az előjáróság küldöttsége előadta célját, az összes ifjuság mint egy ember azt kiáltotta, hogy fejük fenállásáig el nem szakadnak egymástól, a követséget becsmérő szavakkal illette, bujtogatónak, lázítóknak nevezte és oly ingerültségbe jött, hogy kevés híja, hogy verekedésre nem került a dolog.

Az utolsó kísérlet is megheiusúlván, belátta a zsinat, hogy az ítélet kimondásának határnapról határnapra, egyik zsinatról a másikra való halasztása sikerre nem vezethet, sőt még követelőbbé teszi az ingerült ifjuságot; azért még az nap, okt. 5-én kimondotta az ítéletet, melynél fogva a lázadás részesei véglegesen kizáratnának az iskolából. Az esperes által fogalmazott ítélet felett névszerinti szavazás volt, melyből kitűnt, hogy a zsinat tagjai közt is voltak hárman, kik az ifjuságnak fogták pártját. Az ítélet szigorát enyhítette némileg az az utólagosan tett módosítás, hogy akik a lázadás óta jöttek az iskolába és akik ártatlanságukat elfogadható okkal tudják igazolni, azokat a tanárok és a helybeli lelkészek utólagosan visszavehetik.

Az ítélet kihirdetésére meghítták az ifjuságot, de ez azt üzente vissza, hogy ő törvényt hallani nem megy. Nagysokára két ifjút küldtek követül, hogy megtudják, mi végre hívják őket. Hosszas huzalkodás után végre megjelentek mindnyájan és a jegyző felolvashatta előttök az ítéletet, mire viszont az esperes szívökre kötötte, hogy a zsinat tekintélyét ismerjék el, reménységöket ne helyezték a szomszéd megyék espereseinek és világi urainak pártfogásába, mert ő a felügyeletet és az ezzel járó fegyelmi biróságot senkinek sem engedi át, sőt ha levelet hoznak is, meg sem tekintí. Intette őket, hogy ne macakskodjanak, mert különben a földesuraknak izennek, hogy fogassák el a jobbágy fiukat. Ha az iskolából ki nem mennek, sem tanáraik nem lesznek, sem tanítóságra nem mehetnek. A senior pedig adjon számot az iskola vagyonáról és semmit el ne vigyen magával, mert különben a vármegyékben köröztetni

fog. Az ifjuság, úgy látszik, nem adott semmit sem az atyai jó tanácsokra és a fenyegetésekre, nagy ugrándozással és kacagással hagyta el a gyűlés helyét.

A zsinat eloszolván, meghagyta a tanároknak, hogy az ifjuság minden mozdulását figyelemmel kísérik. A seniort addig el ne bocsássák, míg mindenről számot nem ad, az épületekben, a könyvtárban, a coetus egyéb javaiban kár ne essék. Az iskolát sem éjjel, sem nappal el ne hagyják, az egyik mindig az iskolában háljon. A nemeseket és neutralistákat tanítsák, s ha lehet, újabb köztanítókat válasszanak az osztályokban. A szomszéd egyházak tanítóinak is meghagyta, hogy felváltva őrködjének az iskolában. Midőn másnap, okt. 6-án felmentek iskolába a tanárok, hogy nyert megbízatásukban eljárjanak, a senior egyenesen megtagadta a számadást, a köztanítók elrendelésénél pedig fellázadt az elítelt ifjuság és ilyen szavakban tört ki: „Mi nekünk nem vagytok mestereink, a mi iskolánkban nem tesztek tanítókat, tanítjuk mi a nemeseket. A mi iskolánkba ne jöjjetek parancsolni, mert ha mi rajtatok esik, el nem veszi rólatok se zsinat, se a zsinat zsinatja. Ha ki kell mennünk az iskolából, olyat cselekszünk, hogy Magyarországnak füle megcsendül belé.” Hire is járt akkor egy leleszi kanonok beszédje után, hogy egynehány diák már beszélt Sámbar Mátyással, hogy átadják neki az iskolát.

Az ítélet, úgy látszik, nem volt végrehajtható s az ifjuság nem hagyta el a magáénak tartott intézetet. E helyett össze-vissza futkosták a szomszéd megyéket és pártfogóik előtt a zsinatot és a tanárokat vádakkal és rágalmakkal illették, gúnyiratokat terjesztettek, a zempléni papokat és tanárokat oly gyűlötségbe hozták, hogy egyesek, úgy nyilatkoztak, hogy a zempléni papok megérdemelnék, hogy lábuknál fogva vonszolnák ki őket a papilakból.

Az iskolai fegyelem teljesen felbomlott, az elvadult ifjuság nem ismert sem egyházi, sem világi felsőbbbséget. Szilaj kedvteléssel űzték a lopást, veszélyeztették a vagyonbiztosságot, fegyverrel mentek a szőlőpásztorokra, dorbézoltak, részegeskedtek. És mindez akkor történt, midőn Báthori Zsófia a jezsuitákat már behozta Sárospatakra és az iskola javainak lefoglalása napirenden volt s négy év múlva a tanulóifjuság is elüzetett. Báthori Zsófia ama törvényszéki tárgyalások és alkudozások alkalmával, melyeket a prot. rendek a lefoglalt javak miatt folytattak vele, méltó okon hivatkozhatott az ifjuság gyakori lázadására, a műzsafiakhoz illetlen magaviseletre, melyet magok a prot. rendek sem tudtak megfékezni. Sámbar Mátyás örült, hogy a zavarosban még jobban halászhatott.

IFJÚKORI VERS KAZINCZYTÓL.¹

Melpomene, álmában lát egy nagy épületet mellynek sok támaszszai vagynak, de kivált az épületnek a' közepébe vagyon egy arany oszlop, a' melly az egész épületet tartja sok ideig, végtére pedig meg erőtelenedik 's le omlott.

Calliope magyarázza annakutánna a Melpomene álmát, t: i: hogy az épület jelenti az egész Reform. Statust, de főképp a' S. Pataki Oskolát, az arany oszlop, a' melly majd nem az egész épületnek terhét emelte és sokára le dől Szathmáry György Urat és szánakozásra méltó szomorí halálát.

Melpomene.

*Egy álom el végye hogy egész kedvemet
Nem gondolám. A bú elfogta szívemet
Alig bírja lábam erőtlen Testemet.*

Calliope.

Tudósics éjjeli álmodról engemet.

Melpomene.

*Hogy Phoebus elvégzé szokott ragyogását,
Fordítá estvére rendes lovaglását,
Hesperus el kezdé éjjeli járását
A hold fel függeszté az égbe lámpását.
Tíz óráig tettem rendes munkáimat
Akkor körül nézem háló szobáimat,
Mondám: Majd le tészem badjatt tagaimat
De elébb meg mosom gyenge lábaimat*

¹ A spataki kollégium kéziratai közt van egy vékony folio-kötet, melybe az intézet növendékei 1775-ben Szathmári Király György főgondnok, 1781-ben Szentesi János tanár halálára szóló emlékverseket irtak. Szathmári Király György a kollégium legbuzgóbb pártfogójának volt egyike. Gondoskodott az iskola történetének megírásáról, új könyvtári helyiséget emelt, az intézet udvarán kutat ásatott és a kollégium-épületet új szárnnyal („Berna-sor“) növelte. Erről a lelkes, agilis emberről, aki, ha kellett, tetemes anyagi áldozatokat is hozott iskolája érdekében, szól a fiatal Kazinczynak itt közölt sirató versezete.

Meg mosván lábamat testem ágyra terül
 Elfáradott elmém mély alvásba merül
 Végre mikor a' hóld éjjélkorra derül
 Szemem eleibe ez a látás kerül.
 Szemlélek egy hosszan kinyúlt épületet
 Melly az építőktől frisen építetett
 A külső pompára ez nem készítetett
 Hanem Pallas keze alá engedtetett
 Volt ez épületnek számos oszlopai
 Kô, márvány, vas és réz erős támaszszai,
 Négy szegletű kôből álló kôfalai
 Hogy le ne húljanak sok bôltozatjai,
 Ennek közepébe egy oszlop tétetett
 A' melly tiszta finum aranyból öntetett
 Ezzel az épület úgy erősítetett
 Arany oszlopával, hogy méltán kérkedett.
 De valamint minden siet estvéjére
 Ugy ez is siete utolsó végére
 Sok idő jártával dül a föld színére
 Majd nem mindeneknek keserűségére.
 Hogy ez oszlop el dült a' ház meg rendüle
 Mihellyt zuhanással a földre le düle
 Minden ki hallotta nagy búba merüle
 Nekem is másnak is füle megcsendüle
 Ekképpen álmomból mindjárt fel ébrettem
 Ki ugrám ágyamból s a földre tétettem
 Ez oka, hogy elébb szemem' könyveztettem
 S gyenge orczáimat meg nedvesítettem
 Tudom, hogy nem tiszted az álmod fejteni
 De ha talám tudnád álmod meg érteni
 Kérlek ne mulasd el azt velem közleni.

Calliope.

Örömet meg fogom mindjárt jelenteni
 Ez oszlop jelenti egy jeles Urunkat
 Szathmáry³ György⁸ Urat, a' ki bánatunkat
 Vállára vállalá és minden gondunkat
 De jaj! jaj! el veszténk arany oszlopunkat

Melpomene.

Még inkább fogom hát rontani szememet
 Orczáimtól inkább nem szánom könyvemet
 Mert nagy keserűség fogta el szívemet
 Mivel halva látom fő segedelmemet
 Le omlott az oszlop, gýász borúlt fejünkre
 Serényen ki vigyázz már békességünkre
 Kitől várjunk szókat magunk mentségünkre
 Nem tudom ki vigyáz tselekedetünkre
 Midőn eszembe jut ez Úr szelídsége
 Maga viselése s példás kegyessége
 El bádjad a szívem, búmnak nincsen vége
 Nem tudom, ha derül napom fényessége.

Calliope.

Ne sírj Melpomene! sirással szemedet,
 Ne roncsd, orczaidról töröld el könyvedet,
 Vegyed elő kérlek előbbi kedvedet,
 Szokott vigassággal enyhícsd meg szívedet.
 Ne sírj kérlek, mert ő már van hazájában,
 Mellyet szivből kívánt e földön jártában,
 Ámbár már tétetett e földnek gyomrában,
 De vigad a szentek szép társasságában.
 A' föld sem érdemli az ilyen híveket,
 Ő nem szenyvedheti a' kegyes² szenteket,
 Az egek ohajtyák csak az ilyeneket,
 A' kik illy² kegyesen folytatják élteket.
 Tudom hogy a' nagy Ur fel veszi gondunkat,
 El kezdi 's el végzi boldogulásunkat,
 Fel támasztya el dült Arany Oszlopunkat,
 Még látjuk valaha fő Curatorunkat.

IRODALOM. MŰVÉSZET.

A MAGYAR KATH. ÉNEKKÖLTÉSZET A XVIII. SZÁZADIG

Irta BARTHA JÓZSEF dr. Bpest, 1901. Kiadja a Szt.-István-Társulat
tud. és irod. osztálya. 8° 1—40.

A modern tudományos és irodalmi élet versenyében sokan bizonyos gyanakodással kísérik, sőt elítélik az úgynevezett felekezeti irodalmak törekvéseit. Azt mondják, ez a felekezetieskedés végső elemzésében gyűlölködésre s a nemzeti egység lazítására viszen és mint ilyen fő-fő érdekeinkkel ellenkezik. És ennek a kifogásnak helyességéhez alig is férhet szó, míg az író, a tudós, a kutató célja nem a rideg, a tiszta igazság és kiki nem annyira a maga házát építi, mint inkább a másét ostromolja. De úgy áll a dolog, hogy ezek és néhány egyéb jelenség, melyekre a nemzeti egység szempontjából egyáltalán semmi szükség, nem tartoznak hozzá a felekezeti irodalomnak fogalmához, csakúgy, mint annak idején akár a neologióhoz, akár az orthológiához a durva személyeskedés. Végre is az igazság csak egy lehet és több úton juthatni hozzája; s másfelől a felekezeti irodalmak buzgólkodásában a munkafelosztás elvének valami természetesen és magától jelentkező eredményét lehet találni. Úgy látszik tehát, a felekezeti irodalmak mind-egyike szolgálhatja az igazságot és munkálkodhatik a saját körébe vágó feladatok megoldásán, a nélkül hogy közöttük a nemes és üdvös versenyen kívül, melyet eléggé meg nem becsülni nemzeti szempontból sem lehet, a versengő gyűlölség, személyeskedés szenvedélyének kellene gerjedeznie. A bölcselet, a természettudományok fejlődésének csak hasznára lehet, ha egyik-másik problémájukat különféle vallásos felfogások szempontjából is megfontolás tárgyává teszik; a történelem csak nyer vele, ha minden egyház, minden felekezet buzgóságot fejt ki a maga multjának mentül tökéletesebb földerítésére. A felekezeti irodalmak így válhatnak a nemzeti mű-

velődésnek és irodalomnak fontos részeivé, a nélkül hogy a nemzeti egységnek ártanának. Ehhez azonban, mint mondtuk, a buzgóságon kívül első sorban és mindenekfölött a valódi igazságszeretetnek tárgyilagossága szükséges, mely nélkül igazi tudomány nem képzelhető; az a komoly törekvés, mely az irodalomból kizár minden oda nem valót és főképp — quod sibi non vult, alteri non faciens — a mások meggyőződését tiszteletben tartja. Valóban semmi szükségünk rá, hogy a múlt viharos századok vitáinak élességei fölélédjenek és egyik felekezet a másik rovására gúnyolódjék vagy épp anathemákkal éljen, mi több, a múltba sem szabad visszajárni, hogy abból bárki a saját részére dicsőséget és másoknak gyalázatot kovácsoljon. Ma már az efféle eljárás annyira elavult és tudománytalan, hogy művelt körökben számba sem jöhet és aligha több XX. századbeli Don Quixotte-iádnál. — Valóban a felekezeti irodalmak eszközeit lényegesen megváltoztatta az idő, és igaz hivatások sem lehet többé a támadás, hanem a béke munkája. Kiki építse az ő házát meggyőződése szerint, de azzal a tudattal, hogy egyéniségére nézve két ember sincs egészen egyforma s mégis az emberek milliói szerethetik egymást és testvérekké lehetnek számtalan dologban, de főképp a közös múlt emlékében, a faji együvé tartozás érzésében, a jelen és jövő nagy érdekeinek kultuszában, a hazafias és nemzeti eszmék s érzelmek és az egymás meggyőződése iránt való tisztelet ápolásában.

Mindez a szó szoros értelmében elemi dolog, amelynek hüvelykezése jóformán fölösleges azok előtt, kik erről a tárgyról elmélkedtek; azonban érintésök ezen a helyen némileg program-számba is vehető és alkalmoszerű oly munkával szemben, mint Bartha Józsefnek a kath. vallásos költészetről írott tanulmánya.

Mert Bartha felekezeti író, és az volna akkor is, ha könyvecskéje nem a Sz.-I.-Társulat égiszét viselné homlokán. Katholikus a tárgya és katolikus érzület járja át dolgozatának minden részecskéjét. Látszik rajta, hogy lelkesül egyháza multjáért és szeretné mentül fényesebbnek találni. Senki ezért az érzésért nem gáncsolhatja és nem is fogja gáncsolni, legkevésbé pedig az irodalom, melynek számos kiváló terméke hasonló buzgóságnak köszöni eredetét. Az, amit sajnálattal kell mindjárt elüljáróban rovására írni, egyfelől a kritika és másfelől a szükséges tanulmány teljességének hiánya. Szomorú, de tagadhatatlan: felekezeti írónk vajmi keveset fáradoznak benne, hogy a más vallásuak szellemi termékeit alaposan megismerjék. Nekünk valóban kevés protestáns írónk van, ki a katolikusok szellemi életét tüzetesen tanulmányozza, és a katolikusok között alig találni egyet-kettőt, aki a protestánsok munkásságát hasonló komoly figyelemre méltatná. Mintha a múltban táruktól ósvény áthidalására századok sem volnának elégségesek, oly kevéssé ismerjük egymást és igyekszünk egymást valóban megismerni — faji érdekeink, nemzeti életünk és tudományunk kárára.

Mert Barthára szintén illik ez a megjegyzés; ő szintén inkább csak a katolikus forrásokat ismeri, a protestánsok közül pedig alig egyet-kettőt, bár épp feltett kérdéseinek jórésze protestáns források nélkül meg nem oldható. Azonban tagadhatatlanul a katolikus források felhasználásában sem árul el nagyobb pontosságot, aminőt a tárgy fontossága megkívánna. A kath. énekköltés történetét nem lehet Bartalus három érdemes értekezésének, Bogisich munkálatainak, Erdélyi Pál inkább könyvészeti, mint költészettörténeti három kis dolgozatának, a RMKT I. kötetének és (néhány jelentéktelen dátumot leszámítva, a Dankó Vetus Hymnariuma a Ny.-Tár egy-két kötete bevezetésének adataiból összeállítani, az írónak egyebet is kell ismernie, s ami fő, nem szabad megelégednie azzal, hogy jóformán mindenkitől ismert nézeteket, s hozzá: nem ritkán téves nézeteket hangoztasson. A tudósna kétségkívül ismernie kell előzői munkáját, össze kell foglalnia nézeteiket és nem szabad lemondania arról, hogy a kritika ítélőszéke elé vonja őket; azonban úgy látszik, hogy lényegében alig érintett tárgyról szólva, minő a kath. énekköltés, s hozzá olyan körben, mely a „tudományos és irodalmi osztály“ díszes nevét viseli: valami számbavehető új eredményt illik magának is felmutatnia. Csak sajnálni lehet, hogy Bartha dolgozata e részt nagyon is szegényes és egyáltalában nem vitte előbbre tudásunkat sem azzal, hogy a százados költészet belső fejlődésébe mélyebben merült volna, mint azok, kik e tárgyról valaha írtak, sem azzal, hogy történetét becses külső adatokkal gazdagítaná. Ebből a könyvből egyáltalán nem sugárzik elő a régi magyar katolikus énekköltészet virágos mezejének képe, annál kevésbé látjuk zsendülését, s amit még könnyebb volt volna megfesteni, fölvirágzását a XVII. században; de hiányzik belőle a kritikai látás amaz élessége is, mely a meglevő adatok valódi értékének megállapításában jeleskedik. Ez a munka egyszerűen compilatio a compilatiók gyöngébb fajtájából, mely a tévedéseket helyben hagyja, a balvéleményeket nem irtja ki, és inkább szól a valóságos önérzethez, mint a valódi tudásra törekvő értelemhez, ahhoz, amely a históriában mindenk előtt és fölött való dolognak a tények kifogástalan megállapítását tartja. Nem hisszük, hogy bárki e kettő szétválasztását javallhatná és abban a meggyőződésben élne, hogy egyik a másik nélkül helyén való; az embereknek ismerniök kell a multat, nem fölcicomázniok; ha mégis a kegyelet, buzgóság, vagy más efféle érzés a legjobbakat is annyiszor el tudja ragadni, a komoly írónak legalább folyton küzdenie kellene minden efféle dolog veszélyes csábításai ellen.

Bartha szerint olyan énekes emlék, mely a magyar egyházi éneklés dolgában „biztos útmutatással“ szolgál, legelőször a Königsbergi Töredékben akad, „melyet az irodalomtörténet kutatóinak általános véleménye szerint régi Mária-énekből alakítottak át elmélkedéssé. Minthogy azonban nem verses, hanem átalakított prózai formában maradt fenn, ennek alapján is csak

annyit szabad következtetnünk, hogy a XIV. század folyamán magyar nyelvű egyh. énekeink már voltak.“ Ez azonban mindenestre túlzás. Részünkről nem akarhatunk kiterjeszkedni a KT. természetének boncolására, azt hisszük, hogy arról Szilády fejtegetései után is, melyekben ama fragmentumoknak epikus eredetű részletei nagy elmeéllel vannak megállapítva (Akad. Ért. 1895. 564—5. és 569—70. l.), még mindig lehetséges a vitatkozás; — de bizonyára az ilyen ingadozó alapra alig lehet biztos szilárdságú épületet emelni: efféle „általános vélemények“ legfőlebb valószerű következtetéseknek lehetnek alapjai, s a „biztos útmutatások“ Barthánál sem kezdődnek előbb a Péterffy Sacra Concilia-jából merített amaz adatnál, mely Bartalusnál is olvasható, hogy a XV. század közepén már voltak magyar egyházi énekek, mivel az Oláh Miklós 1560-iki zsinata száz évvel azelőtt jóváhagyott „vulgares, aut latinae cantilenae“-kről emlékezik. Aztán következnek egy odavonzolt, odakényszerített levél, a Péter volaterrai püspök epistolája, dicsérve Mátyás király énekkarát és magasztalva azt az énekes nagymisé, melyet Mátyás király „őseinek dicső szokása szerint szolgáltatott“. Mert „hogy az ilyen ünnepies miséken ama nagyhírű énekkar nemcsak latin, hanem magyar énekeket is adhatott elő, ezt a fönnebb említett zsinat rendelete alapján teljes joggal következtethetjük.“ Az olvasó ne akadjon föl rajta, hogy ez az „adat“, mely a ritusra, énekkarra vonatkozik, ezen a helyen tulajdonképpen nem mond semmit; az út ingoványon visz és Bartha különös szeretettel révedez ezeken a süppedékes, zombékos helyeken. Tudvalevőleg a következő fejedelmek szintén követték Mátyás példáját az egyházi zene pártfogásában, ami „egyházi énekköltészetünkre sem maradhatott hatás nélkül.“ Csakugyan, az énekes nagymise mihamar általan ossá lett: az egyházi hatóság 1493-ban elrendeli, hogy — különösen ahol több pap van — a nagymisé minden nap énekel kell bemutatni, az pedig „magától értetődik, hogy az olyan misén, amelyet a pap énekelve mondott, a jelenlevő nép . . . szintén énekelt.“ Pedig egyáltalában nem „értetődik“. A valódi historikus az adatokat szólaltatja meg és a nagyszombati 1629-iki zsinatra mutat, melynek már Bartalustól idézett canona világosan beszél. Hogy „quoniam ante et post conciones de more patriae cantiones vulgares per magistros scholarum prae-cinuntur,“ tehát ezentúl jóvá nem hagyott énekeket az istenházába bevinni nem szabad, a vikárius pedig írja össze kinyomatás végett az alkalmas darabokat, melyeken kívül egyebeket jövőre a templomban, a körmeneteken és búcsújárások alkalmával senki se énekeljen. Azonban Bartha alig olvasta figyelmesen Bogisichot (V. ö. Szegedi Ferencz Lénárt egri püspök Énekeskönyve. Bpest, 1886. 7—8. l.) és Bartalusnak idevágó értekezését; mert akkor azt is tudná, hogy a nép, sajnos, csaknem az egész énekes nagymise alatt hallgatott. Voltak tehát szorosan vett magyar népelemek már a középkorban, volt ének-cenzúra és approbált vulgáris ének, bár az istentisztelet

fő része alatt nem volt szabad megzendülnie — ennyit Bartha-lustól is tudott a világ; hogy valóságos approbált énekeskönyveink is voltak, ezt Bartha fedezi föl: „mert különben az egyházi jóváhagyás kikötésének nem lett volna semmi értelme, de meg énekeskönyvek nélkül iskolában éneket tanítani szinte képtelenségnek látszik.“ Az okoskodás azonban mindenestre gyöngé; nem is valószínű, hogy ilyfajta hivatalos gyűjtemények, amelyeknek száma, ha tényleg léteznek, a dolog természeténél fogva kicsiny nem lehetett, nyom nélkül elpusztulhattak volna. De végre is nagyon megszoktuk, hogy szegényiségünket az idők dúló zivataraira és effélékre hársítsuk, még akkor is, amikor egynek-másnak hiányát egy „nem is valószínű, hogy volt“ sokkal helyesebben látszanék kifejezni: a szép álom bátran lebeghetne tovább a hypothesisek levegőjében, ha oly sok minden nem szólna ellene. Annyi bizonyos, hogy az approbált énekek nem terjedhettek amúgy a „semmi“-ben; hivatalos emberek, papok, kántorok leirogatták a nekik tetszőket és szükségeseket, mi több, a készletet maguk is gyarapították ujjakkal, később — a protestantizmus fellépése után — prot. kölcsonzésekkel is; azonban mindez még nem hivatalos, approbált gyűjtemény, melyről, ha van, mint a készítendő új gyűjtemény alapjáról 1629-ben aligha expressis verbis meg nem emlékeztek volna . . . Mert Bartha hiába hozakodik elő ama XVI. sz. végéről való „Nagyheti énekeskönyv“-vel; egy mű, melynek az elejéről nem tudni, mit tartalmazott, a vége befejezetlennek látszik, tartalma pedig pass'io és lamentatio, — még nem volt okvetlen „énekes“, és ami fő, azért, mivel az egri főkáptalani kisprépost birtokához tartozott, még egyáltalán nem hivatalos jellegű. A magyar katholicizmusnak a Cantus Catholici marad az első ismert hivatalos énekgyűjteménye, ahogy Bartha előtt is tudta mindenki; magánjellegű gyűjteményei pedig, mint Dus Jakabé vagy a Jancsó Benedek-kódex, melyekről Bartha semmivel sem mond többet, mint Erdélyi Pálnak két, irodalmi szempontból meglehetősen fukarkodó közleménye, bár tartalmuk számos becses útbaigazítást rejt, úgy amint vannak, elég kései keletűek. Minden hiába: a jelek arra vallanak, hogy a Canth. Cath. efféle gyűjteményeken alapszik, s részünkről Bartha könyvének átoltasása után sem látjuk be, miért kellett a dolognak egyéb magyarázatát keresni. Bartha szerint a C. Catholici-val a zsinati rendeletnek „célja a katholicus énekeskönyvek reformja volt,“ — holott ezekről a könyvekről sem a zsinat, sem a Cantus Catholici, sem a könyvészet, sem az irodalomtörténet nem tud semmit. Nem, nem a kath. énekeskönyvet kellett reformálni; maga az énekügy szorult reformra, gondozásra. A kántorok és a nép közé beszívárgott a protestáns ének, és a baj annál nagyobb volt, mivel nem volt a kezökben hivatalos énekeskönyv, amely megmondotta volna nekik, hogy íme: ez a darab a tiétek, amarról még el kell dönten, honnan származott. Ezt az énekeskönyvet teremteni kellett: ex nihilo sui, sed non et subiecti.

Ha van régi approbált gyűjtemény, mily könnyű lett volna egyszerűen kinyomatni, mint annyi mást; tényleg pedig elmúlik két egész tized, míg a fontos ügy dűlőre kerül.

Azt mondja Bartha, hogy „a magyar egyházi énekköltészet első kezdetleges alkotásaiként az egyház régi latin himnuszainak fordításait kell tekintenünk.“ Nem lehetetlen, bár nincsen adatunk, sőt maga a K. T., mely Bartha szerint régi magyar énekekből vedlett elmékedéssé: két meghatározható részében két Mária-epikai részletet őriz, melyeknek megfelelő szövegeket nem az egyház ős himnusz készletében, hanem De Bustis és Jacobus a Voragine Marialeiban olvashatunk. Azonban Bartha az Apor- és Döbrentey-kódexre utal, bár „lényegére nézve teljesen egyetért“ Volffal, hogy „régí rímtelen himnuszfordításaink nem közös templomi éneklés céljából készültek, hanem többnyire apácák részére, hogy a breviárium elvégzése közben e himnuszokat saját anyanyelvökön imádságképen is elmondhassák.“ Mindemellett „az ájtatoskodó szűzek bizonyára a megfelelő alkalmakkor el is énekeltek, amint boldog Margitról is olvassuk, hogy az nagy misén és egyéb zsolozsmákon mindenkoron egyéb sororokkal állott és éneklelt . . .“ Szóval: e régi himnusz-fordításaink fontosságát nem lehet tagadni: „Ezekből fejlődtek s ezek mintájára alakultak később többi egyházi énekeink, sőt közülök idővel nem egy vált egyházi népénekké, mely templomainkban a hívők ajkain még ma is gyakorta fölcsendül.“ Azonban mindez csak szó és szó, csak föltevés, jámbor vélemény. A szűzek „bizonyára“ elénekeltek ezeket a rossz verseket; mivel B. Margit is énekelte a többi sororokkal a nagymisén és egyéb zsolozsmákon. Tehát zsolozsmákon énekeltek őket . . . hiszen az Apor és Döbrentey különben is zsolozsmás könyvek . . . Igaz, a zsolozsmát deákul kellett mondani és maga az Apor-k. világosan megmondja, hogy abban a szerzetházban, amelyben forgatták, deák nyelven mondják a breviáriumi szövegeket . . . de semmi; azért „bizonyára“ énekeltek azokat a fordításokat, „sőt közülök idővel nem egy vált egyh. népénekké, mely templomainkban a hívők ajkain ma is gyakorta fölcsendül.“ Nem, Barthának, legalább az ismeretes források szerint, nincs igaza. Azokon a verseken kívül, amelyeket maguk a kódexek is „ének“, „cantilena“ névvel vagy hangjegyekkel különböztetnek meg, egyetlen régi himnusz-fordítás sem vált népénekké. A magyar irodalomtörténet egyet sem ismer a kath. és prot. gyűjtemények közül, mely akár az Apor-, akár a Döbrentey-, sőt a Czech- vagy Keszthelyi-kódex ama rímtelen himnusz-fordításai közül egyet is tartalmazna; ellenben ki lehet mutatni, hogy a Vásárhelyi cantilénája, a Nádor egyik-másik darabja, az Ave salutis hostia, a Winkler „szép éneke“, a Peer „Ó kegyes szűz Mária“-ja s egyebek valóságos népénekek voltak, holott ezt még a sok szépségű Bernát-imádságról sem lehet bebizonyítani. Mert — hangsúlyozzuk — vannak a középkorból népénekeink, sokkal szebbek és értékesebbek ama fordításoknál;

csak hogy egyebütt és egyéb módon kell őket kutatni: régi följegyzések, Telegdi prédikációs könyve, a protestánsok énekesei, azok a XVII. századbeli kéziratok gyűjtemények, amelyek egy monografiában nem lett volna szabad csupán Erdélyi után említeni . . . ezek és effélék szorgos felhasználásával juthatni nyomukba. A Bartha dolgozata minderről, sajnos, nem tud semmit. Bartha nem kételkedik a régi, lelkes hagyományban, mely a múltat mentül szebbnek, gazdagabbnak szerette feltüntetni s a de omnibus dubitandum-nak kevésbé volt híve korunk kutatóinál. Szemmel látható, hogy buzog a középkorért, melyben sok rossz mellett tagadhatatlanul sok jót, sok árnyék mellett sok fényt is lehet találni; szót emel Szilády ellen, aki szerint a Keszthelyi-kódexbe csusztatott verses zoltárfordítás (Qui habitat in adiutorio altissimi) XVII. századi kéznek az írása. Bezzeg, mondja, Volf „a kodex avatott magyarázatában e dologról nem szól semmit s egész tárgyalásából az tűnik ki, hogy ő bejegyzésről nem tud.” Azonban újból téved: Volf nagyon is észrevette, hogy az a két levél, mely a verses zoltárt tartalmazza, utólag került a már kész kódexhez,¹ egyébre pedig talán egyelőre nem is lesz szükség, s aki tudja, hogy már a XVI. század első felében készülnek verses zoltár-parafrazisaink, és forgatta — például — Szegedi Gergely 1569-iki énekeskönyvét, melyben a „Qui habitat” szóban forgó fordítása megtalálható (pag. 52—54.) meglepve fogja olvasni, hogy: „a szép fordítást . . . a legelső verses zoltár-fordításnak kell tekintenünk, mert ha a XVII. század elején került volna is a kódexbe, bizonyára még a megelőző század végén termett. Ebben rejlik irodalomtörténeti értéke és fontossága.”

Világos, a Bartha vitorlái nem efféle vizekre valók; ahol nincsen Scylla és Charybdis, nincsenek akadályok és nem kell új utakat zátonyok között keresni: ott találja helyét. A kódexek verseinek, énekeinek tartalmáról, verseléséről, nemzeti vonatkozásairól tud ő csinosan is, jól is beszélni, fölfrissítve régi emlékeinket, felújítva évek sora előtt megjelent dolgozatoknak hatását.

Azonban elért a protestáns korszakig, a nagy ütköző pontig, mely annyiszor szólította küzdelemre a felekezeti buzgóságot. Semmi kétség, a kezdő protestantizmus felhasználta a kath. egyházi költészet kincseit és ez nemcsak gyakorlati bölcsesség vagy jóízlés szempontjából nem vált kárára, de mint Bartha is mondja, a prot. énekköltésre sem vethet semmi homályt, mint ahogy nem lesz kisebb értékűvé a kath. népének a XVII. században, mikor nemcsak a magángyűjtemények, a kéziratok, hanem a hivatalos Cantus Catholici lapjain is megjelennek protestáns szerzők munkái. Jól van ez így: a nép a papok tusái közepett is egy maradt ízlésében és legalább énekeiben egyesült Isten színe előtt.

¹ Ny.-Tár, VIII, k. XIX. 1.

Sajnos, a XVIII. században mind erősebben fellép a „purismus“ szelleme; az énekesekből mind több és több „közös“ ének kopik ki, s különösen a katolikusok számos ősrégi, középkori népéneket kiküszöbölnek, mivel előtök protest. eredetűeknek látszanak. Viszont a protestánsoknál is folyton erősödik a mozgalom, míg végre a XIX. század elején (1813) diadalra jut és a régi kath. eredetű énekek nagyrésze, különösen a himnusz-fordítások, az új énekesekből csaknem végképp elmaradnak.

A kath. és prot. énekköltés említett kölcsönös hatásának első phasisát a Batthányi-kódex mutatja. Toldy kath. karkönyvnek nézte, Bartalus, a szegény agyonhallgatott Bartalus protestáns graduálnak; — Volf szerint formailag prot. graduál az, de „tartalma szerint, minthogy csak igen csekély részben mutat nyilvánvaló protestáns szerzeményt és fordítást, hanem leginkább már készen talált kath. szerzeményekből és fordításokból van szerkesztve, jóval igazabban mondható katolikusnak, mint protestánsnak.“

Bartha hűségesen elfogadja ezt a nézetet; mi több: védelmére kél Erdélyi Pállal szemben, aki a Magyar Könyvszemlében a kódexnek csupán prot. jellegét hangoztatva szót sem szolt szövegeinek kath. voltáról. Mert „véleményét Volf oly erős bizonyítékokkal támogatta, hogy némi megjegyzéssel még ma is minden kétkedés nélkül elfogadhatjuk. Azonban részünkről nem osztoztunk ebben a föltétlen bizalomban. Volf szerint a Batthyányi zsolttárai kath. fordítású szövegek, amelyeket pusztán héberes számozással kívántak protestánsná avatni, azonban nem szerencsésen, mivel néhány helyütt ott maradt a Vulgáta számozása. Mi nem elégedtünk meg ennek az érvelésnek a pusztá elfogadásával. Kétségtelenül, a vulgátás számozás vulgátás vagy LXX-i és inkább katolikus eredetre vall, míg a hebraizáló: inkább prot. vonás. Azonban nem juthattak-e ama számok a kódexbe más módon, mint ahogyan Volf gyanította? A szövegek feleletet adnak rája és meglepő eredményre juttatnak: a Batth. zsolttárszövegei nagyrészt hebraizáló, a Vulgátából csak egy-két zsolttára magyarázható, míg épp azok, melyek fölött ama katolikus számok „feledtettek“, egytől-egyig héber vagy hebraizáló forrásuak. A fordító tehát nem követte a Vulgátát és nem elégedett meg azzal a szöveggel, amelyet az egyház hivatalos szövegéül jelentett ki, hit- és erkölcsi tekintetben hibátlannak; Székelylyel, Meliussal az eredeti forrásokhoz való visszatérést vallotta és úgy járt el, mint később azok, kiket a kath. írók, egy Pázmány, egy Káldi nem szűnnek kárhozatni.

De Barthanak sok még az a csekély engedmény is, amelylyel Volf a kódexből legalább három verzetet protestáns eredetűnek hajlandó nyilvánítani. Az „Uj világosság jelenék“ és a „Sok nyavalyánkban“ kezdetű darabokban, ugymond, „a legszigorubb szem se fődözhet föl olyast, ami a kath. hit tanításaival ellenkeznek“. De ez bizonyára nem elég alapos ítélet. Az „Uj világosság“ az Erzsébet-napi officium himnuszának két

első sorát (Novum sydus emicuit, Error vetus conticuit) használja fel kiinduló pontul, aztán teljesen új irányba tér s azt mondja, hogy Isten ígéje újonnanekünk adaték, Krisztus megmutatta az evangélium erejét, kit Isten sok száz esztendeiglen eltítkolt, Ámos jövendölése szerint hitetlenségünk, tévelygésünk, emberbeli reménységünk miatt. Mi más ez a beszéd, mint a protestantizmusnak büszke meggyőződése, amelyet — például — Félegyházi Tamás hirdetett 588-iki nagy katekizmusa ajánlásában: hogy Isten sok hitetlenség, tévelygés, szentek segítségül hívása, jó cselekedetekben való bizakodás — mert ezt értik „emberbeli reménység“-en, — most, az üdv XVI. századában végre ismét, újonnan megismertette a világgal tiszta evangéliumát. . . . Egyéb értelme az éneknek nincsen, mivel a „sok száz esztendő“ theologiai okoknál fogva nem érthető az ó-testamentumra, s így nincs más hátra, mint a darab protestáns eredetének elismerése. Ez a verszetet tehát protestáns alkotás, nem, ahogy Volf véli, mivel nem említi Máriát; hanem mivel egész mivoltában protestáns gondolkodás megnyilatkozása. Jól mondja Bartha, a „Sok nyavalyánkbán“ kezdetű énekben nincs amit katolikus szerző meg nem írhatott, csak hogy ez ismét egyik irányban sem bizonyít semmit, és ezen a réven a protestáns énekek nagyrésztét katolikusá lehetne avatni, olyakat is, amelyek ismert protestáns szerzőktől származtak és mint a szóban forgó darab, ha nem is durvább, dogmatikus vonásokban, de egyéb sajátágaikban koruk prot. szellemének jegyeit viselik. Azonban ott van a 384-ik lapon induló töredék: a Csáthi-k. „O salutaris hostiá“-ja, az Öreg Graduál „O idvösséges áldozat“-a: ez már bizonyára protestáns, ha ugyan kiszakadt első fele egyező szövegű volt az Öreg-ben lévő ének első 4^{1/2} strófájával. Volf nyitva hagyta ezt a kérdést; Bartha „összehasonlítás útján legalább annyit állíthat, hogy a kódexben a csonka himnusz előtt hiányzó nem is egészen egy levélre (384.) alig férne el az Öreg Graduál himnuszának ide szükséges első felerésze s így legalább is nagyon megokolt abbéli kételkedésünk, hogy a prot. felfogást mutató sorok eredetileg is benne lettek volna a kódex kérdéses himnuszában.“ Azonban Bartha nem látta a kódexet, mi több, a Volf fejtegetését sem olvasta figyelemmel, különben észre kellett volna vennie, ami a Ny.-Tár XIV. kötetének XVIII. lapján olvasható, hogy a kódexnek „mai . . . 384. és 385. lapja közt 1 levélnyi (2 lapnyi) hézag . . . hía“. Világos, ama 4^{1/2} strófa 18 sorának nem 1, hanem 2 lapnyi hely marad, ami, számba véve, hogy a mai 385. lapon éppen 4^{1/2}, a 387-iken 5 vszak, a 389-iken 5 vszak és két sor van közölve, bőségesen elég lehetett ama 4^{1/2} strófa beírására. Valóban Bartha maga is érezni látszik okoskodásának gyöngé voltát s néhány sorral alább lehetségesnek hiszi, hogy a három himnusszal, főképp az utolsóval, csakugyan a protestánsok járultak a kódexbeli énekek szaporításához.

„Ellenben nemcsak igen valószínű, mint Volf állítja,

hanem teljesen bizonyos, hogy a többi énekek mind a régi kath. énekkészletből valók. Ez a határozott állítás azon alapszik, hogy ama tizenyolc éneken kívül, melyek közül hétnek az eredetijét maga a kódex-író jelölte meg, tizenegynek pedig Volf állapította meg a forrását, Barthának még tizenégyről sikerült fölfedeznie, hogy középkori deák himnuszról van fordítva. A „nem valami szorgos utánezés“ eredménye nem mindig pontos, mivel például a 29—30. lapon levő éneknek semmi köze a „Christe qui lux es et dies“-höz, mi több, nem is egészen új, mivel ama tizenhat darab eredetije közül mintegy tizenháromát már Szathmáry József megjelölte volt a Prot. Szemlében; sőt ezen kívül több mint húszét jómagunk is megtaláltuk; de mindez nem lényeges, a fő az, hogy ezek után is lehet-e a még hátralevő himnuszok kath. eredetét „nemcsak igen valószínű“-nek, hanem „teljesen bizonyos“-nak állítani? Mert Barthánál bevett szokás, hogy a consequens többet nyom, mint a praemissái, az ő dialektikája valóságos bűvös erszény, amelybe elég egy pénzt tenni, hogy a boszorkánymester kettőt, hármat, vagy akár százat rázhasson ki belőle. Volf, ime, megelégedett vele, hogy néhány himnusz fordításáról, melyekben „Föllengős szavakkal van dicsőítve Krisztus anyjának, a „tisza szűznek“, „szűz Máriának szeplőtlensége“, valószínűnek hirdesse a kath. eredetét; Bartha amaz egy töredéket kivéve már az összes énekekről kiáltja, hogy a protestánsok készen találták őket és így régibb magyar énekkincsből vannak kölcsönözve. Hiába beszél a jól értesült Sz. Ujfalvi Imre Kálmáncsehi Sánta Márton graduáljáról szólva, hogy a „reggeli énekeket, melyeket primáknak hívunk, magyarra fordította“; Geleji Kátóna hiába jegyzi föl a himnuszokról: „Az melyeket . . . az mi boldog eleink, az pápistaságból való kijöveletek után, az mint egy elsőben olyan hirtelenséggel . . . az reformatiónak első üszögében, lehetett, az deákból magyarra elég illendőképben fordítottanak“: ezeknek a különféle minőségű és különféle szerzőktől származó daraboknak egyformán kath. fordításoknak és a magyar kath. énekköltés emlékeinek kell lenniök, mivel nem is mindben, hanem néhányban „olyas kifejezések“ vannak, „amelyek kétségtelen katolikus fölfogásról tanuskodnak s amelyeket prot. vallású szerző már akkor sem tűrt volna meg az egyes énekekben . . . Ilyenek a sok közül: Ézsaiás ígyen szólla, Hogy születtetik szűznek fia. — Szűznek méhe nevedék, Szűzessége megtartaték. — Az tiszta szűznek méhében Mennyei ajándék bemene, És a szűz leány viselé, kit azelőtt nem ismeré.“ „Az ilyen és hasonló kifejezések megmagyarázhatatlanok volnának, ha azt tennők föl, hogy prot. fordítótól származnának. Hisz éppen a Szűz Mária és a szentek tisztelete szolgált akkoriban ürügyül a protestánsoknak ama vádra, hogy a katolikusok bálványimádók. Ha a két vallás a XVI. sz. közepe táján még nem vált is el egymástól minden lényeges tételben, annyi bizonyos, hogy prot. fordító már nem ír Máriáról a föntebbi kifejezésekkel. Ellenben egy készenlévő

fordítás szolgálai másolása ezeknek megmaradását tökéletesen megokolja.“

Ezek a sorok szinte megdöbbenők. Hogy abban a fényes tudós gyülekezetben, ahol felolvasták őket, nem akadott ember, aki Barthát tévedéseiről meggyőzte volna! A „tizenhat“ forrás fölkutatója, ime, nem jött rá, hogy a Batth. szövegei nem szolgálai másolatai a deák himnusz-szövegeknek, hanem ellenkezőleg, rendesen a prot. hitelvekhez alkalmazkodnak, változtatnak az eredeti értelmén; át- meg átszövék önálló részletekkel s akárhány annyira önálló, hogy eredetijének fölismérése szinte lehetetlen. Nem, a protestánsok nem szolgálai másolók és legkevésbé őriznek meg olyat, ami nézeteikkel ellenkezik. A protestantizmus küzdött a szentek segítségül hívása ellen; de nem tagadta meg tőlük a tiszteletet, amellyel az erények hősei iránt minden ember tartozik. „Sanctos carne exutos“, mondja az 1545-iki erdődi zsinat, „colimus honore imitationis, h. e. fiduciam cordis non ponimus in illis nec eorum auxilium imploramus; imitamur autem eorum fidem, ac bona opera vocationis et charitatis. Laudamus enim ipsos sanctos, quod donis Dei pie usi sint ad aedificationem Ecclesiae et bonis operibus praeluxerint.“ Azt mondják róluk, hogy nem írhattak föllengző dicséreteket Szűz Máriáról; de vajon van-e a Batthányi-kódexben egy ének is, mely Szűz Mária és nem az isteni megtestesülés magasztalására volna szánva, és írhattak volna-e mást az Isten Fiáról a XVI. század protestánsai, mint amit az evangéliumok: hogy tiszta szűztől szeplőtlenül fogantatott és született csodás születéssel, amelyhez hasonló nem történt a világon. A kálvinista Károli Péter és a lutheránus Bornemisza egyaránt prédikálják ezt a dogmát; Batizi András énekbe szövi, hogy „Tisztaságban mi urunkat az szűz Mária szűzen szűlé nekünk ez világra“, Szegedi Gergely énekesének egy másik darabja szerint „mikor ez világnak dolga ekképpen volna, egy szeplőtelen szűzet Isten sidó nemből választta, abból vön testet ő magára“ . . . Barthának minderről nincsen tudomása. Sőt nincsen arról sem, hogy a protestánsok a XVI. század közepén a katholicizmust eretnekségnek mondanák, s a kódex 126—128. lapján olvasható reggeli éneket határozottan katholicus eredetűnek minősíti ama helyéért: „Hogy ne ártson az ellenség, [Távol legyen minden kétség] És a gonosz eretnekség“, mivelhogy „ez az utolsó sor csakis az akkortájt nagyobb mértékben terjedni kezdő új hitre vonatkozhatik s protestáns ember tolla alól alig kerülhetett ki“. Vajon olvasta-e, hogy mást ne említsünk, Melius kemény szemrehányását a fejedelmekről, város eleiről, hadnagyokról, kiket Isten el fog vesztetni, mivel nem oltalmazták az Krisztus fényit, igazságát, hanem „az eretnek lelki-testi paráznáknak: pápának, érseknek, püspököknek, barátoknak“ fogják pártját? Vagy — például — még előbből Radán Balázs énekét, melyben ez áll: „Szabadíts meg szent nevedért minden eretnekségtől, Antikrisztus szerzetitől, az pápának tévelygésétől“.

Világos, a buzgó törekvés nem sikerült és a dolgok jelen állapota szerint nem lehet kimondani, hogy „a B.-kódex prot. használatra alkalmazott kath. énekeskönyv“, amit a középkori költészet szempontjából csak sajnálni lehet. Valóban a Battyányi-kódex számbavehető mód gazdagítaná e költészetnek fennmaradt meglehetősen gyér virágait, kedvezőbb világot vetne a klastromok himnusz-fordítására és szorosabb kapcsolatba hozná azt a magyar énekekkel. A történet vizsgálódások azonban nem juttattak ennyi eredményre; mi csak azt a nagy és százados hatást látjuk, melyet a protestáns éneklésre a nagy, egyetemes régi egyház rituális deák szövegei nemcsak az Öregben, hanem az 1813-ig megjelent impressumok és cantionálék által is gyakoroltak.

A hátralévő nem egészen nyolc lapon Bartha a katolikus énekköltészet virágkorával foglalkozik. Meg kell vallanunk, ez munkájának leghibátlanabb és egyszersmind legkevesebbet mondó része. Egymás után kerülnek elő Hajnal Mátyás könyvének, aztán a Cantus Catholici-nak, a Kájoni-féle Cantionale Catholicum-nak, újhelyi Graduale Romanumnak többnyire könyvészeti, külső, száraz adatai, melyek már Erdélyi, de különösen Bogisich dolgozataiból eddig sem voltak ismeretlenek. A belső fejlődésre, a szépen fölvirágzó kath. énekköltészet méltatására Bartha nem is gondol. Mindössze Nárayról hallunk néhány nagyon is általánosságban vergődő szólamot, a Cantus Catholici kedves, üde poézise mellől azzal rántanak félre, hogy magyar énekeinek „költői értékét és irodalomtörténeti jelentőségét csak akkor lehetne kellőleg méltatnunk, ha régebbi e nemű alkotásokkal és a későbbi énekeskönyvek termékeivel összehasonlíthatnók. Minthogy azonban ezt a tér szűke nem engedi, legyen elég itt csak annak a kijelentésére szorítkoznom, hogy ezen énekek közül a fordítások az azon korbeli e nemű legjobb termékekkel is kiállják a versenyt, az eredetiek pedig egyszerű vallásos lélek megnyilatkozásai, amelyeket az eszményihez való ragaszkodás, az érzelmek mélysége és a gondolatok gazdagsága s a könnyen folyó dallamos nyelv legtöbbször költői színnel von be.“ Az úgynevezett „Zsoltárok könyve“ és Illyés közt levő netáni kapcsolatot „csak részletesebb összehasonlítás dönthetné el. E kérdés elintézését azonban értekezésem célja és szűk kerete miatt későbbi időre kell hagynom.“ Hogy a Cantus Catholici-ban és Illyésnél minő protestáns darabokat lehet olvasni, egyetlen szóval sincs jelezve, holott az irodalomban mind a két dologról történet emlékezet . . . Bartha siet és nem ér rá, hogy elmerüljön tárgyába, csomókat oldjon föl, bevilágítson a múlt szellemébe és — egyszerűen — valódi históriát készítsen fejlődéséről. Azt mondja, nincs tere hozzá. Mintha előtte a Sz.-I.-T. „Felolvasásaiban“ nem jelentek volna meg már 99, 103, sőt 192 lapos munkálatok; vagy mintha ama közölt adatok és vitatkozások, melyeket a közönség másokból úgy is jól ismert, a történetírásban lényegesebbek volnának magánál a történet lényegénél. Mi ezt a lényegyet hiába

kerestük ebben a munkában. Elolvastuk figyelmesen, iparkodtunk beléhatolni — és végül hiába igyekeztünk lelkünkben fölidézni egy hímes mezőt, mely a költészet virágaival zsendül, gyarapodik színben és pompában. Nem láttunk színt és verőfényt, nem éreztünk hangulatot, csak nevek, számok, alakatlan adatok szürkélettek, karikáztak lelki szemeink előtt, s ma is csak kívánni tudjuk, vajha akadna mielőbb szerencsésebb író, ki a szép és termékeny tárgyat tökéletesebb formában fogja — az irodalom nyereségére — feldolgozni.

HORVÁTH CYRILL.

RÉGI MAGYAR NYELVÜNK ÉS A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR.

Irta BALLAGI ALADÁR. Az első kötet első fele. Budapest, 1904. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia.

Hogy Nyt. Szótárunk nem érdemelte meg azt a szinte páratlan magasztalást, amellyel megjelenésekor a kritika, jobban mondva, a napi sajtó elhalmozta, sőt még csak nem is olyan jó, amilyen a rendelkezésre álló és feldolgozott források alapján lehetett volna: arról mindenki meggyőződött, aki kutatásai közben rászorult. Azonban nehogy félreértsen valaki: nem a hiányosságát tartom legfőbb hibájának, bár ebből a szempontból is kifogásokat kell támasztanunk ellene. Már Szily Kálmán kimutatta, hogy a szerkesztők Molnár Albert szótárából 5000 szót elhagytak, Ballagi pedig 1300 kimaradt igére hivatkozik jelen munkájában, és a források kiaknázását, csupán a feldolgozottakat véve számba, saját tapasztalataim alapján sem mondhatom hiánytalanoknak. Más irányú dolgozataim közben szükségem volt néhány ilyen munkára, s ime, körülbelül kétezer olyan szóra akadtam, melyek végképen kimaradtak a Nyt. Sz.-ból, MA: Scult. több mint 300, Alv: Itin. 70, Alv: Post. 200, SzCsomb: Utleir. több mint 200, Czeglédi István pár munkája ismét több mint 100 szóval gyarapították szógyűjteményemet. Pedig, ismétlem, ezeket a forrásokat mind feldolgozták a Nyt. Sz. munkatársai, s én nem vettem be szógyűjteményembe azokat a szavakat, melyek később megjelent művekből idézve fordulnak elő a Nyt. Sz.-ban, bár az ahhoz ki-

adott Utasítások 2. d. pontja szerint az illető szavak első előfordulásainak biztos megállapíthatása érdekében rólok nem kellett volna megfélekedezni. Ez a szembeszökő hiányosság azonban szerintem, mint mondtam, csupán kisebb rendű fogyatkozás és ha csak ennyi volna a baj, ezen a hiányok pótlásával könnyen lehetne segíteni. Sokkal nagyobb súllyal esik a mérlegbe, hogy Szótárunk igen nehéz használatú: kereséskor minduntalan a Szómutatóhoz kell folyamodnunk, s mivel ez nem teljes, még a kettős fáradság után sem lehetünk egészen biztosak benne, hogy az illető szó tényleg nincs-e meg a szótárban. Azonban részemről még ebben sem látom a Nyt. Szótár főfogyatkozását. Amit nem lehet eléggé nem sajnálni, az, hogy adatait sem az idézetek helyére és helyességére, sem — ami pedig szintén igen fontos lenne a belőle búvárkodók előtt — az adatok orthografiájára nézve nem találtam mindig megbízhatónak. Legalább 20 olyan címszót tudok, amely a Nyt. Sz.-ban hibásan van közölve, és számtalan esetet, amelyben az illető adat az idézett helyen nem található. Már ez tagadhatatlanul öreg hiba, melyet nem kell bővebben fejtegetni. Végre is: egy valamire való szótártól meg lehet követelni, hogy legalább a benne foglaltakra vonatkozólag feltétlenül megbízható legyen.

Eleve sem voltunk tehát valami túlságosan meglegedve a nagy munkával; mégis meglepett bennünket az az erős támadás, amelyet Ballagi Aladár 1898-ban és 1899-ben tartott akadémiai felolvasásaiban intézett ellene, s várva-vártuk annak a részletes bírálatnak a megjelenését, mely ezt a szigorú támadást egész tudományos apparatussal fogja megokolni. Vártuk sokáig, de hiába. Már a reménységünk is foszladozott, különösen mikor a Nyelvőr egyik szerkesztői üzenetében megjelent az értesítés, hogy „a Nyt. Sz. bírálata, mely tavál a kiadandó munkák közzé fel volt véve, eltűnt az Akadémia költségvetéséből. Talán a hivatalos bírálat kiadhatatlannak találta; az is lehet, hogy a szerző csak zajt akart ütni (calumniare audacter!), de vakmerő támadásának megokolását nem meri a nyilvánosság bírálata alá bocsátani.“ 1901. De végre pár nappal ezelőtt előkerült „a láda fenekéről“ „a porlepte kézirat“ első kötetének első fele gyanánt egy 448 lapra terjedő vaskos kötet. A késedelem okát a szerző egy kis megjegyzése magyarázza meg, amely némi bepillantást enged az Akadémia külisszaitkaiba. Az Akadémia történeti és filozófiai osztálya még 1900-ban a rendelkezésére álló legnagyobb összeget szavazta meg e munka kiadására; de a pénz nem volt elegendő, az osztály tehát a nyelvtudományi osztályhoz fordult segítségért. A terv füstbe ment, de mégis, részint a II. osztály költségén, részint a szerző tudtán kívül erre a célra gyűjtött összegben megkezdődött a munka kiadása, s most már csak az a fő, hogy az egész mű mennél előbb a közönség kezébe jusson.

Mert Ballagi könyve nem egyszerű kritika a Nyt. Sz.-ról és nem pusztán destructiv irányú munka, hanem, amint az ed-

dig megjelent részből látszik, egy egészen új nyelvtörténeti szótár, amelyet a legszigorúbb kritikai módszerrel, szinte hihetetlen utánjárással és szorgalommal, egységes célból, egy magát teljesen e tárgyának szentelő s ebben gyönyörűségét találó tudós készített. Azt mondja Ballagi: „Micsoda? 46 ember 16 esztendő alatt nem dolgozhatott volna föl tisztességesen potom 582 munkát? Egymagam bizonyára többet aknáztam ki ugyanannyi idő alatt — a magam gyönyörűségére.“ S munkáját végigolvasva lehetetlen nekünk is nem látnunk, hogy csakugyan „ennek élt“, hogy ennek a munkának minden legkisebb részét igazi lelki gyönyörűséggel végezte, mert e nélkül lehetetlen lett volna minden apró adatnak olyan minutiosus gonddal utána néznie s mindent olyan fáradságot nem ismerő szorgalommal összehordania.

Különben a munka első fejezete bevezetésül a *Nyt. Sz.* keletkezését ismerteti; a második „Vexir-Spiel“ című szakaszban viszont arról van szó, milyen nehéz a *Nyt. Sz.*-ből a benne meglevő címszavakat kikeresni; aztán mennyi olyan szó van benne, amelyet a szerkesztők címszavakul fel nem vettek („hontalanok“), és a Szómutató pontatlanságáról és megbízhatatlanságáról.

A harmadik fejezet „Nyelvújítás és orthologia“ címen azt a kétségtelen tényt mutatja be, hogy a *Nyt. Sz.* nem állapít meg biztos időpontot, ameddig anyagának terjednie kellene, hanem egyszer a „nyelvújítás elejét, vagyis a mai irodalmi nyelv alakulását“ veszi záró terminusul, (I. Utasítások I. p.), máskor ismét „a XVIII. század végét“; tényleg azonban egyik terminust sem tartotta meg, s belékerültek XIX. századbeli szók is, viszont kimaradtak belőle és pedig szándékosan olyanok is, a melyek 1772 előtti időből valók. Ebben a fejezetben azonban van egy pár állítás, amelyet a maga merevségében, egyoldalúságában nem tudnánk helyeselni. Például: „Az orthologia egész rendszere, minden szellemiség megköötöttségét eredményezi. Az orthologia korában az ember szűklátókörű, pepecselő és kisszerű; a társadalom és az erkölcsi világrénd nivelizált, s tele van a világ paraszt úrral és úri paraszttal, akik között igazán semmi különbség nincsen. Ezzel kapcsolatos az irodalmi és népnyelv közti különbség megszüntetése: az egyformásítás rendszerint mindkettőt-egyaránt póriássá teszi, mert a többség szerint igazodik minden.“ „A nyelvújítás épp úgy jegyzi az emberi szellem előhaladását, mint az orthologia az emberi szellem összezsugorodását és hanyatlását“. Ezek mindenesetre túlzó nyilatkozatok, melyekből a túlzó neologus lelke szól hozzánk. Hiszen kétségtelen, szükséges volt a nyelvújítás és természetszerűleg folytonosan folyamatban is van a fejlődés törvénye szerint, ám az is bizonyos, hogy koronkint e részt is szükség van legalább bizonyos határok kijelölésére, a mindenképpen újítani akaróknak a népnyelv üdítő folyamához való vezetésére, hogy valamiképp a nyelv egész rendszere és szelleme a maga eredetiségéből ki ne vetközzék.

Végül a negyedik fejezet a „források feldolgozásáról“ szól, s legrégibb nyelvemlékeinken kezdve kimutatja, mennyire hiányosan dolgozták fel őket a Nyt. Sz. számára. Magából a Halottas Beszéből vagy 8 szó mellőztetett, a Königsbergi Töredék kimaradt csaknem mindenestül, Anonymusnak tömérdék szaváról semmi emlékezet. Majd a kódexekre tér át, melyeknek szakszerű és teljes feldolgozásáról Szarvas egyik bírálóhoz ezt a nyilatkozatot intézte: „A kódexekből vett példák, amint azok a szótárba be vannak iktatva, erről kezeskedünk, teljesen értelmesek, hibátlanok“, s Ballagi ennek ellenére azt bizonyítja, hogy a kódexeket „szégyenletesen“ dolgozták fel, az eredeti szöveget pedig meg se nézték. Innen a sok tévedés, innen van, hogy a kódexek időrendjére semmi tekintettel sem voltak, s Ballagi vagy 1000 példát idéz, amelyek régebbi kódexeinkben is megvannak, mégis későbbiekből vannak idézve; hogy kódexeinkben is előforduló szavakat XVI—XVIII. századbéli művekből szednek ki (V. ö. a 158—133. l.). Ekkép mutat rá a feldolgozás hiányosságára Pesti Fabuláiban, a XVI. sz. költők, szótárírók műveiben, Pázmánynál, Prágaynál . . .

Ime már ez első füzetből is kétségtelen, hogy a Nyt. Sz., mely oly soká készült s az Akadémiának annyi ezrébe került, ezentúl használhatatlan lesz; de kárpótlást nyújt érte a Ballagi nyelvtörténeti szótára, mert úgy hisszük, hogy ez után a destruktív irányú kötet után a többi kötetekben egy új, egységesen szerkesztett, megbízható nyelvtörténeti szótár fog következni, amelyhez bizvást fordulhatunk mindenkor. Épen ezért e művet nyelvészeti irodalmunk igazi nyereségének tartjuk, s a legnagyobb érdeklődéssel várjuk további kötetének mielőbbi megjelenését, ép úgy, mint a Nyelvemléktár híralatának közzétételét is, melyet szintén megígér a szerző e szavakkal: Az orthologusok tábora keresztülhajtotta a Nyelvemléktár I—XIII. kötetébencodexeink oly kiadását, melynek még csak ezután közzéteendő kritikája hihetetlen meglepetésben fogja részesíteni a magyar tudós-világot. (118. l.). Igaz, hogy e kritikák egy-egy „korszakot alkotó“-nak nevezett munkát tesznek semmivé; de a tudománynak kétségkívül hasznára lesznek s intő jelül szolgálnak mind az Akadémiának, mind íróinak, hogy miképp nem szabad munkálkodniok.

DOMBY LÁSZLÓ,

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN NÉZETEI A NEVELÉSRŐL.

Irta Dr. IMRE SÁNDOR, Budapest, 1904, Politzer Zsigmond és fia,

Tanügyi irodalmunkban sok szó esett már Széchenyi pedagógiai nézeteiről, a nélkül hogy ezeket valóban ismertük volna. Épp ezért Imre Sándor jó munkát végzett azzal, hogy ezeket a nézeteket magukból a forrásokból, Széchenyi műveiből nagy szorgalommal és szeretettel kiszedte és összeállította ama magában véve helyes gondolat lelkesítő hatása alatt, hogy nevelés- és oktatásügyünket nemzeti alapon kellene felépítenünk és nem idegen oktatásügyi szervezeteket utánoznunk. A magyar nemzet-nevelés módját akarja Imre megállapítani (l. a 271. l. ehhez keresi az alapot legújabb történetünkben, illetőleg történetünk több nagy férfiának a nevelésre vonatkozó nézeteiben, azért nem is elégszik meg tisztán Széchenyi nézeteivel, hanem foglalkozni fog Wesselényi Miklóssal, Eötvös Józseffel és másokkal is, úgyhogy Széchenyiről írott ez a könyve ez irányú tanulmányaiban csak a sorozat első tagja. Ez a nagyon dicséretreméltó és tanulságos vállalkozás azonban nézetünk szerint csak akkor fogja megteremni a kívánt gyümölcsöt, ha szerzőnk a modern szociális pedagógia színvonalán állva nemcsak összeállítja, hanem meg is rostálja ezeket a gondolatokat és a bennök nyilvánuló szempontokat más modern szempontokkal összeolvastva a magyar nemzetnevelés módjainak és eszközeinek megállapításában az egyoldalúságot kerülni fogja.

Azonban mielőtt Imre könyvét jellemeznők, állapítsuk meg röviden, hogy mit tanulhatunk még ma is Széchenyi nevelési nézeteiből? Csak természetes, hogy Széchenyi nézetei inkább a szociális pedagógia s kevésbé az individuális pedagógia körében mozognak. De a társadalmat egyének alkotják, úgyhogy erre nézve is felmerül az a vitás és mai napig eldöntetlen kérdés, hogy mennyiben és mennyire legyen a nevelés szociális és mennyiben individuális? Hogyan kell ezt a két szempontot összeolvasztani s a kettő által nyújtott kereteket kitölteni? Erre nézve Széchenyinél hiába keressük a választ.

Azonban nálunk, Magyarországon, még mai napság is igen aktuális Széchenyinek az a vezérgondolata, hogy a nevelés fogalma sokkal szélesebb körű és nem szorítkozik tisztán az iskolákra, a hivatásszerű tanítóokra; hanem a legfontosabb politikai feladat, melyben minden hazáját igazán szerető honpolgárnak osztoznia kellene. Előbbvaló a nemzetnek intézmények által való tanítása, nevelése s azután következik az iskolai oktatás, értelemfejlesztés. Széchenyi erre vonatkozó nézeteiben

bizonyára a jobbágyság felszabadítására is gondol, s arra hogy jó közigazgatást kell teremteni, hogy nemcsak iskolák, hanem például kaszinók létesítésére is szükség van, és ami elméleti gondolkodásának és gyakorlati politikájának egyaránt sarkpontját képezi, hogy előbbvaló a hasznos, az anyagi műveltség, előbb kell Magyarországot anyagilag felvirágoztatni s az anyagi műveltségre mint alapra kell felépíteni az erkölcsi és értelmi műveltséget.

Megszívlelendő még ma is, amit folyton hangoztat, és ami Imre könyvében is végigvonul, hogy a nemzeti nevelés nem lehet általános, minden népnél egyforma, hanem a nemzet speciális faji jellegén, sajátosságain kell alapulnia s e faji sajátosságok kifejtésénél működni. E faji sajátosságok, a faji típus megállapítása lenne a neveléstannak első feladata, mivel igen sok elemet, sok külföldről hozott ágat oltottak be a magyar tősgyökeres szellemben, úgyhogy fölöttébb elnemzetlenítették, meghamisították, elkorcsosították. Hogy mennyire hevíti Shéchenyi lelkét a nemzeti sajátosságoknak szeplőtlen tisztaságban való megmaradása, mutatják szavai: Csak akkor emelkedünk földi erőnkön túl és érezzük keblünket isteni tűztől hevülni, mikor alkotmányos szabadságunkról s nemzetiségünk fertőztlenségéről van szó. Ez a mi elemünk, melyet eddig a nagyobb rész egyakarattal el nem ismert s részint korlátlan függetlenségben keresé szabadságát, részint nemzeti életének fokozatosan nemesebb kifejtése helyett idegen vért, a latinságot és germanizmust szívta ereibe.

Ez a gondolat valóban állandóan foglalkoztatja Széchenyit. Nem győzi eléggé hangoztatni, s a tétel más- és másképpen kifejezve, tényleg az Imre összeállításában is talán kelletnél többször ismétlődik. „A kormány soha sem bírta felfogni a magyar nemzet typusát. Ha ennie, innia van s pihenhet, egy kis csendes háború hozzáadásával, hogy pénzecskéje is legyen — így gondola — nincs baja többé. S igaz, ez felette sok földünknek váltig elég is. De a jobbféle magyar nincs kielégítve ily egyszerű módon még; neki, bár sejtetlenül, valami szabadság, függetlenség-féle táplálék is kell, melyben nincs idegen keverék, mely minden beoltás nélkül saját nemzeti fáján érik csak, melynek ízét egyedül tiszta magyar élvezheti. És e tekintetben, nekem legalább úgy látszik, még nemzetünk szép- és déd-ős fejedelmei között is alig volt egy, tán a szentek, tán maga Corvin sem, ki idegen dajka, idegen nevelő, idegen útmutató és idegen tanácsnok használata mellett — mit nem bánhatni, sőt méltányolni kell — egyuttal idegen vért és kivált idegen nedvet nem iparkodott volna minden módon és ekkép nem mindig célszerűen még igen gyenge és idomtalan nemzeti elemünkbe vegyíteni. Valljon melyik azon magyar fejedelem, mely, míg az angol kevert állapotának dacára mindig angolabb, a francia pedig mindig franciább törekedett lenni stb., a magyarnak eredeti sajátosságára állította volna annak polgári kifejtését?”

Széchenyi gúnyyal és megvetéssel szól a kozmopolitáról: „Hány dicsekedik azzal hogy cosmopolita! Gyengesség, hiba halandótól elválhatlan, de azokkal kérkedni az elromlottság legmélyebb lépcsője. Szerencsére sok olyast beszél, amit maga sem ért s olyannal dicsekedik, ami gyalázatjára válik. A kozmopolita tágasb szívűnek tartja magát s így jobbnak, mint másokat. Ő minden embertársit hordozza szívében, midőn a patriota főképen csak hazafiait. Ő magasabb értelműnek képzei magát, mert minden régi szokáson, bévett itéleten áthág, egyszerre keresztény, török, atheista, lehet s chamaeleoni ügyességgel szabhatja magát a körülállásokhoz, a hasznoshoz. De ily tehetség átermészet s többnyire igen sok vagy bal-tudományak éretlen és savanyú gyümölcse, s az emberből, ki minden sajátságát elveszti, oly csúfot tesz, mint nevetséges a szelid farkas s kacajra méltó a láncon idomtalanul táncoló medve s csúf a legvékonyabb vesszőtől is rettegő kalitkás oroszlán.“ „Csalárd, hazaáruló minden időben, minden nemzetek között létezett; de olyast, ki minden nemzeti sajátságibul önként s maga vetkeztette volna ki magát, ki odahagyván az anyanyelvet, felejtven mindent, mi becsületet embert honához köt, maga magát törülte ki hazafiai sorából s saját kezeivel nyomta legyen korcsosság czimerét homlokára, — olyast, járd be laktekénk mind négy vidékit bár, csak Hunnia földje tudott teremteni.“

Sajnos, Széchenyi nem fejt ki részletesen és rendszeresen, hogy milyenek tartja ő a magyar faj eredeti, romlatlan faji típusát, és csak itt-ott utal ama sajátságokra, melyek ezt a jellemet alkotják. Imre Sándor könyvének utolsó és véleményem szerint legértékesebb fejezetében, „A nevelés magyar nemzeti iránya“ címűben állítja össze a magyar faji típusnak Széchenyinéél elszórtan található sajátságait, s azért ide utalom az olvasót, de nem állhatom meg, hogy Széchenyinek ezt a költői mondatát ne idézzem: „Mikor az egyszerű, nyíltképű, bátor tekintetű magyar nem oly igaz, mint az arany, nem oly hű, mint az anyai aggodalom, nem oly egyenes cselekedetű, mint a napsugár, nem oly nyílt szívű, mint a tavaszi hajnal, akkor a természet csúfja“.

Érdekesen és helyesen határozza meg Széchenyi a nemzeti szellemet. A nemzeti szellem nem valami soha nem változó, határozott dolog. Két eszmének kell vezérelnie a nemzetek életét: a nemzeti sajátságokhoz, hagyományokhoz való hűség és ragaszkodás és a folytonos haladás, tökéletesedés, nemzeti alapon való reformálás eszméjének. „Ha a nemzeti szellem és sajátság készen jönne a világra, akkor Amerika és Uj-Hollandia némely vad nemzetségről azt lehetne mondani, hogy nemzeti szellemök és sajátságok elromlása nélkül általában semmiben sem mehetnek előre, hanem tulajdon állati vadságokban örökké megmaradásra vannak kárhozthatva. Az egyes embernél nem lehet megállapítani, hogy mely percben végződik a tanulás, azaz öntökéletesítés. Azt az időpontot sem lehet

meghatározni, melyben valamely nemzet már oly magas fokon áll, hogy legkisebb változtatás vagy újítás a nemzeti lelket megrottaná, s a mikor a legkisebb előmenetel vagy javítás a nemzeti zománcot törné ketté. Ha pedig az az igaz, hogy a nemzetiség lassanként fejlődik, akkor a nemzet minden tagjának minden körülmények között az a legfőbb kötelessége, hogy a nemzetiség előmenetelét és javát erejéhez mérten munkálja, mert csupán egyesülés és állhatatosság győzhet.“

Legérdekesebb azonban a közoktatásügynek ama szervezete, melyet Széchenyi nézetei alapján Imre állított össze. Ezt a szerző könyvének két helyén is tárgyalja: a második rész 4-ik és 5-ik fejezeteiben, melyekben egyrészt a nemzetnevelésnek elveit és anyagát igyekszik Széchenyi szerint megállapítani, másrészt Széchenyi nézeteit Schneller pedagógiájának alapelveivel, a személyiség elvével veti össze. A nemzetnevelésnek alapelve Széchenyinéül ugyanaz, amit újabban is sokan hangoztatnak, többek között Alexander Bernát is a millenniumi tanügyi kongresszuson tartott „Az iskola belső élete“ című előadásában, hogy a nemzet nemcsak nyelvében él, hanem történetében és erkölcsében is. A nemzetnevelésben tehát a történelmet, a nemzeti nyelvet és irodalmat és az erkölcsi (vallási) oktatást illeti meg az első hely. A középfokú oktatásnak a növendék 17-ik évéig kell terjednie. Ettől a 24-ik évig már önállóbb lesz az egyén: az eddig nyert önismeretnél fogva felismeri tehetségeit, hajlamait, s kezdődhetik szabadabb önnévelése, míg 24 éves korában az életbe lép. Aztán az egyetemes világtörténethez, hazai történethez, valláserkölcsstanhoz, még mint tantárgy hozzájárul más nyelvek és irodalmak tanítása, melyet a nemzeti elszigetelés káros, sőt lehetetlen volta, a fejlődés nemzeti iránya tesz szükségessé; végül a mennyiségtan a gondolkodás-fejlesztés, alaposág, következetesség és rendszeresség érdekében. Ez az így konstruált szervezet nagyjában megegyezik a Schneller Istvánéval, amint Imre meggyőzően kimutatja.

Mindenesetre érdekes és megfontolandó kísérlet ez a közoktatásügy reformjára nézve még ma is, sőt napjainkban talán még aktuálisabb, mint volt a Széchenyi idejében. Terünk nem engedi, de egy könyvismertetésnek nem is lehet a célja, hogy az egészet részletesen bíráljuk s kifejtsük, mennyiben tartjuk helyesnek, vagy helytelennek. Csak azt emeljük ki, hogy e szervezetből hiányzanak a klasszikus nyelvek és irodalmak és a természettudományi tanulmányok. Széchenyi a klasszikus nyelveknek, különösen a latinnak határozott ellensége. Mintha Herbert Spencert olvasnók: „Épen azért a megismerés elősegítésére az orvosi tant az életnek már tavaszkorában kellene bizonyos mértékben a közönséges oktatás tárgyai közzé emelni. Bizonyára hasznosabb volna, mint a serdülőknek mindama görög és latin zagyvalékkal való megtömése, mellyel az ifjúságot ma is kínozzák.“ „A latin nyelv, ezen em-

bertelen bilincs tartá vissza a magyart az Istentől nyert nemzeti eredetiségének s anyanyelvének kifejtésétől.“

Ime ezeket a gondolatokat tartom én a Széchenyi pedagógiai nézeteiben feltétlen értékeseknek és még ma is megszívlelendőknek. Imre túloz abban, hogy Széchenyinek teljesen kiforrott bölcsészeti világnézete, illetőleg rendszere volt volna, és mi nem hiszünk abban a tételben, hogy a „társadalmi nevelés legújabb követelményei s legrégibb jelentkezési módjai Széchenyi írásaiban majd mind fellelhetők“; hogy „ráakadunk nála nem rendszeresen kifejtve, de oda vetve vagy eredményében feltüntetve azokra a mély alapokra is, melyeket Nátorp rendszerré fejleszt“: azonban a túlzás úgyszólván velejár a monografia-írók tárgyszeretével.

Valóban el kell ismerni, Imre Sándor szeretettel és szorgalommal dolgozta fel Sz. nézeteit és hasznos munkát végezett, ha nem is egészen kifogástalant. Látni való, hogy kijárta egészen a Széchenyi hosszú iskoláját, azonban könyvében nem csak az van benne, amit tanult, ami reá és reánk nézve egyaránt értékes és tanulságos, hanem maga az egész anyag és sok olyan dolog is, mely a neveléssel még távolabbról sem hozható kapcsolatba. Mintha a kritikus, a monografia-író magukat az okmányokat egész terjedelmükben, mintegy szőröstül, bőrostül közölné, s nem csak azt, ami belőlük tárgyra nézve és céljához képest lényeges. Imre mindent, de mindent elmond, amit csak felhalmozhatott, „írói önuralom“ és válogatás nélkül, sőt egyet és mást kétszer, sőt többször is. A könyvnek első része (Széchenyi gondolatmenetének munkáiból való összeállítása) majdnem egész terjedelmében felesleges, mivel ami fontos benne, az a második részben, a „Széchenyi nevelésügyi nézeteinek fejtegetése“ címűben is megtalálható; de ezen kívül is a sok ismétlés, mely unalmassá teszi olvasását, mennyiszer juttatja eszünkbe, hogy ezt a munkát kisebb terjedelemben sokkal hatásosabban lehetett volna megalkotni!

Azonban Imre Sándor még stílusában sem törekszik hatásra, és ez a könyv igazán nincs jó magyarán és elevenen írva. Ime mindjárt legelül: „A nemzeti élet egy-egy nyilvánulása arra a szervre irányozza figyelmünket, melynek működésével (az a jelenség) közelebből vagy távolabbról összefüggésbe hozható“. Aztán: „Ez így a hazaszeretetre való nevelés, de magában nem elég, mert nemcsak gyermeki ösztönként kell a hazaszeretetnek meglennie, hanem tudatos eljárás legyen minden szenvedélyöknek, erejöknek a haza javára és dicsőségére áldozása“. „Az iskola munkásának, a közoktatásügy történetével foglalkozó tudósnak természetesen fordul a szeme mindig ez intézmény felé, a fontosság tudatában érthető, ha sajnálkozik a közoktatás ügyének csekély méltánylásán, de nincs joga elítélnie csak azért, mert az ő szemében első sorban lényeges dolgot csak később következőnek tartotta.“ „Eötvös még akkor, 1841-ben is mint akkorra mondottat cáfolta Széchenyi véleményét, holott ez fellépése korára vonatkozott s 1841-ben

már csak a nem tőlünk függése gátolta szemében ez ügy felkarolását.“ „Széchenyi gondolatvilágában, nemzet-nevelési rendszerében a megfelelő helyre állítva a népoktatás ügyét, előzményei és a belőle eredők abban a rendszerben azt a helyet teljesen igazolják“.

Szó sincs róla, mi nem akarunk Imrére idegen izlést erőszakolni. De hiába, az emberek nem írnak többé úgy, mint Széchenyi idejében, és mondjon bárki bármit, a mélyen járó, a súlyos gondolatok nem okvetlenül kívánják a nehézkes nyelvi köntöst, ellenkezőleg, minél mélyebbek, kifejezésekben annál inkább törekedni kell a természetes könnyűségre és szabotosságra, a helyett hogy őket matematikai vagy stilisztikai ködbe burkolnók.

DR. SZÉKELY GYÖRGY.

A KÉPZŐMŰVÉSZETI TÁRSULAT TÉLI KIÁLLÍTÁSA.

TÁJKÉPFESTŐK.

Volt idő, mikor a képírásban az elbeszélő irány uralkodott, kedélyes ötletek, humoros vagy megrázó történetek, édes-kés szalonjelenetek foglalkoztatták a festő képzeletét s kötötték le a nagyközönség figyelmét, míg mai kiállításainkon a tájképeknek nagy a szaporasága. Nem csoda, hogy a Múcsarnokban szintén a tájkép teszi az uralkodó elemet.

A képírók közt e részben, mint oly régóta már, eredetiségével most is Mednyánszky László báró vonja magára a figyelmet. Mednyánszky sok képet állított ki, és ami fő, valamennyit jellemzi az ő sajátos stílusa: a homályos, a lány tónusú, elmosott, kevés változatú színek, a rajznak csaknem teljes hiánya; de mlndezek, dicséretére legyen mondva, szokott túlzásai nélkül. Az óvakodás-e, a tisztultabb izlés-e, vagy az-e az oka, hogy a kitűzött tárgyak inkább megtűrik ezt a technikát, vagy valamennyi együtt: ezúttal nem kutatjuk; elég az hozzá, hogy a művészi tehetség és a cél, az egyéni hangulat és valóság, a technika és a téma művészi összhangjában gyönyörködhattünk. A művészi összhangnak ezt a finom élvezetét csak a Város szélé-ben zavarja meg kissé a felhők lángoló tüze, máshol pedig haragos kék színe. Az Alkony a lápon, Estve, A Vág mentén, Eső után, Csend, mind olyan tárgyakat dol-

goznak fel, amelyek a Mednyánszky jobb értelemben vett manierját kívánják. Az Eső után például a kép közepén a nézővel szemben áthúzódó utat ábrázol, két felül emelkedő lankás partoldallal. A melegtől átjárt föld és növényzet gyorsan választják ki magukból a nyári eső vizét s az esőtől lehűtött levegő mohón szívja fel a föld páráját. Hogy e párás levegő hangulatát a körvonalak ne zavarják, másrésről pedig, hogy a messze nyúló távlat se üssön rést az egésznek titokzatosságán: a művész egy nyárfát állított a tér közepére, csakhogy a párázat ezt is ködbe burkolja. Nincsen terünk valamennyi kiállított darabjának ilyen elemzéséhez; de amit általánosságban mondhatunk róla, nagyjából és egészben áll valamennyire. Mednyánszky rendszerint túlozni szokott, és pedig a természetűség rovására, az ő egyéni felfogásával, tárgyára és nézőjére erőszakolja a saját hangulatát, a feltüntetett vidék uralkodó színeit és vonalait egyedüliekké, minden mást elnyomókká teszi: helyes mértéktartásával azonban éppen ezeket a túlzásokat kerülte mostani tájképein.

A sajtóságos modornak Mednyánszkyknál még több jogot szokott engedni Vaszary János. Azért a műelvezetnek gourmandjaira, akiket a műtermek természetes főztje már ki nem elégít, a tapétákkal négy részre osztott második középső nagy teremnek jobbra eső kabinjaiban vár a legválogatottabb „csemege.“ Az empire-stílusban díszített és bútorozott finom izlésű kis szalon összes falait Vaszary collectiója tölti be. Művész-társai s a műfogások titkainak némely beavatottjai el vannak ragadtatva az ő eredeti látásától, artisztikus ötleteinek változatos gazdagságától, amelyekkel a valóságot felöltöztetni szokta. Mert V. sohasem adja a meztelen valóságot, de az idealizált valóságot, sőt egyáltalában legtöbbször magát a valóságot sem; és vásznain minden az ő sajátos világának álarcában jelentkezik. A mai realizmus túlzásait ilyen artisztikus hatásokkal kell ellensúlyozni — szokták mondani a stilizáló irány hívei, de mi nem tudunk igazat adni az efféle okoskodásoknak. A nyers valóság egyoldalú vagy durva túlzásait — annak mi sem vagyunk hívei — nem jóhangzású valótlanosságokkal kell ellensúlyozni. A kórházakban a beteg lázának forrását jeges borogatás hidegével csillapítják, ellenben a művészetbe, ha a realizmus egyoldalú durvasággá fajul, gondolatot, — természetesen, művészi gondolatot — kell belevinni és nem a modern ember reális érzékével, egész lényével ellenkező valótlanosságokat.

Mert akár tetszik valakinek, akár nem tetszik, az emberség lelkén manapság már mindenképpen felett a reális érzék, a valóságnak mindenenket betöltő tisztelete uralkodik. Kinőttünk a gyermekmesékből, boszankodva tesszük le a regényt is, ha az író benne eseményeit és jellemeit nem tudta kellőleg motiválni. Miért volnánk másképpen a képzőművészetekkel? De nem is lehetünk. Ime a műépítésben a legújabb iskola éppen azt követeli, hogy a symmetria és a stílusok kedvéért ne ta-

karjuk el a valóságot; ne nyujtsunk hamis formákat, hanem a külsővel is áruljuk el a belső tartalmat, a helyiségek fekvését, nagyságát és célját, valamint az egésznek igazi rendeltetését. Kivétel legyen a képírás? A naptól végigragyogott tiszta formákat szétmoshatja a festő? Zöldnek mutathatja be, amit kéknek látunk? Hát mi célból követeli nézőitől, hogy mondjanak le koruk uralkodó szelleméről, a reális látásról? Pedig az artisztikus, vagy inkább stilizáló irány éppen ezt arrogálja.

Kísértsük meg röviden kifejtetni a kérdés elméletét. A művészt két ok viheti a valóság elhagyására, helyesebben: a túlzásra. Az egyik: valamely uralkodó gondolatnak a kiemelése, amikor tárgyat is kiemeli a mindennapiságból, s mellőzve minden mellőzhetőt, a valóságból csak éppen annyit tart meg, a mennyi az érthetőséghez föltétlenül szükséges. Amde a festőnek főeszköze a szín, utánzásának főtárgya a színes valóság. Tárgyat, eszközeit és célját tagadja meg, ha ezen a ponton szakít a valósággal. Mert igaz ugyan, hogy a dolgoknak nem a színnek legjellemzőbb tulajdonaik, és a valóságban sokszor észre sem vesszük színeiket; ám a festő mindent, de mindent, még rajzot — kiterjedést — is színek által valósít meg, tehát azonnal csalódást kelt bennünk, mihelyt éppen színeiben nem megbízható. Az idegen színfolt, a valóságtól eltérő tónus bánt ott is, ahol különben magának a valóságnak láttára érzékeink a szint megállapítani nem is tartották eléggé fontosnak.

A másik ok: a megnevettetés a néző, csúffátéves az obiectum részéről, és ennek eredménye a caricatura, mit pazar humorral nyújt az ideai kiállításon is Pajtas Ódón, a valóságnál is szélesebbnek rajzolva a vitéz főhadnagy úr különben is bő nadrágját, gyávábbnak a félénk katonát, ügyetlenebbnek az esetlen, ujdonsült lovast. Harmadik esetet nem tudok elképzelni. Egyik műkritikusunk, a modern művészeti irányok hívatott elméletirója¹ ugyan az egyéni látás elméletével igazolja az extrém irányokat; mi azonban a fentiekben adva meg erre a választ, minden olyan művészi kísérletet, amely korunk reális érzékét maga ellen kihívja, a korszellem megsértésének vagy félreismerésének, a múlt fin de siècle vérszegény fattyának, egy szóval pusztá művészi szeszélynek tartunk. Minél kiválóbb tehetség szegődik szolgálatába, annál sajnálatra méltóbb, mert fonyadt idomait annál tovább tartja életerőkkel. Máskülönben lehetnek ezek az irányok nagy művészi egyéniség erejének bizonyosságai, lehetnek erős művészi tehetségeknek játékaik: még sem fognak soha komoly, befejezett és az utókor ítélete előtt is megálló műalkotásokat létre hozni és nem lesznek soha sem egyebek az „erők fölöslegének“ tréfás „lecsapolásánál“. S mint ahogy Gladstone a favágást, Böcklin a kormányozható léghajó feltalálását nem tekintette élete legméltóbb feladatának s az utókor előtt sem ezek lesznek halhatatlanságuk legfőbb forrásai: úgy a zöld napsugarakat, a kék pipacsokat és az

¹ Művészet, II, 4. 236. és köv. II,

alaktalan alakokat sem tarthatjuk egy nagy művészi egyéniség legkifejezőbb és legérdemesebb kritériumainak.

Nos az idén Vaszary mindent zöldnek látott. És mit használt evvel a realizmus túlzásai ellen? Annyit, hogy láttára épen a valóságot kívánjuk meg, és kénytelenek vagyunk beösmerni, hogy mai szemünk birtokában bizony nem lehetünk el a reális hűség nélkül. Épen azért csak sajnáljuk a jeles mestert extravagantiáiért és tisztában vagyunk vele, hogy ennek az iránynak hívei is inkább azoknak a daraboknak adják a babért a többiek felett, amelyekben a valóságot közelebb tudja hozni az ő sajátos stílusához, mint aminők a Holdfeljőtte, Leány virággal, Tanulmányfej, Ünneplők, Napnyugta, Cigány leány, Pihenés, Erdély. Ezek között a Pihenésnél a legteljesebb elismeréssel vagyunk a művész iránt, hogy ilyen kevés eszközzel (az ülő asszonyon piros a ruha, kék a kötő, a mögötte fekvő férfin szürke a zubbony, körülöttük zöld a fű és a faszor) ennyi kifejezést és erőt tudott összehozni. Azért mégis szemet szúr, mily sok hiányzik a valóság színéből, és színeinek átmeneteiből. Egyszóval, mégis csak megzavarja valami műélvezetünket; noha minden eszthetikai élvezet első feltétele a teljes zavartalanság, a legteljesebb kielégülés. Az estveli, a körvonalakat elmosó világitás pompás eltalálásával tűnik ki az Estély, (ám-bár a balközépen falhoz szorított három frakkos alakban nincsen semmi plasztika); lehelletszerű finomságával az Akademia, mely a körülötte levő városrész éjszakai képét s csendjét adja; a Holdfeljőtte, mely tisztaságával válik ki, és a Napnyugta, hol legteljesebb az összhang valóság és egyéni élvezet között. Ellenben micsoda „zöldség“ a Pusztai cselédházak, hol egy jegenye lombjának teli zöldje, mintha a vásznat valami baleset érte volna végigömlik a törzs baloldalán s tövénél foltot hagy még a földön is.

A szabad természetnek azok között az újabb tolmácsolói között, akik komoly sikerekre törnek, a Hazatérő kapás és Szántás írója, Nyilasy Sándor, de főképp Zombor y Lajos kelti a legnagyobb és méltó érdeklődést. A II. teremben felállított folyosó képei, valamint az V. sz. kabinban a Bivalyfogat, még inkább a Szántók, de főleg a katalógusban is reprodukált Magaslátón, egyik a másik után ébresztik a legjőlesőbb meglepetést, mesteröknek festői tudásával, alakjaiknak kitünő odateremtésével, színeik igazságával, világitásuknak intenzitásával, rajzuknak biztonságával, ecsetkezelésöknek kifejező erejével, kitünő plasztikájokkal.

A régiebb ösmerősök közt Bosznay megint megállotta helyét. Bár ecsetkezelése széles és merész, a festéket vastag csomókban rakja fel, olykor-olykor szintén általánosít és összevonja a színeket: de mindezt nem a valóság és a józan ízlés rovására teszi; sőt ellenkezőleg, épen ezeket sikerül szolgálnia vele, mivel nem felejtí el, hogy sunt certi denique fines. . . Valóban az Alföldi táj és a Mezőn megérdemlik a kitüntetést, mely az egyik kabinba juttatta őket, mégis, úgy látszik, kitünő,

átható világításával, jól eltalált színhatásával, természetes csoportosításával az Erdő ősszel ragadja el a babért-s kitűnő valőrjével egy másik, a IX. sz. mellékteremben látható kis vászon, mely somogyi erdőrésztletet ábrázol s valóságos gazdag szintanulmány, frappáns hatású színharmóniával, melynek a közepén álló falomb sárgászöld színe adja meg az alapjelleget.

Kitűnő dolgokat állított ki Fényes Adolf, kinek művei közül „A Zagyva mentén“ és „Esős reggel a Tiszán“ a legértelmesebb képek sorából valók. Mindkettőnél a nézővel csaknem egészen szemben folyó víz tükre előtt állunk, melynek játéka valóban pompásan sikerült, s folyásán, a két part között végig terjedő perspektiva nyílik. — Hasonló dicsérettel kell megemlékezni Spányi Béláról, aki szintén több sikerült természeti képpel jelent meg. Sp. kevés, de erős és mély kifejezésű színnel dolgozott és a Hid topolyafákkal s a Magyar ciprusok nemcsak hangulatos képek, hanem egységes színhatásukkal és kitűnő valőrjükkkel is kiválnak, mi több, az előbbi szerkezeti kiválóságokkal is jeleskedik. A híd szürkés fehér falaival és az előtte elterülő víz csillogó tükrével erősen odakötik a figyelmet a kép központjára. Az ilyen módon biztosított egységes hatás mutatja, hogy az úgynevezett „festői“ kiválóságok művészi hatását is mennyire emelik a színteltek helyes elosztása és általában a szerkesztésnek tudatosan, mindemellett nem mesterkéltén alkalmazott fogásai. Egyszerűségben, kevés színeinek kifejező mélységében a simább ecsetkezelés és lágyabb tónus mellett is Spányival némi rokonságot mutat Szlányi Lajos, ki mint az esti csendnek és nyugalomnak festője mutatkozik be, míg Mihalik balatoni képei már egészen nagystílus munkák, melyeket szintén a szín- és fénytelteknek olyan elhelyezése avat befejezett műalkotásokká, amellyel a művész az esztetikának emberi természetünkön alapuló törvényeit követi. Nekünk bizonyára nem lehet hivatalunk, hogy az apperceptio sajátosságait hüvelyezzük; de ha mindenki tudja, hogy figyelmünk teljes energiával egyszerre csupán egy pontra irányulhat, vajon miért feledkeznek meg róla oly sokszor épp a művészek, hogy minden alkotásban kell egy pontnak lennie, a hol a mondani való mintegy koncentrálva van és a hatásnak összes számai összefutnak? Es miért feledkeznek meg éppen a kritikusok? Végre is a művészi szerkesztésnek egyik elemi és talán legfontosabb tényezőjéről van szó és részünkről Mihalik balatoni tájképeinek mély hatását első sorban épp kitűnő szerkesztésüknek tulajdonítjuk. Ott van a 236. szám. Középpont az égen nagy felhő gomolyog, alatta a fényel és árnyékkal küzdő világítás mellett a Balatonnak nagy gyűrűben a parthoz verődő utolsó hullámai. Jobbra az érdektelen part, balra az elmosódó hullámgyűrűben vész el a kép. Ime a művészi hatás tényezőinek egy mindenképp felett uralkodó középpont körüli csoportosulása! A másik kettőnek, melyek „A Balaton reggel“, „Holdfény a Balatonon“ címet viselnek, csaknem azonos a compositiójuk. Az ég közepén a hold, illetve a nap

korongja ragyog és sugaraik az alattok elterülő víz hullám-pikkelyein hosszú fénysávban tükröződnek. Figyelmünk a fénynek a vászon közepén látható játékához tapad; az égi fénykorong egyhangú intenzitásával nem érdekel, ha belenéz-nénk, erejével tán bántana is, tehát maradunk a közepén, mely körül lomha méltósággal terül el a zavartalan vízóriás. A vonal-compositionnak itt is teljes a hatása, azonban a fény a vízszin-tes síkon nem oszlik már meg arányosan és a holdvilágos Balaton egyformán éles és hideg kék színe kissé zavarja az egységes érvényesülést. . .

Aztán jönnek a többiek, mindjárt elül „Nestoruk“, Telepy, aki, mint mindig, most is nagyon szolid és nagyon tartalmas, fakó, lágy színeivel is tud erőt és elevenséget kifejezteni. Kézdí Kovács László lehetfinomságú képei néha már szinte édes-kések; de festői értelemben vett poézisében, színeinek légysá-gában és olvadékonyságában mindig őszinte művészetet lehet találni, ha csak izlésünket az extremitások végleg meg nem vesztegették. Hány Gyula kis olajfestményei, különösen a velen-cei tárgyuak, becses apróságok, s finom, pepecselő modora egészen a miniatur-festés határait érinti. Érdekes volna arról elmélkedni, hogy miért tudott több élénkséget, finomabb detai-lokat adni velencei dolgaiban, mint a Tátráról készült felvéte-leiben? Vajon nem arra jutnánk-e, hogy talán azért, mivel itt több szerep jut a festői tanultságnak, mivel ezeket a fényhatá-sokat már előtte számtalanszor analizálták? — Aztán végül ott vannak a Poll Húgó hasonlóan kis pastelljei. Szinte azt lehetne mondani, hogy mesterük az olajfestés technikájával dol-gozott, különben megannyi befejezett műalkotás, melyekben annyi erőtelénkséget, olyan biztos és merész távlatot találni, hogy e részt a pastellben ritkítják párjokat. Mennyivel többet érnek ezek a kisedek alkotások, melyek szinte a grand art hatását keltik lelkünkben, a Kacziány, Baditz gyenge munkáinál, melyek közül a „Várégés“ élénk színeivel keres hatást, anélkül hogy akár tudást, akárerőt tükröztetne, a Baditz-félék pedig nyers színezésükkel és ürességökkel riasztanak.

Ime a téli tárlat tájképei. Érezzük, hogy még sok érdekes dologról lehetne szólni: a Bihari, Pállya Celesztin, Pacska Ferenc genréiről, Lotz mester pompás leányképeiről és általán az arcképekről, melyek között néhány valóban erőteljes alk o-tás található; Grünwald Béla „Három királyok“-járól és pompás „Ruhaszárítás“-áról . . . Vágó nagy vásznáról (Szegedi árvíz), mely nemcsak terjedelmével, hanem megalkotásával is kiváló monumentális munka; kőrajzokról, vízfestményekről, szobrok-ról . . . melyek együtt véve bizonyítják, hogy a magyar te-remtő elme, mint minden téren, a képzőművészetekben is szé-pen nyomul előre. Azonban a haladásnak bizonyára árny oldala is van és a művészetek mai általános gyengeségei nálunk szintén nagyon érezhetők. Az átmeneti korszakoknak különö-sen a művészetét és szépirodalmát a szélsőségek közt mozgó nagy bizonytalanság szokta jellemezni s részünkről a jelent külö-

nöseni ilyennek látjuk. A reális tudományoknak még soha nem látott elterjedése és világra szóló eredményei megingatták egész világnézetünket, lelki életünk egész ekonomiáját. A hitelet terén a vallástalanság és a fanatizmus ülik orgiáikat; erkölcsiségünkben az elvetemültség és az önfeláldozó jótékonyság nagy arányú társadalmi mozgalmi találkap helyet egymás mellett. Természetes, hogy a művészet és irodalom terén is a legellentétebb irányok váltakoznak. Az eszmék túlságos kultusza a szimbolizmusban, a valóságnak egyoldalú és tartalmatlan — sőt, tegyük hozzá — hamis utánzása a naturalizmusban és verizmusban, a művész egyéni szeszélyének mindent meghamisító túlzásai, rég túlhaladott iskoláknak erőszakos fölevenítése és sokszor szolgai utánzása, a technikai problémák szempontjának uralkodóvá emelkedése: nagyjából kikapva ilyenek azok a szélsőségek és túlzások, amelyek a mai művészetben Európaszerte fölváltva uralkodnak és mind gyakrabban kikökkentek biztos irányából. És az elmélet embereinek ezen a ponton kell segítségére sietniök. Mert igazi művészetet csak művészi lángelmék teremhetnek: azonban a tudomány a maga fényével megvilágítja azokat az ösvényeket, amelyeken az emberi lélek halad a maga normális funkcióival, műélvezetének feltételeivel. A művészeteknek pedig együtt kell haladniuk az emberi lélek szükségleteivel, érdeklődésének tárgyaival, egy szóval a korszellemmel, és az a művészet lesz a maradandó és korszakot alkotó, amely a korszellemnek állandó és maradandó alkotó elemeire támaszkodik.

Hogy aztán ez a fény a mai művészeteknek milyen fattyuhajtásaira esik s milyen utat mutat a biztos haladásra, erről talán majd más alkalommal.

APRÓSÁGOK

TOMPA-RELIQUIÁK.

Főtiszteletű Generale Consistorium!

Mi keserűk és aggodalommal teljesek légyenek egy nemes cél felé törekedőnek helyzetei, és kinézetei, ki előtt a' cél kedves és óhajtott a' nélkül, hogy az azzal öszveköttetésben álló feltételeknek hiven meg felelhessen, bölcsen tudni méltóztatik. Én is illy helyzetbe vagyok, a' ki egy nemesebb célra a' tudományok pájjáján erős iparral futni igyekszem, de minden igyekezetem mellett is sok bajokkal küszdeni vagyok kénytelen; egy részről jelenleg minden Szülei segededelem nélkül hagyattam, azoktól illy korán megfosztatván, más részről a' jövendőkre, valóban szív csüggesztő kinézés. Melly terhes környűlményeimben bátorkodtam a' nagy tiszteletű Generale Consistorium jóltevőségéhez alázatosan folyamodni, és valamelly meg üresedett Alumniumba való felvételésemért alázatosan esedezni, hogy így a' tudományok tanulására nagyobb kedvel, s' igyekezettel feküdhessek. Melly terhes szükségeimben való segítségért a' nagy tiszteletű Generale Consistorium előtt, midőn alázatosan esedeznék, 's magamat a' nagy tiszteletű 's érdemű Jóltevőimnek nagylelkű pártfogásába ajánlva maradtam S. N. Patak 13-ik Julj 1835.

a Főtiszteletű Generale Consistoriumnak
leg alázatosabb szolgája.

Tompha Mihály
Sup Synt.

Michaelem Tompa Syntaxistam Superiorem occasione
Censurae posterioris semestris anni Scholastici 1834/5 locum
inter Condiscipulos 92-os Septimum in eminentia obtinuisse
mores insuper honestos habere testatur. 1835. die 7-a Julii

Jos Nagy Praeceptor P.
Syntaxeos Superioris mpr.

*

BIZONYITVÁNY.

Ezen Levelünket mutató becsületes Ifju Nemes Tompha
Mihál a' legközelebb lefolyt Esztendőben, kissebb Tanuló Is-
kolás Gyermekeinknek tanítására a' Sáros Pataki Anya. Isko-
lából egy esztendőre kihivattatván, minekutánna ezen eszten-
dejét dicséretre méltóképpen, és hűséggel bevégezte volna,
most már tanulásának további folytatása végett a' tisztelt Anya
Iskolába visszamenni szándékozik. Mi is tehát őtet elbocsát-
juk magunktól minden felveendő, jó és tisztességes dolgaiba
Istentől néki boldog és szerencsés előmenetelt tiszta szívből
kívánván Sár-Bogárdon Martius 13-án 1839.

Somody István S.-Bogon Ref. Predikátor

(P. H.)

Mészöly Dienes

Fő Curator,

*

Nemes Tompha Mihály három éves togatus Deák, hoz-
zám két gyermekek házitanitójának kijöven, ezen elfolyt év
alatt, azokat példás szorgalommal, fáradhatatlan igyekezettel,
sőt dicséretes külső magaviseletének példájával is, oktatta, ta-
nitotta, nevelte, és így, hogy hivatalát pontosan bé töl tötte,
meg ismérem és bizonyítom. Kakba 5-ik 10 brs. 1840.

Sisáry János

(P. H.)

*

A fellyebb nevezett Házi Nevelő T. Nemes Ifjú Tanító mind erköltsi példa adásával, mind olykori Helv. v. tételünket meg edjeztető Cathedrai jeles tanításaival azt töllem is meg érdemlette, hogy ezen Togát viselő és sokra czélzó reménységű Ns Ifjút minden részről érdemlett ditsérettel, és illető ajánlással kövessem. Kakkbul 5-ik Dec. 1840.

Kovács Sámuel

Kaki Reformatus Lelkész.

(P. H.)

A SZERKESZTŐ POSTÁJA.

Sz. K. Végre! Elmondhatjuk: post tot discrimina rerum. Mikor már minden megvolt, jött az epidemia, betört a nyomtató házába és más nyomtatót kellett keresnünk. Ime: a késelem fő oka. — **C. I.** Tessék beküldeni. Mi a szabadság elvét valljuk. A „Sp. F.” szerkesztősége nem képzeli magát oraculumnak és programjának keretén belül szívesen ad teret különböző egyéni felfogásoknak, abban a meggyőződésben, hogy a nézetek küzdelme és surlódása többet használ a tudománynak bárminő egyoldaluságnál vagy oraculum-szerű vezetésnél.

A t. kiadó urakat kérjük, szíveskedjenek kiadványaikból szerkesztőségünk részére ismertetés, bírálat céljából példányt küldeni.

A „Sárospataki Füzetek” jelen első számát azzal a kérelemmel küldjük meg mindenkinek, akinek részéről csak pártfogást remélünk, hogy a füzet megtartása esetén b. megendelését a kiadóhivatallal mjelőbb közölni s az előfizetés összegét a mellékelt postautalvány felhasználásával beküldeni szíveskedjék.

A Sp. F. negyedévenként 4—4 iv terjedelemben jelenik meg és előfizetési ára

egész évre 6, félévre 3 korona.

Gyűjtőknek minden 10 előfizető után tiszteletpéldány jár.

Jövő számunktól kezdve összes t. előfizetőink és megrendelőink névsorát közölni fogjuk.

A kiadóhivatal.

1904

LANDESMANN M. ÉS TSA
SÁTORALJAUJHELY

1558

SÁROSPATAKI
FÜZETEK ☞ ☞

✻✻✻✻ SZERKESZTI
HORVÁTH CYRILL

MEGJELEN MÁRCIUS
JUNIUS, SZEPT. ÉS
DECEMBER VÉGÉN ◦
EGY ÉVFOLYAM ÁRA,
6 KORONA ◦ II. FÜZET,
SÁROSPATAK, 1904 ◦ ◦

Mivel jelen számunk arra való tekintettel, hogy az I füzet 4 helyett 5 ívre terjedt, csak 3 ívre rug, az „Irodalom, művészet“ rovatot mellőzni voltunk kénytelenek.

TARTALOM

Adalékok Szombathi János irodalmi munkásságához. Horváth Cyrilltől (81–96. l.) **Herbart etikája és eszthetikája** Dr. Székely Györgytől (96–103. l.) **A társaságnak eredete és országlása.** Bessenyei György kiadatlan munkáiból. (103–119 l.) **Paralipomena.** Tóth Kálmán verseiből. (119–125 l.) **Apróságok.** Kazinczy Ferenc emlékeiből. (126–128 l.) **A Debreceni kódexről.** (128 l.)

ADALÉKOK SZOMBATHI JÁNOS IRODALMI MUNKÁSSÁGÁHOZ.

A sárospataki kollégium köziskolai tanácsa 1858 elején egy kérelmet és tervet terjesztett a tiszáninneri ref. egyházkerület megbizottjai elé. Arról volt szó, hogy Szombathi Jánosnak, az iskola néhai jeles tanárának művei közül sajtó alá rendezik azt a két folio-kötetet, melynél jobban azokat, akik a pataki iskola múltjába be akartak pillantani, valami alig érdekelhette. A munka: a „*Historia brevis Illustris Collegii Helv. Confess. addictorum Sáros-Patakiensis*“, két részből áll. Az egyik (*Pars secunda exhibens Biographiam Professorum, qui eidem praefuerunt, e Monumentis partim editis, partim ineditis concinnatam*) 1788—1789 folyamán készült, és mint a 455. lap elárulja, 1789. április 11-én lényegileg be volt fejezve; a másik (*Pars prima*), a tulajdonképpen való „*Historia Scholae seu Collegii*“ csak 1788. júliusán véttetett munkába, apródonként készült és aztán, mint társa is, több mint három évtizeden át, szinte a szerző haláláig, érezte alkotójának gyarapító, pótolgató, tökéletesítő kezét.

A kerület szívesen pártolta a tervet és a kérelmet, és 1860-ban, Erdélyi János előszavával megjelent az első rész mint a „*Monumenta Protestantium Hungariae Ecclesiastica*“ I. kötete. A kiadás munkáját Erdélyi János, Somosi István, Apáthi János, Finkei Pál és Molnár István végezték, s a könyv a *Pars secunda* előszavával, egy, Szombathi jegyzeteiből összeállított vegyes tartalmú „*Toldalékkal*“ bővítve s a szerző arcképével díszítve került a piacra.

Innen-onnan negyvenöt esztendeje annak. A munka második fele hiába várakozott rá, hogy kiadják. A régi Sárospataki Füzetekben közöltek belőle mintegy negyven életrajzot — magyar fordításban; itt-ott aknáztak belőle többet, kevesebbet; azonban a teljes „*Biographia*“ nem jelent meg sehol, se magyarul, sem, ami még fontosabb volna, eredeti köntösében. Szombathit aknázták, expilálta az a 80 esztendő, mely hozzáfért örökségéhez; de nem becsülte meg úgy, amint megérdemelné akár a sárospataki ősi kollégium, akár a tudomány részéről.

Életrajzának némi vázlatát Sz. maga írta meg a „Biographia Professorum“ végén, s aztán halála után tanártársa, Majoros András, „a tisztességes tudományok professora“ egészítette ki néhány melegebb vonással.¹

„Született a' megbóldogúlt Tudós Rima-Szombath Városában 1749-dik esztendőben Octóber 8-dikán. Édes Attya Ns. Szombathy Ferentz és édes Anyja Nemes Pap Erzsébet, tehetős és nagy buzgóságú Szülék, elsőben az ott lévő Ref. Oskolában nagy gondal neveltették és tanították: azután 1765-ben tapasztalván fíjoknak szép elmebeli, különösen, a' mint hallottam, bámulásra méltó ritka emlékezőtehetségét, a' közöttünk virágzó Anyaoskolában a' Deákok közzé beirat-ták, a' hol mind szorgalmatossága, mind szelid magavise-lete által magát megkülömböztetvén, nagy érdemű Tanítóji² vezérlések és oktatások alatt tudományának fundamento-mát megvetette. Innen esméretének és tapasztalásának bővi-tése végett 1774-dik esztendőben a' külső országí Akadémiákra indult; elsőben szinte két esztendeig Helvétziában, Tigurumban tanulás végett mulatott. Onnan útját a' tudós Belgákhoz fordította, 's nevezetesen a' híres Ultrajectomi Akadémiában az oda való nagy tudományú Professorok tanításait nagy szorgalom-mal hallgatta, magát különösen a' Theologiai, Philosophiai, Históriai tudományokban, Görög és Deák Literaturában töké-letessítette; a' minthogy mély belátását, és a' tudományokban való jártasságát jelesen megdítsérte oda való Professor, Vos Albert Jakab, a' Theologiai Facultásnak Decánusa, azon Érte-kezésnek helybehagyásában, mellyet a' megbóldogúlt Tudós ott írt és kinyomtatott, illy tzm alatt: [Praescentia futurorum Contingentium.³ Meglátogatta ezen kívül Lejdát, Franeqverát. Útazott Frantzia Országban, és annak fő Városát Párist is

¹ A' megélemedett tanító érdeme egy rövid beszédben, mellyet néhai nagy tiszteletű és tudományú Szombathy János úr, a' S. Pataki Ref. Anyaoskolában a közönséges História, Statistica és Deák Ékesszóllás 's a' t. rendszerént való Professorának hideg tetemei felett mondott a' S. Pataki Ref. Templomban Octóber 12. napján, 1823. Majoros András, a' Tisztességes Tudományok Professora. Sáros-Patakon, 1824. 8° 1—34. l. — Az a cikk, melyet, mint látszik, Kazinczy írt Szombathiról a Tud. Gyüjt. 1824. évf. 11. füzetébe, világosan a Majoros-féle beszéd adatain alapszik.

² Szathmáry P. Mihály, Szentes János, Szent-Györgyi István, Őri Fülöp Gábor és Szilágyi Márton. Biogr. Profess. Pag. 454.

³ Ceterum Auctori praestantissimo, qui hoc specimine ingenii acumen, doctrinae copiam, et studium veritatis egregie probavit etc. Dissertatio de Praescentia Futurorum Contingentium. Trajecti ad Rhenum, 1778. 4°.

megkereste. Haza térvén, mint a' megrakodott méh, 1778-dik esztendőben, három esztendeig mint udvari magános Tanító Tekintetes Márkusfalusi Máriássy László, és Tek. Losontzy Károly Udvaraiban töltötte idejét, melly tsendes életben, esmeretét, mind az olvasás, mind a hallott, látott dolgokon való elmékedés által tökéletesítette, magát eggy valóságos és nyomós Tudóssá formálta. De nem is maradhatott elrejtve az érdeme, kitündöklött az, mint az esméretlen helyen heverő drágakő. Ugyan azért 1782. esztendőben Oskolánk akkori Előjáróji által a' Természeti Törvénynek, Történeteknek, és Deák ékesszóllásnak rendes Professorává meghívattatott, és majd a' következő 1783-dik esztendőben Januárius 11-dikén béállított, beszédet tartván: a' külső Historiának a' Vallásba való befolyásáról.¹

Melly díszes Hivatalát mitsoda haszonnal és előmenetellel folytatta, nem nekem kell megítélni, a' kinek őtet ismérni, és tanításaiban részesülni életének delén túl lett szerentsém. Ítélenek arról azok, a' kik őtet életének szebb esztendejében esmerhették. Úgy is a' tanítványnak szájából gyanús a' ditséret. Annyit mindazáltal itt, e szent helyen, jó lélekkel merek állítani, hogy nála valamint szorgalmatosabb, a' lehető tökéletességre húzamosan törekedőbb tudóst, úgy szorgalmatosabb, hivatalában valamíg tsak ereje engedte, pontosabb, jó lélekkel eljárni igyekezőbb Tanítót nem esmértem.

Ő a' mint feljebb is említém, hosszas idő alatt izzadván a' tudományos pályán, úgy lépett hivatalába, mint kész Professor, ugyan azért nem volt néki szüksége azután járni, a' mit az előtt kellett volna megtanúlni; hanem tsak arra kellett építeni, a' mi már nála készen volt. Előbb igyekezett ő menni az idővel, törekedett a' lehető tökéletességre eljutni, hogy világos és hasznos Tanító légyen. Mellyre őtet rendkívüli való nagy szorgalmatossága, egyedül hivatalának való fekvése el is juttatta. Bámulásra méltó volt az ő olvasottsága a' Történeteknek mindenféle nemeiben, kivált a' Hazaiban való jártassága, mellyben méltán oraculum gyanánt tartathatott, és sokszor Hazánk Tudósaitúl a' képen is használtatott. Tsudálkozva hallottuk sokszor a' történetekből előforduló nehézségekre, még életének utolsóbb esztendejében is, mitsoda könnyűséggel, a' dátumoknak, neveknek mitsoda pontos meghatározásával felelt,

¹ M. nem említi, de Szombathi maga feljegyezte, hogy 1785. jul. 13. és 1786. jul. 11. közt igazgató volt, „quod hodie inter professores ambulatorium est.“ Biogr. Prof. pag. 455.

mintha egy könyvtárt hordozott volna fejében. Nagy bűvárja volt a' Régiségeknek, ok-leveleknek, azok magyarázatainak; de semmit vakmerően, előre való megnézetés, és bizonyosság nélkül nem állított. — Inkább halgatott, mint magát, kevélyen autos epha-nak nézette volna. A' régi Görög és Deák nyelveket millyen fundamentomosan értette, bizonyságok lehetnek . . . az ő tsinos, hiba nélkül való, Neposi könnyűséggel és Cicerói ékességgel folyó deák írásai, mellyekből a' Római ízlés mindenütt kitündöklök. Az ő szorgalmatosságának gyümölcsei . . . számos Kézirásai, Gyűjteményei, Orációji, Értekezési, némely sajtó alá bocsátott munkája.¹ Bizonyága továbbá az ő szorgalmatosságának, sőt örökös monumentumalessza' mi Könyvtáruunk, mellynek nemcsak névvel volt fő Gondviselője, hanem annak nevedését, bátorságban és jó rendben való tartását mindenkor, még életének utólsóbb napjaiban is fő kötelességének tartotta. Különösen szólj te itt én helyettem Magyar Gyűjteményes Könyvtár! Kinek köszönheted te leginkább lételedet? Köszönheted ékességedet és nevedésedet? Ki mulatott, ki barátkozott legtöbbit és legszívesebben te veled. . .

Az ő tudományos kimiveltetésének, tökéletességének befolyása volt az ő gondolkozásába, és az ő egész hivatalába, mellyek mindenkor egy valóságos Tudósra mutatnak. Mitsoda botránkozás nélkül való volt az ő egész élete! Mitsoda szelidség volt az ő társalkodásában! Mennyire leereszkedett az alacsonyabb emberekhez is! Millyen alázatosan érzett maga felől. Valósággal a' mint C. Nepos szól Atticusról: Philosophorum ita percepta habuit praecepta, ut iis ad vitam, non ad

¹ Nevezetesebbek azok közzül: Kézírásban: 1.) Fundamenta Historiae Universalis. 2.) Historia Literaria. 3.) Conpendium Jurisprudentiae naturalis. 4.) Statistica Europae generalis et specialis. 5.) De Jobbagionibus antiquis Tractatus Historico-Grammaticus. 6.) Brevis Historia Oppidi seu Civitatis Sáros-Patak. 7.) Biographia Professorum Ill. Colleg. H. Conf. add. S. Patakiensis. 8.) A' Magyar Országí Reformátiónak és reformált Ekklesiáknak 's Oskoláknak Históriaja. 9.) A Koszai aranyokról való rövid Értekezés. 10.) A' Püspöki és Szuperintendensí nevezetről, nem különben sok más apróbb Értekezési és Orációji. Nyomatásban: 1.) Dissertatio de Praescientia futurorum contingentium, Trajecti ad Rhenum. 1778. 2.) Halotti Oráció a' legfőbb jóról. Tek. Szemere László Úr felett. Kassa. 1787. 3.) A' Sáros-Pataki Ref. Collegiumnak Históriaja. S. Patak 1809. 4.) Historia Regni Hungariae. S. Patak 1817. 5.) Rövid értekezés a Magyar szent koronáról, melly kijött a' Tudom. Gyűjtemény 1821-dik esztendei folyamatjának 12-dik kötetjében. 6.) A' Protestáns Ekklesiák között lévő külömbségéről, és a két rész között lehető egyességről. Pest 1822. — Maj. jegyz.

ostentationem uteretur. . . Melly szép vonás benne magát még az utolsó szempillantásokban is kimutatta; a' midőn t. i. eggy a' körülette álló kedvesei közzül azzal vigasztalná, hogy ő is elmegy sok nagy emberek után, ilyen modestiával felelt: én tsak a' kis emberek után megyek! Óh arany betűkre méltó szavak; Nem eggy valóságos Böltsnek szájába illenek-e ezek? Illyen vólt az ő familiájára nézve is. Nem volt ő ugyan a' világon kapkodó, a' másét benyelni kívánó tüzes gazda, idejét inkább a' tudományoknak és hivatalának szentelte; de azért gondos, szorgalmatos, gyermekeinek boldogítója, hűséges Attya és igaz gyámola vólt.¹

Ez a jellemzés elég hűnek mondható. Szombathi valóban szelid és jó ember volt, szorgalmas tudós és pontos tisztviselő. Mint könyvtáros nagy és értékes munkát végzett. Sem előtte, sem utána nem akadt senki, akinek a pataki könyvtár többet köszönt volna nálánál. Nagyon sok könyvet szerzett, különösen sok értékes régi hungaricumot, és bámulatos szorgalmat fejtett ki részint az anyag meghatározásában, részint rendbehozásában. Ezt a határtalan buzgalmat, ezt a fáradhatatlan munkásságot, mely a kincsek tömegét gyűjtötte és rakta össze az utókor részére, világosan mutatják azok a bejegyzések, melyeket tőle ezer meg ezer könyvben találunk s a melyek közt akárhány bizonyosságot tesz a régi irodalomban való nagy jártasságáról.² Valóban nemcsak szerette a könyvet, a könyvtárt; igen sokat olvasott és számos adatnak volt birtokában, melyet egy-egy kérdés eldöntésében, anonym, datálatlan, vagy csonka mű meghatározásában haszonnal lehetett értékesíteni. De nemcsak könyvtáros volt, hanem író is. Első nyomtatásban is megjelent dolgozata egy deák nyelvű skolasztikus theologiai értekezés volt arról, hogy Isten a nem szükségképp bekövetkezendő dolgokat is előre tudhatja. A második egy magyar halotti oratio,³ arról, hogy sem a testnek javai: a testi gyönyörűség, szépség, erő, egészség, hosszú élet s egyebek, sem a szerencsének javai, mint a bölcsesség, tudomány, kegyesség, jóság és minden belső virtus, nem olyanok, hogy fogyatkozás nélkül való boldogságot biztosíthatnak. A testi javak, a szerencse javai változandók és elveszthetők;

¹ Majoros, i. m. 21—8. l.

² V. ö. Tud. Gyűjt. 1824. 11. f. 58. l.

³ A leg-főbb jórúl való rövid beszélgetés, mellyet néhai tek. nemzeti és vitézlő Szemerei Szemere László úr, meg-hidegedett tetemei felett monpott a' gál-szétsi gyászos udvarban M.DCC.LXXXVII. Kassán. 4.º

a lélek javai, melyeket a stoikusok annyira magasztaltak, noha nemesebb dolgot náluk képzelni nem lehet, (mivel az erények gyakorlása csupán azért, hogy gyakorolják, képtelenség) csakis eszköz valami még nagyobb jó elérésére, amely az Istennel való egyesülésben áll. Egyedül a virtusokkal ékeskedő, kegyes és szent emberek nyerik el a fő boldogságot a másvilágon, amint hogy a földi életben sincs nagyobb s igazabb gyönyörűség, mint a jó lelkiismeretnek tanubizonysága.

Általán, mint theologus a prédikációk terén maradt. Különösen két beszéde említhető ebben a tekintetben: az, amelyet 1785-ben a lélek halhatatlanságáról,¹ és amelyet még előbb, 1781. szeptemberében „a prot. Ekklesiák között lévő külömb-ségrül, és a' két rész között lehető egygyességrül”² mondott. Amabban — a Préd. 3: 19—21.-ből kiindulva — a lélek halhatatlan voltát támogató megszokott érvek vannak jó rendben előhordva. A lélek oszthatatlan, tehát romolhatatlan. Igaz, hogy így is Isten ereje tartja fenn, de úgy tapasztaljuk, hogy Isten a már egyszer megteremtett dolgokat semmivé nem teszi, hanem csak újabb meg újabb formákba önti. „Jól tudják ezt a természetet vizsgáló bölcsek: Ha valaki a mi Földünknek egész golyóbisát, az első ember idejében, serpenyőben meg-mérte volna; ha megmérné ma hasonlóképen; úgy találná, hogy ma tsak egy porotskával sem nyom, sem többet, sem kevesebbet, mint nyomott legelőszőr. . . . Így van a testek állapotja; annyival inkább tehát . . . a lélek semmivé nem lesz.” Aztán Isten a lélekbe belélehelte a tudás vágyát, noha a földön csak igen fogyatékos ismeretekre tehetünk szert; kell tehát lennie oly életnek is, hol tökéletes tudásra juthatunk. Harmadszor: a lélek úgy van alkotva, hogy boldogságra vágyik. A boldogságot itt a földön el nem érhetjük: Isten jóságából folyik tehát, hogy amit itt el nem érhetünk, egy másik életben megnyerhessük. Az is fontos, hogy a földi életben a jó, rossz ritkán találják jutalmokat; Isten igazságossága követeli tehát, hogy legyen másvilág, hol az igazság érvényesül. Végre ott van a legfőbb: a

¹ A' léleknek halhatatlanságáról való rövid beszéd. Mellyet néhai Tekintetes, Nemes, Nemzetes, és Vitézlő Kis-Tsoltói Ragályi Ferentz úr Özvegye', Tekintetes, Nemes, és Nemzetes Szent-Péteri Szent-Péteri Éva Asszony' hideg tetemei felett mondott a' S. Szent-Péteri Ref. Ekklesiában MDCCCLXXXV-dik Eszt. Aprilisnek 3-dik napján. (Kézirat, a spataki kvtárban.)

² Kézirat, a spataki kvtárban. Elmondta — többek között — „a miscolci templomban.”

biblia, ez is lépten-nyomon a lélek halhatatlanságáról tesz bizonyosságot; ott a népek ősz meggyőződése, a régi bölcsek, Cicero, Sokrates, Plátó, az újabbak közül — a már dícsért Voltaire-en kívül — Mendelssohn, „a' ki az első rangú Filosofusokkal akár hol is széket ülhet.“

Ez a tan tehát bizonyos, de épp olyan fontos is egyzsersmind. Ugyanis biztosítja a közrendet, mivel mindenki érzi, hogy a büntetést el nem kerülheti; vigasztaló a szerencsétlenekre, és hatalmas buzdításul szolgál a jóknak, hogy a virtust gyakorolják.

Azt fogják mondani, hogy nincs ebben a beszédben semmi eredetiség, s ez föltétlenül igaz; de van benne megjegyzésre méltó. Más szónok alig szalasztotta volna el, hogy a feltett kérdés kapcsán rá ne mutasson röviden a praedestinatio dogmájára, a jutalmazásra, melynek felfogása itt meglehetősen katolikus; de Szombathin, ha kis mértékben is, már a filozófia hatása érezhető. Nem az előző század harcias prédikátora többé; akárhányszor elítéli a múlt vallási versengéseit és keveset törődik a dogmatizálással. Már első munkájában észrevehető rajta valami efféle, már akkor fölöslegesnek tartotta azokat a kutatásokat, hogy milyen viszony van Isten és a bűn között. Minden Isten rendelésén alapszik; a teremtményeket ő alkotta olyanoknak, amilyenek, felruházva némelyeket szabadsággal, hogy jutalomra vagy büntetésre tehessék magukat érdemessé. „A milyen szükséges, hogy ezt szemünk előtt tartsuk, ép úgy a leghelyesebb ennél a pontnál megállapodni és nem feszegetni tovább Istennek titkos rendeléseit. Akik a kettő közül akármelyiket is szem elől tévesztik, csak újabb akadékokba botlanak, anélkül hogy a dolgot világosabbá tennék, és ami a legrosszabb, csupán pörlekedéseket támasztanak, melyek egyedül arra valók, hogy a keresztyének testvéri egyetértésének kötelékeit felbontsák.“¹

Ez a bölcs, nemes hajlandóság még jobban előtérbe lép az 1781-iki prédikációban. Abból indul ki, hogy „a Jézus Krisztusnak egyik fő törvénye az atyafiúi avagy felebaráti szeretet. Szeressed az Istent tellyes szivedbűl, ez az első és nagy parantsolat, a második pedig hasonló ehez: Szeresd felebarátodat, mint te magadat.“ Fájdalom, a keresztyén világ nagyon sokat vétkezett eme fő törvény ellen, s vétkezik ma is. Soha a pogányok egymást nem gyűlölték s üldözték annyira pusztá

¹ Dissert. de praescentia fut. cont. pag. 17—18,

véleménykülönbségéért, mint a keresztyénség, eleitől fogva, mind a szónok idejéiglen. Nem akarja valamennyi esetet érinteni, csak néhányra mutat reá a múltból, s a jelenből a a lutherista és kálvinista eklézsiák szakadására. Vajon miben különbözik ez a két fél egymástól? Az úrvacsora felől való vélekedésben, az Istennek örök végezése és választása felől való tudományban, némely külső ceremóniákban. Az elsőre nézve az újabb lutheristák alig térnek el a kálvinizmustól, mivel ők sem hiszik a transsubstantiatiót, s azt mondják, hogy a kenyeret és bort vévén ismeretlen módon az Üdvözítő testét s vérét veszik magokhoz; a ceremóniák különbsége nem lehet komoly ok a szakadásra; a praedestinatio dolgában pedig a kálvinisták maguk sem értenek mindenütt egyet. „Nem is tsuda, hogy ezen mélységes dolgot a Tűdősök által nem érthetik, 's felőle egymás között nem egyezhetnek. Ugyan is, a' ki az Istennek végezéseit érteni akarja, szükség annak tudni az Isteni természetnek minden tulajdonságait, azoknak egymással való öszve köttetéseket, a teremtett dolgokra nézve való mivoltokat . . . 's a' t. . . Már emberi véges elme mimódon vólna erre alkalmas? — De ebben a' nehéz és mély materiában mélyebben bé nem ereszkedem; hanem tsak ezt jegyzem még meg, a' mit ma minden okos és kegyes Theologusok meg-vallanak, hogy, szégyen és gyalázat vólt a' Keresztyén feleknek, ezen tudomány miá, melly felől mindenki meg-vallja, Sz. Pál is meg-vallotta, hogy azt nekünk által érteni nem lehet, szégyen vólt, mondom, a' miá szakadást tsinálni 's tartani, és az által a' Keresztyénségnek egyik fundamentomos tzikkelyét, az atyafiúi szeretetet el-rontani. Jobb lett vólna ezen kérdés felől inkább tsak halgatni, és e' dologban való tudatlanságunkat, mind két részről, alázatosann meg-vallani.“

Legyen tehát rajta mindenki, hogy az egyesség h. lyre-álljon, nézzék a földolgokat, melyekre nézve kiki megegyez, nem törődve a papok és theologusok vélekedéseivel s nem ragaszkodva a múlthoz túlságosan s helytelenül, mint a köznép az ő megrögzött szokásaihoz. Ime a Pósházik utódja! A Szombathi szelid, nemes lelke visszariad a sivár theologiai marakodástól. Nem mondhatták róla, hogy nem theologus; de több volt annál, látta, hogy az embereket valláskülömbség szine alatt hányszor szaggatták el egymástól theologusok véleményeivel, s tiporták sárba emberi vélekedésekért az emberiség kincseit és az Istennek parancsait. Szombathi nem hajlandó ennek a folytatására; nem hüvelyez dogmákat; a szeretetet, a türelmet, a békét

hangoztatja, az erényt, mely sokaknak már a földön halhatatlanságot szerez¹. Fölvilágosult és valódi protestáns ember volt, aki helyesli az új világ szellemét s a prédikáló széken sem feledkezik meg róla; tisztelője a régiségnek, a hagyománynak, de nem vak imádója egyszersmind. 1783-ból, július 12-iki kelettel van egy deák beszéde, mely, úgy látszik, a vizsgálatok alkalmával egybegyűlt pátronusok elé volt szánva.² Ez a beszéd, mely művelődéstörténeti szempontból is érdekes, azt kívánja, hogy „ebben az időben, amikor minden jobbítatik, de különösen aa iskolák reformáltatnak; a régi barbársággal együtt ennek rût maradványa, a tóga is vettessék sutba és küszöböltessék ki,“ s az ifjuság öltön német köntöst. Ne vessék ellene, hogy: német. Annyian hordják már, hogy egészen meghonosultnak lehet mondani. Különben is a ruha nem tartozik a nemzetiséghez. Tény az, hogy a német ruha tetszetős, elegáns, célszerű: s nem is szégyenletes dolog, ha egy nemzet idegen ruhát kölcsönöz. A muszkák, míg barbárok voltak, saját nemzeti viseletükben jártak; mióta művelt nép vált belőlök, a tanult és úri rend német ruhában jár; ellenben a durva, műveletlen török kézzel-lábbal ragaszkodik ősi szokásaihoz és máig a X. században él.³

Szombathi a haladás embere volt és — úgy látszik — mint ilyen is volt ismeretes. A sárospataki könyvtár birtokában van Bessenyeinek egy levele, amely arról tanuskodik, hogy a franciás iskola alapítója — hiréből — ama kevés magyar egyikének tartotta, kinek ítéletét bölcselkedéseiről méltó számba vennie. A levél a következő:

„Tiszteletes Professor Ur! E' mai napon, a' hoszszú estvén, Testvérem Bessenyey István Bátyám és Eötsém Besse nyey Andrással, (kik látogatásomra le jöttek, múltván) az Eötsém arról kérdezt meg ha vettem é az Úrtól valamely Levelet, mellyre azt kellett felelnem hogy sohasem. E' meg esvén Emlékezetembe meg fordúlt hogy az Uraknak egy Múnkámát

¹ A' világi halhatatlanságról való rövid beszéd, Mellyet Néhai Fő Tisztelendő Hunyadi Ferentz Úr, a' Tiszán-túl lévő Ref. Ekklesiak nagy érdemű Superintendense hideg tetemei felett mondott a' S. Pataki Ref. Ekklesia Templomában Jul. 12. 1795. — Kézirat, a spataki kvrtárban.

² Oratio de Incommodis Togae ita dictae, usuque ejusdem abrogando. Kézirat, a spataki kvrtárban. A címlapon a szerző megjegyezte: „Nb. Projectum hoc effectu caruit.“ A művet tartalmazó colligatum lajstromában viszont: „Készítettem 1783-ban; de közönséges helyenn el-nem mondatott, s a Toga is a' Deákoknak meg-hagyatott,“

³ I. m.

postán meg küldöttem mellybe egy reszkető kézzel irott Levelet is zártam, meg ígértem benne hogy több munkáimat is fogom Tiszteletes Professor Uraimékkal közleni, de a' Posta költség-gel az Urakat terhelni nem akartam, kéz által küldeni pedig bizonytalan voltam.

„Tiszteletes Professor Uram ugy néztem ki hogy falúsi Nemes Uraink, és Rokoink között az én irásomnak kevés Biráji találtathatnak mellyeknek okait egész életemnek szorgalmatosságával idegen nyelveken tanúltam. Az Urat személyében ismérni szerentsém nints, de tudományának, Böltsességének Neve által lett ki terjedése melly ezen Országra ki hatott, nállam is ismer-tetik. Vigasztalásomra fog szólni, ha az Ur Értelme róllam azt a' meg határozást teszi hogy gondolkozni úgy mint Ember-meg tanúltam; a' tudomány és böltsesség útján egy olly birónak helybe hagyása mint az Ur, [kitörölve: a' minémű] több nékem mint olly ezer Embernek tapsolással való ditsérete, kik által nem láthatják egészen, hogy Értelmemet miokon hadják helybe. Engedje meg T: Professor Uram nékem ezt a' kis hivalkodásomat és Emberi gyengeségemet, hogy Approbatiójára vágyakodom, artzal se kívánván fordulni a' községre mellynek okaimat megérteni tudom tehetsége nints. Tűdja az Ur hogy a' böltsesség 's igazság mindég bujdosóba laktak e' Világon és mindég kevés halandóktól ismértettek ollyan formáktól mint az Ur kinek vagyok Berettyó Púsza Kovátsiban 1806 19 Január el kötelezett szólnója Bessenyei György.“

[Kívül: Tiszteletes Szombathy János Urhoz útasittatik S. N. Patakra.]¹

E levél költe idején különben Szombathi, úgy látszik, búcsút mondott volt már a szószereknek. A hatvan felé járó férfiú nem igen lehetett alkalmas többé ünnepi szónoknak és maga sem igen vágyódhatott a közönség elé: nem csoda, hogy munkássága úgyszólván teljesen és kizárólag régi szerelme, a história felé fordult.

Mint újonnan megválasztott tanár Patakon olyan beköszöntőt mondott volt, melyben a profán históriának a vallásos gondolkodásra és érzületre való hatása van fejtegetve.² A munka

¹ Valószínűleg Sz. felvilágosult szellemét akarja kiemelni Kazinczy is, mikor azt írja róla: „Feje tiszta volt minden gyávaságtól, melyet a tisztafejúek előtt szívesen nevetett.“ Tud. Gyűjt. 1824. 11, 58. A „gyávaság“ világosan más szó helyett van a szövegbe csúsztatva.

² Oratio inauguralis de meritis Historiae Profanae in Religionem dicta a Joh. Szombathi in Illusri Collegio Helv. Conf. addictorum S. Patakiensí. Anno M. DCC. LXXXIII. d. 14. Januarii. Kézirat, a spataki kvárban,

nagy olvasottságról tanuskodik és elárulja, hogy Szombathi a németen kívül franciául is értett: mindamellet csekély értékű. Azt hirdeti, hogy a profán história fontos a vallásos gondolkodás és erkölcsök fejlesztésére. Ugyanis sok dologról tanuskodik, melyekben Isten léte vagy ujja megtetszik. Némelyek Isten létét azzal tagadják, hogy a világ öröktől fogva van; de a história megcáfolja őket, mikor a népek gyermekkorába, a kultúra kezdetleges állapotához vezet, mivel mindez világos bizonyosága a a világ ujságának. A birodalmak keletkezésében, változásaiban meglátszik az Isten. Róma megmenekülése a capitoliumi ludak által, majd Catilina idejében; az angol királyé és parlamenté a löporösszeesküvéskor, az akkori lengyel királyé a rablók kezéből stb. világosan rávallanak az isteni gondviselésre. Igaz, hogy az egyébként éles elméjű Voltaire ellentmond és több nagy zsarnokot számlál elő, kik halálukig szerencsések voltak; de ez nem változtat a dolgon: a másvilágon mindenki elnyeri tetteinek jutalmát vagy büntetését. — Aztán a história az erkölcsiségre is roppant hatással van; mivel nincs erény, amelyet nagy példakkal nem tanítana, és elrettentő példákat nyújt a bűnök kerülésére, mint a várnai szerencsétlenségben. A história megtanít rá, hogy minden nép hitt a lélek halhatatlanságában, s a népeknek ez a közmegegyezése szintén fontos érv a többiek mellett. Az a tévelygés, mely a pogányoknak Istenről, jámborságról való nézeteit jellemzi, fényes bizonyíték a kinyilatkoztatás szükséges voltáról és a ker. religiónak kiválóságáról. Mi több, a ker. vallásnak igazsága igen sokszor történelmi adatokkal igazolható. Mózes iratait a világ eredetéről régi feníciai históriák, sőt görög s római elbeszélések, pl. Ovidius *Metamorph.* igazolják. Ádám, Éva és a fa története megvan a Mózessel egykorú Védákban, Adimo és Procriti históriájában. A vizözönről Mózessel egyezően ír a khald Berosus, az assyriai Abydenus és Lucianus stb. amint Grotiusnál mindez olvasható. Krisztus létezéséről a biblián kívül Tacitus, Svetonius is emlékezik, sőt a sínaiak is tudnak valami Fohi nevű üdvözítőről, aki isten és ember vala. Erősítik a ker. vallás igazságáról való meggyőződést számos teljesült jövendölések is, melyeknek megvalósulásáról, minő például Jeruzsálem pusztulása, szintén a história teszen bizonyoságot. Sokszor az írásmagyarázó meg sem tudna mozdúlni a történelem adatai nélkül. Az evangéliumok a gadarenusokról való történetben disznókról emlékeznek, holott a zsidóknak nem voltak disznaik. Ám Josephus Flavius följegyezte, hogy Pompejus Magnus kikergette

Gergesából és Gadarából a zsidókat, és szír-görög gyarmatot telepített helyökbe, mellyel a később visszatért néhány zsidó egészen elvegyült. Még a babonának sincs nagyobb ellensége a históriánál, a történelmi bíráltnál, mely az álarcot szépen levonja róla. Ebben a tekintetben valóban páratlan mű a „Histoire Philosophique et Politique des Etablissements, et du Commerce des Europeens, dans les deux Indes“ Raynalius apáttól. „Mivelhogy korunknak az a nagy szerencséje vagyion, hogy olyan férfiak is, akik egykor merőben más dolgok után jártak, most versenyezve sorakoznak az egész emberiség javának előmozdítására és az emberek szemére nehezedő sötétség eloszlatására. Ez az ember is a népeknek érülközéseit, háboruit, szertartásait, szokásait úgy írja le, hogy a babonát lépten-nyomon üldözi, szorítja, tönkreteszi.“ Végre pedig ott van a vallási türelmetlenség, melynek számos szégyenletes és szomorú következéseit és gyümölcseit megint csak a történelem mutatja föl, rámutatva arra is, hogy a görögöket, a rómaiakat, noha a vallási vélemények különbsége nagy volt közöttük, mindez nem rontotta meg, mivel a türelem erénye nem volt náluk ismeretlen.

Ez a beszéd élénken rávall arra a tudományos szellemre, mely azidétt a pataki iskola életére nehezült. A tanulók fejét szorgosan megtömi deák grammatikával, mindenek fölött theologiai lim-lommal, és még a világiak képzésében is kizárólag a theologia az uralkodó. Magyar törvénytudásról, magyarok történetéről még Kazinczy deákoskodása alatt sincsen szó, csaknem minden idő a theol. dogmatica és polemica elsajátítására van szánva, és az akademiát végzett polgár kikerül az életbe anélkül, hogy a bécsi, a nikolsburgi vagy linci békéről hallott volna.¹ A magát „legszükségesb és legfelsőbb tudomány“-nak kiáltzó theologia eme túltengése megbénít minden egyéb irányú tudományos törekvést: a történelmet sem tudja becsülni, kivéven amennyiben az ő szolgálatába szegődik és könnyen megenészthető argumentumokat kotyvaszt köhécselő, fonnyadt, de lármás és gőgös úrnője számára.

Szombathi tehát a körülményekhez igazodott, mikor szak tárgyat az anyaiskola közönsége előtt mint „ancilla theologiae“-t akarta kedvessé tenni. Azonban kétségkívül egyéb nézetei is voltak a históriáról és sejtette annak nemzeti fontosságát. Már

¹ L. Bessenyei, Holmi, 86—8. és 102—4. I. Kazinczy, Pályám Emlékezete. Vácynál 199—211. II.

akkor volt egy kész történeti, vagy — szorosabban véve — „irodalomtörténeti“ munkája: „Bibliotheca Theologico-Historica cum Appendice de Scriptoribus Rerum Hungaricarum concinnata“, melyet a 267. lapon olvasható bejegyzés („Finis. Markusfalva. Anno Domini 1780. die 20-ma Julii. Gloria Deo“) szerint 1780. július 20-án, Markusfalván fejezett be. Most – 1783. január 24-én — újra elővette a kéziratot; ellátta bevezetéssel és alkalomadtán később is pótolgatott és javítgatott benne. Mi több, a kollégiumban megkezdte nyilvános diktálását és a már említett 267. lapnak egy elmosódó, részben elnyűtt széljegyzete és a könyv végén olvasható jegyzet tanúsága szerint 1789. december 5-én be is végezte.¹ Még azt is megtudjuk, hogy Galgóczy László, Porkoláb István és Juhász András tolgatusok az egészet leirták.²

Ez a gyűjtemény tehát első sorban a theológiát akarta szolgálni s ehhez képest tartalma is túlnyomólag theologiai. Az első rész tizennégy, számos alcímre osztott fejezetben sorolja föl a theologia irodalmának történetére és a theologia módszerére vonatkozó műveket, a szentkönyvek kiadásait és fordításait, a biblia ismeretére, olvasására és magyarázására vonatkozó szerzőket, az exegetikus könyveket, filologiai és régiség-tani exegezist, physica, mathesis és geographia sacrá-t, dissertatiókat, gyakorlatokat, vegyes műveket; a theol. dogmatica irodalmát, symbolicát, polemicát, propheticát, typicát és emblematicát, a theol. moralis-t, a homiletica és catechetica, pastoralis és az egyházjog termékeit. A második rész — de Historia — négy fejezetben a historia universalis-t, az ó- és újszövetség egyháztörténetét, majd az egyháztörténelem egyes különös kérdéseivel foglalkozó munkákat s utoljára a chronologia sacrá-t foglalja össze. Végre a 227–265. lapon függelékül a magyar dolgokról írt könyvekről van szó a következő tíz szakaszban: 1. Historia Literaria Hungariae. 2. Geographia Hungariae et Naturalia ejusdem. 3. Collectiones Historicorum Hungaricorum. 4. Historici Hungarici generaliores. 5. Historici particulares. 6. Historia et Geographia Transilvaniae. 7. Historia Ecclesiastica Hungariae et Transilvaniae. 8. Statistica et Jus consuetudinarium Regni Hungariae. 9. Lingva Hungarica. 10. Opera Miscellanea ad notitiam Rerum Hungaricarum spectantia.

¹ Publice in auditorio Collegii S. Patakiensis finivi Anno Dni 1789. die 5-ta Decembris.

² L. a kézirat végét.

Szombathi 1783-ban új címet adott a munkának: „Introductio brevis in Notitiam Librorum et Auctorum melioris notae ex selectis Historiae Literariae Capitibus deprompta et usibus Juventutis Scholasticae accommodata.“ Tényleg valami irodalomtörténeti tankönyvfélére gondolt. Az 1783-iki „Prologium“ egyenesen az irodalomtörténet meghatározásával kezdődik: „Historia Literaria, in genere, est notitia rerum, quae faciunt ad Statum Reipublicae literariae.“ „Szól tehát a tudós embereknek találmányairól, írásairól, életéről; emlékezetbe idézi a tudomány különféle fajtáinak, különféle népek körében, a világ különböző korszakaiban lett keletkezését, gyarapodását, változásait; a tanok és vélekedések sorsát; továbbá a literatura bármely ágához tartozó legjelesebb könyveket, ezeknek tartalmát, érdemeit, jeles oldalait és hibáit, aztán a kiadásokat, fordításokat, interpolációkat, kézzel írott kódexeket s a t. Elbeszéli a kiválóbb akademiák, gimnáziumok, bibliothékák történetét, s végre röviden a literatura körül érdemeket szerzett férfiaknak élete folyását.“

Azt mondja Szombathi, hogy ez, kétségkívül, nagyon is tág mező, melyet még senki sem járt be teljesen, és egyes ember alig is jár be valamikor. Nem is a mai irodalomtörténet tulajdonképp amiről álmodozik, hanem a tudományos világ históriája, az akkori „historia literaria.“ Egyelőre azonban, mivel az egyetemes történet egyes korszakaiban s másrészt a filozófia történetében úgyszólván ki fog térni a literatura számottevő jelenségeire, megelégszik azzal, hogy csupán a jelesebb és keresettebb könyvek vázlatos ismertetését s szerzőiknek rövid életrajzát nyújtja. Azonban nem ez a fő. Nem sokkal Kazinczy pataki tanulása (1769—1779) után, mikor a kollégiumban „a legszükségesebb s legfelsőbb tudomány haszontalan örök tanulása mellett eszébe nem tuda jutni“ Patakon senkinek, „hogy magyarnak illő volna nemzete történeteit ismerni, és hogy e széles kiterjedésű studiumhoz korán kell látnunk: az a megjegyzése ragad meg bennünket, hogy függetlenül a magyar tárgyú írókról akar megemlékezni, „nívelhogy fölöttébb érdekünkben áll azon szerzőket ismernünk, akik rólunk és viselt dolgainkról írtanak.“

Valóban a munkának nem is egyetemes theologiai tartalma fontos már ma: a külföld a XVIII. század végeig bőven termelte az efféle kiadásokat, melyekből felosztást, adatokat nem volt nehéz kölcsönözni; ami nyomosabb benne: az Appendix és az a körülmény, hogy Szombathi az egyes sec-

tiókban rendszerint az odatarozó magyar munkákról is megemlékezik. Az I. rész 2-ik fejezetében előfordul Károli Gáspár, Komáromi Csipkés György és Káldi bibliafordítása, a 3-ikban (Concordantiae Biblicae) Kőrösi Mihály „Új testámentomra mutató Táblá“-ja; a 10-ben mint polemikus írók: Pázmány, Sámbar, Gusztinyi János és Molnár János, Komáromi Csipkés, Pósházi, Szőnyi Nagy István, Helmeczi István; a 11-ben (Theol. Prophet. Typica) Bod Péter; a 12-ben (Theol. moralis) Pápai Páriz Ferenc, Csúzi Cseh János, Ábrahám Mihály, B. Lázár János, Ónodi Sámuel, Bethlen Katalin, Rádai Pál, Diószegi István, Németi Mihály, Áts Mihály; a 13-ban mint beszédirők: Geleji Katona, Bod Péter, Nádudvari Péter, Kamarási György, Debreczeni Ember Pál, Szathmár-Némethi Mihály, Komáromi Csipkés György, Szathmári Pap János, Gombási István, Pázmány Péter, Káldi György, Molnár János; a 14-ben mint egyházzjogi munkák Bod, Kollár s egyéb gyűjtemények. A II. rész 1. fejezete (Hist. universalis) említi Bod Pétert; a 3-ik (Hist. Eccl. Novi Test. Ref.) ugyanőt, Lampe-Embert, az Okolitsáni Mihálytól folytatott Lehmann-féle Historia Diplomaticá-t; a 4-ik: Szászky Tomka János geografiáját és Pápai Páriztól az „Ars heraldicá“-t.

Vajon mi a Szombathié ebben a munkában? Mindössze is kevés. Alább ki fog derülni, hogy Czivittingeren kívül ismerte Horányit, Árvait, Weszprémit, Bodot, — Wallaszkyhoz már csak utólag jutott hozzá; — s adatait jórészt belőlük, de különösen az egyébként is gyakran idézett Bodból kölcsönözte. Azonban kétségkívül sokat ismert és olvasott a tárgyalt könyvek közül s helyel-közzel akadnak önálló ítéletei. Kőrösi Mihály munkájáról megjegyzi, hogy „non tam concordantiale, quam Lexicon est reale.“ Sámbarnál megjavítja Bodot, írva, hogy „többnyire valami nevetséges titulussal, számos apró könyv jelent meg ellene, melyek gyalázkodás dolgában nem maradtak Sámbar mögött. Így: X ut Tök, Veres-kolop, Bánnyász-Tsákány. Derekasabb oldaluk pedig egyáltalán nincsen, hacsak a szitkozódva való vitatkozást nem dicsérjük.“ Gusztinyi János „Üdvösség Mannájá“-ról azt olvassuk, hogy Helmeczi István munkája, az „Igasság paisa“ ellen költ ugyan, mindazáltal nem követi kellőképp nyomon ellenfelét, s inkább szónoki alkotás, mint disputáció. Molnár János (a Megtérő Református Elmélkedéséről) „fölöttébb rendetlenül írt és az olvasót — többnyire célzatosan — az auktoritás hálójába bonyolítja. Különben tudós és munkás férfiú.“ Komáromi Csipkés

György a Pápistaság Újságá-t Molinaeus Péternek hasonló című munkájából csinálta.¹ Szőnyi Nagy István műve, a Mártírok Koronája „hasznos könyv az akkori világ megösmerésére, csak az a kár, hogy szerzője kelleténél heveskedőbb és tüze-
sebb; és hogy a jámbor ember kritikátlanul, mint igaz porté-
kát, úton-útfélen hiábavaló banyameséket árul, különösen a
könyv ajánlásában, és ezzel nem keveset árt dolgának.“ Hel-
meczi István az Igasság Paisát különösen Edm. Albertinus nagy
jelességű munkája (De Eucharistiae sive Coenae Dominicae
Sacramento. Deventer, 1655.) után írta. Bod Péter Szentírásra
való Leksikonja (így!) Nic. Gürtler munkájából, a „Vocum
Typico-Propheticarum brevis explicatio-ból (Traj. ad Rhen. 1715.
Brem. 1698.) van szerkesztve. Az „Arany Tsésze“ című imád-
ságos könyv (Vác, 1782.) Onodi Sámuel bicskei pap munkája.
A „Bujdosásnak Emlékezet köve“ (Debr. 1774.) c. derék kis
könyv szerzője, „ha igaz (ni fallor), Bethlen Kata asszony.
Legalább a könyv elején álló ama szép énekben: „Mint gyors
szarvast, ha vadász sért“, az ő neve öregebb fajta betűkkel
fordul elő.“ Bod Péter „Arany Alma“ címmel prédikációkat is
bocsátott közre. . .

HORVÁTH CYRILL.

(Folyt. köv.)

HERBART ETHIKÁJA ÉS ESZTHETIKÁJA.

Herbart bölcselő gondolkodásának szembeszökő oldala, hogy az etikát az eszthetikával szoros és szétbonthatatlan kapcsolatba fűzi. Valóban etikai és eszthetikai elméletén meglát-
szik Shaftesburynek, Hutchesonnak, de különösen Kantnak és Schillernek hatása. Némi módosítással és szabatosabban, de mindegyikök rendszerének alapvetésében megtaláljuk az angol-
loknak jól ismert izlésfogalmát, az izlés Herbart értelmében is

¹ Előbb, a 136. lapon: „P. du Moulin. Nouveauté du Papisme (* -
Novitas Papismi) Genev. 1633. 4° Exstat et Germanice. Opus praestantiss.
Ex eo composuit Georg. Komáromi (Pastor et Profess. Debrecinensis)
Librum Hungaricum intitulatum Pápistaság Újsága.“

lelki életünknek fontos és eredeti alapténye; és szellemi mechanizmusunk természetéből folyik, hogy viszonyoknak teljes elképzelésekor bennünk okvetlen tetszés avagy nemtetszés támad. Ezek az ítéletek akaratlan, önkénytelen nyilvánulásai a lelki életnek, s hogy őket a többiektől megkülönböztessük, az izlés fogalma alá foglaljuk. Az izlés tehát Herbart szerint valami önkénytelen reflexio szülötte; forrása inkább az értelem, mint az érzés, s az egész közepén áll az értelem és érzés között. Ezekből az önkénytelen izlésítéletekből keletkeznek mind az eszthetikai, mind az ethikai értékfogalmak; ezeken alapulnak és épülnek fel mind az eszthetikai, mind az ethikai értébecslések. Az ethikai az eszthetikainak szűkebb köre, a jó csak faja az általánosabb szépnek. „Míg a kellemes és kellemetlen a műveltség előrehaladásával mint csekélyebb értékű és múló valami egyre jobban és jobban háttérbe szorul: a szép mint marandó s különösebb értékű valami egyre jobban és jobban kiemelkedik. De a többi szép közzül kiválik az erkölcsi, mint olyan, mely nemcsak értékes tulajdonunk, hanem személyünk feltétlen értékének egyedüli meghatározója.“

„Az erkölcsi úgy viszonylik az eszthetikaihoz, mint a faj a nemhez; ezért a gyakorlati filozofiának alapfogalmai eszthetikaiak.“

Herbart tiltakozik az eszthetikának metafizikai alapon való kifejtése és tárgyalása ellen, élesen elválasztja az elméleti felfogást az eszthetikaitól és ethikaitól, míg az utóbbi kettőt ismét igen közel hozza egymáshoz, bár kifejti, hogy a kettőnek köre korántsem fedi egymást. „A metafizikából még egyéb fajta meghatározások is kiválnak, olyanok, amelyek tisztán értéket, vagy értéktelenséget jelölnek, minden tekintet nélkül a tetsző hajlamra és kedvtelésre; ez érték meghatározások közül a legnevezetesebbek az akarásra és cselekvésre vonatkoznak; ezeknek a rendszerét mondják ethikának vagy praktikus filozofiának. De ha az összes értékhatározmányokat egy szóval kívánjuk megjelölni, tekintet nélkül a faji különbségekre és a tárgyakra: nem találunk más alkalmasat, mint azt, hogy eszthetika, melyhez tudományos értelemben a praktikus filozofia is hozzátartozik.“

Mindkettő, mind az ethikai, mind az eszthetikai, rokon az elméleti felfogással, amennyiben valamennyien képzeteken, valamely tárgynak elképzelésén alapulnak, s ebben különbözik a szép, jó és igaz az érzéki örömöktől, melyek vágyak kielégítésén alapszanak; de a kellemestől is, mely már nem alapszik

érzéki vágyakon. Azt mondja Encyclopaediájában: „Annak első határozmányai, amit kötelességszerűen tennünk, vagy kerülnünk kell — nem az önkénynek művei, hanem tetteknek, vagy az azokban nyilvánuló érzületeknek értéke, vagy értéktelensége — az az a velük járó előnyöknek vagy hátrányoknak a megállapítása eredetileg önkénytelen, akarat nélküli értékelésből, pártolásból vagy mellőzésből származik. De minden pártolás vagy mellőzés előre feltételezi, hogy a tárgyakat észrevettük vagy legalább elképzelés által felfogtuk. A pusztá elképzelést a pártolás vagy mellőzés todaléka nélkül elméletinek nevezzük; ha e mellett maradunk, akkor a tárgyat mint közönyösét képzeljük el. Ellenben e todalék: pártolandó vagy elvetendő, a tárgynak mint logikai subjectumnak praedicatumot tulajdonít. Ismeretes, hogy a subjectumnak a praedicatummal való kapcsolata: ítélet. Az ítéleteknek azt a nemét pedig, mely a pártolás, vagy elvetés praedicatumát közvetlenül és önkénytelenül, minden bizonyítás, tehát minden előleges hajlandóság, vagy utálat nélkül tulajdonítja a tárgyaknak, eszthetikai ítéletnek mondjuk.“

Helyesen mondja Jodl, hogy Herbartot az ethikai elmélkedők azon pártján találjuk, akik az erkölcsinek tisztán szubjektív jellegét hangsúlyozzák. A jó és rossz, s hozzátehetjük, a szép és rút — nem az ismeretnek, hanem az értékbecslésnek fogalmai; nem a meglevőnek, amennyiben valóban létezik, tulajdonságai, hanem megjelölései annak, hogyan és mily módon fog fel egy lehető vagy valódi tárgyat az azzal szemben álló néző (mondhatnók: érdektelen, részrehajlatlan néző).

A szép tehát csak a nézőben létezik, ezt már Kant is tanította, ellentétben a régi d gmatikus eszthetikussal, kik a szépben a tárgy objektív tulajdonságát látták. Feltesszük róla, hogy az egyes képzetsorokat, legyenek azok hangok, alakok, vagy jellemek cselekvéseikkel együtt — önmagában époly pontosan és tisztán fogja alakítani, amint a műtermék elébe tárja. Mert a szép a képzeten kívül nem létezik, hanem mindig egy, legalább lehető nézőt tételez fel, aki a tárgyba elmerül, úgy hogy megfeledkezik magáról.

De a szép (épen úgy, mint a jó) objektív is egyuttal, s ebben különbözik már a kellemtől. Az izlésítéletnek összes tárgyai két feltételnek vannak alávetve. „Az izlésítéletben a képzetet teljesen és akadálytalanul kell elképzelnünk . . . aztán az is szükséges, hogy a tárgyakat . . . a tetszéstől vagy nem-tetszéstől elkülönítve, tisztán mint ismeretnek tárgyait, elméle-

tileg el lehessen képzelni, mivel a szép ez utóbbi által különbözik a kellemestől, melyet csupán az érzés által foghatunk fel.“

Valóban Herbart élesen elválasztja a szépet mind az érzéki örömöktől, melyek a testi életfolyamat által teremtett vágyon alapszanak, mind a pusztá kellemestől, mely az izlés, a szaglás érzékének körében jelentkezik. Nem kell ugyanis feledni, hogy a kedvnek és kedvtelenségnek a kívánságok kielégítéséből származó érzelmei specifikusan különböznek a kellemes- és kellemetlentől. Az előbbieket nem helyes a széppel és a jóval összekapcsolni, míg a kellemes és annak ellenkezője szűkebb értelemben már nagyon is közel rokon a tetszővel és nem tetszővel, és mindenesetre sokkal rokonabb, mint a menynyire azok akarnák, kik, — hogy szép és jó mennél fenségebb színben tűnjék föl, azt ezektől áthidalhatatlan ürrel óhajtának elválasztani. Ez a közös rokonság ugyanis ama közvetlen érzésben van, melynél fogva valamely megérezett dolgot minden további ok nélkül és minden kívánás vagy utálat nélkül javallunk vagy elvetünk. A kellemesre nézve nagyon is esetleges, hogy kívántatik-e; míg az emberi életben előforduló kedv- és kedvtelenség rendszerint nem kapcsolódik az elképzeltnek semmiféle kvalitásához, hanem a körülmények által meghatározott szellemi mechanizmus szerint irányul.

A nélkülözés kedvetlenséggel jár, a kielégülés azért kedvel, mivel vágy járt előtte, amely a maga tárgyának bizonyos, a vágy nélkül ama tárgyat meg nem illető értéket tulajdonított. Egyszóval a kívánt dolog önmagában éppen nem mindig kellemes, és megfordítva. Akinek a fürdés ebben a pillanatban teljesen alkalmatlan, ujjával még is megvizsgálhatja, vajon a készített fürdőnek megvan-e a kellemes melegsége? Aki a jó illatot mint egészségtelent megveti, még mindig nyilváníthat vélelmenyt a felől, vajon ez vagy amaz kellemes szagú-e?

Világos, Herbart nem zárja ki az érzéki kellemest a szép köréből, csak a vágyakon, az érdeken alapuló örömet, mint elődje, Kant, aki azt mondotta, hogy a szépnek vágy és érdekek nélkül kell tetszenie.

Valóban, mondja tovább, ahhoz az önkénytelen megítéléshez, amely által a szépet és jót megismerjük, a kellemesnél semmi más nem hiányzik, mint a megítélésnek olyan tárgya, mely előttünk állana. De a kellemest és kellemetlent mint érzést magunknak tulajdonítjuk és ezen érzéstől a megéreztet nem tudjuk elkülönítve felfogni. Senki sem fogja képzelni, hogy

a fogfájásban a fogat vesszük észre ; nem is bírja senki ebben az esetben a képzeltet (az érzetet) a fájdalomtól megkülönböztetni. Ám nem ugyanez történik-e a szépnek minden fogyatékos felfogása alkalmával is, amikor szintén nem tudjuk, hogy voltaképp mi az, ami tetszésünket okozta?

A különbség világos, mindamellett a nyelvhasználat összezavarja a dolgokat. Azt mondjuk : a jácint illata nekem jobban tetszik, mint a liliom illata. Pedig ebben a kifejezésben, hogy „tetszik“ : feltételeztetik valami, amit szemünk elé kell állítanunk, és a szépnél mindig találunk valami tárgyat, mely a gondolkodásnak anyagúl szolgál. Ám egy virágnak a szagát, mely benne mint érzés jelentkezik, senki nem tudja másokkal közölni, sem arra mint a szemléletnek tárgyára rámutatni nem képes.

Herbart ezen az alapon éles különbséget állapít meg az érzéki kellemes és szép között, s innét indul aztán tovább, hogy a szépet a jóval összefűzve, a kettőt elválaszthatatlanul kösse együvé. Az eszthetikai ítélet objektív, az az elméletileg felismerhető tárgya van, míg a kellemesnek érzelmei tisztán szubjektívek. A szép továbbá összetett, az egyes képzeteknek egymáshoz való viszonyán alapszik. Ezért a szépre nézve az anyag csak mellékes, nem határozó, mert a tárgyak tisztán alakjuknál fogva tetszenek. Herbart, hogy a szépet megkülönböztesse az érzéki kellemestől, annak lényegét és hatását egyedül a tárgyak formáiban véli keresendőnek. Tényleg a tapintásnál, az izlésnél, a szaglásnál a subjectumnak közvetlenül érintkeznie kell az objectum anyagával ; az izlés ez anyagnak mechanikai, a szaglás chemiai bomlását tételezi fel, míg a látásra és hallásra a tárgyak nem annyira anyaguk, mint alakjuk által hatnak és ama viszony által, melybe e formák az éther és levegő közvetítése útján a subjectummal kerülnek. „Annak, ami mint összetett tetszik vagy nem tetszik, egyes részei külön-külön és magukban közönyösek, tehát seholsem az anyag, hanem csupán az alak esik eszthetikai megítélés alá.“ Annyira terjed ez a különbség a szép és kellemes között, hogy a szép tárgyának nem is kell valódinak lennie, realitással birnia, mert elég, ha azt csak elképzeljük. Mert tisztán az elképzelésből is származhatik öröm, élvezet, de már az nem lesz érzéki.

A formában keresi tehát Herbart a szépnek objektív elemét. Az eszthetikának az a feladata, hogy kutassa és megállapítsa azokat az alapformákat, melyek önkényt és szükség-

szerűleg vonják maguk után a tetszés és nemtetszés elemi ítéleteit, tekintet nélkül arra, hogy miféle associációk kapcsolódnak ama formákhoz és elemi benyomásokhoz. És ezzel Herbart már előkészítette Fechnernek munkáját, hogy emez a direkt és asszociatív tényezőt a szép hatásában élesen szétválassza. „Hogy az izlés bizonytalan, azt remélhetőleg csak a tapasztalatokból tudjuk, és pedig olyan tapasztalatokból, amelyekre nagyon is összetett tárgyokról alkotott eltérő ítéletek adtak alkalmat. De ez a bizonytalanság azonnal el fog tűnni, ha tekintetünket az elemi ítéletekre fordítjuk, melyeket összetett műveknek eszthetikai összhatása is felkelt ugyan, de gyakran ellentétbe is kever egymással. Azért a tudományos eszthetikának az a feladata, hogy világosan és határozottan megállapítsa az eredeti poétikus, plasztikus, zenei eszméket. Ismételjük: eszméket; nem képzelődéseket, ötleteket, hanem mintafogalmakat (Musterbegriffe).“

Mondottuk, hogy Herbart szerint a jó, az ethikai, csupán a szépnak egyik faja, szükségkép következik tehát, hogy a kettőnek magyarázatában közös fogalmakra és alapelvekre kell bukkannunk. Lássuk, hogyan fogja fel a jót, hogyan veti meg az ethikának alapját.

Herbart elfogadja Kantnak azt a követelményét, hogy az erkölcsstan nem lehet a javakról szóló tan és az erkölcsiség alapját nem lehet az érzésben, az ember vágyaiban keresnünk. Mint amazé, részben az ő ethikája is intellektualisztikus és ellentétben áll az utilitarizmussal és az eudaimonizmussal. A kifejlett erkölcsiség nem az érzés, hanem az akarat dolga. Azonban el is tér Kanttól. Herbart az erkölcsiségnek kifejlődését az eszthetikai izlésítéletekre alapítja, melyek kezdetben önkénytelenek. Nyomatékkal utal rá, hogy az ethikának első és legeredetibb ténye nem egy eredetileg törvénytadó praktikus észnek egyetlenség és egyszerű parancsa, hanem a tetszésnek és nemtetszésnek akarati sajátságokról alkotott ítéletei. Az erkölcsi ítéletet eszthetikai ítélet, vagy pontosabban: az egy erkölcsi ítéletet több eszthetikai ítélet előzi meg. Az önmagunk szemléletét követi az eszthetikai ítélet; az ismételt ítéleteket követik a szándékok, elvek; az eiveket követi, amennyiben azoknak eleget teszünk vagy nem, az erkölcsi érték, vagy értéktelenség. Szóval: az erkölcsi ítélet az eszthetikai ítéletek nélkül nem volna lehetséges.

A közönséges életben gyakran úgy érezzük az erkölcsi követelményeket, mint kívülről jövő nyomást. Ez onnan van,

hogyan az eszthetikai ítéleteket nem mint belsőleg érlelteket, hanem mint idegen ítéleteket és szabályokat tanuljuk és tanítjuk. A praktikus eszmék, alapelvek vagy mintafogalmak (ez a kifejezés helyettesíti Herbartnál a törvény szavát) amaz önkénytelen, eredeti tetszésítéletekből keletkeznek, és az erkölcsinek lényege szemünk előtt van ama gyakori ítéletekben, melyeket az emberi társaságban naponként számtalanszor ismétélünk. A dolog csupán azon fordul meg, hogy ezeket elemezzük és rendszeresen megállapítsuk, hogy bennök az etikának biztos alapjával rendelkezünk.

Lássuk már most, hogyan fogja fel Herbart a szépet, helyesebben: a szépnek és a jónak közös vonásait. Aki a szépnek és jónak egy osztályba sorozásán megütközik, azon téves nézetből indul ki, hogy a tetszésnek minden érzése érzéki. Ez azonban nem egyéb balítéletnél. „Aki az „eszthetikai“-t érzékinek gondolja, tehát a tragédiáról és komédiáról való műítéletet attól teszi függővé, hogy mennyire képesek sirást vagy nevetést kelteni, az sohasem fogja felfogni, hogyan lehetnek az eszthetikai ítéletek az erkölcsiségnek elveivé.“

Különben Herbart az érzésnek nem is tulajdonít nagyobb fontosságot. Míg egyrészt a jónak, az erkölcsiségnek alapvető elemeiből kizárja, másrészt az eszthetikában sem az érzést tartja a legfontosabbnak. „Az eszthetikai tárgy úgy hat legbiztosabban, ha megindít bennünket; az indulat nem végződhetik jobban, mint úgy, hogyha átmegy a hátramaradó eszthetikai ítéletbe. Így tisztúl meg a kedély az indulatoktól. Ragadjon magával bennünket a művész, csak ne rekedjünk meg végképp az indulatban.“ „A költő ne vesse meg a megindítást, a kedélymozgalmaknak felkeltését; de az érzés még nem az eszthetikai ítélet és a megindító még nem a szép.“

Herbart nyomatékkal hangsúlyozza, hogy kedvező kedélyállapot mellett az összes eszthetikai tárgyak hathatnak reánk, de egyúttal a szépnek az ember kedélyére gyakorolt összehatását élesen megkülönbözteti a tetszésnek és nemtetszésnek amaz érzelmétől, mely eszthetikai elemi viszonyok szemléletéből származik és eszthetikai elemi ítéletekben jut kifejezésre. Az eszthetika csupán ezekre az utóbbi elemi ítéletekre támaszkodhatik, és nem az érzésekre, mikor a szépnek és rútnak elemeit keresi. Ez az éles megkülönböztetés is mutatja, hogy Herbart formalizmusa nem érzelmi eszthetika s Herbart nem „Gefühlsaesthetiker“. Mert amint érzés és ítélet még nem egy, éppoly kevésbé szabad a szép szubjektív hatását annak objektív

formájával (azaz az illető hatást előidézendő képzetviszonyokkal) összezavarni.

Általában Herbart a szépnek hatását Schillerhez hasonlóan fogja fel. „A szépnek a kedélyre gyakorolt hatása a mindennapi élet feszültségétől, létért való küzdelmétől, gondjától való megszabadulás határozatlan érzelmével függ össze. Kedélyünknek ellágyulása, a szomorkodásnak öröme Ossiánnál, Homérosznál, a tragédiában megszabadít a gondoktól, csillapítja szükségleteinknek kínos érzését, segíti az embert, hogy magához térjen: innen származik a végtelenhez való fölemelkedésünk, kedélyünknek föllendülése az általános jobb, magasabb sejtelmeihez, melyek különböznek a határozott tárgyakra irányuló reményektől, mert ezeket gondok, kételyek követik nyomon, újlag lenyüggözve az embereket.“

Azonban a hatás nem egyedül az objectumtól függ, és természetes, hogy a nézőnek, a hallgatónak szintén szüksége van ama képességre, hogy szándékát, munkáját, kedvtelését abba hagyja, hogy lerázza a gondokat, átengedve magát a szépség hatalmának. Egoistától hiába várnánk ennyit, a háborgó, a nyomott, zavart lelkiállapotban lévő ember szintén csak azzal a különös feltétellel alkalmas rá, hogy a műtermék ép az ő hangulatába vág. Szóval: az önmagunkról való megfélemlkezés, mint Schopenhauer-nél, Herbartnál is lényeges feltétele a szépmű hatásának, s a szépség az erkölcsiséggel ebben a tekintetben is rokonnak bizonyul.

DR. SZÉKELY GYÖRGY.

(Folyt. köv.)

A' TÁRSASÁGNAK EREDETE ÉS ORSZÁGLÁSA.

A Sáros Pataki Nemes Collegiumnak mint Oskolájának, hol tanulását kezdette ajánlya az Iró iránta való háládatosságának örök emlékezetire. Puszta Kovátsiban Augusztus 14. napján 1803. Bessenyei György

ELSŐ SZAKASZ. TERMÉSZETI SZABADSÁG.

A' könyvek' olvasásában elfáradva, a' Tudósok' értelmétől megrészegedve; egymásra áradt okaiknak tengerében

beléveszve, hogy menekedhessem, partra uszok ki. Minden könyvet beteszek, és a' Természetben rejtezem . . . ennek szavára figyelmezek; tanácskozáván lelkemben örök igazságával.

Nints értelem, okosság, melly a' Világ Böltséinek, Papjainak okaikat, magában el-igazitva egy húrra vehesse. Mentül tovább hányod veted azokat, benne, vélek, annál inkább eltévedve, végtére magadnak kell magadtól kérdened, hol vagy? Valamennyi erős elmét olvasol, külön külön mind igaznak látszik: de ha együtt nézed, zűrzavar és örökös vetélkedés kavarg előtted; olly szüntelen háborgó tenger, mellynek révpartja, látásodnak határából kitünik. Ne futkossunk utánnok, térjünk vissza.

Mit láttak a' Böltsék? Világot. Mit érzettek? Természetet. Mivel okoskodtak? Lélekkel . . . Látom a' Világot, érzem magamat, 's van Lelkem. Menjünk a Kútfohöz, és onnan induljunk le, széllyel, annak ágazatainn. Ne mondd, hogy ez így, az úgy ítél. Tsak azt nézd, hogy a' Természet mire mutat; hogy határozta meg igazságát, útját, Törvényét, szabadságát, józan okosságát. Valaki az emberi Nemzetnek magára tartozó igazságairól irt, és a' józan okosságnak határánn túl ment; semmit se mondott. Abban keresett érdemet, a'mivel természete nem bírhat: Tsak álmodott és ollyan szerentsével biztatott, mellyet újjal mutatott, de meg nem adhatott: Úgy, mint az a' hőldvilágra mászó kereskedő, ki nyereségét álomban kapja, 's lehetővé nem teheti; következésképpen magát kopasz reménységgel táplálván, képzelődéssel hizik és beszédet eszik. Sem egy, sem más! Ahol egy tsetsemő: semmi tehetséggel nem bir; tehát kötelessége sinte még semmiféle. Néki tartoznak mindennel; ő pedig senkinek semmivel. Előre fizetnek néki, melly adót a' természet parantsol iránta. Költsön vészen, nem tudja; és akkor fizet, mikor gyengeségétől szabadulván, arra vissza néz, és élete' fenntartására öreg szüleire szüksége több nints. Mi hát az ember születve? merre veszi útját? Mi teszi óvá? Mi tartja fenn? Mi az igazsága? Hogy van szabadsága? Miből ered rabsága, törvénye? Miért köti meg magát hogy úgy lehessen szabad?

Az Emlékezet, böltsőjéhez vezet. Látja nyúgodalmát, ho a' gondviselő kezek rengették. Szájában érzi még Anyja'tejének tápláló erejét. Véri, mellyet édes Attyának ágyékából, és Anyjának testéből vett, ösztönei által eredetire forgatja vissza; származásának kútfejéhez kötvén ifiú életét. Így a' gyermek magát Attyában, az Atya életét fiában nézi, és érzi: Ugyhogy a' gyermek eredetihez, a' szülék pedig gyermekekben életeknek

utolsó gyönyörűségéhez vannak forrva. Mig a' test ifiúságát, és egész erejét viseli, számtalan kedvel mulattatja magát; de mikor csoportos esztendeinek ősz fejére szállott tábora, örömét kezéből kiragadja, és vérében hideg deret ereszt: minden világi gyönyörűsége gyermekeire szorúl, ha vannak.

Óh bánatos Emlékezet! Az én életem pusztá! Minekutánna az időnek ostroma belöllem, mellöllem, ifiúságomat, örömet elsodrotta, és az elmének száraz okaira szorúltam, hogy gyermek nélkül való öregségemben a' helyet, gyönyörűségemért vágyódásomat tsak képzelődéssel tápláljam! Hijába keresem örömet szívemben! minden kedvétül üres . . . Nem fakad gyökereiről egyéb, elvesztett gyönyörűségeinek szomorú emlékezetinél! Nints kire tekinteni! nints kihez szállani! nints a hosszas élet miatt elfáradott szívet mivel éleszteti 's nyugtatni! Kerüld a' magános vénséget óh bódog Ifiú! melly véled a' halálnak mord keservét elhunyasod előtt érezteti!

Botsásd meg Olvasó, ezen elragadtatásomat; Nem tartozott ide, de tartozott a' szívemre, mellynek mélységéből származik. — Tovább:

Így hát, aa Atyák gyermekeikre esdeklenek, melly által azokat öelve, önnön magokhoz tapadnak. A' gyermek, életének eredetit Attyában látván, nálla minden világi boldogságát meghiszi. Hogy lehetne úgymond káromra az, a' ki szült, és életének minden feltanálható erejével, javával, óltalmazott, táplált? ki testében, vérében szorongatott, melengetett, minekelötte még világosságot látnék? ki most is, ha szenvedek, szenved, ha vigadok örül, ugy, mintha nem magában, hanem bennem élne? ki jóval nem élhet, ha belölle nem adhat? Következés hát, hogy még e' két fél között sem alku, sem kötés nints a' természetén kívül. Ennek ösztöneinél nints erősebb Contractus, egyezés, sem kötés: Ezek, világi törvényektül nem függenek, hanem azokat húzzák magok után. A' kötelesség' tellyesítése nem királyi parantsolatra vár, hanem az Isten örök igazságának sugárló szavaira figyelmez. Ez által iratott meg azon Törvény, melly a' Királyi hatalmat e' Világonn sorjára állatta. Még itt Atyai Vezérlésnek mondom, mivel e' szó, Uralkodás, sokféle egymással ellenkező dólgot foglal magában, mellyek az Atyai vezérlésnek természetivel nem egyeznek. Atyát, gyermeket, szabadságot, rabságot, kegyetlenséget, kegyelmet, ugyan azon szónak értelmében rekeszteni nem lehet; az Uralkodásban pedig egyre másra, időről időre, mind befoglaltathatik,

Már, ezt feltévén, hogy az embert a' természet minden külső belső tehetségeivel együtt szüli Világra, azt is meg kell engedned, hogy eloszolhatatlan személyének reá tartozó igazságait is azokban adja által. Kiki azok által tartja fenn magát élelmének keresésénél fogva senkitül sem függvén, mivel ket-tős erő, tehetség, senkinek sem adatott, mellyel a' maga szükségét megbirván elébb, azután másokra is elégséges legyen. Így, a Természet, szükségével, tehetségével kit-kit magának adván által, senki sem függ szomszédjától, mivel egyik sem élhet a' másikkon, sem egymásnak rabja nem lehet. Soha sem leszsz e' Világonn olyan jó törvény, és bódog Uralkodás módja, hogy a' nép maga által ne legyen kéntelen élni; azaz, enni, innya, ruházkodni, fedél alatt lakni, és magát ellenségei ellen védelmezni. Minden lehető bódogsága magából telik; az Uralkodó Hatalom pedig csak annyiban adhat valamit hozzá, ha el nem veszi tőlle azt, a' mit néki a' természet fáradttsága után ad.

A' legjobb Királynak érdeme abból áll, ha nem erőszakos, és igaz; elnézvén, hogy Uralkodása alatt népének, sorsához szava legyen, mivel munkájából telik ki minden, mellyet természeti erő szül, a' mi egyenesen teremtetésére tartozik. Szava van hát a' népnek életéhez, és annak állapotjához, mert Isten teremtette; szava van kenyéréhez, mert verejtékében tenyészik. Hol volt olyan mindenhatósággal biró Fejedelem, ki magától, országának minden szükségét megadhatta volna? Mitsoda Bólts szabott olyan szent Törvényeket, mellyeknek védelmező szárnyai alatt a' nép, henyélve hizhatott volna? Tarts fenn bennünket igazsággal a' magunk keresetiben: ne vedd el élelmünket a' mértékletes szükség felett, és jónak vallunk. Ezt kéri minden Nemzet Uralkodó hatalmától, legyen Király, akar Tanács. Így, egy Uralkodónak jóságára nem kívántatnak meg más különös érdemek, csak ez, hogy rossz ne legyen. Millyen könnyű, 's millyen nehéz!

Már, mind ezeknek meghatározására tudni kell, hogy mi az embernek személyére tartozó igazsága, melly természetiből ered egyenesen, és az egész emberi Nemzetre terjedvén ki, Világ' törvényévé változik. Megmondottuk már, hogy minden Léleknek tulajdona, a' mit természeti tehetségeivel magának szerez, mivel ezen erő egyenesen Istenétől jön, ki egyedül teremthetett. Hogy dólgozhatunk, és okosságunk van, azért nem földi Királynak, hanem Istenünknek tartozunk háládattalossággal. Már, valaki erővel veszen tőlled abból, a' mit

magadnak erőd által szerzettél; rabi szolgálatra vét általa. Ha megnyúgszol ebben, hogy valaki rajtad erőszakot űz, reád nézve gonosz: abban is meg kell győztetned, hogy ha te űzöl másonn, erőszakos vagy! Magadból származik hát az igazság, mások iránt.

Már, kiki magára születvén, élvén, halván, keresvén, kárhozván, idvezülvén: kinek legyen az az igazsága, hogy neki szomszédai, tartozás nélkül tartozzanak mindennel? Ki legyen Embermássának rabja tsak azért, hogy amannak kettős hatalmat adjon, magában semmivé lévén? Ki legyen feletted több, mint Istened, hogy attól megfoszszon, a' mire Teremtőd érdemesnek ítélt, és velle megajándékozott? Miért estek hát az emberek egymásnak kötelében? miért születik szabadsággal szolgálatra? Hogy harátsolhat a' heverő, a' veréjtékezőnek keresetiben? Hogy esik meg, hogy a' kinek 99 kenyere van egy napra, elvegye századiknak attól, a' kinek három napra jut egy? Olly terhes kérdések, mellyekre röviden felelni nem lehet.

MÁSODIK SZAKASZ.

ATYAI VEZÉRLÉS, FIUI ENGEDELMESSÉG.

Az Emberi származásnak rendinn, minden Vezérlő Hatalom egyenesen Atyákra mutat. Mig még az ember eredetihez olly közel van, és véreben magától megszse el nem ágazott, melly szerint Szüleit látja, atyai Vezérlésnél egyebet nálla feltenni nem lehet. Mi ez? merre megyen? hogy terjed?

Az Atyák, még kötésbe nem állanak, egymástól nem függenek; de külön külön mindenik elégtelen azon dolgokra, mellyeknek megszerzésére szüksége kénszeriti. Azomban, hogy társaságra van teremtve, annak beszédénél ellene állhatatlanabb bizonyosága nints. Miért adta volna a' Természet szavait, ha mint Medvét, külön barlangokra akarta volna életével zárni? Az Ember ezenkívül egyébként mind gyenge, ugyhogy, magára maradván, a fene vadak közt élete bátorságba se lehet. Tsoportonn van ereje, és együtt tehet mindent; magában pedig semmit se. Megmutatja erköltsi tehetsége, hogy sokasága öszvekötésre, gyülekezetre van teremtve, mivel tulajdonságait társaságban fedezheti fel, magában pedig külön külön, magának is ismételten marad örökre. Nézz meg egy fényes Város épületeiben, kintseiben: mitsoda emberi értelmet, erőt, mesteriséget mutat! Gyülekezet által készül meg. Soha egy ember magára semmi emberi méltóságához illendő dologot nem tsinál; ott állván meg testi tehetségeivel tsak, hol az állatok,

Nohát, az Embereknek egymással edgyezni, ismérkedni, barátkozni kell, mivel egymásnak költsön segedelmével használhatja mindenik a' maga erejét magára nézve is. Mellynél fogva világos, hogy az ember, embermássának rajta elkövetett segedelme nélkül soha baromi állapotjából ki nem szabadulhat. És hogy valaki Emberi méltóságra mehessen, arra emberi segedelem nélkül nem juthat. Minden tudomány 's mesterség nélkül ő is tsak vad állat, mint a Jaggász, noha ember. Hogy legyen tanult magában? hogy tegyen szert mesterségre? Azt látod, hogy az Isten az embereket tsak annyiban teremtette embereknek, a' mennyiben társaságok lehet, mivel meg nem engedte természetinek, hogy magát társaságonn kívül felfedezhesse. Szorgalmatos kezek által kell kintseit magából ki keresni, úgy, mint az aranyat a' hegyeknek elrejtett gyomrából.

E' szerint öszve áll az Ember: békességet szerez maga közt, barátkozik, házasodik; külömben szüntelen tartó félelemben, verekedésben kell néki lenni, melly dolog az életnek tsaknem elviselhetetlen terhe. A' Nemzettségek mindig többre többre terjednek, és távoznak el egymástól; de a' szüntelenvaló házasság ugyanazon vidékben, nemzetben őket mindig öszveveszi, és fejenként egybe tsatolja, mivel mindég eltávozott vérben keresi az ember inkább gyönyörűségét. A' testvérrel való házasságtól együtt nevelkedett gyermekek közt a' természet idegen. Ennek ugyan tanálatik példája, de oly szűkönn, hogy tekintetbe is alig vétethetik. Megtartja a' természet azon szemérmességét, hogy az ember olly közel a' maga vériben ne bujálkodhassék. Tsömörrel keveri gyönyörűségét, hogy elűzze magától azt, ki velle élni kíván. A' Zsidóknál nem vólt idegen dolog. Támár, bátyának, ki erőszakkal kényszeríti, Ne tselekedd e' bolondságot, így szól; Kérjél az Atyámtól, és nem tagad meg tőled. Egyenesen házasságra mutat. Amerikának vad Nemzettségi közt jegyzik meg a' Karabaitákról, hogy öszvekelésekben semmi vérséget nem tekintenek. De valahol az egy Atyától Anyától származott gyermekek egymás' társaságában nevednek, nem hiszem, hogy idegent ne kívánjanak inkább, mint magokat. A' Persia Despot Kambizes vette vólt hűgát feleségül. Hihető, hogy egymás társaságann kívül nevededtek. Talán Kambyzes hűgát tsak annyiban ismerte testvérjének, a' mennyiben szóval mondották néki, egyébiránt idegennek tetszvéen előtte. Az Egyiptombéliek legnevezetesebbek e' részben, kik e' rútdólgot törvénybe vették, 's megengedték; de soha

se hiszem hogy ott is e' szabadsággal sokan kívántak volna élni, annyira idegen tölle a' természet.

Külömben valamikor az Asszony mással egybenkél, Emberi nemzetének közönséges vérében mindenkor testvérjét vészi magának férjül. De tsak minden tekintetben helyesebbnek látszott idegenekkel házasodni, azért is, hogy ez által egymásban erősödjének, és magoktól elágazott magokat magokhoz mindig közelíthessék. Minden Házasság egy egy házi nemzetséggel lett a' férjhez ment vagy megházasodott személy csoportjának segedelmére; e' szerént az idegen Házasságot a' Társaságnak, köz boldogsága is parantsolta, mellynek fundamentom oszlopa békességben, egyességben, és költsön segedelemben állott.

Végre a' lessz, hogy az Atyák magzatjaikkal egygyütt külön nemzetté változnak. Számok egész Országra terjedvén ki, ennek egyik szélirül a' másikig egymást nem láthatják. Nem társalkodhatván, nevedekhetvén együtt, tsak szakaszonként atyafiasok és idegenség támad köztök. De mivel mindnyájan egy nyelvet beszélnek, egyforma öltözetet viselnek, egymást még is ugyan azon házi nemzetségnak ismerik, minden más nemzettül megkülömböztetve, kiknek nyelveket nem értik. E' szerint, a' Haza változván, már az egész egy vérben élő magától elágazott Nemzetnek Atyává, az Atyafit Hazafinak nevezik, a' mi tsak ezt teszi, hogy távolyrül való vérség. Még itt az lfiúság mind gyermek 's a' Biróság atyaság. De már a' Nemzetség szélesen kiterjedvén, az Atyaság lassan lassan Uralkodó Tanátsá válik. Innen érzéketlenül emelkedik fel hatalmára, mellynél fogva Országló Tanátsá lessz, a' gyermekek pedig néppé. Így lessz az Atyaság Királysággá, és a' Fiúság Jobbágysággá.

A' nép, törvényekre szorúl: Ó az Orzágnak Teste, ereje, méltósága, 's jövedelme; tsak ott kell hát meg állani, hogy ez az Ország. Ki rendeljen? Az, kire a Rendelésnek jó, vagy rossz következesei tartoznak? A' kinek hatalma van, 's ha akarja, minden tölle külön vált akaratot eltöröl, és Törvényét fenn tartani elégséges erővel bir. Öszve kiáltják az Ország népét, hogy tanátsot úlni jöjjön. De már, otthonvaló házi gond nélkül senki sem lehet, hol élelme keresésének szüksége életét minden nappali dologra szorgosztatja. Feleség, kissebb nagyobb gyermekek, kinyújtott karokkal kérik a' segedelmet, és Attyokra esdeklenek. A' Gyűlést hosszasosan tartják; távol esik. Nyűgös utazás, költség, ott való ögyelgés, zenebona, átsorgás; ellenben a' Házi szükség; szerelmes gyermekekkel otthon maradott kedves Feleség 's a' t. a' Hazafiakat únalomba hozzák. Meny-

nyenek, legyenek, végezzenek : ezt mondja az elterjedt sokaság, és egynéhányat küld követségben maga helyett, kiknek hatalmát általadja. Ezek határozzák meg Hazájoknak sorsát, kik a' Nemzet' szabadságának óltalmazásánál fogva nyomják el annak hatalmát önnön hatalmával, szabadon uralkodván rajta olly törvények által, mellyeket köz akarattal tsináltak, de osztán mindég különös tetszések szerint magyaráltak, és idő, alkalmatosság, szükség szerint változtattak, fogyasztottak, vagy sokasítottak. A' nemzet tsak hallgat, foglalatoskodik, és életének gondjába mint tengerbe elsüjvedvén, azonnkívül nem lát, sem hall. Végre, veszi magát észre, hogy szorongattatik. Honnan? merről? Szélllyel néz . . . Nagy lármával öszve rohannak, hogy azt magok lássák, vizsgálják, rendeljék; de, hogy? A' Gyűlés tagjainak száma véghetetlen. Ha mindent meg hallgatnak, ki szóll, és szóllani szabadsága van : az Ország, sem időt, sem békeséges tűrést magának elegendőt annyi eszetlen beszédnek meghallgatására nem vehet. A' leszsz, hogy a' meghallgathatatlan sokaság magához szóllani nem tudván, jelenlétében és szeme láttára is tsak azok végeznek, kik másszor. Törvényhozó, parantsoló hatalom mind a' Fő Tanátsnál marad : a' népnek nem jut egyéb a' magában való morgásnál, dűnnyögésnél; mellynek kinevetésére, a' Hatalom, mindenkor elég módot tanál magának. E' már Szabad Monarchia valóságában, mindég tanátsot és szabadságot viselvén szívében, melly által Királytételre erőltet.

Az Országló Tanátsnak más tekintetben még nagyobb sebe van, melly annál inkább orvosolhatatlan, hogy rugója, ösztön, és természet által készül meg.

Valahol száz Személyből álló Tanáts itél, de legyen több, kevesebb, majdnem minden dolognak meghatározása felett küszködésbe jön magával. Egyik ennek veszi meg segedelmét, más másnak. Ez, ehez rokonság, az amához. Szélllyel húzás, titkos agyarkodás, szembevaló tettetés látszatik minden részenn Hozzájárul a' Természetnek magában forró irigysége, mellyet az állatokban is kimutat. Ezekhez tartozik az egymás ellenébe tétetett szerentse keresésnek módgya; kissebb nagyobb erő, tekintet a' Tanátsbéli személyek közt; honnan származik, hogy soha seregek titkos vonakodás nélkül nem lehet. Bosszúállás, tronf, truttzolás furják még mind ezek közzé bé magokat; és elég szegény tanáltatik, ki igazságában tsak azért nem lej elégtételt, hogy Pétert tanálta magához hajtani a' Tanátsnak Birái közzül; mellyet Pál megtudott, ki Péternél hatalmassabb, titkos ellensége is lévén. Soha a bosszúállásnak, irigységnek,

rejtekben meglesett haszonvételeknek szüntelen folyó áldozat tétele, egy Tanácsban se szűnik meg e' Világonn, a Falusi Széktől fogva fel az Országló Tanácsig.

Továbbá, legyen hivalkodás vagy ösztön, de tsak látnod kell, hogy a sokaság közt minden ember előre kíván toloskodni, és magát a' Főbb helyekre fúrja bé, ha külömben nagyra vágyását az ott való nagyobbaknak kevélysége vissza nem köpködi. Rang, szerentse után verset futnak. Kéznel, üstöknél fogva rángatják egymást vissza; gántot vetvén ez amannak, hogy fortélylyal is elibe mehessen. Némellyik a' benne élő szemérmetességet pántzélba öltöztetvén, olly megsebhetetlen Ortzátlansággal ostromol, hogy a' gyehehnának tüze se hozná elpirulásba. Látod, hogy egy hivatalnak megnyerésében, melly ranggal, tekintettel külömböztet, tízenn, húszann is taszigálják egymást; szembe szóró köpökkel láttatván magokra ezeket mondani: Te tsúnya, tudatlan, te nem jó féle, hogy kérheted ezt? Jönnek, mennek, sűgnak bugnak, nyilván ditsekesznek, titkon ígérnek, fogadnak, eskűszenek, erőltetnek, ajándékoznak. végre pedig olly zörgetéssel kérnek, hogy a' Királyt székéből is majdnem aláhuzzák. Ha némellyik szerentséjét sorsának kezéből kihazudhatja, nevetve megyen haza, hogy bajnok-társait lába alá tapodhatta. Esedező leveleiben magát vakmerőül ditsérni soha meg nem szűnik; melly miatt helyette azok kéntelenítettnek magukat szégyenleni, kik hivataloktól arra vannak átkozva, hogy néki szerentséjét megtsinálják. Régi Eleinek Temetőjéhez megyen, kiknek hamvairól megavult érdemeiket felszedvén, semmitemmagához ragasztja, mintha azok nem tartoztak volna Hazájokat érdemmel szolgálni, vagy annyit szerezhettek volna magoknak kötelességeken felül, hogy általa, vérekből származandó galád maradékaikat is örökre megérdemesítsék. Ha Atyáid Nagy Emberek vóltak, és te is jó vagy: minden bizonnyal több tekintetet érdemelsz, mivel régi Véred megrög-zött érdemet mutat, gyanúságot szolgáltattván arra az élöknél, hogy minden Eleid jók vóltak, mellynél fogva töllök a Társaság hosszas szolgálatot vett. De ha nints erköltsöd, érdemed, miért tegyenek? Tsak azért, hogy magad mondod? Vagy hogy Eleid érdemesek vóltak, kiknek véreben te, meg savanyodtál? Ollyá venném, mint ha erős etzettel kívánnál itatni szomjúságomban, azon okonn, hogy mardosó savanyúsága ez előtt asszú szőlő bor vólt.

Lássad hát, hogy a' szemérmes Erköltsöknek, betsületnek közepette a' keresztyéni Tudománynak kedvetlenségére, melly

minden világi fényvel ellenkezik, az ember mitsoda ellene álhatatlan ösztönt mutat a' felemelkedésre 's Úralkodásra ; úgy hogy, ha magát Hazájában legelső személyyé, szabad Uralkodóvá nem teheti, örömet lesz rabja a' Hatalmasnak, tsak engedjen néki is rabokat kisebb tehetsége alá, kikenn Uralkodhasson, és hatalmával kevélységét táplálhassa lántzaid közt,

Mindenféle Törvény alá vett Társaságot két dolog szúi. 's tart fenn: A' Törvényhozó, és Parantsoló Hatalom. Híjjába vannak Törvényeid, ha parantsoló hatalma nints, melly által igazsága azokat szófogadásra vegye kiknek javukért készült, mert benne minden lehető bóldogság meghal. Az ember, szab magának Törvényt, de soha sem elégséges arra, hogy önként engedelmeskedjen néki, ha nem ütik. E' szerint, elébb arra nézve kell néki törvényt szabni, hogy köz igazság legyen ; ehez pedig azután azt a' Törvényt kell ragasztani, hogy ha az első nem fogadja, magát a' másikkal üsse. Magának kell az embernek magát büntetni, ölni, vágni, raboskodtatni, hogy az általa megismért, fel-állított köz igazságának és javának engedelmeskedjen : azaz, bottal hajtya magát bóldogsága után e' világonn, de soha se is fogja meg.

Már, a' Parantsoló Hatalmat, ha száz milliomból álló egész Nemzet szerzi is szabad voksával, de a' Törvényt tsak ki kell kezeiből eresztetni. Külömben, a' Törvénynek lelket nem adhatván, mellyet Parantsoló Hatalom elevenít meg, tsak törvény nélkül volt állapotjára fordul vissza. Itt támad a' kérdés, hogy három négy száz királyt tégy é, hogy szabadabb légy, vagy edgyet? Mert az ember, emberi tulajdonságaiból, azaz, erőtelenségeiből, vágyódásaiból ki nem vetkezhetik, ha száz Thronusra helyhezteted is. Hasonlóúl, akármelly nagy Uralkodó Tanátsba tegyed ezeredik Tagnak, tsak ember marad hivatalában, és Király résznek isméri magát. Legyen tanátsod kisebb nagyobb számmal, de Parantsoló hatalmat tsak által kell néki adnod, ha külömben társaságbéli életeddel, lenni kívánsz. Mihent e' meg lett, beszélj véle annakutánna, és lássad ha nem Királyod é szinte úgy a' Sokaság, mint az egy ember, kit azon hivatalra felszenteltél. Nevezz nekem egy Tanátsot a föld kerekiségénn, ha olvasott ember vagy, melly a' hatalma alatt élő népet, Országot, kötve nem tartja, és tartotta eleitől fogva? melly még személyes Királysággá is ne változott volna vagy egyszer vagy mászszor?

Így, a' Parantsoló, vagy Uralkodó Hatalom, természetiben fogantatik a' Társaságnak, melly Királyságnak nevezetik, és'

a' ki viseli, Királynak mondatik. Próbára maradt még, hogy Király alatt é a' Nemzet bődögabb, vagy Királyok alatt? Az Uralkodás módját hasznodra nézve itélled jobbnak vagy rosszabbnak. A' Böldogságra kell hát tekinteni, hogy érdemét fontolhasd. Már, ha meg akarsz érteni, a' böldogságot is ne hithez, névhez, hanem békességhez, igazsághoz kösd. A' Római Nép, ditsőségének idején vérzette magát halálra; és mikor az Emberi Nemzetnek vérét ontotta, soha olyan böldog nem vólt mint Augusztus alatt. Itt már a' köznép ditsősséges nem lehet, mert minden ditsősség, a' Tsászáré; De minek a' szegénységnek a' ditsősség, ha éhen szomjan kell azért vérét ontani, melly nem az övé, hanem vagy Césaré, vagy Pompejusé; ő pedig tsak megszerzésének terhe alatt nyög, melly fáradtsága mellett mindég elfelejtett semmiségében marad, azokért lévén szerentséje magát vesztegetni, kik jutalom' fejében jármát nyakába teszik. Nézd! mire viszen a' Tanáts-Király!

Nem igaz hát, hogy kezdetben egy tett vólna magából Királyt erővel, hanem a' Társaságbéli emberek rendelték, mivel őket reá szükségek kényszerítette. Nem tudtak magukban hogy lenni, mint most se tudnak. Szája tátott ostobaság, fel tenni, hogy kezdetben egy ember tsupa szóval, beszéddel, maga ajánlásával, százezer 's milliom hozzá hasonló embereknek, egyedülvalóságát, Urává tehesse, ha nem teszik önként. Azért is, egymást vérezték, mivel a' fővebbek közt mindenik parantsolni kívánt; azért is, hogy a' dólgek magok közt nem folyhattak, mivel senki sem engedett a' maga ügyében; hatalmat kellett állítani a' visszálkodó embereknek magok között, melly által a' közjót, bátorságot, igazságot fenntarthatják. Erre rendeltetett a' Király. Nézd meg e' Világnak hirelt szabadságú Nemzeteit! mind független akar lenni, de Törvény alatt ez nem lehet, és tsak azt tselekszi kinnyában, hogy a' parantsoló hatalom nevét, képit, formáját változtatja, egyik alatt se szűnven meg attól függeni.

Rómának Királya vólt; elűzte. Consul' 's Dictátorra szorult, kik Romulusnál jobban parantsoltak. Az ember úgy van teremtvé, hogy kötve legyen, és a' hatalmat előtte lássa, melly velle parantsol, külömben mindég egymást szaggatja. Izraelnek népét Istene vezérli, melly szerint annak maga méltóztatik üzengetni, parantsolni. De meg nem nyúgosznak benne: Király kell még is.

Némelly Nemzet a' személyes Királyságot megunván, hatalmát visszaveszi, és Tanáts-Királyjá változtatja; de minden

küszködésével is oda megyen vissza a' honnan eljött. Tsakugyan sokkal inkább megszenvedi emberi Nemzetünk a' Királyságot egy személyben, mint százban. Az első tart, a második örökké változik. Hol láttál nagy Országban örökkévaló Tanátsot, úgy mint Királyságot? Egyiptom örökös Királyság. Khína, úgy álmodik, hogy sok milliom esztendeje miolta Monárchia, Assiria hasonlólul örökké Király alatt él. Média, Persia szinte úgy, hol a' Királyi Uralkodásnak vége nints. A' Mógol, a' Jappon, egyenlőül mindég Királyság. Attika, Lacedemon, Róma, minden emberi böltsességből, erőből kifogyasztják magokat, hogy Király nevű hatalom alatt ne legyenek, mellynél fogva egygyet fordulnak az időben; és sok lárma, zenebona, fáradság után (melly idő alatt életének mindenféle terhét viselvén, örökké parantsolnak néki) ismét Királyság alá ül le. Minek futosod magadat hóltra a' kerítésben, ha látod, hogy belőlle sehol ki nem mehetsz. A' Monárkiák' idejéhez képest mit teszen a' Respublikák' ideje? Azonban, itt is képzelt szabadságának közepette a' legnagyobb rabi félelem közt reszket. Vénétzia Király nélkül nagyobb rab tudott lenni, minl azzal lett vólna. Törvényne úgy mutat, mint ha mind gonosztévökre tzelözna, olyan Orzágnak számára készülvén, hol egy emberseges embert se teszen fel. Végre, bölts Tanátsának eszetlensége, minden reménységéhez való józan oknélkül olyan erő ellen tör ki, melly reá tekint, 's Tanátsbéli Királysága felfordúl. A' Vénétziai Uralkodó Nemesek Polgárokká lévén, legalább a' Nemzet ezt nyerte, hogy nevettséges Királyaitól megmenekedett. Bűn, szegénység, rettegő félelem borította el a' várost, hol egynehány ház Uralkodott, fénylett, a' többi éhezett és sínlett. Az elnyomattatott szegénységnek, szabadságánál fogva való boldogsága ebben állapotott meg, hogy lárvát tévén képére, Biráival el-ögyeledve, a' Vendégségekben tántzolhatott, mellyet amazok elnéztek, tsakhogy e' különös Medvéknek, vas horgok, orrokba lévén akasztva, pórászokonn ugráljanak.

A' Lengyel Nemesség tette vólt magát, minden tölle különböző forma felett legkülönösebb módba, Király alatt lévén, határ nélkül való Nemesi Szabadságban és Uralkodásban az Orzágnak népénn. Megtette a' Királynak képét minden valósága nélkül. Így élt szabadságával vissza mind addig, míg a' Király és nép iránt való igazságtalanságát, a jármában fohászokodó természet hatalom alá nem zárta. Ők. nem azért nem engedtek a' Királynak illendő hatalmat, hogy rajtok szabad Uralkodóvá ne lehessen, hanem hogy ők Uralkodhassanak, melly

szerént választott Királyoknak csak nevet adtak, magoknak tartván annak valóságát.

Frantzia Ország most magánn keresztül esvén, a' Királyi Hatalomra öt Directort választ, ezekenn kívül temérdek Tanáts-beli Királytagokat teszen. Mi leszsz? 'Sákmányt vetnek az Ország' jövedelmébe, minden Fejedelmi Udvar el akarván törölni, hogy annak színe alatt magok harátsolhassanak. Hazájoknak szerentséjét, vagyonát, népét, ditsőségét prédára teszik ki. Egész Orzágnak sorsa edgyetlen egy embernek fejéhez kötött, ki Egyiptomból megérkezvén, Hazáját haldoklásából újj életre teremtette, 's forró nyavalyájából egésségére hozván, ditsőségének Egeibe vissza helyheztette; melly szerint bóldognak állítja magát az Ország, hogy egy Király-Consultól függ és Directori Tanáts alatt nem sínlik, kik ideig óráig lévén hivatalokban, azonn igyekeztek, hogy egész életekre való kintset lohassanak magoknak egy két esztendő alatt; melly igyekezetnek minden egyéb dolgot fel-áldoztak, ezt gondolván, hogy ha pénz van, mindenütt lehet Hazát találni; a' Szabadság pedig szegénységben, semmi. Nintsen olyan Fő Tanáts, kissebb nagyobb legyen, hogy szabad Uralkodásra ne törekedjen, tellyes hatalma alá kívánván venni azokat, kiknek óltalmokra rendeltetett. Geneva, kis Város 24 ezer Lelket mintegy fog magában, még is a' 18-ik Százban 25 személyyeből álló Felső Tanátsa olyan tellyes hatalomba botsátkozott, hogy a' községet maga ellen lázadásba hozván, fegyverbe öltöztette. Szomszéd Fejedelmeknek közbenjárások által hozattak tsendességre 's újj egyességre. De azonn túl is a' nép csak tellyes hatalma alatt feküdt. Az ilyen apró Társaságok azzal tartják bóldogságokat a' Monarchiák fellett, hogy nem háborognak. Igen! mert nints mivel. Az erős mellett a' gyenge mindég szeliden viseli magát, de nem azért mintha hatalmaskodni néki is vágyódása nem vólna, hanem hogy erőtelensége miatt oda nem juthat. Az Uralkodók sem hadakoznak ha nem nagyok. A' Heshomburgi Fejedelem senkinek sem üzen háborut, szinte úgy mint Luka, Ráguza. Valahol az emberi vágyódást nints minek késértetbe ejteni, ott tsendesség van.

A' nagy emberek között kiki parantsoló hatalomra kívánván törekedni, végre azt látod, hogy közzülök engedelmes-ségre, függésre ember neir jut; honnan következik hogy egyet kell parantsolóvá választani. Valamennyi Nemzet szolgálatra adta magát, mind kinnyába tselekedte, nem tanálván más módot Polgári létének fenntartására. Így a' Királyi hivatalt, személyt,

rangot, a' Társaságnak törvénye, igazsága, szüksége, boldogsága szüli. Magába változik a' Nemzetnek öszve vett hatalma, Királyjá, olly természet szerint, mint a' rósa bokor felett annak virága, melly móddal a' Királyt az Országban, az Országot a' Királyban szemléled. Hadd járjon, ha régen némellyek úgy hitték, hogy az Uralkodók' választása nem a' népekre tartozik, hanem az Ur által kenettetnek fel, mint Saul felkenettetett. Honnan következik, hogy a' Gottusok', Quadesek', Markomannusok', Alvaresek', Lombardusok' Királyi is mind különös postával hivattak-meg Uralkodásokra az Egekből; rangjok, hatalmok, méltóságok a' népre sehogy se tartozván. E' mind igen szépen van. De tsakugyan jó leszsz ezen értelmet vén harangozókra hagyni, kik a' más világi dolgokat a' czinteremből hallgatják, veszszötskével kaparászván előttök a' porban.

Nem jobb lenne ha így okoskodnánk a' Királyságról? példának okáért: Hogy életed, kenyered óltalom alatt légyen, arra köz igazság kell: a' köz igazság törvényt szül; a' Törvény parantsol: a' parantsolat hatalmat nemz: a' hatalom élő személyt kíván, hogy magát gyakorlásba tehesse. A' személyt megteszik, és Királlyá változik az által. E' szerint, a' Királyi hatalom, és Király, a' Polgári Társaság' természetihez van forrva; azaz: a' szüli, azonn tartózkodik, 's abban él. Olly régi, mint az emberi nemzet. Ebben kell lenni tsak egy kevés várakozással, hogy Mózes szerint a' Világ két emberről szaporodván, addig, míg meg nem sokasodik, valóságos Királyságot nem mutathat. De Ádám még is Király volt, még a leghatalmasabb, leggazdagabb e' világonn, mivel e' földnek kekségét birta, és senkitől meg nem győzethetett. Tsak hogy már ma nagyon magános Királynak tanálad az olly Halandót, kinek egy borotvássa sints.

HARMADIK SZAKASZ. VEZÉR KAPITÁNYSÁG.

Elöre költsönöztem magamat a' Királysággal. Már itt mennyünk ismét az úttýára, hogy az Uralkodó hatalom elébb mindég Tanátsonn kezdődvén, mitsoda eszközökkel hág fel a Trónusra, egy el-oszolhatatlan személlyé változván sok halandókra el-oszlott valósága?

Ádámtól vévén fel dólunkat, Atyák vezérlettek tehát elébb, azután Uralkodó Tanáts, azaz Birák. De az emberi Nemzet Sebes szaporodáshoz fogván, e' földnek színénn széllyej elterjed. Külömb-külömbféle Egek alatt születve, természetj

tulajdonsága elváltozik. Nyelve szélllyel oszlik, és egymást az Emberek nem értik.

Legyen! hogy a' Babel Tornyanak építése különböztette meg a' Nyelveket, melly szerint az ÚR kinézte, hogy lehet embereknek a' tsillagokig, 's azokonn túl kőfalat emelni, melly munkát olly módonn akadályoztat, hogy a' Kőmivesek' nyelvét egybe zavarja! Mind ezeknek vizsgálása, látod! reánk nem tartozik. Az ilyen eseteket tiszteljük inkább, mint gyenge okoskodással kívánjuk feszegetni, melly dolog tsak világi elmékre tartozik. Elég az, hogy Ádámnak magzatai egymástól eltávozáván, magokat sem értik, sem ismérik, noha egy öreg Atya kilentz száz esztendeig is el-él egy pihőbe háza népének közepette, mint a' böldeg Matusálem. Mi, látod, hatvan, hetven esztendőre szorúltunk legfellyebb életünkel; mintha nem is azon emberi Nemzet' véréből származnánk, mellyben az ilyen idejű halandók fogantattak. Akkor szükség volt erre, hogy a' Világ szaporodjon: vagy tsak az ÚR kívánta Matusálemért a' természetnek meghatározott rendit más utra venni. Most, semmiféle szent életnek nints szerentséje az ÚRtól illy hoszszú időt nyerni. Legyen akárhogy, de a' Nemzetek egymástul Ádámnak véreben el idegenednek. Termet, forma, erkölts, nyelv, öltözet, szokás, Vallás, Istenség, étel, ital, 's a' t, mind különböz. E' szerint Uram ötsémék, UramBátyámék, Ádámnak Évának gyermekei öszve háborodnak. Nemzetenként fognak fegyvert: Tsoportonként mennek; Seregekre oszlanak; melly munka rendet kívánván meg magában, hogy győzedelmeskedhessen, Vezért, Kapitányt választanak, a' kinek tapasztalt erejéhez, eszéhez legtöbbet bíznak.

A' Fő Kapitány, Seregeit egybegyűjti, 's magával viszi. Mivel Vezér, már parantsol, rendel, biztat, igazgat, előljár. A' győzedelemnek terhe, népének reménysége, személyére nehézkedik. Ő leszsz minden Hadi szerentsének sugarló lelke. A' győzedelem néki tulajdonittatik. Katonái a' hirtől, ditsősségből részt kapván, Vezéreket ditsérik; mivel mentül nagyobbra emelik, a ditsősségből nekik is annál több jut. Mindég Katonái közt forog; véllek fárad, véllek nyugszik: ott szenyved, ott vérzik; nyereségét közöttök fel osztja, egy részében tartván azt meg tsak magánál, mellynek egész elnyerését Vezérségének köszönik. Így a' nép, Vezérében él; a' Vezér pedig reménységét, erejét, népében keresi.

Az otthon élő, 's ülő Tanátsot, henye társaságnak nézik, mivel érdemét nem ott keresi a' hol ők. E' szerint, az Or-

szágló Tanátsnak házi tisztelete, tekintete a' Hadi Vezér nevének fel-emelkedésével mindég alább alább száll. Az Ország-lás érdemének megismérésére tudomány, reá gondolás, hosszas elmélkedés kell, melly dolgokkal a' katona vesződni nem szokott. A' győzelem, elosztott nyereség, préda, szembetünőbb jóknak ismertetnek az otthon való peres ügyeknek folytatásánál: itt egész Világ' láttára mezőben kiált a' győzelem, és ditsőssége Egekre emelkedik fel. Erre vezére Viszi. Ő az ember, ugymond, a' többi semmi. Az olyan munkát és tselekedetet szokták az emberek magasztalni, melly a' közönséges álmélkodást, ditséretet magával ragadja, mint az ostrom az élő fákat. A' szüntelen való foglalatosság, mint a' Biráké, akár melly szükséges és hasznos, tsak azért is unalomba megyen, hogy minden nappali, és oltsó, mellyet elmulthatatlannak, szükségesnek ismérnek, de kevésre tartanak, mint a' fakó szekeret. Ez is elmulthatatlan és nagy haszon; de mit ér? tsekély pénz határozza meg az árrát.

Az Emberi Nemzet eleitől fogva az első ditsősséget mindég hadi győzelemhez ragasztotta. Azért valaki győzött, neve egész Világra terjedett ki. Mit üt egy Tanátsbéli Embernek hire olly Vezérhez képest, ki ütközeteket nyér?

A' testi erő előtte járt a' lelki erőnek. Meszsze volt még az ember böltességétől, tudományától, mikor már vitézségével verekedett 's ditsékedett. A' hadi győzedelmet tudós, tudatlan, egyenlőül látja, hallja, hireli; de a Böltseket, jó Birákat, tsak a' Tudósoknak némelley része isméri. Ugyan azért ditsőségek is a' községre nézve dugaszba marad. Míg Theogonis, Hegemon, Agathon, Evenus, Linus, Filoxenesről 's a' t. egyet szóllanak: Cyrus, Gengis, Tamúr, Nagy Sándor, Theodorik, Atilla, Kondé, Türen 's a' t, a' Világnak emlékezetiben elő fordúlnak addig ezerszer.

A' Hadi Sereg, szerentsés Vezérénn kívül senkit se tekint. Akármelley Méltóság, ha nem katona, ha nem katona, parasztnak nézi. Hivsége is Kapitányába határoztatik meg. Jusson eszedbe, hogy Césárnak személyéért katonái, Hazájok ellen ostromnak mentek. Mind ezeknél fogva, a' Kapitány, tekintetiben, erejében addig emelkedik, hogy Vezérség, Biróság, mind kezére marad. Mikor már egy ember a' többi közt oda jut, hogy Ország Birája és Kapitánnya is legyen, közel van a' Királyi székhez, vagy benne is ül.

Némelleyek úgy vélik, hogy az emberek legelsőbbben is mindjárt Kapitány-ság alatt éltek. Igen! ha egyszerre lett soka-

ságok is a' földön, úgy, mint a' halak a' vizekben. De Móses két embert helyeztet a' föld színére. Mitsoda Fejedelemek magokban? Robinzon Krúzoé? vagy Donn-Khichott? Lehettek tsak hamar kezdetek után a' szerint, mint időnkben láttad Amerikában a' Katzikokat és csoportnak Vajdáit, mikor Paragvájba bémentek a' Jésuiták oktatni 's Uralkodni; de mig egy Nemzet meg nem sokasodik, és magát lábra nem állítja, Királyság nem lehet.

(Folyt. köv.)

PARALIPOMENA

*Tóth Kálmán verseiből.*¹

1. A keletnek szép egü vidékén . . .

*A keletnek szép egü vidékén
A kies fekvésü láthatárt
A kellő nap vérszínű sugára
Mint bibor szegély úgy rezgi át . . .
A nap, az ég ragyogó tündére,
Mosolygva néz le a vidékre . . .*

*Több száz ozmán vérszínű ruhában
Földre bukva zeng forró imát . . .
Melre tett kezével — néz keletre
Üdvözölve az Ur hajnalát . . .
Érthetetlen hangja az imának
Zeng ajkán a sok mohamedánnak . . .*

*A színes csoport között egy ember
Felmagaslik mint egy sirhalom . . .
Testén lelke bánatához illő
Éjszínű sötét öltöny nagyon . . .
Arcza halvány . . . bütül sötét lelke
A számüzés fájdalmival telve!*

¹ A „Tóth Kálmán Emlék-albuma“ 137—148. l.-hoz, megjelenésének tizedik évfordulója alkalmából.

Atütött nagy lelkének fájdalma
 Mérhetetlen mint a tenger ár . . .
 Mert számüzve imádott honából
 Védtelen a nagy világban áll! . . .
 S a kít egykor fény – rang környezetének —
 Árvája a kegyelem-kenyérnek! . . .

Ábrándszerü lelkes honszerelme
 Elnem érhető magasba kapkodott . . .
 S most jutalmul szeretett honának
 Kebeléről leszakított . . . .
 Mesze fekszik szép hazája . . . mesze!
 Alig éri el azt képzeletje!

Térdre omlik az elv vértanuja . . .
 S míg az ozman nép keletre néz . . .
 Éjszemének tévelygő sugára
 Akaratlan más vidékbe vész
 Éjszak felé tekint szempillája . . .
 Arra fekszik lesujtott hazája!

Éjszakra néz összetett kezével . . .
 És zokogva zeng rezgő imát.
 Míg a napnak lassan fejlődő fénye
 Sugározza halvány homlokát . . .
 Egyszerűen csak ez az imája:
 Áldás! áldás! nemzetem honára!

Felkel most az imát végzet bajnok . . .
 Jár . . . kel . . . oh de nyugtot nem talál!
 S míg emléke vérező szívének
 Szenvedő szegény honára száll,
 Búsan néz a kellő nap sugára
 A bukott ügy sujtott bajnokára.

2. Az őszi időszak és én.

Busan sohajt a csendes őszi szél
 Bús sohajtása valljon mit beszél?
 Talán szerelmes az ősz is maga?
 Hogy oly szivrázó csendes sóhaja!

Vagy elhagyák talán barátai?
Hogy csak panaszát lehet hallani?
Nem bánom én ha bár mi is baja
Hogy olly szivrázó csendes sóhaja!
Bár megharagszik megszóllítom őt
A titkos bánatába szenvedőt
És minthogy ősz úr is csak szenvedő
S a megszólítás szenvedőtől jó . . .
Csak per te szóllok s hajba nem kapunk
Hisz a mint látom collegák vagyunk!
„Bús ősz barátom álj meg keveset
Szeretnék váltani eyy pár szót veled
Az arcod ollyan sápadt színbe áll
Hogy azt kell hinnem te vagy a halál
Őszinte légy és mond meg mi bajod
Tőlem talán segélyed várhatod
Ne tétovázz — hadd el most sóhajod
S nyílt szívvel mond el mi bajod?
Tán elhagynak volt barátaid?
Hogy egyre zúgod lelked panaszit?
A vagy talán barátom szerelem?
Mi kin fátyolt vont fájó lelkesen?
Oh ősz barátom ha a szerelem
Kinozza lelked fogj kezet velem,
Két szenvedő tudod hogy öszve fér
S a részvét szenvedéskor sokat (ér)
Ha hát szerelem bántja kebledet
Még egyszer kérlek fogj velem kezet
Tudom ha százezer földet bejársz
Illy szenvedő barátot nem találsz“
Oh eltaláltad szenvedő barát
Oh eltaláltad lelkem sohaját
A mellybe lángol a hő szerelem
Bár kedvesem hideg részvételen!
Volt egy idő midőn még szeretett
Midőn még kin nem dulta keblemet
Midőn éltemnek e szép angyala
Szűz csókja szent tüzével halmoza
De most már érzeménye megfagyott
Azért vagyok oly halvány mint halott
Hiába vannak szűm kérései
Hiába hallható verései

Oh attól tartok, hogy e kin alatt
 Szerelmes szívem egyszer megszakad . . .
 Arczának egykor üdv tekintete
 Látásán lelkem elmerenghete
 S most rám se néz, s ha néha rám tekint
 Hideg tekintete ad újra kint.
 Ha tudsz oh kérlek mondj barátom irt
 Amelly kiirtja e nagy lelki kint.“
 „Biz ősz barátom sorsod mostoha
 Már késő minden — kertben a kutya . . .
 Vedd kin barátom hű részvéteket
 De rajtad hidd el nem segíthetek . . .
 De tán talán mégis segíthetek
 Mond meg kiért hordsz sziveden sebet?
 Ki hűn szeretett — és most elhagya
 Ki az éltednek kinzó anyala?“
 „Oh jó barátom hisz te ismered
 És a világgal napnak nevezed
 Nap . . . a szép nap a csalfa rosz leány
 Kiért vagyok most olyan halovány.“
 „Hó ősz barátom semmi semmi baj
 Kebledbe mind hiába a sohaj
 Mert a nap, a leány ki most felejt
 Tavaszra eljön s újra hűn szeret
 Remélj barátom — mert ki nem remél
 Egész éltébe szenvedésnek él . . .“
 „Oh szenvedő barát ezt nem hiszem
 Megyek megyek — s fájdalmimat viszem
 Megyek megyek! s kinlódva élek én
 S mi éltet ad még egy van a remény.
 Éljen boldogul hát szenvedő barát
 Ki a szegény ősz tőrni biztatád.“
 Elment elment a szenvedő barát
 S most újra jobban zugja sóhaját
 Sôhajtván zug s Tamásként nem hiszen
 Pedig tavaszra milly boldog leszén!
 Isten veled hát szenvedő barát
 Ki megsem halgatád szűm panaszát
 Barátod — ám collégád nem vagyok
 Hisz rád tavaszra boldogság ragyog
 De az az idő vallyon hol lehet?
 Midőn E — engemet szeret.

Nov. 21.

3. Népdal.

Édes anyja szeretőmnek
Mondok én valamit kendnek
Ne üsse az orrát bele
Leányának szerelmibe.

Szegény vagyok mint a tört ág
Tudja azt az egész világ
De hogy lányát megszerettem
Arról én mit se tehettem.

Ő neki sincs gazdasága
Egy kis kert egész jószága
De azért hogy megszeretett
Mint én: arról nem tehetett.

Nincsen földünk gazdaságunk
Csak szerelmünk a jószágunk
De ha egyszer együtt élünk
Szegényesen öszve férünk.

Az Isten is nekem szánta
Jöjjön kend csak fonóházba
Mikor czuczúrt eresztgetünk
Mit ád a jò Isten nekünk?

Hát azt mondja a kend lánya
Czuczúrt gyujtva a fonházba.
„Én ha egyszer férjhez megyek
Pista felesége leszek.“

Ha ezt a kend lánya mondja
S a meggyujtott kendert fujja
Ha a gerenda nem lenne
Talán az egekbe menne.

De ha azt más lányok mondják
S a meggyujtott kendert fujják
Bár hogy fujják, bár hogy verik
Biz az csak a földre esik.

Azért anyja szeretőmnek
Hidjen az okos beszédnek
Másé soha se lesz lánya
Az Isten is nekem szánta!

Novem. 30.

4. Egyszer midőn . . .

Egyszer midőn a játszó sorstul
 Megáldva olly boldog valék;
 Hogy üdvtekintetén arczodnak
 Órákig elmerengheték;

Elkapva szép vonásaidról
 A már megrészegült szemet,
 Véletlenül kicsinke sérvvel
 Sebezve láttam szép kezed.

Már ekkor jó soká hallgattam . . .
 Mert a ki érez nem tud szóllani . . .
 S nagyon örültem mivel lett tárgy
 A csendet megszakítani . . .

Azt kérdezém tehát tetőled
 Hogy vallyon fáj-e a sebed?
 A mellyel a véletlen által
 Megsértve van kicsiny kezed?

S rövid válasszal így feleltél
 „Igen nagyon fáj kis sebem.“
 Mi újra egy kevés beszédre
 Alkalmat nyujta énnekem.

Azt mondám hát, de résztvevőleg
 Hogy méltán hordja az sebed
 Kezén; a kinek kin nem gyötri
 Szerelem nélküli szivét. . .

A mire aztat válaszoltad
 Hogy nem érdemled meg sebed;
 Mert sziveden még nagyobb seb van
 Mint millyen sérti kis kezed. . .

Tehát szeretsz! . . kít én imádok . .
 Hát érzesz te is kinokat?
 Kiért megküzdni bármi vésszel
 Nem volna nékem áldozat?!

Tehát szeretsz! . . . s tán lángolóan?
 Kiért megvetni életem . . .
 Vagy bármi kinnal elveszítni
 Csak játék volna énnekem .

*Ha mást szeretsz miért nem szállasz?
Hisz akkor én elvonulok:
S szent érzélemmel titkon élve
Mint tört virág elhervadok!*

*De ha tán engemet szeretnél
Miért nem mondod meg nekem?
Hogy érzéné mi a boldogság?
Még azt nem érzett életem!*

*De tán azért nem mondod meg, hogy
Szerelmed tárgya én vagyok?
Mert attól tartasz és okossan
Hogy örömembe meghalok?*

Decem. 1-ső.

5. Riza sírján.

*Égő szerelmet viszek sirodra
Ez a virág a te képed,
Ennek élte egy rövid nyár
Ily rövid volt a te élted.*

*S te ezt a virágot úgy szeretted,
Neve a te élet rajzod . . . .
Gyenge kebled pajzsa volt ez,
Ha sorsoddal vívtál harcot.*

*Néma szoborként állok sirodon
Könnyem öntözi jel képedet
Oh mi piros. Hah mi viruló az . . .
Oly halványnak tudlak tégedet.*

*Sirod nem bírom . . . nincs erőm elhagyni,
Vigaszt szívemnek mi sem ád.
Unszolnak, hogy menjek . . . megyek,
Oh bár mehetnék te hozzád.*

APRÓSÁGOK.

KAZINCZY EMLÉKEIBŐL.

(A spataki kvrtár kéziratái között van egy, hat levélre terjedő, elejétől végig Kazinczy kezével írt füzet, melynek címlapja: „Az Unitáriusok. Dogmájok, Történeteik, Iskolájok és Ecclesiái kormányok Erdélyben. 1826. — A' Sáros-Pataki Collégium' Bibliothecájának küldi Kazinczy Ferencz.“ A füzet tartalma két szakaszra oszlik: elül Molnos Dávid levelének másolata olvasható a címlapon jelzett dolgokról, a következő cím alatt: „Molnos Dávid, a Kolozsvári Unitárium Collégium' Rectora, hozzám Kazinczy Ferenczhez, azon kérdésemre, hogy az ő dogmájok miben különbözik a' Protestáns más két Felekezet dogmáitól, 's Erdélyi Ecclesiájik száma mennyire megyen. Kolozsvártt 1826. Martz 13d.“ A füzetnek másik felét Kazinczy eme visszaemlékezése alkotja:]

Széphalom, Martzius 31 dikén 1826. Méltónak tartottam a' Pataki Collégium' Bibliothecájában letenni ezen nevezetes levél mását; és minthogy itt dogma felől van szó, (minthogy az eránt én tettem kérdést,) el kell mondanom egy történetet, melly érdemli hogy lelkesebb maradékink által is ismértessék.

Kolozsvárról én 1816. Júliusban indúltam ki a' belsőbb Erdélybe, 's éjszakára Tordára értem. Gróf Gyulai Lajos és Döbrentei kerdést tettek, ha nem volna e kedvem, meglátogatni a' helybeli Unitárium Collegium' Rector Professorát, Abrudbányai Szabó Sámuel Urat. Nem találtuk; de a' Collégium' régi nyomorúlt épületjétől elirtóztak szemeim; alig vártam, hogy a Vendégfogadóba érhessünk. Midőn vetkezénk, nyillék az ajtó, 's belépe hozzánk egy kisdéd termetű Öreg. Csak most értem házamhoz, mondá Prof. Szabó Úr, s hallván, hogy itt vagytok, jövök, hogy láthassalak. Édes Prof. Úr, mondám én, én most látok életemben először formális Unitáriust; mert materiálisok

nálunk is vannak Magyar-országon. Engedje az Úr, hogy élhessek az óra' kedvezésével, 's beszéllje-elő, miben különbözik az Urak' dogmája a' miénktől.

Prof. Szabó el kezdé mondani a' mit hallani vágytam; de bennem gyanu támada, hogy szépítgetéssel bán velem: 's kimondám neki, hogy én ezelőtt mintegy húsz esztendővel olvastam egy magyar-nyelven írt 's Erdélyben nyomtatott Fidei Professiójukat; 's az egészen egyebet hirdet.

Megszeppene a' Professor, 's kevés ideig hallgatván, így szólla: — Nem hisszük mi azt, hanem csak valljuk.

Úgy ott volnának az Urak, a' hol mi más normájú keresztyének. De miért vallják hát, holott az Ország törvénye megengedi, hogy vallhassák a' mit hisznek?

Itt elbeszélé, hogy Maria Therésia 's a' nagyon nem-hívő és nagyon-hívő József alatt nyomattak, 's kénytelenek voltak volna elhagyni hazájokat, ha egyebet nem vallottak volna, mint hittek. Ez, mondá, elég gazság; de megvan, 's késő rajta bánkódni; 's egyedül az vigasztalhat bennünket, hogy egy kedves hazát elhagyni olly keserves dolog, hogy az ember még többet is vallana mint ők most vallanak, ha ezen az áron kellene megvásárlanak a' hazában-maradást.

Elúnta a' szegény Prof. a' dogmák' magyarázatját, mint én azon unalmas és lelket bosszantó dolgok' hallgatását; 's így azt beszéllé inkább, hogy ő mint jára Spalding Berlíni Prépost és Udvari Concionatornál. Göttingába menvén, ugymond, 1790. az vala szándékomi, hogy Pomeraniába menjek, megtekinteni, mint állanak ott az Unitáriusok; 's Berlínben lévén, vágytam látni Spaldingot; de tartván tőle, hogy elirtózik tőlem, ha kimondom, hogy Unitárius vagyok, feltettem magamban, hogy Vallásomat titokban fogom tartani. Talán nem tudakozza, gondolá magában, melly felekezet' tagja vagyok, 's béjelenteté magát a' Prépostnál.

Egészen másként üte-ki a' dolog mint várta. — Unde es? kérdé Spalding. — Ex Transilvania. — Cujus religionis? — Protestans. — Sed cujus Confessionis?

A' szegény Abrudbányai Szabó Sámuel még most is izada, midőn visszá'-emlékezek, mi történt vele. Kinyögte: Confiteor, Illustrissime Domine, me esse Unitarium. — Salve, mi popularis! kiáltá Spalding örömeiben, hogy valaha láthat olly szerencsés embert, a' ki vallhatja a' mit hiszen, 's általölelte a' rettegőt, 's megcsókolta. Ekkor elbeszélé, hogy ők ugyan-azt hiszik

Német-országban, a' mit a' szemérmes Vendég, de hiteket csak a' jobb fejek vallják-meg egymásnak.

Ingerkedtem a' szeretetre-méltó emberrel, úgy hogy jó ideig nem tudhatá, ha zelóta vagyok e, vagy az ellenkező, 's egy kis felhevülésbe jővén, kimondá nekem: Már akármit mondunk, végtére is csak az marad igaz, a' mit az Ész kiált annak. Ekkor felugrák ágyamból 's én csókoltam-össze. Kazinczy Ferencz.

VALAMI A DEBRECENI KÓDEXRŐL.

Toldy Ferenc (Nirodt. 1862. 88. l.) azt mondja, hogy a Debreceni kódex „tulajdonkép nem egy, hanem több összekötött codex.“ Ám Volf a NyT. XI. kötetében hibáztatja Toldy állítását s abból indulva ki, hogy más kódexeink példája szerint különböző helyen élő, sőt más-más rendű emberek is „egyesültek egy-egy codex megírására“, védelmére kel a mű egységének. Pedig a könyv tartalma Toldynak ad igazat és a Debr. kódexet határozottan oly munkák — egyébként korai — összekötésének mutatja, melyeknek alapjában véve semmi közük egymáshoz. Az első kéz, melynek már papirja is elüt a többiekétől, egy rendszeres egésznek a negyedrészt írja: a mai Debr. kód. 1—228. lapja egy magyar legendárium kezdete, amely a kalendárium akkori rendjéhez csaknem hibátlanul ragaszkodik és azt András napjától Gyümölcsoltóig (nov. 30.—márc. 25.) követi. Ettől kezdve a könyvben nemcsak a papiros és a kezek változnak: a tartalom is új körbe vezet: Kempiszövegek következnek, Bonaventura írása az alázatosságról stb., s bár a legenda még egyszer visszatér, annak egyik példánya (Katalin, nov. 25.) gyáltalán nem folytatása a sorozatnak, a másik pedig Sz. Apollóniáról van irva, kiről a megfelelő helyen (febr. 9.) az első részben már volt emlékezet. Ez az utóbbi tény arra vall, hogy a második Apollónia-legendát írt kéznek gazdája nem ismerte a kódex első részének tartalmát — újabb bizonyíték arról, hogy a kérdésben mégis csak Toldy látott helyesebben. (H. C.)

A SZERKESZTŐ POSTÁJA.

Folyóiratunknak egyéb részeiben nem lévén alkalmas helyünk, itt, a piros táblán értesítjük közönségünket, hogy a Sp. F. jeles munkatársát, Szinyei Gerzsont királyi tanácsossággal tüntette ki a fejedelem. A valódi érdemnek ez a megtisztelése szívesen látott alkalom nekünk, hogy ifjú lelkű Nestorunkat itt a nyilvánosság előtt is biztosítsuk a mi őszinte ragaszkodásunkról és szeretetünkről. Ad multos annos!

Szabó K. B.-Füred. Lelkemben ott vagyok és testvéreileg üdvözöllek szép ünnepeden. **Orion.** Köszönjük mint a rokon-érzés jelét; de hiába! mi sárral nem harcolunk, se ágyuval verébre nem lövöldözhetünk. Ami a többit illeti: többet vártunk. Őszintén szólva, épp azok a körök érdeklődnek — eddig leg-alább — legkevésbé, amelyekre legjobban kellett számítani. Különben kiki legjobban tudja, mit miért nem cselekszik. — **I. V. G.** Elkésve bár . . . egyetemes forró üdvözet! A jövő számra B. G., R. K., Zs. B. és Zs. I. ígérték cikkeket.

A t. kiadó urakat kérjük, szíveskedjenek szerkesztőségünk részére kiadványaikból ismertetés, bírálat céljából példányt küldeni.

A „Sárospataki Füzetek“ 2-ik számát azzal a kérelemmel küldjük meg mindenkinek, akinek részéről csak pártfogást remélünk, hogy a füzet megtartása esetén b. megrendelését a kiadóhivattalal mielőbb közölni s az előfizetés összegét a mellékelt postautalvány felhasználásával beküldeni szíveskedjék.

A Sp. F. negyedévenként 4—4 iv terjedelemben jelenik meg és előfizetési ára

egész évre 6, félévre 3 korona.

Gyűjtőknek minden 10 előfizető után tiszteletpéldány jár.

Jövő számunktól kezdve összes t. előfizetőink és megrendelőink névsorát közölni fogjuk.

A kiadóhivatal.

1904

LANDESMANN M. ÉS TÁRSA
SÁTORALJAUJHELY.

SÁROSPATAKI
FÜZETEK

    SZERKESZTI
HORVÁTH CYRILL

MEGJELEN MÁRCIUS,
JÚNIUS, SZEPT. ÉS
DECEMBER VÉGÉN ◦
EGY ÉVFOLYAM ÁRA
6 KORONA ◦ III. FÜZET,
SÁROSPATAK, 1904 ◦◦

A SZERKESZTŐ POSTÁJA.

Nt. **Földvály László** úrnak Váchartyán. Forró köszönet a nagybecsű küldeményért! Legközelebbi számunkban jönnek, kérjük a szíves folytatást is. — **Dr. V. E.** úrnak, Nyárádszerda. A füzeteket elküldöttük, a „melléklet“ sorsáról azonban csupán az illető munka elolvasása után nyilatkozhatnánk. Eleddig, sajnos, nem került kezünkhöz. — **G. R.** Bpest. Rövidítve sorát keritjük.

SZERKESZTŐ- ÉS KIADÓBIZOTTSÁG:

DR. PERENCZY ÁRPÁD, ROHÓSKA
JÓZSEF, DR. HORVÁTH CYRILL.

LEGRÉGIBB FORMULAGYŰJTEMÉNYÜNK TEKINTETTEL A KÖZÉPKORI MAGYAR JOGI MŰVELTSÉGRE.

A középkori Magyarország jogásznemzedékének tudományos kiképzése, értelmi színvonalának, a jogtudományokban való jártasságának megvilágítása egyike a magyar jogtörténelem legérdekesebb kérdéseinek. Sajnos, adatok idevonatkozólag csak gyér számmal maradtak reánk. Werbőczy fellépéseig, ki nagy jogi ismereteit, a római és kánonjogban való jártasságát, mint legújabb életírója, Fraknói mondja, valószínűleg nem külföldi egyetemeken, hanem Magyarországon, talán a pozsonyi egyetemen szerezte¹, nagyon homályos a kép, melyet e tárgyban alkothatunk. Okleveleink, különösen azok, amelyek jogi kérdéseket, birtokpereket, főképp amelyek bizonyítási és végítéleteket foglalnak magukban, nem emlékeznek sehol sem a jogász nemzedék kiképzéséről, de ez okmányok hangja, szelleme, szerkezete s a bennük megnyilatkozó jogi elvek kétségkívül bizonyos alapot szolgáltatnak következtetések felépítésére. Az ingadozás, rendszertelenség még legfontosabb forrásainknak, törvényeinknek szerkezetében is sokáig érezhető, egészen a Mátyás-féle 1486. évi Decretum Maiusig, sőt, mondhatjuk, 1498. évi törvényünkig, melynek szövegezését Werbőczynek szokták tulajdonítani, és ámbár a törvények szerkesztését leginkább előkelő papi egyének végezték, még sem találkozunk bennök kellő szabatosággal.

Köztudomású, hogy az elméleti jogi oktatás nálunk már a XII. század második fele óta szerepel. A veszprémi egyetemen a jogtudomány az ország jogainak fentartására főrangot foglalt el, s hogy a polgári és kánonjog ott tanulmányozás tárgyát képezte, bizonyosság reá IV. László 1276-iki azon

¹ Fraknói azzal okolja meg nézetét, hogy Werbőczy neve a krakkói és bécsi egyetemek anyakönyvében nincs feljegyezve s minthogy Werbőczy az olasz nyelvben nem volt jártas, tehát valószínűleg Olaszországban sem tanult. L. Magyar Történelmi Életrajzok. 1899. XV. évfolyam. Werbőczy István élete. 11-ik lap.

ismeretes okirata, melyben többek közt az ottani jogtanárok-tól használt több jogi munkának a nagy tűzvész által való elpusztulásáról is tétetik említés. Nem tudjuk eldönteni, meddig állott fenn Veszprémben a *studium generale*, mint Ábel írja,¹ „kétesnek kell tartanunk, csakugyan fennállott-e az egyetem a XIII. század utolsó két évtizedében“, s nem eléggé világos az sem, vajjon IV. Ince pápának 1254-ben kiadott intézkedése, melyben elrendeli, hogy Franciaországban, Angliában, Skóciában, Walesben, Spanyol- és Magyarországon a világi törvények egyébként ne olvastassanak, csak a királyok és fejedelmek akaratából és engedélyével, azon érdekes megokolással, bogy „*tam canones, quam consuetudines plus confunduntur legibus, quam iuvantur praecipue propter nequitiam*“, s az 1279. budai zsinatnak a világi és szerzetes papokat a polgári jog terén korlátoló rendelkezései érvényesültek-e nálunk annyira, hogy a veszprémi egyetemen a polgári jog tanításának megakasztását vonták volna maguk után.

Sokkal nagyobb jelentősége volt épen a jogi oktatásra vonatkozólag a Nagy Lajos királytól alapított pécsi egyetemnek, hol a nagynevű Bethini Galvano s vele együtt több olasz tanár foglalkozott a jogtanítással.

Az adatok itt már bővebbek, sőt Bethini Galvano javadalmazását is ösmerjük.³ A hallgatóság leginkább egyháziakból állt, kik jórészen itt szereztek kánonjogi ismereteiket. A főkérdés, mely bennünket e helyen közelebről érdekel: hogy ez egyetemen, melynek a jogi oktatásra nagyobb hatása volt, mint a későbbi ó-budai és pozsonyi egyetemeknek, mi alkototta a jogi oktatás tárgyát és anyagát. Ismeretes, hogy a középkori egyetemeken a három európai anyajog adatott elő. A hűbérjognak azonban a mi viszonyaink között akkor nem volt jelentősége, a pécsi egyetem ezzel nem foglalkozott, hanem az oktatás anyagát a másik kettő tehette. A római jogra, mely mind formai, mind tartalmi szépségénél fogva mint *scripta ratio*, mint az emberi tökéletesség mintaképe, mint egyetlen igaz s örök jogrendszer egyetemes jelentőséggel bírt, ott voltak a Justinian-féle törvényhozás örökbecsű emlékei, a glossatorok fejtegetései, a kánonjogra Gratián *Decretuma*, IX. Gergely *Decretalesei*, a köz, tartományi és nemzeti zsinatok, valamint a pápai constitutiók különböző gyűjteményei, megvolt tehát

¹ Egyetemeink a középkorban. 9. l.

² L. Fejér: *Cod. Dipl. T. IX. V. 5. XIX. lap.*

³ 300 márka arany, Irough helység jövedelme és egy lakóház Pécssett.

az alap, melyen az akkor divatos exegetikai módszer szerint a fejtegetések megtörténhettek.

Míg a római jog inkább elméleti szempontból emelkedett jelentőségre, a kánonjog a magasabb papi képzés szükséges előfeltétele. Ezt bizonyítja az 1279-ik évi budai zsinatnak ismert rendelkezése, hogy csak az lehet főesperes, aki az egyházjogban jártas. Ezért mondja a N. Lajos alatt költ *Ars Notarialis* a 85-ik formulában: „Plebani in iure Canonico eodem modo, sicut in ecclesiis cathedralibus Archidiaconi vel canonici merito studere debent“.

Ismeretes dolog, hogy a középkori egyetemeken a hazai jogok nem igen részesültek tudományos művelésben. „Mivel az egyes országokban a hazai jog tudományos szempontból csak gyermekkorát élte, a római jog igen alkalmasnak mutatkozott arra, hogy a felolvasások alapjául szolgáljon; ehez járult, hogy az egyetemeken, hova minden országból sereglettek hallgatók, valamely magánjogot nem is lehetett, nem is volt célszerű előadni“.¹ Tárgyaltatott-e a hazai jog a mi egyetemeinken, nehéz eldönteni. Wenzel szerint a „hazai jog még rendszerezítve nem volt s az egyetemi oktatásra alkalmasnak nem tartott.“² Csak sejteni lehet, hogy az *Ars Notarialis* magyarázat tárgyát alkothatta, de pozitív adattal nem bizonyíthatjuk. Az kétségtelen, hogy a jogtudomány elméleti művelése a hazai jog terén nálunk későn indult meg, s jogtudományunk határozottan gyakorlati jellegű (*practica iurisprudentia*) volt. Ebből a szempontból birt jelentőséggel, s a hazai jogban való jártaságot gyakorlat útján kellett megszerezni.

A feladat tehát nem jogi distinciók alkotásának, jogászai meghatározásoknak, jogi subtilitásoknak elsajátítása, erre ott voltak a római és kánonjog anyagát képező gyűjtemények, hanem csaknem teljességgel abban állott, hogy mindenki, aki jogi kérdésekkel foglalkozik, ismerje a törvényeket, legfőképp pedig tapasztalatból, gyakorlatból a hazai szokásjogot, azt a *bona, antiqua et approbata consuetudót*, melyre a *mala, abusiva, pessima consuetudóval* szemben okiratainkban, jogi emlékeinkben gyakran történnek hivatkozások. Amint a fríz rendszerben ismert u. n. asegának megválasztása után tisztában kellett lennie a szokásjog elvével (*tenetur scire omnia iura quae*

¹ Balics Lajos: A római katolikus egyház története Magyarországon. II-ik k. 547-ik l.

² Magyarország jogtörténetének rövid vázlata. 66-ik lap.

sunt Kesta und Londriucht idest petitiones et edicta)¹: a magyar bírónak is, mint a 37. formula az *Ars Notarialis*ban mondja, ha igaz és bölcs, és nem hamis vagy rágalmozó akart lenni, ismernie kellett a bírósági ügyvitel szabályait, az egyházi bírónak az egyházi törvénykezés rendjét, városi bírónak az idegen jogot, melyet *mores Theutonici* név alatt az *Ars Notarialis* is emleget (100-ik formula). Magasabb bíróságunk tagjai is gyakorlati jogászok, kik sokszor a latin nyelvben sem bírnak kellő jártassággal. Ennek bizonyossága az *Ars Notarialis* 228-ik formulája, mely szerint a nyomozó leveleket a bírótársak számára in *lingvam maternam* kellett fordítani. *Jurisperitus*-t az *Ars Notarialis* leginkább az egyházi törvénykezésben emleget (93., 94. formula) s csak ritka esetben történik, hogy római jogi és kánonjogi szaktekintélyek az ítélkezéshez meghívatnak. Az egyetemes és *particularis* hazai jogforrások ismerete a bírói, *procuratori*, jegyzői, hiteles helyi sikeres működés elengedhetetlen feltétele, s bár jogéletünkben, főképp az Árpád-korszakban, nem uralkodott az a formalizmus, amely a római vagy az angol jogban virágzott, de az írásbeliség terjedésével, főképp a peres eljárásnak Róbert Károly uralkodása alatt új alapokra fektetésével különösebb természetű bírói parancsok, perbeli formulák honosúlnak meg, melyeknek szerkesztése bizonyos gyakorlati ügyességet tett szükségessé. Annak, aki bírói funkciókkal foglalkozott, aki a jogügyletek szerkesztését végezte, aki mint a közigazgatás és bíraskodás felsőbb vagy alsóbbfokú organuma szerepelt, tisztában kellett lennie az eljárás szabályaival. A királyi kancellária, a királyi kuria alkotóelemeinek, a nádori, országbírói, tárnoki, vajdai, báni, megyei, városi ítélőszék, a hiteles helyek embereinek, legfőképp azonban az ítélőmestereknek, különböző jegyzőknek (notariusok és tabelliók) a hazai jog szabályait, a magán, büntető és perjogi okiratok készítésére vonatkozó elveket ismerniök kellett.

Az írott jog rendje (*iuris scripti ordo*) már Nagy Lajos előtt fennállott, az ő uralkodása alatt írott *Ars Notarialis*ban több helyen történnek rá hivatkozások. Már Fessler megjegyezte, hogy efféle jelenség az *Ars Notarialis*ban többnyire ott szerepel, hol különös hazai törvényekre nincs hivatkozás.² Ez tény, mert így fordul elő a 49-ik, a 94. formulánál (*secundum iuris scripti ordinem iudex recusatus est suspectus*), a 190-ik-

¹ Richard Schröder: „Gesetzspruchesamt und Priestertum bei den Germanen“. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung* IV. 222. l.

² Fessler-Klein: *Geschichte von Ungarn* II. k. 210. lap.

nél, amely a gyanús bíró ítélete elleni felebbezést 10 napban állapítja meg, és az ordo scr.-on legtöbbször a kánonjog elvei is értetnek, mint a 141. formulánál (secundum iuris scripti ordinem, videlicet iuxta statuta canonum), a kifejezésnek tehát nincs is egyértelmű használata, és rajta, úglátszik, a római és kánoni jogból a hazai joggyakorlatba átment egyes főbb elvek értendők.

Elméleti jogi műveltséggel, kivéven az egyetemeken tanult férfiakat s a főpapságot — kik között nem egy Decretorum Doctor említették — mint mondtuk, főkép az alsóbb hatóság organumai, egyáltalában nem rendelkeztek. Ezért mondja az Ars Notarialis a 47-ik formula végén, az esküvel kapcsolatban, (melynek egy nemét, t. i. az alperestől a peres tárgy értékének egy tized részére letett esküt helyteleníti,) hogy egyedül az az oka az abusiva et pessima consuetudo fennállásának, „quia saeculares iudices non sunt edocti in dando iudicio ab aliquibus doctoribus, nisi unus ab aliis, utpote Iuvenes a Senioribus et compares a comparibus ex audito percipiunt, qualiter debeat iurari“. Nyilvánvaló ezekből, hogy a világi bírók az ítélethezatal szabályait a gyakorlatból ismerték, egymástól sajátították el, s mint egykor a római pontifexek tisztársaiktól tanulták a jogi ügyködést, nálunk is pl. az eskü letetésének módját amint hallomásból elsajátították, úgy alkalmazták.

E gyakorlati jellegű hazai jogtudományunk az **Ars Notarialis formularia sub Ludovico primo rege Hungariae conscripta** című becses formulagyűjtemény az első nagyobb szabású emléke.

*

Az okmányokkal való bizonyítás nagy jelentőségénél fogva a jogi okiratok készítése — mint említettük is — különös gyakorlati ügyességet tett szükségessé. Az okirat alakjára, hangjára, szerkezetére, a pecsétek alkalmazására, főkép ha az jogokat adó, vagy biztosító természetű volt, a kiállítónak nagyon kellett ügyelnie. Az e tekintetben elkövetett hiba később sok keserűségnek, sok pernek lett okozójává, s voltak olyan okiratok, pl. az ügyvédvalló levelek (litterae procuratoriae), melyek, mivel egyformán irattak, könnyebbeknek látszottak, de amelyekre azért különösen igen kellett vigyázni, mert ha hiba esett bennök, a perlekedő fél nemcsak pervesztessé lett, hanem bírságokban marasztaltatott el s letartóztatott. Különösen azért is ajánlja az Ars Notarialis a jegyzőnek, hogy az ügyvédet valló felet minden feltétel iránt részletesen kérdezzen

ki, mert a család prókátorok az egyszerű személyeket, kiktől ügyeik végezésére felkéretnek, jogaikban megrövidítik, ami sokszor előfordul. Ugyancsak azt is mondja az *Ars Notarialis*, hogy a privilegialis leveleken nem szabad vakarásnak vagy törlésnek lennie, főképp a várak, városok neveinek írásában, mert ezek itt nagyon veszedelmesek.

Az okiratok tehát meghatározott formák szerint készültek, innen stereotyp jellegűek, s e formulák gyűjteményei míg egyrészt megkönnyítették a készítés munkáját, másrészt különösen becses emlékek annyiban, amennyiben sok jogi elvre derítenek fényt, mint Timon mondja¹: „annyiban képeznek becsesebb forrásanyagot, mint az okiratok, mert a már megállapodott jognézeteket tükrözik vissza.“ E formulák használatának, alkalmazásának tudománya különös, az u. n. jegyzői ismeretekre juttatott, a formulákat, jogügyletekre, főképp peres eljárásra vonatkozó iratmintákat magában foglaló gyűjtemény „*Ars Notarialis*“, „*Formularium*“, „*Stylionarium*“ névvel jelöltetett. Nyugot-Európában ily formulagyűjteménnyel már a kezdetleges középkorban találkozunk. A germánok ezek használatát a rómaiaktól vették át s még mindazon formulagyűjteményekben is, melyek nem oly vidékek számára irattak, hol római és germán lakosság vegyesen tanyázott, a római és germán formulák egymás mellett fordulnak elő.² A nyugoti jogokban a már a VII-ik századbeli legrégebb frank anjeri formuláktól és a 700 táján két könyvbe foglalt Marculf-féle formuláktól kezdve ily gyűjtemények csaknem mindenütt szerepelnek.

A magyarjogban ily formulák valószínűleg már az Árpád-korszak második felében divatoztak. „Ha formuláknak gyűjteménye — mint Fejérpataky írja³ — történetünk első három századából nem maradt is reánk, okleveleink szövege azonban annak létezése mellett bizonyít.“ „Az okmányok clausulájának egyformasága, a stílus, ha nem is valamely határozott törvénytől fogva, de a szükség okából a használat által állandósult.“⁴ Első ismeretes formulagyűjteményünk azonban csak Nagy Lajos idejéből maradt korunkra.

A peres eljárás reformja, az inquisitorius rendszer beho-

¹ Timon Ákos, A magyar alkotmány és jogtörténet tankönyve 288. lap.

² Karl Friedrich Eichorn, Deutsche Staats und Rechtsgeschichte I. 604.-ik lap.

³ Fejérpataky L., A királyi kancellária az Árpádok korában. 69. lap.

⁴ Kovachich Márton György: *Formulae solennes styli*. Praefatio. XI, XIII. l. V. ö. Bonfini és Thuróczy idevonatkozó helyeit.

zása az Anjouk alatt, az igazságszolgáltatás szervezetében beállott nagyjelentőségű változások mindenestre legfőbb okai voltak annak, hogy a formulákat gyűjteménybe összefoglalták. „Az Anjouktól kezdve — mint Hajnik írja¹ — minden pernek, minden peres eljárásnak megvan minálunk is a maga külön formulázott mandátuma egészen hasonlóan a norman jogélet brevői- és writjeihez.“

Ily viszonyok között a mandátumok és formulák ismerete nélkül nem lehetett boldogulni, s e nevezetes gyűjteményünk éppen abból a célból készült, hogy a jogélet terén működő hatóságoknak megkönnyítse a szerkesztés munkáját. Hogy e munka minő nehéz volt, különösen jellemző erre a gyűjtemény 201-ik szakasza, ahol ez mondatik: „E rész szerint (t. i. a perbehívó parancsokra történik itt utalás) meg kell jegyezni, hogy az okos jegyző és éleselméjű tanulmányozó a már leirt formulák figyelembevételével, ha azokat, amint az előszóban mondatott, egész összefüggésükben átnézte és a lapokat gyakran forgatva szorgalmasan átolvasta, kétségtelenül alkalmazhatja elméjét azon más formákra, melyek a hiteles helyek, városi, megyei és szolgabirói hatóságok előtt felmerülnek, de mivel minden tudomány és főképp ez a szónoki természetű (ista rhetoricalis) (?) az utánzásban és gyakorlatban áll, azért minden jegyző és minden tanulmányozó két hibától, u. m. a torkosság- és dobzódástól tartózkodjék, mert a részek nem józanok és semmikép sem tudnak utánozni, a dobzódók pedig zsémbelődők, a legtöbb helyet dévajtsággal zavarják, a tudományt tehát nem birják gyakorolni“. Utal továbbá arra, hogy nem minden tanuló lelkesedik az éjjeli virrasztásért, amely nélkül nincsen tudomány.

De vizsgáljuk immár első sorban a mű kiadására, szerzőjére, majd céljára vonatkozó kérdéseket, kapcsolatban az azon kori jogi állapotokkal.

A Nagy Lajos idejéből reánk maradt *Ars Notarialist* kitévő jogtörténet-tudósunk Kovachich Márton György fedezte fel és a Mátyás-féle *Stylus Cancellariae* és a Nyirkállói Tamás-féle formulákkal együtt a három formulariumot egy kötetbe foglalva 1799-ben adta ki „*Formulae solennes styli in cancellaria, curiaque regum, foris minoribus ac locis credilibus authenticisque regni Hungariae olim usitati*“ címmel.

A nagytudományú kutató a bécsi császári könyvtárban

¹ Magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyesházi királyok alatt. 224. lap.

a theologiai osztályban levő kéziratok között egyéb töredékekkel összefoglalva talált 1796-ban egy, három füzetből álló kéziratcsomót negyedréti alakban, s mint írja, Denis Mihály könyvtáros beleegyezésével mint töredékes művet lemásolta a 36 lapból álló kéziratot. Összehasonlítva e másolatot egy e tárgyra vonatkozó régibb jegyzetével, s barátjával, Engellel megbeszélve a dolgot, rájött, hogy a kérdéses kézirat ugyanazon műnek ugyanazon kéztől származó három füzetből álló töredéke. A két régiség kéziratát tehát össze kellett hasonlítani. A kezdő és végső szavak az egyes füzeteknél nem fedték egymást, ez alapon meg tudta állapítani, hogy mindjárt a mű elején a megelőző füzet hiányzik, hiányzik továbbá ezenkívül öt füzet, tehát összesen hat, néhol csak a korábbi füzetek végső, vagy a későbbi füzetek kezdő szavai vannak meg. Kovachich tehát a két kódexről eszközölt kézirati anyagot összefoglalta s fent említett művében ez alapon adta ki.

A kéziratok, melyekről Kovachich a másolatokat készítette, nem eredetiek, egyszerű másolatok korábbi eredetiről, amit a leíró gyakori hibái is bizonyítanak.

Ami az időt illeti, melyben az Ars Notarialis iratott, erre nézve eltérők voltak régebben az írók nézetei. Denis Mihály Zsigmond idejébe, a XIV. század végére helyezte, Kovachich azonban kiderítette, hogy Nagy Lajos idejéből, mégpedig a XIV. század középső éveiből való. Hogy Károly Róbert után iratott, kitetszik több formulából, hol boldog emlékü Károly, egykor Magyarország királyáról tétetik említés (2., 71. formula); hogy Nagy Lajos idején, annak bizonyosságául szolgál nemcsak az a körülmény, hogy a legtöbb királyi formulalevél Nagy Lajos nevével kezdődik, hanem az is, hogy a 15. számú formulában a legközelebbi jubileumi, illetve kegyelmi évre (annus gratiae) történik hivatkozás, mely a * alatti megjegyzés szerint 1350 volt. A 19. és 53. formulában ugyan 1452, a 114-ikben és 182-ikben 1400 évszám van említve, ez azonban, mint Kovachich is mondja, csakis a leíró hibájából származott 1352 helyett. De Kovachich ezen észrevételein kívül az Ars Notarialisnak Nagy Lajos idejéből való származását az is valószínűvé teszi, hogy a királyi formulában hasonló formuláról beszél akkor is, ha a királynő anyja, Erzsébet, vagy a király nejének okiratairól van szó (220. §), s e nézetet erősíti még az a körülmény, hogy a Nagy Lajos alatti előkelő egyházi és világi személyekre többször történik hivatkozás, így Dénes esztergomi érsekre, Tamás erdélyi vajdára, míg a P betűvel többször emlí-

tett országbíró Nagymartoni Pál országbíró lehetett. Ha ezenkívül figyelembe vesszük, hogy Lajos és Erzsébet a formulákban több helyen említetik (206., 235. formula); hogy Lajos nápolyi hadjárata s az előálló költségekre van utalás (így a 18-ik formulánál, midőn a peres félnek perhalasztást adtak, mert olaszországi háborúba kellett mennie) s több helyen Lajos pénzügyi intézkedéseiről s az új pénz kicseréléséről van szó: bizonyos, hogy e gyűjtemény a XIV. század V. és VI. decenniuma között, a nápolyi hadjárat után iratott.

Sokkal nehezebb azon kérdés eldöntése, ki lehetett e nevezetes munka szerzője? A jogtörténelem itt már csak hypothesisekre van utalva, a nélkül hogy a kérdésre biztos feleletet adni képes volna.

A Formulae Solenneshez irt bevezető részben Kovachich azon nézetének adott kifejezést, hogy kétségtelenül az egrí egyházmegyéből származó valamely papi ember írta össze, miután, mint a történelem tanítja, már ekkor, sőt már az ezelőtti korban az ars notarialisból az egyetemen előadások tartottak, s a pécsi egyetem épen Nagy Lajos idejében alapítván, a szerző papi ember, épen pécsi jogtanár lehetett, e munkát egyetemi célra szerkeszthette s a fenmaradt másolatot valószínűleg valamelyik tanítványa készíthette.

Kovachich hypothesisé tehát két részből áll. Kérdés miből következtethette először azt, hogy a névtelen kéziratot egrí egyházmegyéből származó áldozópap írhatta? Ábel¹ szerint Kovachich arra alapította hypothesisét, hogy az Ars Notarialisban számtalan formula között, melynél az iratás helye nincsen kitéve, van egy pár olyan is, mely Egerből van keltezve.

Nézetünk szerint Kovachichot a hypothesis felállítására több is indíthatta. Igaz, hogy némely formula alatt, mint a 20-nál, 184., 187-nél a keltezés helyeként Eger van megnevezve, de emellett különösen figyelembe kell venni, hogy az egrí káptalanra mint hiteles helyre sok helyen megnevezetten is történnek hivatkozások, hol általában a szerző csak capitulum vel conventus talis loci kifejezéseket használ. Ilyen hivatkozás van a káptalanra a 105., 175., 189., 234., az egrí egyházra a 194., az egrí plébánosra a 178., Eger városára a 29., 129., 157., 168., 180. formulánál. Míg tehát Kovachich feltevése eme résznek van bizonyos alapja, sokkal kevésbé igazolható az, hogy szerző a pécsi egyetemen az Ars Notarialist tanította. Igaz,

¹ I, m. 55. lap, 15. jegyzet.

hogy több helyen van szó studensről; a 242. formulában „pro quietatione animorum audientium“ említetik; az is bizonyos, hogy a munka főképp gyakorlati célból készült, de semmivel sem tudjuk bizonyítani, hogy a szerző a pécsi egyetemen az Ars Notarialist tanította s egyáltalán, hogy tartattak e ebből előadások a pécsi egyetemen. A munka írója lehetett tehát a királyi nagyobb vagy kisebb kancelláriának valamelyik jegyzője, ki a jogban jártas lévén, így összefoglalva akarta úgy az ő társai, mint főképp az alsó hatóságok munkáját megkönnyíteni. Hogy egyházi személy volt, valószínű a következő okokból: 1) mert az egyházi törvényszékek elé tartozó ügyeket s az ott követendő eljárást is kellő ismerettel tárgyalja, 2) mert mindkét jogot emlegeti; hivatkozik a juristákra és legistákra (213. form. kiknek nézete szerint nincs hatályosabb bevallás, mint az ember saját bevallása) s másrészt Mózes törvényeire, Jakab apostolra, egyházi szaktekintélyekre, a Bolognában levő cardinális vicariusra, a keresztyénség alaptételére, a Christiana fidesre, a szent kánonok statutumaira. Bármennyire óhajtanók azonban a szerző kilétét közelebbről ismerni, az kellő adatok hiányában nem sikerül.

Bárki legyen azonban e munka szerzője, kétségtelen, hogy célja a jogi kérdésekben való utmutatás. Bizonyítják ezt a munkában levő számos idevonatkozó megjegyzések, így a bírságpénzek beszédésére vonatkozó egyik formulának azon felirata, hogy e forma „multum necessaria est comitibus et iudicibus“, a jegyzőnek kitanításai, melyek néhol még grammatikai útbaigazításokat is tartalmaznak, mint a szerződések készítésére vonatkozó 61-ik formulánál, hogy a mikor jeles alakú oklevelek szerkesztetnek, adásvételi szerződéseknel a felek ablativusba, cserénél nominativusba, egyezségekről szóló expeditoriáknál, nyugtatványoknál ablativusba irandók. Az utasítások, tanítások az egyes formulák után következnek „iuxta quam partem est notandum vel sciendum“ bevezetéssel s tanútságul a jogelv levonásával és a hazai gyakorlat előadásával. Ilyen gyakorlati figyelmeztetés van pl. a 98. formulánál, hogy a hiteles hely okiratkészítője, mielőtt a felek bevallását, jogügyletekre vonatkozó előadását okiratba foglalná, meghallgatván a feleket, elméjében fogalmazza meg az anyagot, kérdezze meg a feleket, zárt vagy nyílt levél formájában akarják-e az okiratot elkészíttetni?

Különösen nagy számmal vannak az elővigyázatra vonatkozó felbuzdítások, a felek érdekeinek, a bírói eljárás szabályainak

figyelembevételét magukban foglaló tájékoztatások, a jegyzők józan állapotát hangsúlyozó figyelmeztetések, az egyes okiratok erejének, területi hatályának magyarázatával foglalkozó fejtegetések, a felebbezési határidők betartására, a hamis tanúzásra, az esküre, a perbeli bizonyítási eszközökre vonatkozó felvilágosítások.

Helyesen mondja tehát Kovachich, hogy az *Ars Notarialis* gyakorlati utasítás, a hivatalos ügyekben való eljárási mód s az azokra vonatkozó okiratok készítésének módja, mely két részből áll: szabályokból és formulákból. A királyi kancelláriánál ugyanis egy külön könyv, u. n. *liber peculiaris* vezetett, melybe a legkülönbözőbb természetű formulák íratlak, hogy előforduló esetekben ezek az okiratkészítésnél használhatók legyenek. Főképp, ha olyan okirat szerkesztett, mely az eddig kiadottaktól eltérő volt, az illet, a nevek kihagyásával, mindig le kellett írni, s a styli conservatornak a stílus egyöntetűségét megóvnia. Így ha okmányt kellett készíteni, erre a minta legtöbb esetben megvolt, s e peculiaris könyvekre, mint Kovachich kifejti, akkor is szükség volt, midőn a királyi könyvek vezetése megindult, mert ezek nagy tömeget képezvén, nehezen lettek volna használhatók, másrészt, mert gondosabban őrizték s nem lehetett őket minden esetben a jegyzőknek rendelkezésére bocsátani. S különös jelentőségük volt e formuláknak az ítéletek meghozatalánál és szerkesztésénél is. A jogesetek eldöntésében, ha a bíró előtt már *praecedens* esetek vannak, munkája mindenesetre könnyebb lesz, s mivel, mint éppen az 1. számú formula mondja, „*de similibus simile est iudicium*,” az ítéelő mestereknek, kik a per anyagát összefoglalták s az ítéleteket szerkesztették, az ily formula különösen nagy hasznukra szolgált. Formulagyűjteményünkben a legkülönbözőbb természetű esetekről van szó, pl. a házasságjogban, midőn fel van téve azon eset, ha a férfi a nőt, vagy megfordítva a nő a férfit a *debita matrimonii* teljesítésére való képtelenségével vádolja, elő van adva, hogy kell ezen vagy azon esetben eljárni, először bizonyítási, majd végítéletet hozni s az okíratot ehhez képest szerkeszteni. Ha már ilyen eset felmerült, a jegyzőnek nem sokáig kell fejét törnie, hanem egyszerűen kis változtatással alkalmaznia az előtte fekvő iratmintát a konkrét kérdésben. Ha pedig oly ügylevet kellett készíteni, melyre teljesen odaalkalmazható formula nem volt, a jegyző a hasonló formulák alapján készíthetett: „*prudens notarius respectu harum formarum plures formabit*,” mondja a 41. form.

Vizsgáljuk már most a műnek rendszerét és tartalmát.

A Kovachich-féle editio 246 sorszám szerint jelzett formulát, illetve formulát és formulára vonatkozó utasítást foglal magában.

A formulák száma azonban kevesebb, mert az utasítások is, melyek néhol csak pár sorból állanak, szintén önálló számokkal jelölve, s néhol, mint a 8-iknél és 21-iknél a cím is külön számot nyert, a 38-iknél pedig a jelzés kimaradt, ami csak a kiadásnál előforduló nyomdahibából származhatott. Mennyi volt tehát az összes formulák száma, mivel — mint említettük — a kéziratnak körülbelül csak a fele maradt meg, nem tudjuk megállapítani.

A műnek épen eme töredékes volta miatt rendszere képét is bajos megalkotni. Hogy a munkának bevezetése (prohemium, prologus) volt, azt a reá több helyen történő hivatkozások bizonyítják (pl. a 70-ik formulánál). Az is kétségtelen, hogy a szerző bizonyos rendszerben törekszik anyagát előadni: erre vonatkozik a 223-ik formulának következő kijelentése: „nulla aedificia absque firmis fundamentis fundari possunt bono modo et stabiliri ac praeparari“. E célból felállítja az értekezések (tractatusok) rendjét, valamint a címfeliratokét (Ordo Rubricarum) mely, mint mondja „propter notitiam sequentiarum“ szükséges, s melyet mint jó szokást igyekszik keresztülvinni. Így a 31-ik formulánál, melyben 15 felirat sorrendjét állapítja meg a városi ügyekre vonatkozólag s a 32—87-ik formuláig a megállapított sorrendben tárgyalja az anyagot. A 87-től a 96-ik formuláig 11 címfeliratról beszél, hol azonban a sorrend kevésbé van megtartva. A 96-iknél tervbe veszi a káptalanok és konventek bizonyoságleveleinek s egyéb szokásos okiratainak előadását s a 97-iknél e célból 25 címfelirat szerint csoportosítja az anyagot, ezekben tárgyalja főképen a szerződésekre vonatkozó bizonyítási kérdéseket, intézkedéseket, formulákat. A beosztás alapját legtöbb esetben az képezi, hogy mely hatóság állítja ki, illetve használja a formulát. Így külön szerepelnek a városiak (formulae in Civitatibus usitatae), külön a megyeiek (formae comitum et iudlium), pl. a 24—32-ig, külön a hiteles helyek által kiállítandók és használandók. A szerző tehát bár semmi haladottabb rendszert (pl. a római jog hármasszétését) nem követ, mégis bizonyos tervszerűséggel csoportosítja az anyagot, a nélkül azonban, hogy a jogélet egy-egy ágára vonatkozó részt szorosán összefoglalna, ami különösen a mű első részénél látható, hol a birságpénzek után a megye

összehívó, tehát közjogi jellegű formulák, s ezeket követőleg a perdöntő párviadalra vonatkozók adatnak elő (12., 14. formula), míg ugyancsak a perdöntő párbajra, ha városiak közt alkalmaztatik, a későbbi 56. formula a. irányadó. Néhol egyes részek incidentaliter vannak beleszúrva, néhol meg van jegyezve, hogy a rend nem helyes ugyan, de szükségből történt annak megállapítása. A tractatusok, illetve jogi következtetések, az ezekből levont tanulságok néhol a formulák előtt állanak, pl. épen a párbajnál, megjegyeztetvén, hogy az u. n. meztelen bajt, mely ad punctum mortis vivatik, abhorrendum est videre et audire; legtöbbször azonban a formulákat követőleg adatnak elő a „juxta quam partem est notandum vel sciendum“ megjegyzéssel.

Ami a munka tartalmát illeti, konstatálhatjuk, hogy az anyag legnagyobb része a peres eljárással foglalkozik, az ide vonatkozó formulák- és szabályokba vannak olvasztva esetenként az egyes magánjogi elvek; a peres eljárás után legnagyobb szerep jut a büntetőjognak, az egyházi törvénykezésnek, míg közjogi jellegű formulák aránylag legkisebb számban találhatók.

A magánjogot illetőleg a személyi jogban fontosak azon különbségek, melyek születés és rendi tekintetben a jogképesség fokozataira irányadók. A nobilis sok helyen a possessionatus homoval kapcsolatik össze bizonyosságául annak az elvnek, hogy a birtokos nemesség az, mely minden tekintetben kimagaslik s a többiekétől eltérő jogi és társadalmi privilégiumok birtokában van. Az ignobilisek (cujusvis status et conditionis homines) között a városi polgárok, várjobbágyok, libertinusok, egyszerű jobbágyok, szolgák említetnek, részletesen találjuk egyik formulában (136) annak kifejtését, hogy a szolgasági függő állapot minő s miben áll elő. Említetik a vétel (servus emptitius), hadi fogság, hűtlenség miatti legyőzetés, főbenjáró bűntény elkövetésének esete, midőn annak szolgája lesz a bűntény elkövetője, ki őt kiváltja. Hogy az egyház mennyire segélyére volt a földesurnak az elszökött szolgák visszaállításában, kitűnik abból, hogy ha valamely szolga, vagy függő állapotú ember urától elszökött s nem vallja be másutt az ő szolgasága állapotát, az ő gyóntatója őt meg nem öldozhatja, míg urához vissza nem tér. Földesura engedélye nélkül a szolga a katolikus hitre nem térhet, papi rendbe pápai dispensatio nélkül fel nem vehető, s ha szabad ember szolgálánnyal, vagy megforditva, kötne házasságot, tévedés miatt ágytól elválasztandók, mert máskülömben az egyház kebeléből kitaszítandók. A szabad

és szolga közötti házasságot mind a régi, mind az új törvények tilalmazzák, a *divortium* ilyenkor mindkét jog alapján elrendel-tetik. A felszabadítási módok között mint leggyakrabban előforduló s tanúk előtt történő a végrendeleti felszabadítás (*ma-numissio testamentaria*) (139. 140. f.) mint kegyelmi tény (*res favorabilis*) említetik. Azon kedvezmények, melyeket a kánon-jog az egyházi személyeknek adott, nálunk is kiváló figyelemben részesülnek, így a *clericusok* bántalmazása súlyosan büntet-tetik (143. f. *super percussione clericorum*.) Az idegenekre nézve a városi jogban elvül szolgált, hogy pereik gyorsabban intéztessenek (39. f.) A jogi személyek közül az egyházak, ko-lostorok, javadalmak biztosításáról, egyházak, temetők ellen intézett támadások megbüntetéséről van szó. (159 f.)

A dologi jogra vonatkozólag a főkülömböséget, mint a budai és tárnoki jogban, itt is az ingatlanok és ingók körötti kér-dések képezik. Az ingók közül a pénz bir különös jelen-tősséggel, melynek verésére, forgalombahozatalára több formulá-ban találunk intézkedéseket, melyeket részletesebben a közjogi részben szándékozunk fejtegetni. A fegyverek (*arma*), ruhák (*vestes*), melyek különböző posztóból készülnek, s maguk a posztók különböző fajai is (*petia panni de papregio, de grisia*), a kereskedelmi áruk (*res mercimoniales*), 129. f. a gaz-dasági felszerelések, állatok, u. m. lovak, ökrök, sertések, bá-rányok és kecskék; egyházi ruhák, ékszerek, drágaságok, pl. ezüst csészék, ezüst övek különös jelentőségűek. A birságot is rendszerint vagy készpénzben, vagy ingóságokban fizetik, melyekből ki vannak zárva a fegyverek, száraz és béna lovak és a *specialis posztófajból* készült ruhák (*vestes Sarticarum*. 151. formula).

Az ingatlanok között a telek (*fundus*), különböző jogi minősége szerint (pl. *locus sessionalis*), s annak tartozékai (*uti-litates et pertinentiae*) mint azzal járó hasznos jogositványok (pl. a telken levő épület, vámszedési, vásártartási jog, halászat, az évi függő termés, *fructus annuales*) említetnek. Többször előfordulnak a szőlők (*vineae*), rétek (*prata*), erdők, berkek (*sylvae, nemora*), tavak, halászóhelyek (*piscinae*), a kő- és fa-épületeken kívül a malmok (*molendina*), mészárszékek (*macel-lina*). Az öröklött és szerzeményi vagyon közötti jogi distinció mindenütt megtétetik (*possessiones hereditariae, possessiones acquisitae*.) Mint sajátos szokást kell említenünk, hogy a bir-tokokat gondozás és védelmezés céljából gyakran reábizzák valakire a használattal együtt, amivel aztán évi bérfizetés köte-

lezettsége (census annualis) jár (115. f.). Ennek okául vagy a hely nagy távolsága: a birtoknak a tulajdonos lakóhelyétől való messze fekvése, vagy az szolgál, hogy a tulajdonos élete ott veszélynek van kitéve, vagy az a célja, hogy a birtok lakókkal népesíttessék (pl. imminens veszély miatt s egyszersmind ad conservandum, protegendum et populis decorandum, a 111-ik formulában.

Különösen fontosak a statutióra vonatkozó intézkedések. A fekvő birtokba való behelyezésnek hazai jogunk szerinti ünnepeles formája s az ez iránti eljárás e korszakban már jó részben megállapodottnak mondható. A király nevében hiteles helyhez intézett statutorius parancs, a hiteles helynek az iktatás végrehajtására vonatkozó jelentőlevele (relatoria) állandó formák szerint készült, melyeket az Ars Notarialisban több helyen feltalálunk. A statutionalis leveleket a 237-ik formula következőleg osztályozza: egyszerűek és vegyesek, önálló jellegűek, tisztán statutiót tartalmazók (per se statutoriae) és birtokviszafoglalással járók (statutoriae simul cum captivatione); mások öröklött és szerzeményi vagyonban, némelyek eskü mellett, mások a nélkül is érvényesek a bíróság előtt. A határjáráskor és beigatásnál előforduló tiltakozásoknak s az ezekből származó határigazításoknak, elkülönítéseknek kész formuláival találkozunk 240. 241. f. annak megemlítésével, hogy a hiteles hely által megejtett statutio s erről szóló jelentőlevél végérvényét csak a király, nádor, vagy országbíró megerősítése által nyeri el, ami ünnepeles alakú levél által történik. Az ellenmondás folytán vitássá lett terület felmérése kiályi mérték szerint történik s annak érdekében a communis inquisitio elrendelésére szintén megállapodott formulák vannak. A nemzetségi jogelv uralmáról vagyis a birtoknak a család irányában fennálló szigorú megkötöttségéről, valamint egyéb okiratainkban, úgy formulagyűjteményünkben is több adat tanuskodik. Így a 23-ik formula, melyben a nemzetségi jogközösség alapján az osztályos atyafiak közül egyik a másikat a birtok elidegenítésétől, az idegeneket pedig annak megvételetől, de consuetudine huius Regni eltiltja (forma protestatoria et prohibitoria).

A városokban levő birtokok eladásánál még a bíróság előtt személyesen megjelent szomszédok beleegyezésének kijelentése is szokásos volt. (61. f.)

A kötelmi jogot illetőleg bő részletekkel szóban levő formulagyűjteményünkben nem találkozunk. A kötelmi viszonyok szabályozása, a szerződési jog leginkább a városi jogok-

ban fordul elő, hol az ingó vagyon, a mozgó tőke, a csere és pénzüzet, valamint az ipar azt inkább szükségessé tette.¹ Az előttünk levő formulák között a szerződések szintén a bíróság előtti eljárásnál fordulnak elő. Az adásvételi szerződéseknél látható, hogy a birtokeladások leginkább a nyomasztó szükség okából (*pro evitandis quibusdam necessitatibus*) fordulnak elő, a szerződések polgári birtokra a városi bíróság, nemesire a hiteles hely előtt a *fassio* formájában (61. 107. f.) A szavatoság elvállalása (*evictio*), a védelem mindazok ellen, kik „*tempore progressivo impetere niterent*,” mindenütt kiköttetik. Az ily jogot adó oklevelek a városi hatóság pecsétje alatt ünnepélyes alakban, *privilegialis* formában szoktak kiadatni, mint azt a 61. formula is tanúsítja.

Az ajándékozásnak, mint ingyenes vagyonátruházásnak, melynél legtöbbször a rokonok iránti szeretet (*dilectio proximitatis*) szerepel, az illető saját akaratából kell történnie, annak kijelentésével, hogy magát a teljesítésre leköteli, — mert máskülönben arra nem kényszeríthető (64. f.). A cserénél, mely ha ingatlan birtokra vonatkozik, a földek határai pontosan leíratnak, a 65. formulánál a felek feleségei s idősebb fiai személyesen adják beleegyezésüket, s ha egyik föld értékesebb, akkor reápótolnak.

A zálogszerződéseknél — melyek hiteles hely v. városi hatóság előtt történtek, az ingatlant elzálogosító fél fentartja magának a jogot, hogy a zálogúl lekötött ingatlant bizonyos idő, pl. 3, 4, 5 év múlva a felvett pénzüsszegért kiváltja, s e jog örököseire részére is biztosítható, sőt néha az is előfordul, hogy a szerződésben kiköttetik, hogy az ingatlan, ha a határidő alatt ki nem váltatik, a hitelező tulajdonává válik.

A kölcsönszerződésnél (*mutuum*) a *terminus* be nem tartása esetén a kölcsönzött pénzüsszeg kétszeresének vagy háromszorosának visszafizetése köttetik ki (*cum poena dupli solvere tenetur ipsum principale debitum Creditori suo*) vagy a hitelező biztosítására zálog is adatik (pl. szőlő a 112. formulában). Az ily kölcsönkötelező leveleket (*litterae obligatoriae*) hiteles hely előtt vagy városi hatóság előtt szokták kiállítani. Ha a kölcsönvett összeget kifizették, a lekötött birtok felszabadult, s erre külön formula szolgált (*forma remutationis* 113., 114. f.)

DR. ZSINDELY ISTVÁN.

(Folyt. köv.)

¹ Venzel kiemeli, hogy míg Werbőczy Hármaskönyve a szerződési szabályokban felette szegény, a városi jogokban ilyenek tekintetében gazdag joganyagot birunk. A XV. századi tárnoki jog. 27. l.

ADALÉKOK SZOMBATHI JÁNOS IRODALMI
MUNKÁSSÁGÁHOZ.

(Folyt.)

Magyar irodalmi szempontból — kétségkívül — legérdekesebb része a munkának az Appendix, mely immár csaknem teljesen önálló a theologia uralmától és a nemzeti oktatást szolgálja. Szombathi itt sem indul járatlan úton, önállósága sem mutatkozik nagyobbak, mint egyebütt; mégis ez a sorozat, kivált ha kronologikus rend, vagy legalább betűsoros beosztás ajánlaná, bizonyos mértékben haladást jelez. A szerző szemei előtt Horányi Memoria Hungarorum-ának függeléke lebegett¹, a „Bibliotheca Scriptorum, qui exstant de rebus Hungariae, ipsiusque Provinciis,“ melynek — részben — beosztását is elfogadja; de bizonyára tud egyet-mást hozzáadni. Horányi az 1. szakaszban mindössze hét „irodalomtörténet“-írótl említ: Zwittingert, Schmeizelt, a Kassai Névtelent, Rotaridest, Bodot, Weszprémit és Hanert; Szombathi épen kétannyit számlál elő: a Horányi-féléken kívül még Horányit, Lippisch-t, Spangár Andrást, Szentiványi Mártont, Struviust, Buderust, Wallaszkyt és Benkót. Mi több, magának is vannak megfigyelései; Zwittingernél észreveszi, hogy Lőrinc eszterg. érsek, Severinus Scultetus, Sylvester János, Sztárai Mihály, Kopácsi István, Radán Balázs, Skarica Máté, Félegyházi Tamás, Molnár György, Telegdi János, Baronyai Decsi János, Kismarjai Pál, Inchofer Menyhért . . . Melotai Nyilas István, Geleji Katona István nem említetnek a Specimen-ben; Rotarides munkájáról megjegyzi, hogy hasznos könyv és gazdag kitünő itéletekben, de gyakran fölöttébb és majdnem vénasszonyosan bőbeszédű és pártoskodó, bár előbeszédében egyébre köti magát. Haner György az Adversariában 140 írótl sorol fel, kik a XII. századtól a XVII-ig a magyarok dolgairól írtak, kezdve Hartvikkal, végezve Bongarsiussal, ki a XVI. század végén virágzott. A tárgyaló íróknak életét, sorsát, értékét, hibáit, kiadását s a t. jeles kritikával és pontos időrendben adja elő. Horányi jeles férfiú, aki őszintén ír és pártoskodás nélkül. Az 1735-ben Kassán megjelent névtelen „Res Hungariae Literaria“ szerzője Árvai

¹ Mem. Hung. Pozsony, 1777. Pars III. pag. 643—96.

Mihály, Jézus-társaságbeli tag. Spangár András magyarul írt Bibliotheca Hungaricá-ja (Kassa, 1738) találmra és csupa szél-tében ismert írókról beszél, azokról is akkora elfogultsággal, hogy a vakbuzgó és hazai tudományosságban járatlan ember a vele nem egy hiten lévőköt még csak tisztességes nevezetre sem méltatja.

Magyarország geo- és chorographiáját s természeti viszonyait tárgyaló munkát Horányi 21-et, Szombathi 19-et említ. (§. 2.) Mindegyiknél előkerül Oláh Miklós „Hungariá“-ja, Zeiler Márton, Kreckwitz, Vagner Kristóf, Lazius Wolfgang, Marsigli, Bél Mátyás, Szerdahelyi Gábor; némelyek, jelesül az Erdélyről írott művek Szombathinál elmaradnak; ellenben helyet talál Bombardi jezsuita műve, a Topographia Magni Regni Hungariae (Bécs, 1750), egy névtelennek Compendium Geographicuma (Pozsony, 1753), Windisch földrajza, Wernher Györgytől a Hypomnemation de admirandis Hungariae aquis, Klein Mihály Naturseltenheiten-e, Clusius Nomenclator-a, Scopoli Crystallographiája, Fuker Jakab kassai orvos könyve De salubritate et morbis Hungariae Schediasma, Hatvani István értekezése a váradi fürdőről, Szászky T. János földrajza és a Losonczy-féle Kis-Tükör.

A 3. szakasznak tárgyát, mint mondva volt, a történelmi gyűjtemények alkotják: Horányinál Bongarsius-Schwandtner, Szombathinál: Reusner Syndromos-a, Bongarsius, Schwandtner, Zsámboki, Bél Mátyás Apparatus-a, jobbadán a tartalom rövid feltüntetésével. Különös dicséretben részesül Schwandtner könyve, főképp az 1746-iki kiadás, mint „a magyar történelem tanulmányozói részére valóban megbecsülhetetlen gyűjtemény, melyben a ritkább és régiebb magyar történetírók mind közöltenek. Itt olvasható Béla király névtelen jegyzőjének könyve is, mely soha még kinyomtatva nem volt, s benne számos, másutt ösmeretlen nevezetesség (például a magyarok neve: mageri, quasi magyari), úgy hogy ez a mű amaz idők viszonyainak megismertetésére nézve minden egyebet fölülmúl“.

Horányi a következő 4. és 5. szakaszban egyfelől azokat sorolja föl, kik Magyarországnak vagy szomszédságának történeteiről nagyobb munkát írtak, másfelől, akik a kiválóbb fejedelmek életét s tetteit tárgyalták. Szombathinál ennek helyébe a historia generalior és particularis lép. Külön hallunk azokról, akik a nemzet egész múltját vagy életének nagyobb szakaszát írták le, és azokról, akik egyes mozzanatokkal és alakokkal foglalkoztak. Egymás után kerülnek elő: a Chroni-

con Budense, Thuróczi, P. Ranzanus, Bonfinius, Oláh Miklós munkái; Istvánffy, Révai Péter, Nádasdi Mausoleum-a, Nadányi János, Otrokócsi Fóris F., Ens Gáspár, Mellen, Sigler, Arthusius, Sommer, Schesaeus, Leonhardus Uncius, Froelich Dávid, Nádasdi, Bél Mátyás, Timon, Kazy, Túróczy László, Palma, Pray, Severini, Maures Gáspár, Bircken, Ortelius stb., a magyarnyelvűek közül: Székely István, Heltai Gáspár, Lisznyai Kovács Pál, Petthő Gergely, Kovács János munkái, még a Hármas Kis Tükör (Pozs. 1773.) sem marad említetlenül . . . . Mint elébb, itt sem hiányzik néhány ismertető, bíráló megjegyzés: Bonfinius nagyon hiszékeny s mindenféle mesének hitelt ad; pl. hogy vannak emberek, kiknek akkora fülük van, hogy egészen belétakarózhatnak; hogy Sz. Germanus a sírban fekvő holtakkal beszélgetett stb. A Budai Krónika szerzője jó és gondos történetíró, pontosabb Thúróczinál, ki, mint sokan hiszik, az ő munkáját bővítette ki . . . De (írja utána később) hihetőbb, hogy mind a ketten amaz 1358-ban írott anonim munkát forgatták.“ Heltai elbeszélése Hunyadi János eredetéről valószínűbbnek látszik a Bonfiniusénál; Petthő krónikája „nem éppen rossz és haszontalan, de sok fölösleg, oda nem való, sok bizonytalan és téves dolog van benne.“ Callimachus fölöttebb hiszékenynek látszik, legalább a hunoknak kóbor faunusoktól és satyroktól lett származását úgy beszéli el, mintha ama lehetetlen mendemondának hitelt adna. Tubero a magyar szók kiírásában hibáz; Cserei Mihály magyar stílusa kuriális, azaz deák szókkal van keverve, melyek magyar végződésűek. Pápai Páriz Ferenc „Rudus“-a kisdud könyv, de jellessége nyomos és fontos dolgok vannak benne. Péterffy Sacra Conciliá-ja kitűnő mű, símán és finoman van megírva; azonban gyűlöletet árul el a protestánsok ellen, nagy gyalázkodó hajlandóságot, és folyton a szent háborút hirdeti . . . Benger, s vele együtt Timon, Bombardi, azt írták, hogy a terebesi templomban eltemetett Perényi Péter sírjába, a holtak szíve iránt, temetésének évfordulóján minden évben villám csapott be, úgyhogy hamvait és csontjait is kivetette a templomból . . . Azonban semmi sem bizonyosabb, mint hogy Perényi Péter nem Terebesen, hanem Patakon a város templomában, a mai „vár“-ban van eltemetve. Behamb a Notitiá-ban tulajdonképp Schödelt fosztotta ki, elég hálátlanul mind Schödel, mind a haza iránt.

Általában legkevesebb önállóságot a jogtudományok és statisztika rovatában tapasztalunk; itt Szombathi csaknem mindenestül Horányi csapásán jár, vagy az ő adatait használja,

jóformán azt adva hozzájuk, hogy az Eusebius Verinus álnév alatt megjelent „*Commentatio Juridica Critica de Haereditario Jure S. Domus Austriacae in Apostolicum Regnum Hungariae*“ c. munkát (Bécs, 1771.) majdnem mindenki Bentzur Józsefnek tulajdonítja.

A magyar nyelvről írt művek sorát Molnár Albert nyelv-tana és dictionariuma nyitja meg; aztán Komáromi Csipkés Gy. Hungaria Illustratá-ja, Geleji Katona Observatiói, Pereszlényi Grammatikája, id. Csécsi János orthogr. észrevételei, Kalmár György Apparatus-a, Kis-Viczay Adagiúmai, Oertelius Harmoniá-ja, Telegdi Jánostól a Rudimenta Priscaae Hunnorum Lingvae (1598. 8°), Bél Mátyás Exercitatio-ja. a Sajnovits-féle Demonstratio, Sz. Fabricius Balázs szótára, Pápai Páriz Dictionarium-a, Melibői-Bél Mátyás Ungrischer Sprachmeistere-je, Adami, Ujfalvi Farkas J., Klein Efraim grammatikái következnek nagy összevisszaságban. Molnár Albertről megtudjuk, hogy a nyelv-tanban úttörőnek hitte magát és sok érdekes dolgot tanít. „A magyar deklinálásban 7 esetet talál, s a 7-iket, mely á-ra végződik, mutativusnak nevezi (pl. asztallá, borrá, hússá). Aztán az ígék-nél, a személyek sorrendjében, mint a héber grammatikusok, első helyre mint igetövet az egyes 3-ik személyt teszi, ilyen módon: lát, látsz, látok. Dictionariumában pedig nagyon sok a régi szó és szólás, minő példának okáért: „Akinek az ura gézengúz, a szolgája ketyen-fitty“. Kalmár, noha egyébként tudós ember, munkájában „holmi új szókat csinált, melyeket senkinek nem kellene utánoznia, sem használnia.“ Otrokócsi „nagyon kardoskodik a héber és magyar nyelv atyafisága mellett és számos héber-magyar szószármaztatást hoz elő; hanem azok nagyon bizonytalanok és csupán hozzávetésen alapulnak.“ Oertelius szintén bizonykodik a héber-magyar nyelvrokonságról. „Ám, ha némely magyar s héber szók egyeznek is (ami minden nyelvben előfordul); mindazáltal a konjugációban, deklinációban, szintakszisban nincsen semmi egyezés.“

Végül egy érdekes jegyzet: „A magyar stílusban pedig kitűnnek: Pázmány Péter, mind a Kalaúzbán, mind a Prédikációkban; Káldi György, Geleji Katona István; magyar műveiben; Pósa-házi János az Igazság Istápjában; Verestői György és Szathmári Pap Zsigmond jeles halotti beszédeikben. Kártigám Török Kis Aszszonynak Történeti, Mészáros Ignátz által (Pozsony, 1772. 8°) ragyogó, de gyakran kelleténél ázsiaibb nyelven van írva.“

Érdekeseen tárul föl e munkában az író lelkülete. El lehet mondani, hogy Szombathi mindvégig komoly, szinte a hidegségig, de nemes, pártatlan és igazságos. Nem ért egyet Voltaire túlzó nézeteivel, de tehetségét sem tagadja és ezzel a megjegyzéssel végez vele: „A virtust az ellenségben is meg kell becsülni.“ A katolikus írónak mindvégig őszinte méltánylója, szívesen elismeri tudományukat, kiválóságukat, s olyan megrovást, minő a Spangaré, hiába keresünk még egyet az egész munkában. Szombathi nemcsak hirdeti a mások meggyőződésének tiszteletét, hanem gyakorolja oly mértékben, aminőt később is csupán a nemesebb szellemeknél tapasztalunk. Nem csoda, hogy lelkesedik II. Józsefért s reformjaiért. A nyelverendeletek aligha bántották; nagyon is meg volt győződve róla, hogy a fiatalságnak németül meg kell tanulnia, a latint pedig — beköszöntője szerint — már csak törvényeink, régiségeink megértése szempontjából is kiküszöbölhetetlennek tartotta, bár hangoztatta, hogy a magyar nyelv napszamosai és pártfogói tiszteletre méltó és fontos munkát végeznek. Azonban mint protestánsnak lehetetlen volt örömmel nem üdvözölnie a római kuria hatalmának, befolyásának megszorítását és érvényre jutását a „türelem“ elvének, mely a protestáns világnézetnek leglényegesebb és alapvető eszméje. II. Józsefet szívesen fogadták a protestánsok; Szombathi is deákra fordítja Jellentz innsbrucki tanár német beszédét, melyben József egyházi intézkedései vannak magasztalva.¹

Mindez azonban csak hozzátartozik írói munkásságának képéhez és mintegy kiegészítésére szolgál. Azt az élénk tevékenységet, amely nevének maradandóságot kölcsönzött, csak 1783. után, könyvtároskodásával egyidejűleg kezdte el és folytatta. Ekkor terelődik figyelme egy sereg kézirat révén Patak és a pataki kollégium történetére, mely csakhamar egészen elfoglalja. Saját vallomása szerint 1788—9-ben írta meg az iskola történetét; de ez bizonyára kizárólag a megírásra vonatkozik. Éveken át kellett gyűjtenie, olvasgatnia, hogy a szükséges anyagot összeszedhesse, s a különféle vázlatok, kivonatok, lajstromok, okiratmásolatok hosszú sora, melyet

¹ Franc. Xaverii Jellentz Iuris Doct. Iuris Ecclesiastici in Academia Oenipontana (Inspruck in Tiroli) Professoris Publ. Ord. Oratio Introductoria Praelectionibus Iuris Canonici praemissa, Anno 1781. mense Novembr. NB. Edita est Germanice in Schlözers Stats-Anzeigen. Heft 3. E Germanico in Latinum transtulit J. Sz. Anno 1783. die 18-a Aprilis. — Kézirat a spataki kvtárban,

hátrahagyott, világosan beszél arról a fáradságos, hosszú munkáról, melyet a nagy mű érdekében végezett. Valóban éveken át a „Schola Illustris“ úgyszólván minden gondolatának tárgya, mindent érette tesz és mindent rá vonatkoztat. És nem végez hiábavaló munkát; végre is ez az iskola valóban „illustris“ volt, akkora a szerepe a XVI. és XVII. századbeli magyar protestantizmus történetében, s története: a magyar művelődéstörténetnek valósággal jelentős része. Ez a körülmény kiemeli Szombathit a „helyi“ író és tudós szűk köréből s kell, hogy szélesebb körben biztosítson érdeklődést iránta. Ellene lehet vetni, hogy nem hatolt az iskola életének lényegébe: inkább külsőségeit, kereteit, formáit sorolja fel, hogysen szellemi életének rajzát nyujtaná; hogy — mivel szelid és nemes lélekkel és intézetéért való lelkesedésében elhallgatja a kényes részleteket és visszariad a visszaélések rajzától: kelleténél ideálisabb képet alkot; de bizonyára így is elég érdemes marad rá, hogy olvassák és ne feledkezzenek meg róla. Elmellőzött egyet és mást, igaz; de nem törölte el a nyomokat és nem vezet félre hamis állításokkal; nem festett képet az iskola szellemi életéről, de viszont nagy fáradsággal kényelmes útát tört hozzá utódai számára. Nem hibája, hogy ebben a részben is korának embere, hogy, mint kortársai, inkább szorgalmas gyűjtő és adattáros, egyes tények meghatározója, semmint a dolgok lényegének mélyreható hüvelyezője; fő az, hogy nem marad el kora mögött és annak, amit ír, ma is megvan a maga értéke.¹ Adatait — részben épp az ő irataiból merítve — szétszórta jórészt már megismerte azóta a világ; de az az egész, amelyet belőlük ő alkotott, ma is magában áll és jóval fölötte ama néhány kísérletnek, mely azóta, részben ő utána, napvilágot látott.

Am a „Hist. brev. Illustr. Collegii S. Patakiensis“ I. része immár közkézen forog; második részének kiadására pedig épp e sorok s a belőle közlendő mutatóványok kívánják fölhívni az illetékes körök figyelmét.

A Biographia Professorum — nem számítván a végére csatolt különböző természetű adalékokat, 455 lapon 74 ember életrajzát tartalmazza, kik közül nem egyet ismer az irodalom és még többet méltat az egyház és iskolázás története. A Danielik-féle „Magyar Írók“ II. kötetébe Erdélyi János nem kevesebb, mint 50 becses életrajzot küldött, melyek nagyrészt Sz. Biographia Prof.-ából vannak kivonva. E műveknek azonban,

¹ „A pataki tanárok . . . életírása egyetlen a maga nemében“, írja Erdélyi János. Danielik, Magyar írók. 2. k. 326. l. Pest, 1858.

mint említve volt, csupán egyrésze jelent meg nyomtatásban, magyarra fordítva, csupán a XVII. század első feléig terjedő rész, míg a többi, a legmozgalmasabb és legváltozatosabb a közönségre nézve máig hozzáférhetetlen.

Azokban Szombathi, úgy látszik, maga sem remélte, hogy munkája egyhamar közkinccsé válhat, meglepszik azzal, hogy 1809-ben 44 lapa terjedő vékony kivonatot bocsát belőle sajtó alá,¹ magát a még sokáig javítgatott művet pedig a kollégium könyvtárára hagyja örökségül.

Közben megint sokat és sokféle tárgyon dolgozott. 1789-ben egy könyv: a Rabner satiráinak fordítása alkalmat nyújtott neki annak az elmondására, hogy régi íróink közül nemcsak Vilmányi Libézt Mihály és Molnár János írtak „deákos verseket“, hanem Sylvester, Körtvélyesi János, Kismarjai Veszelin Pál, Beregi M. János, Pósházi János és Rémius György szintén tettek nyomtatásban is megjelent kísérleteket.² 1791-ben, január 26-án, a kollégiumban II. Lipót koronázásának ünneplésére mond deák beszédet, amelyben a jó fejedelem virtusain kívül a magyar szent koronát, ennek sorsát és a koronázó szertartásokat ismerteti.³ 1793-ban Sárospatak történetének megírásához fog hozzá, melyet aztán időről-időre, jóformán halála napjáig folytat.⁴ 1794-ben „Rövid tudósítás a' magyar bibliáról“ címmel

¹ A' sáros-pataki reform. kollégiomnak rövid históriája, fő-pátrónusainak, kurátorainak, professorainak, és a' közelebbi időbeli seniorainak laistromával egygyütt. Öszveszedte Szombathi János, azon kollég. egygyik profess. Spatakon, 1809. 4°.

² Mindenés Gyűjtemény. I. negyed, 283. l.

³ Kézirat a spataki kvtárban.

⁴ Memoriale Historicum exhibens Historiam brevem Oppidi S.-Patak, Seriem Pastorum Ecclesiae Reformatae, Curatorum item, Professorum, Seniorum, Praeceptorumque Publicorum Collegii itidem Ref. S. Patakiensis etc. concinnatum e monumentis antiquis et recentioribus, quae conquiri poterunt studio et opera Joannis Szombathi Sáros-Patakini An. 1793 et seqq. Nem egységes mű és tulajdonképpen s nagyrészt adatgyűjtemény. Az 1—20 lap: időrendbe szedett adatok Patak multjából, befejezve 1796. jan. 12. s később még 9 lappal megtoldva. Erre következnek: Documenta quaedam ad notitiam status antiqui, quondam Civitatis, nunc Oppidi S.-Patak pertinentia. 1—27 lap. Oklevelek. — Következnek: 25—89. l. Series Pastorum: 54 életrajz. — 90—104. l. Megszerzés: Kántorról, az eklézsia jeles tagjairól, pátronusairól. — 105—119. l. Curatores Scholae, 1806-ig. — 121—8. l. Catalogus Professorum 1805-ig, és egy betoldott levélen 1820-ig folytatva. — 129—164. l. Series Seniorum Scholae, életrajzi adatokkal, 1823-ig folytatva. — 165—204. l. Series Praeceptorum Classicorum, 1823-ig. Végül: a tokaji ref. eklézsia papjainak sorozata életrajzi adatokkal, Szilassy János tokaji jegyző műve 1792-ből, kiegészítve és folytatva Szombathitól a 204-ik lapig. — Kézirat, a spataki kvtárban,

összefoglaló ismertetést ír az addig megjelent magyar bibliákról,¹ melyben a tőle fölfedezett bártfai kiadásról is megemlékezik.² 1797-ben, az új tanterv hatása alatt ABC. könyvecskét bocsát közre (Pozsony, 8°) és Comenius Orbis Pictusának bővített magyar kiadását, a pataki iskolás gyermekek részére.³ 1799-ben „A’ magyar országi Reformationak és reformált Ekkleziáknak ’s Oskoláknak rövid Historiájá“-t szerkeszt, majd Ázsia, „Afrika, Amerika és Déli India Geografiájá“-t fordít, melyek azonban csupán kézirati hagyatékát szaporítják.⁴

Irodalmi foglalkozása ettől fogva — tudunkra — teljesen a történelmi kutatás terén merült ki. 1801-ben a bécsi Magyar Hirmondónak jul. 10-iki (3) számában olvasunk tőle két „tudománybéli kérdést“: Miért neveztetik III. Béla Anonymusnál „bonae memoriae“-nek? Hogyan mondhatja Rogerius Miserabile Carmenje a johannitákról, hogy „Cruciferi de Insula Rhodi“, holott a rend csak 1309-ben jutott Rodus birtokához? 1803. márciusában ugyanott ismét Attila költött titulását (Attila Bendeguzi filius... Hunnorum, Medorumque Rex etc.) teszi szóvá, s még ugyanebben az esztendőben hosszabb deák értekezési ír a régi jobbágyokról.⁵ A dolgozat abból indul ki, hogy a tudósok (Szegedi János, Batthyány Ignác, Szászky, Lisznyai Pál, Kollár) mikép vélekednek a „jobbágy“ névről. Három nézet van: az első sze-

¹ Megj. a Pethe Ferenc-féle Biblia 5—8. II. Ultraject. 1794.

² „Bártfán is ki-nyomtatott a’ Magyar Biblia, 1607-ben, Klósz Jakab. betűivel. Fol. Ez a’ Biblia szép formában, szép betűkkel vagyon készítve’ A’ fordítása Károli Gáspáré, tsak néhol vagyon valami kevés külömbség. A’ Részeknek summái, kivált a Mózes’ Könyvében, szép erköltsi tudományt is foglalnak magokban. Ki-jött pedig több Darabban egynél; de ki-jött-é akkor egészen a’ Magyar Biblia, vagy tsak nagyobb része, nem tudhatom: mivel én tsak a’ Mózes’, Jósué’, és Jeremiás’ Könyveiből való egy-néhány szakadozott darabokra akadtam: többnyire pedig, a’ kik a’ Magyar Bibliáról írnak, ezt még tsak nem is említik.“ És * alatt: „Ezt írja Bod Péter az Erdélyi Féniksben: Bártfán 1607-ben kezdték vólt magyarul nyomtatni a’ Bibliát, de belé hagyta, meg-ijedvén a’ rossz magyarságától. Igaz, hogy a’ Részek’ Summáiban nem tökéletes mindenütt a’ Magyarsága; de külömben a’ fordítás a’ Károlié lévén, ha félben hagyódott, annak más okának is kellett lenni.“ U. o. pag. 5—6.

³ Biogr. Prof. pag. 455.

⁴ Biogr. Prof. pag. 454—5. A földrajzi munka teljes címe a következő: Ázsia, Afrika, Amerika és Déli India Geografiája. Kiadta Raff György Kristian után Gromann György Ágoston. Németből Magyarra fordítatott, ’s némelly Jegyzésekkel bővitetett stb. (Mintegy 23 ív). V. ö. Szomb. lev. Kazinczy Ferenchez, 1806. szept. 8. Kaz. F. Levelezése. 4. köt. 311—2. l.

⁵ De Jobbagionibus Antiquis Tractatus Historico-Grammaticus. Concinnatus opera Joan. Szomb. Anno 1803. — Kézirat a spataki kvárban,

rint a „jobbágy“ ebből lett: „jobb adj“ (semmint katonáskodjál) s ez azt mutatná, hogy a jobbágy adózó része volt a magyarságnak, mely ekképp mintegy megváltotta magát a hadviselés-től; a második szerint jobbágy annyi, mint „jobb ágy“, vagyis: jobb a nyugalom; a harmadik szerént, melyet Palma állított fel, a „jobbágy“ a „jobbak“ (meliores) szóból alakult. E nézetek közül az elsőt és másodikat a jobbágyság helyes fogalma teszi elfogadhatatlanná. Ugyanis hajdan a vitézlő személyeket, sőt az ország eleit is jobbágyoknak nevezték. Nem is áll, hogy a jobbágyság eredetileg szolgai állapot; mi több, voltak jobbágyok, akik nem adóztak, s végre: általános fölkelések alkalmával még a közönséges jobbágyság is részt vett a hadakozásban. Ezeket a tételeket az értekezés nagy apparátussal igazolja. Az adatoknak meglepő számából kiváló éleslátással vannak kifejtve a régi jobbágyság intézményei, a különféle jobbágyoknak jogai és szabadsága; s nem egy tudós véleménynek téves volta válik világossá. Mindebből a „jobbágy“ szóra nézve bebizonyosodik, hogy valami jobb-félét jelentett, és ebben igaza van Kollárnak *és Palmának. Csakhogy Sz. a jobbak: jobbágy alakulását hangtanilag nem tartja valószínűnek; Meliusra utal, aki Sámuel I. könyve 15. fejezetének 15. versét így fordította: „A' köz nép meg kedveze es nem öle meg a' iuhoknac es az baromnac az iobbadgyát“, s azt hiszi, hogy a jobbágy eredetibb *jobbad (pars melior et potior rei cujusque) szóból alakult, d : gy hangváltoztatással, mint ahogy Somodból lett Somogy, Somodi-ból Somogyi, Naprádból Naprágy, a régi oklevelekben előforduló Rozvád-ból Rozvágy.

Mint annyi társa, — kiadó hiányában¹ — ez az értekezés sem látott soha napvilágot, mindössze elejének és végének magyar kivonata — a szövejtés s a hozzá okvetlen szükséges általános igazságok, megtoldva Cornides véleményével (jobbágy = jobb ágyból való) jelent meg jóval utóbb a „Hazai 's Külföldi Tudósítások“ 1810. évi 2—4. számában, aztán a jobbágykérdéssel való foglalkozás termett pár rövid hírlapi közleményt a régi várbeli jobbágyokról, a honor szónak „ideig való birtok“ jelentéséről, melyek ugyancsak Kultsár lapjában (1807) találtak helyet.

Szombathi akkor már közel járt 60-ik évéhez. De annyi év munkája után sem érzett kimerültséget, sőt új munkához

¹ Szombathi róla és a Geográfiáról írja Kazinczynak 1806. szept. 8-án: „Szeretném, ha valamely Tipografusra találnának, 's a' Tekintetes Urnak eddig is körülöttük tett fáradozását alázatosan köszönöm.“

látott. 67 év a vállán még mindig van kedve hozzá, hogy új könyvvel lépjen a könyvpiacra, s még 71 éves korában is jelenik meg tőle egy tudományos értekezés.

A könyv Magyarország történetét foglalta össze az iskolába járó fiatalság számára,¹ az értekezés a magyar sz. korona eredetére igyekezett világosságot árasztani.²

A két dolgozat közül a kinyomást tekintve a könyv négy egész esztendővel megelőzi az értekezést: de viszont az a körülmény, hogy a 45—46. lapon nemcsak kivonatozza annak egyik felét, hanem hivatkozik is rája, világos bizonyítéka az Értekezés korábbi keletkezésének.

A szerző régi, buzgó óhajtása teljesült ennek a koronáról írt dolgozatnak közrebocsátásával. Több mint 30 évvel azelőtt foglalkozott már a királyság ősi jelvénye körül támadt kétségekkel és Majoros beszédének egy kéziratában, mely valószínűleg az első szerkezetről készült, fel van jegyezve, hogy nem kímélt költséget, csakhogy a kérdésben közvetlen tapasztalását hívhatta segítségül. „A' melly peres dologban, hogy tulajdon szemeivel látván jobban ítélhessen, Budára a' sz. Korona nézésére tulajdon költségén elutazott.“ Ez az utazás 1792-ben, I. Ferenc koronázása idejében történt, amikor — június 7-ik és következő napjain — Szombathinak is szerencséje volt a koronát „két ízben is, először magánosan, azután Fő Tisztelendő Koller József Ur Társaságában megnézegetni, és a' rajta lévő Görög és Deák írásokat, az eredeti forma szerint ottan helyben leírni.“³

Miről volt szó a korona-perben? — ősi, sok százados szent meggyőződésről. A magyar mindig áhitatos tisztelettel csüngött a szent koronán. Ám a XVIII. század és XIX. kutatóinak nagyrésze megingatja e hagyományos tisztelet alapjait. Schwartz Gotfried, Weszprémi István, Koppi, Decsy Sámuel és mások azt állítják, hogy a magyar korona merőben különböző attól, amelyet II. Sylvester küldött Sz. Istvánnak. Az alsó rész

¹ Historia Regni Hungariae breviter exposita in usum juventutis scholasticae a Joanne Szombathy, in Colleg. S. Patak. Histor. Profess. S. Patakin, 1817. 8° 172. l.

² Rövid értekezés a' Magyar Szent Koronáról, mellyben annak felső Részének Sz. István Királytól való eredete, a' régi Írások' tudományából (Diplomaticából); a' Görög Koronával pedig Sz. László Király által lett öszve köttetése, a' régi Pénzekből bizonyítatik. Tudományos Gyűjtemény. 1821. XII. köt. 3—26. l.

³ Tud. Gyűjt. i. k. 9. l.

határozottan görög eredetű, a rajta levő görög írás és képek kétségtelenné teszik, hogy Dukas Mihály ajándéka. Ám a felső rész teljesen más megítélés alá esik, annak eredete merőben bizonytalan. A hagyomány azt mondja, hogy ez a Sz. István koronája. Csakhogy VII. Gergelynek Salamon királyhoz 1704-ben küldött leveléből tudva van, hogy István koronáját III. Henrik Péter idejében elvitte és Rómába küldötte. Szombathi nem is ösmer többet két történetírónál — az egyik Katona István, a másik Koller József — akik a korona felső részének és István király koronájának azonosságát vitatják, azok közül is Kollert, alighogy Commentáriusa 1800-ban megjelent, rögtön illetlenül megrohanták ellenfelei a hallei Allgem. Literat.-Zeitungban. Az tehát a kérdés, el engedjük-e tőlünk perelni „Országunknak egy drága kincsét“? — Szombathi megvizsgálja a korona felső részét, az ú. n. római koronát; a rajta levő írásokat összeveti más, régibb és újabb írásokkal. És arra az eredményre jut, hogy a korona felső részét Sz. Istvántól elvitatni nem lehet. Ugyanis a rajta levő fölíratok egyenesen Sz. István korára vallanak. Mert nem gót vagy longobárd betűkből állanak, hanem romano-karolingiekból, aminőkkel II. Silvester élt; aminők Sz. István koronázó palástján vannak s Péter, Aba Sámuel pénzeit, Gizella királyné arany keresztjét s II. Henrik pecsétjét díszítik, a későbbieknél pedig merőben ismeretlenek. Azt pedig, hogy István koronája nem maradt Rómában, történelmi és egyéb bizonyítékokkal gondosan megmutatja Koller munkája. Viszont arra sem hiányoznak bizonyítékok, hogy a görög és római korona egybekapcsolása Sz. László idejében történt. A legfőbb: a Sz. László koronás ezüst pénze. „Egy drága kövekkel gazdag Korona vagyon az ő fejében, még pedig fedeles . . . Ellenben a' Salamon király Koronája tsak egy közönséges sisak formát mutat, és a' Sz. Lászlótól egészen különbözö.“

„Már most ezt a' Jegyzést teszem. A' Sz. László ezen befedett fényes Koronája szállott az ő Fiára Kálmánra, az szállott Kálmánról az ő utánna következett Magyar Királyokra; azt szerzette vissza Károly Róbert Erdélyből, azt váltotta vissza I-ső Mátyás Király, és az vagyon meg mind e' mai napiglan. E' szerint mostani Sz. Koronánk épen az, a' melly ékesítette régen a' Sz. László Király fejét . . . bizonyosak lehetünk. . . a' felől, hogy első Koronás Királyunknak Szent Koronája még most is nálunk meg vagyon.“

Igen jellemző mű az iskolai történelmi kézikönyv. Nem valami magasabb szempontú alkotás, vagy éppen pragmatikus

történet — ilyet korán volna várnunk; az eseményeket csak ritkán kapcsolja egymáshoz, a dolgok csak következnek egymásután, a beosztás századok, uralkodók szerint történik, de a történetek tagadhatatlanul ügyesen és világosan vannak elmondva, és ami fő, nem a kor tudományos kritikájának fölhasználása nélkül. Az akkori könyvekben még mindig nagy tere van a krónikás mesélgetésnek; Szombathi szemmel láthatólag óvakodik a meséktől. A fődolog: az egyes főbb eseményeknek és mozzanatoknak pontos és hiteles megállapítása. Néhány sorban mondja el, hogy Pannonia a IV. században a hunnok hatalmába került, kik az ázsiai Scythiából jöttek és Attila alatt adófizetőiké tették a rómaiakat. Attila 454-ben halt meg, birodalma felbomlott és Pannonia a VI. század közepén avar kézre jutott, míg a VIII. század végén ezeket is tönkre verte Nagy Károly. Aztán — végre — a IX. században megérkeztek a magyarok. Ennyi az egész. Egyetlen szót sem hallunk a hun-magyar rokonságról, annál többet szövegben, tudós jegyzetekben azokról a dolgokról, melyek a modern történetírást is foglalkoztatják. Hogy az Attila név valószínűleg a Volga neve volt; hogy Etele mint mértékletes férfiú aligha úgy halt meg, ahogyan Jordanes és követői beszélik; hogy az a titulus, melyet Thúróczi tulajdonít neki, nem lehet valódi, 1. mivel a médeken soha sem uralkodott; 2. mivel a „Dei gratia“ ker. fogalom, melyet a keresztyének sem használnak előbb a VII. századnál stb. A székelyek eredetét sem lehet amúgy a krónikások szája íze szerint eldöntöttnek tekinteni, mivel bátran és egyaránt lehettek magyar vagy kún háttörők, amint nevök (székely—custos) kifejezi . . . Általán szívesen foglalkozik efféle kérdésekkel, különösen a szöveg alá függesztett jegyzetekben, amelyek rendszerint a források és a kérdést tárgyaló irodalomnak pontos ismeretéről tesznek tanúságot. E jegyzetek között a 29—30. és 45—6. lapon megtaláljuk az egész koronaper irodalmát és eredményeit, a 15—16 és 62. lapon Anonymus krónikájának könyvészetét, irodalmát s a Horányi- és Cornides-féle hipotézist A. személyéről; a 16—17. lapon szó van Thurócziról és a Budai Krónikáról; a 35-iken arról, hogy a Névtelen jegyző művének fölfedezése előtt Abának Sámuel nevét nem tudták, noha „Samuel Rex Pannoniae“ föliratú pénzekről volt a világnak tudomása. Mindez és sok más, mint látszik, a dolgokkal bővebben foglalkozni kívánók részére van szánva, és arra való, hogy a fiatal nemzedéket mintegy bevezesse a történetírás műhelyébe. A gyön-

gét, az erőtlenebbet ki fogja elégíteni a fő szöveg, az „öreg betű“, a jobbak ellenben különösen élvezni fogják azt a tudományos, irodalmi és művelődéstörténeti csemegét, mely lenn az apró betűkben kínálkozik. Mennyivel többet ér az 57—9. lapon igazán helyén levő hosszú idézet Frízinger Ottóból II. Geiza minden háboruszkodásának elmondásánál! A fő szöveg éppen a százszok telepítéséről szól (1143), „kik is csakhamar új városokat és községeket építettek az országnak jelentékeny hasznára.“ Mily halavány, semmitmondó lett volna ez az adat így egymagában, az előkelő cisztercita érdekes rajza nélkül; ellenben mekkora súlyt, világosságot nyer azzal összekapcsolva! Hasonló érdekes jegyzetek szólnak a rongypapír meghonosításáról (91.), a XVII. századbeli magyar irodalomról (144—5.), melynek hőseiül Pázmány mint „orator disertissimus“, Káldi, Molnár Albert, Geleji Katona mint a Magy. Grammat. szerzője, Komáromi Csipkés mint a Hungaria Illustrata írója, Pereszlényi és Kövesdi mint grammatikusok, Csécsi János mint az orthografia vizsgálója állítatnak az olvasó elé. A 159. lapon, mint a II. József alatt kezdődött irodalmi nekilendülés terméke meg van említve a Magyar Könyv-ház, Magyar Museum, Orpheus, Mindenés Gyűjtemény, Ráth Magyar Hirmondója, a Magyar Kurir, Hadi Történetek, Bessenyei Jámbor Szándék-a, Révai Planum-ával; a 132-iken Murány meghódolásával kapcsolatban megemlégetik, hogy „ez amaz esemény, melyet a magyar poéták atyja, Gyöngyösi István, midőn először adta fejét írásra, tárgyul választott.“ Csak Zrínyi Obsidiójáról nem hallunk semmit, holott tudományszeretete, műveltsége szintén meg van említve (134.), csak az újra ébredés lelkes irodalma vész teljesen a mellőzés homályába. Szombathi fontosnak tartja, hogy mint a legújabb művelődés jelenségeire rámutasson a váci siketné-mák-iskolájára, a Széchenyi-könyvtárra, a keszthelyi Georgikonra, az 1806-iki Ratio Educationis-ra, a Ludovikára, az 1792-iki és 1805-iki cikkelyekre, melyek a magyar nyelvet az iskolák rendes tárgyai közé sorozzák: csak a szépen fejlődő irodalom nagy mozgalmához nincsen egyetlen szava. Patakon voltak Kazinczy nyelvújításának ellenségei, de voltak barátai is, és valószínű, hogy az épp javában forrongó pörnek nemi akart utat nyitni az iskolába. Mert minden ízében helyi ember: soha sem feledi a helyi érdekeket, s történelmi könyve, amit egyébiránt a pataki iskola részére szánt tankönyvben csak helyeselni lehet, telve pataki vonatkozásokkal. Az olvasó mindjárt az 5. lap egyik jegyzetében értesül róla, hogy „nyilvános

könyvtárunkban, XV. századbéli kéziratban, megvagyon Aretinus „Attilá“-ja is, ilyen titulussal: Leonardus Aretinus in vitam et mortem Attilae regis Ungarie . . . De ez a história . . . nem egyéb magánál J. C. Calanus munkájánál, csak hogy Aretinus neve alatt: úgy hogy Aretinus itt is tolvajlásba esett.“ A 39. lapon megemlíti, hogy András király Patakot tette székhelyévé, s jegyzetben sem mulasztja el, hogy ez a hely Sárospatak, mely nevét a Sátorhalom aljában a Bodrogra szakadó sáros, iszapos pataktól nyerte, hova egykor Rettel, Árpád követe Zalánhoz, beléesett. Árpád később ezt az egész földet neki ajándékozta, I. András alatt azonban ismét királyi birtok lett stb. — II. András 1221-ben Sárospatakon időzvéen, a várostól nem messze paulinus monostort alapított, mely templomának tornyáról Turuny (ma: Toronya) nevet kapott. A monostor 1241-ben a tatárpusztításnak esett áldozatul, de IV. Béla Sátoralja-Ujhelyben megint lábra állította (68). András királynak leánya volt Szent Erzsébet is, aki 1207-ben Patakon született és aztán Lajos hassiai és thüringi örgrófhhoz ment feleségül (72.). Zemplén megye hegyaljai szőlőit, jelesül az olasz, pataki- és lizkai szőlőket olasz telepesek alapították (78.) Ama városok közül, melyeket a hussiták elfoglaltak, Sárospatak 1440—1458 között volt a hussiták hatalma alatt (100. l.) A mohácsi csatában a pataki vár birtokosa, Palóczy Antal is elesett. Vörös márványból készült emléken a sárospataki templomban a következő felirat olvasható: „Hic situs Antoni es, Michaelque Palocia proies . . . 1519.“ (117.) 1566-ban Tokaj ostromakor a tatárok Patakot is elpusztították, úgyhogy csupán a vár maradt épségben (123.). I. Rákóczi Györgynek Lorántfi Zsuzsánna volt a felesége, ki urának hólta után Patakra jött lakni és a tanítás módjának javítására Commenius Ámos Jánost idehívta (142.). I. és II. Rákóczi György nagy mennyiségű pénzt küldöttek Patakra, úgyhogy Erdélyben valóságos közbeszéddé vált: A Patak vitte el a mi pénzünket. Itt volt tudniillik a Rákóczi-család kincstára (149.).

Kétségtől, a helyi érdeknek ez a kultusza bizonyos közvetlenséget kölcsönöz az oktatásnak, de magában véve korán sem elégséges. A történettanító pedagógustól meg kell követelni, hogy magasabb szempontokra emelkedjék, a nagy igazságoknak legyen apostola, a nemzeti érzésnek és szabadságnak hirdetője. Mily nyomorékká válik akkor ez a könyv, mily szerencsétlennek kell lennie annak az ifjuságnak, mely e részben kizárólag hasonló forrásokra van szorítva! Aki nem ismeri a

viszonyokat, valóban gyáva, meghunyászkodó, udvari szellemet talál benne, amely egyaránt kész árulásra és hízelkedésre, csak hogy urainak kedvében járhasson. Szombathi nem mutat rokonszenvet II. Rákóczi Ferenc és szabadságharca iránt, elítéli az ónodi gyűlést, ahol a túróci követeket, „kik üdvös tanácsal ajánlották, hogy a császárral békét kell kötni, borzasztó kegyetlenséggel elemésztették“ (147.); megrója Rákóczit, aki 1708-ban december havában Patakon „a városnak és környékének nagy kárára gyűlést tartott és Bezerédi Imrét, mivel a lázadást (conjuratió) megúnvá, jobb útra tért, hűtlenségről vádolva megölette“. (U. o.) Azonban a kor még mindig a lojalitás kora. Nagyon sokan vannak még, akik rosszalják a „kuruc világ“-ot s érzésekben, életökben mindemellett valódi hazafiak. A Mária Terézia csöndes, verőfényes évei sok sebet behegesztettek, sokakban megváltoztatták a gondolkodás irányát, s a múlt harcias és független hazafiságának helyére a lojális hazafiságának kultusza lépett és vált általánossá.¹ A Mária Terézia „arany éveiben“ virágzott, most már aggastyán Szombathit azonban nem csupán ez a lojalitás sodorja oda, hogy a történetírás géniusza ellen „vétkezzék“. A „Historia“ minden olvasójának szemet fog szűrni az a zökkenés, mely e munka egyenletes folyását a XVI. századdal megszakítja. Addig minden nevezetes dologról értesültünk; most egyszerre elmarad egy fontos mozzanat, mely a magyar közélet folyására századokon át irányító hatást gyakorol: a reformáció. A reformációról a Szombathi János históriája nem tud semmit. Nem vesszük észre, hogy bejött az országba, hogy terjeszkedik, intézményeket alapít, még küzdelmeiről sem szerzünk tudomást, csak itt-ott, szinte véletlenül árulja el egy-egy békekötés, hogy van, hogy kell lennie, különben törvény, §§-ok hallgatnának róla. Bocskay 1604-ben sereggel jön az országba, okul a lakosságon és különösen a rajta Barbianótól és Bastától elkövetett sérelmeket hozva fel; Rudolf pedig, hogy a nyomorult országon segítsen, sietve megköti vele a híres bécsi békét, melynek artikulusai az országos végzések közé is betétek. „És e békeesség erejével az ág. és hely. hitvallású evangélikusok vallásszabadsága szintén biztosított.“ Bethlen Gábort a csehek hívják ki Magyarországra; szerencsésen hadakozik, 1622-ben

¹ Patakon, úgylátszik, azután sem igen virágzott a Rákóczi-kultusz. Az ifjúságtól 1837-ben kiadott „Parthenon“-ban (II. k. 171. l.) II-dik Rákóczi Ferenc egyenesen „bal gondolkozású“-nak van nevezve, vára pedig „lázdó villongások műhelye.“

megbékél s egy csomó titulussal és birtokkal gazdagodva hazatér. A reformációról nincs egyetlen szó, pedig három sorral alább az is meg van jegyezve, hogy Pázmány Péter, „vir doctri-
na, eloquentia et editis operibus celebris“ meghalálozott (1637). I. Rákóczi György — miért? miért nem? — szintén kijő hadakozni és csaknem az egész felsővidéket elfoglalja. Erre Lincben békét kötnek. „És ennek a békeségnek erejével a protestánsok vallás-szabadsága Magyarországon újlag ünne-
piesen megerősített.“ „Nagy“ Leopold idejében különféle zene-
bonák támadnak; többek között kézsmárki gróf Tököly Imre annyira fejleszti a dolgot, hogya török is beleszól és megostromolja Bécset. Majd Rákóczi Ferenc dönti az országot „Kuruc Világ“ nevű zendülésével a legsúlyosabb válságba . . . Igaz, hogy mind a kettőnek némi okai vannak rá; sőt az adatok véres üldözésekről, alkotmány sértésekről, zsarnokoskodásról, katonai garázdálkodásokról és több efféle apróságokról beszélnek: de Szombathi mögött a cenzor áll, vigyázva, hogy minden rebellis és a kath. egyház ellen irányuló eszmének útja vágassék. Magyarországon a XIX. század elején csak így lehetett történetet, különösen iskolai történetet írni: ami elmaradt, a javát, elmondták élőszóval, vagy ha nem, a tanuló maga járt utána, hogy a könyvében előforduló rébuszokat megfejthesse. Annyi bizonyos, hogy Szombathi nem volt áruló és nem hamisította meg a történetet: ha ilyen, bizonyára tud igaz okok és magyarázatok helyett hamisakat koholni. Így, ahogy van, könyvének minden hézaga kiáltó figyelmeztetés arra a nyomorúlt állapotra, melyben az írók azidétt sínylődtek, és a cenzura zsarnokságára.

HORVÁTH CYRILL.

(Vége köv.)

A SEMLEGESSÉG ELMÉLETE.

I.

I. A semlegesség kizárólagosan nemzetközi jogi fogalom, mellyel az állami főhatalom által biztosított közönséges jogrendszerek körében nem találkozunk.

A közönséges jogrendszerek, minő a magán-, büntető-alkotmány- és közigazgatási jog, két ok folytán nem ismerhetik a semlegességnek, vagy más, ehhez hasonló jogintézménynek fogalmát.

Először is: ama személyek, melyek a nemzetközi jogban és a közönséges jogrendszerekben szerepelnek s a felmerülő jogvitákban érdekelve vannak, különböző természetűek. A nemzetközi jogvitában szereplő személyek szuverének, a közönséges jogrendszerek jogvitáiban szereplő személyek ellenben alá vannak vetve egy, a jogvitát eldöntő hatalomnak. Ugyane megkülönböztetés alá esnek a jogvitában közvetlenül nem érdekelt s abban nem szereplő személyek. Ezt a felfogást juttatja kifejezésre Klübernek sikerült meghatározása, mely így hangzik: *Der neutrale Staat ist weder Richter, noch Partei.*

A jogonalanyoknak eme különbözősége a jogviták elintézésének különböző módját teszi fel. A közönséges jogrendszerekben a jogvita elintézése mindvégig a jog keretében mozog, míg a nemzetközi jogviták megoldásának végső eszköze nem a jog, hanem az erőszak.

A semlegesség fogalmának tehát két, merőben nemzetközi jogi fogalom: a nemzetközi jogonalanyiség és a háboru teszük substrátumait. Ha nem nemzetközi jogonalanyok terelik az erőnek útjára valamely vita eldöntését, vagy ha nincs háboru nemzetközi jogonalanyok között, semlegességről sem beszélhetünk, mert a semlegesség fogalma nemzetközi jogonalanyokat és háborút feltételez.

Azok a nemzetközi jogonalanyok, melyek hadban állanak egymással, hadviselő felek; a többi, a háborúban részt nem vevő nemzetközi jogonalanyok: semlegesek.

A semlegesség fogalma e szerint, ha a háború, mint szintén előfeltétel, fenforog, az összes, ugyanazon időben létező nemzetközi jogonalanyokat (államokat) feltételezi, még pedig legalább kettőt, melyek harcban állanak egymással, tehát aktív szerepet visznek, s az összes többi államokat, melyek a harcban passzív magatartást tanúsítanak.¹ A hadviselő feleken kívüli összes államok, a semlegesek, mint a szónak etimológiai értelme is mutatja (ne-uter: sem egyik, sem másik), nem csatlakoznak a hadviselő felek egyikéhez sem, hanem egyszerű szemlélői az előttük lefolyó küzdelemnek.

¹ When a war begins, the whole community of States is split into two parts, that is into neutral States and belligerent States. — Amos: Lectures on Internat. Law. 75.

A semlegesség tehát azt jelenti, hogy háború esetén a tulajdonképi hadviselő feleken kívüli többi nemzetközi jogalany távol tartja magát a küzdelemtől, még pedig úgy, hogy a hadviselő felek egyike iránt sem tanúsít kedvező magatartást, hanem pártatlanul szemléli a küzdelmet.

Alapjában véve e szerint amennyiben a harcba való be nem avatkozás teszi eredeti tartalmát, a semlegesség negatív fogalom, az államok életviszonyai között levő állandó és kikerülhetetlen kölcsönhatás következtében azonban pozitív tartalmat is nyer, amennyiben a harcba nem avatkozó államoknak azon kötelességét foglalja magában, hogy pártatlanságuk megőrzésére minden óvintézkedést megtegyenek és első sorban minden erővel megakadályozzák, hogy egyik vagy másik hadviselő fél a maga előnyére használja ki a semleges állam helyzetét, amennyiben ennek megengedése vagy eltérése a pártatlansággal nem volna összeegyeztethető. Aztán az is kötelessége minden semleges államnak, hogy saját alattvalóit is a lehetőség szerint minden oly eljárástól visszatartsa, mely a pártatlansággal ellenkeznék. Minthogy pedig a kötelességek pozitív terhet rónak a harcban részt nem vevő államokra, következésképp a semlegességet pozitív tartalmú fogalomnak kell minősítenünk.

II. Azon elvek összeségét, melyek a semleges államok jogait és kötelességeit a hadviselő felekkel s a hadviselő felek jogait és kötelességeit a semleges államokkal szemben megállapítják, tárgyi értelemben vett semlegességi jognak nevezzük.

A semlegességi jogcím tehát tárgyi értelmezése szerint egyfelől a hadviselő, másfelől a semleges államok közt jogviszonyokat jelöl.

Alanyi értelemben a semlegességi jog (jus ad neutralitatem, droit de rester neutre) a háboruban részt venni nem akaró államoknak azon szabadságát fejezi ki, hogy az ellenségeskedésektől magukat távol tarthatják s a semlegességi helyzetet, a belőle folyó kötelességek teljesítésének feltételével, háborítlanul élvezhetik. E jogból kifolyólag a semleges állam a saját semlegességi helyzetét védheti, sőt az ez ellen intézett támadást megtorolhatja, a nélkül hogy a semlegességből kilepettnek volna tekinthető.

III. A semlegességi jog természete megegyezik a nemzetközi jog általános természetével.

A mai nemzetközi jog tudvalevőleg egyrészt az állami szuverénitást, másrészt a nemzetközi érdekközösségnek, illetve

a humanitásnak elvén nyugszik. Ez a két elv az a két sarkpont, melyek közt a nemzetközi jogélet mozog.

Az államok, hogy hivatásuknak megfeleljenek, szuverénitásukat korlátozzák, s az állami fenségesség tényleg csak a humanitás és a nemzetközi érdekközösség határain belül érvényesül. Azt azonban minden állam a saját belátása szerint, az ő szabad hozzájárulásával állapítja meg, minő korlátokat tart jónak az emberiség és az érdekközösség elvéből kifolyólag. A nemzetközi jog sajátos természetét épp az adja meg, hogy a belőle folyó jogok, az államok szuverénitása elvét tekintve, formailag csupán jogok, tényleg azonban, az általános emberiség és a nemzetek érdekei közösségének elvét tekintve kötelességek is egyszersmind. Követeket küldeni és elfogadni — például — kétségkívül szuverén jogát képezi az államoknak, erre jogi eszközökkel nem kényszeríthetők, de az sem szenved kétséget, hogy ha egy állam a nemzetközi jogéletből reááramló előnyöket élvezni, s az őt érhető hátrányokat elhárítani akarja: a követküldés és fogadás jogával élnie kötelessége, mivel a humanitásból és nemzetközi érdekközösségből feltétlenül reááramló feladatoknak másképp meg nem felelhet.

Ami már most a semlegességi jogot illeti, minden állam maga az ura azon elhatározásának, hogy semleges akar-e maradni, vagy sem; ha azonban semlegességre tökéltte magát, viselkedését a semlegességi jog szabályaihoz kell alkalmaznia, mivel ellenkező esetben saját magasabb rendű érdekeit veszélyezteti.

IV. Mint már fentebb említettük, a tárgyi értelemben vett semlegességi jog tartalmát egyfelől a hadviselő felek, másfelől a semleges államok között jogviszonyok alkotják. E jogviszonyok rendszerbe foglalása már most a következő szempontok szerint történhetik:

1. A semlegességi jog a semleges államot területének védelmére kötelezi, nehogy azt a hadviselő felek bármelyike hadműveletekre használja fel. Az e körre vonatkozó szabályokat a terület semlegessége elnevezés alatt lehet összefoglalni.

2. A semleges állam alattvalóinak magatartására vonatkozó szabályok a semlegességi jognak szintén részét képezik. Amennyiben az alattvalók magatartására a fölöttes államhatalom ellenőrzést gyakorolhat és ezt elmulasztja, a semlegesség meg van sértve, ellenben ha az ellenőrzés lehetetlen, az alattvalók magatartása hazájuk magatartásától független elbírálás alá esik

A semlegességi jog e része az alattvalók semlegessége névvel jelölhető.

3. A háboru a forgalomra, különösen a tengeri kereskedelemre rendkívüli hatást gyakorol. Ekkép a forgalomra vonatkozólag a semlegességi elv alapján egész különös jogszabályok fejlődtek ki, melyek sajátos jellegüknel fogva a területre és az alattvalókra vonatkozó általános jogszabályoktól tengeri semlegesség nevezete alatt külön választhatók.

A semlegességi jog tárgyalása tehát a tartalmát alkotó jogviszonyok minősége szerint három részre osztható, bár kétségtől, az anyagot más szempontból is rendszerezhetjük, s bátran lehetne szólni: a) a semlegesek jogairól, aztán b) a semlegesek kötelességeiről, míg részünkről leghevesebbnek tartjuk a semlegesség azon elveit, melyek mind szárazföldi, mind tengeri háborura egyaránt vonatkoznak, egy általános részben külön tárgyalni, azután különösen foglalkozni előbb a szárazföldi, majd a tengeri semlegességi joggal, megemlítve, hogy a szárazföldi semlegességi jog elvei a tengeri semlegességi jogra is alkalmazást nyernek, amennyiben ez utóbbi kifejezetten ellenkező intézkedést nem tartalmaz, vagy ha valamely elv a dolog természeténél fogva nem alkalmazható. Aztán mind a szárazföldi, mind a tengeri semlegességi jogban különbség teendő az államoknak s alattvalóiknak a semlegességi jog által előirt magatartása közt, s e kereteken belül elkülönítve tárgyalhatók a semlegesek jogai és kötelességei.

II.

I. A semlegesség teljesen modern nemzetközi jogi fogalom, melynek nyomát az ókorban egyáltalán nem, a középkorban pedig csak elvétve találjuk. A mely nép a hadviselő felek sphaerájába esett, vagy barát volt, vagy ellenség, mint Livius mondja: „aut socios, aut hostes habeatis, media nulla via est“ (Livius, 32. 4) és: „hostes eosdem habeto quos populus Romanus, armaque in eos ferto bellumque pariter gerito.“ (Livius 37. 8.)

Csupán a középkor vége felé találjuk csiráját a semlegességnek mint jogelvnek, az ugynevezett szerződéses semlegesség néhány esetében. Megtörtént, hogy valamely hadat üzenni szándékozó állam az érdektelen hatalmakat szerződéssel semleges magatartásra kötötte le, miáltal megakadályozta, hogy ellenfele szövetségest nyerjen. Ily szerződés jött létre 1303-ban

a francia és angol királyok között (*accordé est, que l'un ne recepera, ne soustendra, ne confortera, ne sera confort, ne ayde aux ennemis de l'autre*); 1495-ben az angol király és Fülöp osztrák herceg közt (*quod neuter praestabit auxilium, consilium vel favorem inimicus alterius*); 1505-ben az angol király és szász választó fejedelem közt (*nec dominia alterius invadendi consilium, auxilium, favorem, subsidium, naves, pecunias, gentes armorum, victualia, aut aliam assistentiam quamcumque publice vel occulte dabit*); valamint 1525-ben újból a francia és angol királyok között (*neuter subsidia, auxilia, gentes armorum, aut aliquam assistentiam praestabit aut dabit cuicumque alii principi invadenti*.)

Ezen kívül már a középkorban találkozunk oly szerződésekkel, melyek azt a tengeri semlegességi elvet érvényesítik, hogy a barátságos, azaz semleges áruk ellenséges hajón is védve vannak. Ilyen tartalmú a III. Eduárd angol király és a spanyol tengeri városok közt 1351. és 1353-ban kötött szerződés.

II. A szárazföldi semlegességgel behatóbban s tudományosan először Grotius foglalkozik. Műve (*De jure belli ac pacis*, 1625.) főleg a harcjug elveit tárgyalván, nem kerülhette ki, hogy azon államok helyzetét is ne hozza szóba, melyek a háboruban részt nem vesznek, s így harmadik könyvének 17-ik fejezetében „*De his qui in bello medii sunt*“ címen tényleg foglalkozik a semlegesség kérdésével. Grotius szerint a háboruban közvetlen részt nem vevő államok kötelessége abban áll, hogy semmit se tegyenek, ami az igazságtalan ügyért küzdő felet erősítené, vagy az igazságos ügyért küzdő fél helyzetét nehezíti (*eorum qui a bello abstinent officium est nihil facere, quo validior fiat is qui improbam fovet causam, aut quo iustum bellum gerentis motus impediatur*), kétes esetben pedig mindkét felet egyenlő elbánásban kell részesíteni, az átvonulást a semleges területén mindkét félnek meg kell engedni, csapataikat egyenlően ellátni s az ostromlottakat nem támogatni. (*In re vero dubia aequos se praebere utrisque in permittendo transitu, in comateu praebendo legionibus, in obsessis non sublevandis*.) Végül, a középkori felfogásnak megfelelően, ajánlja, hogy mindkét hadviselő féllel semlegességi szerződés köttessék, mely mindkettő irányában jóakaratot és emberiséget biztosítana. (*Proderit etiam cum utraque parte bellum gerente foedus miscere, ita ut cum utriusque bona voluntate a bello abstinere et communia humanitatis officia utrisque exhibere liceat*.)

Szemmel látható, ez a felfogás a semlegesség tekintetében mindenestül elhibázott. A semlegesek magatartását attól tenni függővé, melyik hadviselő fél partján van az igazság, az önbíráskodással egyértelmű, s e nézet hibás volta a középkorban a semlegességi jogintézmény kifejlődését nem kis mértékben gátolta.

A semlegességnek első, már valóban tudományos felfogásával Grotius után egy századdal, Bynkershoeknél találkozunk, kinek műve (*Quaestionum juris publici libri duo*, 1737.) tüzetesen foglalkozik a nemzetközi jogélet által felvetett aktuális kérdésekkel, és ezek között a semlegességgel is (I. könyv 8—15. fejj.). Bynkershoek azokat nevezi semlegeseknek (*non hostes*), akik egyik félhez sem tartoznak s szerződésből kifolyólag sincsenek sem az egyik, sem másik hadviselő fél részére kötelezve; mert ha kötelezve vannak valamire, már szövetségesek és nem egyszerűen barátok. (*Non hostes appello qui neutrarum partium sunt, nec ex foedere his illisve quicquam debent; si quid debeant, foederati sunt, non simpliciter amici.*) Szerinte a semlegesek a háború előtt fenállott barátságos viszonyt folytatják tovább a hadviselő felekkel, olykép azonban, hogy magába a háborúba be nem avatkoznak s egyik félnek sem kedveznek. (*Atque inde efficeretur, amici mei hostem hostem meum non esse, verum integram cum eo amicitiam constare, plane ut ante bellum constabat. Non hostium officium est omni modo cavere, ne se bello interponant et his quam illis partibus sint vel aequiores, vel iniquiores.*) Megtámadja Grotius felfogását, mintha a semleges államnak magatartását az irányítaná, melyik félen van igazság, s kijelenti hogy a háború jogosságának vagy jogtalanságának kérdése nem tartozik a semleges félre, mint aki közösen barátja mindkét hadviselőnek s nem bíraskodhatik ez utóbbiak felett. (*Si recte judico, belli justitia vel injustitia nihil quicquam pertinet ad communem amicum, ejus non est inter utrumque amicum sibi invicem hostem, sedere judicem et ex causa aequiore vel iniquiore huic illive plus minusve tribuere vel negare.*)

Bynkershoek semlegességi elmélete ma már ellenvetés nélkül el van fogadva a nemzetközi jogban, de annak idején csak elszigetelt nézet volt, ami különösen kitűnik, ha számba vesszük, hogy kortársai közül két évtizeddel később még Vattel is (*Le droit des gens*, 1758.) Grotius fentebb ismertetett, elhibázott álláspontján fejti ki a semlegesség elméletét. Vattel kiinduló pontja helyes, s különösen helyes nála a semlegesség

meghatározása, melyben kiemeli a pártatlanságot mint a semlegesség jellemző ismervét, (Les peuples neutres, dans une guerre, sont ceux qui n'y prennent aucune part, demeurant amis communs de deux parties et ne favorisant point les armes de l'une au préjudice de l'autre.) Midőn azonban megengedhetőnek tartja egy előző szövetségből folyólag hadisegély nyújtását a semlegesség sérelme nélkül, már egészen téves irányban halad. (Quand un souverain fournit le secours modéré qu'il doit en vertu d'une ancienne alliance défensive, il ne s'associe point à la guerre; il peut donc s'acquitter de ce qu'il doit et garder du reste une exacte neutralité.) Sulyos hibát követ el Vattel akkor is, midőn az átvonulás jogát (droit de passage) konstruálja; itt keveri ugyanis tárgyalásába Grotius igazságossági elméletét, kifejtvén, hogy az átvonulás az igazságos háborut viselő félnek megengedendő, s az igazságtalan hadviselő féltől megtagadható. (Le passage même innocent ne pouvant être dû que pour de justes causes, on peut le refuser à celui qui le demande pour une guerre manifestement injuste.)

A háboru igazságosságára való ezt a tekintetet Martens (Einleitung in das Völkerrecht, 1794) küszöböli ki végleg a semlegesség fogalmából, s a szárazföldi semlegességi jog a tizennyolcadik század vége óta jóformán szilárd, egyöntetű elveken nyugszik, úgy hogy fejlődése joggal befejezettnek tekinthető.

III. Sokkal lassabban és nehezebben fejlődött a tengeri semlegességi jog. Tengeri háboruban a hadviselő felek törekvése egymás kereskedelmi forgalmának a megbénítása; ez okból míg a szárazföldön a magántulajdon megszűnik hadizsákmány lenni, addig a kereskedelmi hajók és hajóárúk, még ha békés polgárok tulajdonai is, hadizsákmányt alkotnak, tehát nem részesülnek ugyanazon tiszteletben, mint a szárazföldi magántulajdon. A semleges államok tengeri forgalmára ez a körülmény mélyen kihat, mert míg a szárazföldön az alattvalók vagyoni érdekei nincsenek veszélyeztetve, addig a tengeren járó hajók és áruk ki lévén vonva az állam védelme alól, ki vannak téve a hadviselő felek önkényes eljárásának. A semleges államoknak viszont érdeke, hogy alattvalóiknak a tengeren uszó tulajdonai ép oly kevésbé legyenek veszélyeztetve, mint szárazföldi javaik, s ez a törekvés húzódik végig a tengeri semlegességi jog fejlődésén.

A már a XIV. század végén keletkezett Consolato del mare néven ismert tengerjogi jogkönyv fontos jogelveket tar-

talmaz a tengeri semlegesésre vonatkozólag. A hadviselő feleknek jogukban áll feltartóztatni a békés államokhoz tartozó hajókat, s a rajtuk levő ellenséges árut elkobozhatják, magát a hajót azonban le nem tartóztathatják. Az ellenséges hajó elkobozható, a rajta levő semleges áru azonban sérthetetlen. Ezek az elvek már nagy haladást árulnak el a még régebbi, teljesen bizonytalan jogi helyzethez képest, amelybe a semleges államok tengeri forgalma háboru esetében jutott. Azt mondták: A hajón levő áru sorsa független a hajó lobogójának minőségétől. (Le pavillon ne couvre pas la marchandise et le pavillon ne confisque pas la marchandise.) Ámha kedvező volt a semlegesekre nézve, hogy áruik ellenséges hajón is biztonságban voltak, viszont sértő, hogy hajóikat az ellenségeskedő hatalmak az ellenséges magántulajdont képező áruk kikutatása és elkobzása céljából megvizsgálhatták (droit de visite.)

Az újkor elején azonban még a Consolato del mare elvei sem voltak képesek megvédeni a semlegeseket egyes hatalmas államok túlkapásaival szemben. A 16-ik század folyamán több francia királyi rendelet csaknem teljesen illuzóriussá tette a semlegesek tengeri forgalmát azzal, hogy elkobzással sújtotta mind a semleges hajót, mely ellenséges árut szállított, mind a semleges árut, ha azt ellenséges hajó szállította. E szerint csak semleges hajón, ellenséges áru nélkül szállított semleges áru menekült az elkobzástól. Csak különös kegyképp mentettek föl egyes állomokat e súlyos szabályok alól, így 1646-ban Hollandiát, olyképp, hogy vele szemben kivételesen a Consolato del mare szabályának alkalmazását rendelték el s a hollandi hajón talált ellenséges árut elkobozták ugyan, de magát a hajót s a rajta levő semleges árut az elkobzás alól felmentették. Lassanként azonban engedni kezdték a szigorú rendszerből. Az 1713-iki utrechti szerződésben a „szabad hajó, szabad áru“ elvét mondták ki — ugyan eredetileg csak a hollandi, később azonban más hajókra is, azaz semleges hajókon minden — semleges és ellenséges — árut sérthetetlennek nyilvánítottak. Az ellenséges hajón talált semleges árut azonban Franciaország s nyomában más államok is, kérlelhetetlenül elkobozták.

A franciáktól kezdeményezett ezen új rendszer a 18-ik század folyamán csaknem általánossá vált s „vaisseau libre, marchandise libre, vaisseau ennemi, marchandise ennemie“ elnevezés alatt vált ismeretessé. Anglia maradt az egyetlen állam mely az új áramlat dacára ragaszkodott a Consolato del mare

rendszeréhez, s a semleges hajókon levő ellenséges árut továbbra is elkobozta. Így történt, hogy hosszú időn át kétféle ellentétes rendszer uralkodott a tengeri semlegességi jog körében.

A fejlődésnek új korszakát nyitotta meg a tengeri semlegességi jog terén az Oroszország részéről 1780-ban kibocsátott ama nyilatkozat, mely a fegyveres semlegesség elvét mondogta ki, s egyenesen Anglia túlkapásai ellen irányult. Anglia ugyanis a Consolato del mare rendszerére támaszkodott, a semlegesek forgalmát minden lehető módon iparkodva háború esetén megbénítani. A többi hatalmak már a semleges hajók átkutatását is sérelmesnek tartották, azonban az angol hadi és kalózhajóknak az az eljárása, hogy önkényűleg a legártatlanabb, legbékésebb célokra szolgáló árukat is „hadi dugáru”-nak minősítették, s ily címen a semleges áruk javarészét elkobozták, a többi hatalmakat erélyes fellépésre kényszerítette.

Oroszország nyilatkozata kimondotta, hogy a semleges hajók szabadon hajózhatnak a hadviselő felek partvidékein. Biztosan meghatározta a hadi dugáru fogalmát s kijelentette, hogy semleges hajón, a hadi dugáru kivételével, a semleges áru is védve van. A blokád kötelező voltát pedig a semlegesekre csak azon esetben ismerte el, ha az illető kikötő tényleg körül volt zárva.

E nyilatkozathoz rövid idő alatt a legtöbb hatalom hozzácsatlakozott, mindazáltal Anglia tengeri túlsúlya folytán egyetemes érvényre a benne foglalt elvek nem emelkedhettek. Csak 1853-ban, a krími hadjárat alkalmával sikerült Franciaországnak szövetségesét, a brit hatalmat vele egyenlő magatartásra bírni. A párisi tengerjogi nyilatkozattal (1856) végre a hatalmak egyöntetű megállapodásra jutottak a tengeri semlegesség fő elveiben. E nyilatkozat eltörülte a háború esetén állami engedéllyel űzött kalózkodást; kimondotta, hogy a semleges lobogó alatt úgy a semleges, mint az ellenséges áru sérthetetlen, szintúgy sérthetetlen a semleges áru ellenséges lobogó alatt is, mindkét esetben a hadi dugáru kivételével; végül kimondotta a blokád ténylegességének szükségét, hogy a semlegesekre kötelező legyen.

A párisi kongresszuson jelen nem volt többi hatalmak, csekély kivétellel, utólag csatlakoztak e nevezetes nemzetközi jogi reformhoz. Az amerikai Unio megtagadta ugyan az egész deklarációhoz való hozzájárulását, de azzal a megokolással, hogy szerinte a magántulajdon a tengeren is egészen sérthetetlennek volna nyilvánítandó, míg azonban ez az elv egyete-

mes érvénnyel meg nem valósul, mivel tengeri hadereje csekély, a magánosoknak engedett kalózkodás eltörlésére nem vállalkozhatik. De mind az Egyesült Államok, mind Spanyolország és Mexico kimondták, hogy tengeri háborúban a semlegesekkel szemben a párisi nyilatkozat elveit fogják alkalmazni, s tényleg az 1898-ban lefolyt spanyol-amerikai háborúban mindkét fél ura volt szavának. Mi több, a jelenleg folyó háború alkalmából Japán, mely a párisi nyilatkozatot annak idején szintén nem írta alá, hasonlóképp kötelezte magát annak betartására.

Ezzel körülbelül befejezéséhez is ért a tengeri semlegességi jog legfontosabb kérdésének fejlődése. Tagadhatatlanul a tengeri harc jog fejlődésének iránya az, hogy a magántulajdon a tengeren is sértetlen legyen, épp úgy, mint a szárazföldi háborúban; azonban eme reform esetleges létrejötte sem fogja módosítani a semlegesek joghelyzetét, mely ma is szilárd, legfőlegb a tengeri forgalom zavartalansága fogja a semlegesek helyzetét javítani.

Más irányban tisztázta a tengeri semlegességi jogot az 1873-iki washingtoni szerződés, mely Anglia és az Egyesült Államok közt a híres Alaloma-ügyből kifolyólag jött létre s a semlegesek kötelességeit formulázta. Ezen egyezmény kimondta, hogy a semleges állam köteles megakadályozni, hogy az ő területén a hadviselő felek hadi célokra hajókat ne építsenek és szereljenek fel, továbbá hogy az ő kikötőjét s vizeit hadi műveletek kiinduló pontjául ne használják.

Ezen egyezmény alapján köteleztetett Anglia, hogy az Egyesült Államoknak kártérítést nyújtson ama károkért, melyeket az amerikai polgárháború folyamán a déli államoktól Angliában készítettett és felszerelt kalózhajók az északi államok kereskedelmének okoztak.

Ma a tengeri semlegességi jog egyetlen függő kérdése: mi tekintendő hadi dugárunak, azaz oly árunak, mely semleges hajón szállítva a hadviselő felek hadi céljait van hivatva elősegíteni, megkönnyíteni. Tagadhatatlan, égető szükség volna az e fogalom alá sorozandó tárgyak taxatív, szilárd meghatározása, s remélhető is, hogy ez a hatalmak együttes megállapodásával az érdekek közössége folytán előbb-utóbb meg is fog történni.

III.

I. A semlegesség, mint fentebb láttuk, a háborun kívül álló államoknak pártatlan magatartását jelenti a hadviselő felekkel szemben, a bele nem avatkozást a folyó küzdelembe. A semlegességnek tartalma e szerint a be nem avatkozás és pártatlan magatartás. Bárminők legyenek is az okok és körülmények melyek előidéznek egy államnak semlegességét, a semlegesség tartalma, azaz az ezen állapotból folyó kötelességek és jogok mindig ugyanazok.

Minden oly felfogás tehát, mely a semlegességet belső tartalma szerint osztályozza, helytelen, hamis. A semlegességnek különböző fajairól csakis egyéb alapon beszélhetünk, azon különböző okok és körülmények alapján, melyek a semlegességet előidéznek.

Igy különböztetjük meg első sorban a semlegességnek két kiváló faját: az egyszerű (Csarada szerint önkéntes) és a szerződéses semlegesség alakjában.

Az egyszerű semlegesség (neutralité simple ou normale) a nemzetközi jog alapján illeti meg, kötelezi és jogosítja azon államokat, melyek a háborútól tartózkodni akarnak; a szerződéses semlegesség (neutralité conventionelle ou anormale) nem közvetlenül a nemzetközi jogból, hanem oly, a hadviselő felek egyikével vagy mindkettejével kötött nemzetközi szerződésből kifolyólag illet meg valamely államot, amely az illető államot a semleges magatartásra már eleve kötelezi.

Am akár egyszerű, akár szerződéses semlegességről van szó, a semleges állam mindig egyazon magatartásra van kötelezve. A szerződéses semlegesség, természetesen, több biztosítékot nyújt, mert az állam az ellenségeskedések megkezdése előtt szerződéssel biztosítja azoknak a semlegességét, akiknek a küzdőtérre való lépése veszélyeztetné a harcnak reá nézve kedvező lefolyását, csökkenti az ellene felmerülhető eshetőségek számát. Ily szerződéssel biztosította az 1870—71-iki háborút megelőzőleg Poroszország Oroszország semlegességét, mikor az utóbbi még azt is magára vállalta, hogy Ausztria-Magyarország semleges magatartását szintén kieszközli.

A semlegességnek egész különös faja az úgynevezett állandó vagy örökös semlegesség (neutralité permanente, perpétuelle.) Ez abban áll, hogy egy állam magát bármely, a jövőben előforduló háboru esetére semleges magatartásra kötelezi a többi államok azon biztosítása mellett, hogy

ezek az ő semlegességi helyzetét tisztelni és védelmezni fogják.

Az állandó semlegesség emez intézménye egészen új keletű. Az első állam, melynek semlegességét a nagyhatalmak elismerték, Svájc, eme helyzetét a bécsi kongresszus 1815-20-iki aktájának köszönheti. Belgium az 1831. évi nov. 15-iki, Luxemburg az 1867. évi máj. 11-iki londoni szerződésben nyerte semlegességét. Ezek az európai ugynevezett barrière-államok.

Állandóan semlegesítették a hatalmak még a Kongó-államot a berlini 1885. évi február 26-iki, Számoa és Tongo szigeteket az 1889. évi jun. 14-iki szerződésben, hasonlóképp semlegesítve vannak Görögországnak ion szigetei, Korfu és Paxos a hozzájuk tartozó szigetekkel együtt, az 1863. évi nov. 14-iki londoni szerződés értelmében (részleges semlegesség).

A múlt században semleges volt egyideig Krakkó köztársaság és Szerbia, előbbi az 1815. évi máj. 3-iki bécsi, az utóbbi az 1856. évi márc. 30-iki párisi szerződés alapján. Krakkó semlegessége 1846-ban szűnt meg, midőn Ausztria bekebelezte, Szerbia semlegességének viszont az 1878-iki berlini szerződés vetett véget.

Meg szoktak még különböztetni általános és részleges semlegességet (neutralité générale, partielle.) Az általános semlegesség valamely hatalom egész területére vonatkozik, míg a részleges semlegesség valamely hatalom területének csak egy bizonyos részét vonja a semlegesség szabályai alá, aminek tulajdonképen való értelme: hogy az illető államnak bizonyos része a hadiműveletek alól ki van véve.

A részleges semlegesség ismét lehet állandó, vagy időleges. Míg Hollandia és Luxemburg egy államfő alatt voltak egyesítve, a Luxemburgra kimondott állandó semlegesség részleges semlegesség volt a közös németalföldi külügyi politika szempontjából. Németalföld esetleges háboruja esetén Luxemburgot, az államfő és külügyi politika minden közössége mellett is a háboru nem érintette volna. Görögország, területe egy részével, az ion szigetekkel napjainkban is részleges, állandó semlegességet élvez. Több nemzetközi jogi író felfogása szerint Franciaország egy része, északi Szavoja szintén állandóan semlegesítve van, ezt a területet ugyanis a bécsi kongresszus Svájccal együtt semlegesnek nyilvánította, bár közvetlenül a szárd királysághoz tartozott. 1860-ban a terület Franciaországgá lett, de mivel azok az okok, melyek különösen Svájc érdekében északi Szavoja

semlegesítését követelték, továbbra is megvannak, e terület semlegességét ma is érvényesnek kell tekintenünk.

Am a részleges semlegesség időleges is lehet, minek példával szintén találkozunk. 1859-ben a pápai állam egy része egyezményrel kifejezetten semlegesnek nyilvánított. Hasonlóképp semlegességet élvezett, bár nem kifejezetten, az 1863-iki háború alkalmával Dániának területe, Jütland és Schleswig-Holstein kivételével.

Bizonyos helyiségek és személyek mentességét a harcjug szabályaival szemben, minők a kórházak, orvosok, a betegápolók és a betegek, szintén a részleges semlegesség fogalma alá szokták foglalni. A genfi egyezmény ugyanis a mondott helyiségeket és személyeket valóban semlegeseknek jelöli meg. (Les ambulances et les hôpitaux militaires seront reconnus neutres . . . . Le personnel des hôpitaux etc. participera au bénéfice de la neutralité). E megjelölés azonban nem abban az értelemben veendő, melyben a semlegesség nevezete közönségesen; a rendkívüli kedvezmény, melyben a genfi egyezmény bizonyos helyiségeket részesít, csakis humanitárius okokra vihető vissza. Személyek, melyek hadviselő állam alattvalói, már fogalmilag ki vannak zárva a semlegesek közül, s a genfi egyezmény csak az analog elbánásra akar utalni, midőn bizonyos személyekre és helyiségekre a semlegesség kifejezését alkalmazza.

II. Teljesen hibás az a felosztás, mely tökéletes és tökéletlen, vagy korlátolt semlegességet különböztet meg (neutralité parfaite, imparfaite, limitée.)

E felosztás ugyanis a semlegesség tartalmán épül fel, holott, mint már említve volt, a semlegesség, bárminő okok idézik elő, tartalmilag mindig ugyanazon kötelességeket és jogokat tartalmazza. Mert mit értenek tökéletes semlegességen Vattel, Martens, Klüber, Heffter, Wheaton? a nemzetközi jog semlegességi szabályainak szigorú megtartását. Mit tökéletlen semlegességen? az ezen szabályok egyike-másika alól való mentességet.

A modern nemzetközi jogban azonban ma már, mondhatni, teljes diadalra jutott az a felfogás, hogy a semlegesség fokozatokat nem tűr. Bármily csekély tudatos eltérés a semlegesség szabályaitól megsértése a semlegességnek (breach of neutrality), a semlegességnek bárminő megsértése pedig a semlegességről való lemondást jelenti.

Különösen azt az esetet szokták a tökéletlen semlegesség fogalma alá vonni, midőn valamely állam a háború előtt vállalt

kötelezettségének tesz eleget a háboru folyamán azon hadviselő fél részére, mely iránt a kötelezettséget magára vállalta. Ha ugyanezt egy előzetes szerződéses kötelezettség hiányában teljesítené, mondják ez irók, elvesztené semlegességét; így azonban a semlegességből, jóllehet egyik hadviselő felet a másik rovására előnyben részesítette, nem lépett ki.¹

Ám e nézet a lehető legveszélyesebb következmények csiráját rejti magában, s ha megállana, illuzóriussá tehetné a semlegességi jogelvek nagyobb s épen legjelentősebb részeit.

Ha e felfogás a nemzetközi jogban érvényes volna, könnyen ki lehetne játszani a semlegesség elveit azáltal, hogy előleges szerződéssel bármely hatalom, mely magát a háboru esélyeinek kitenni nem akarja, a leghathatósabb támogatást nyújthatná valamely hadviselő félnek, anélkül hogy a háboru kedvezőtlen kimenetele őt létében, területi épségében, vagy másképp veszélyeztethetné.

(Folyt. köv.)

DR. FERENCZY ÁRPÁD.

HERBART ETHIKÁJA ÉS ESZTHETIKÁJA.

(Folyt.)

Láttuk, miképp bánt Herbart az érzéssel az eszthetikában. Ám szerinte nemcsak a szépnek van csekély köze hozzá: a jó még kevésbé tartozik sphaerájába. Jodl mondja az ethika történetében: „Figyelemre méltó az a nyomaték, mellyel Herbart az angol erzelmi ethikának némely ingadozásával ellentétben

¹ Wheaton e felfogásnak a következő alakban ad kifejezést: „La neutralité peut être modifiée par des engagements antécédents, au moyens desquels le neutre est lié à l'une des parties en guerre. Ainsi le neutre peut être obligé par traité antérieur à la guerre de fournir à l'une des parties belligérantes un secours limité d'argent, de troupes, de vaisseaux ou de munitions de guerre ou d'ouvrir ses ports aux vaisseaux de guerre de son allié avec leurs prises; l'accomplissement d'une pareille obligation ne détruit pas sa neutralité et ne le rend pas l'ennemi de l'autre nation belligérante, parce qu'il ne le rend pas l'associé général de son ennemi.“ (I. m. II. 5. §.)

az erkölcsinek lényegét a reflexióban, az értékítéletben keresi és megtiltja, hogy bármely értelemben is vágyakból és ösztönökből származtassuk: akár természeti ösztönökből, mintha növény módjára fejlődnék és nőne az emberben, akár magasabb vágyakból, mintha az erény az emberrel veleszületnék.“ „A cselekvés, melyet erkölcsinek tekintünk, mindig akarásból indul ki, míg egy pusztán állati ösztönnek törekvéseit ép oly kevésbé tartjuk jóknak, vagy rosszaknak, mint egy gépnek működéseit.“

Azonban Kantnak mondatára fognak utalni: „Hogy azt akarjuk — amihez egyedül az ész írja elő a „kell“-t, a törvényt az érzékileg afficiált eszes lénynek, — ahhoz természetesen az észnek ama képessége kívántatik, hogy a kedvnek, vagy a tetszésnek örömét keltse fel a kötelesség teljesítésében, tehát annak kauzalitással, motiváló erővel kell birnia arra nézve, hogy az érzékiséget elveinek megfelelőleg irányítsa, határozza meg. Teljesen lehetetlen pedig belátni, hogyan keltheti egy pusztá gondolat — melyben semmi érzéki nincs — a kedv, vagy a kedvtelenség érzését.“

Ám Herbart azt feleli: Vegyük ki Kant fentebbi magyarázatából az észt és érzékiséget a kettő közötti okozati viszonytal együtt; akkor csupán a pusztá tetszés marad meg, és amaz ítélet elenyészésével, hogy minden kedv és kedvtelenség (öröm és fájdalom) érzéki, eltűnik amaz akadály is, mely az eredeti, az akarat körül forgó értékmegállapítás tényének útját állotta.

Semmi kétség, ezeknek a közös fogalmi jegyeknek kiemelésével a szép és jó nagyon közel jutottak egymáshoz Herbart elméletében; azonban a két fogalom még sem fedí egymást és egyáltalában nem azonosítható, sőt a különbség már a mondottakból következik. Az erkölcsi ítélet és értékbecslés kialakulásához szükség van az azt megelőző eszthetikai ítéletre, vagy ítéletekre, de az eszthetikai tetszésítéleteket nem feltétlenül és nem szükségszerűleg követik az erkölcsiek. Mert a jó, az erkölcsiség kifejlődésének több stádiuma van. Az ismételt és az akaratra vonatkozó tetszésítéletekből származhatnak az elvek, a szándékok; de megvalósításukhoz akarat kell és csak így keletkezik a jó. Az erényhez más is szükséges, nemcsak a hajlamokra, akaratra és cselekvényekre irányuló erkölcsi szépségnek és rútságának érzései, melyek még a legbűnösebb emberekben is előfordulhatnak. Az ember maga lehet igen gonosz, mégis emellett bátran tetszhetik néki a mások erénye. Általános pedagógiájában ezeket olvassuk: „Talán nem

lesz nagyon nehéz az izlés javallására megnyernem ama kortársaimat, kik meggyőződtek róla, hogy az erkölcsi elhatározás magában véve sem nem érzés, sem nem elméleti igazság, különösen, ha bizonyossá teszem, hogy amit én erkölcsi izlésnek nevezek, nem azonos napjainknak divatszerű fecsegésével, s a szépet és jót éppen nem azonosítja ama stoikus tételként, „hoti monon agathon to kalon.“ Az eszthetikai megítélés az erkölcsinek terén önmagában nem cél, hanem ebből keletkeznek az erkölcsi célok. És miféle célok? Azok, melyek együttvéve az ember méltóságát teszik. Ez a méltóság a jellemben van, tehát a szilárd, határozott és egyszersmind helyes akarásban.“

Ám a két fogalomnak köre sem fedí egymást. A jellemnek eszthetikai értéke bizonyára magában foglalja az erkölcsit; de viszont a praktikus eszmék a jellemet eredetileg illetik, és nem mint az erkölcsi ítélet, már megállapított elvekre (szándékokra, törvényekre) való vonatkozásukban. Herbart különbséget látszik tenni a közönséges, eszthetikai megítélés alá eső jellem és az erkölcsi jellem között. „Maga a pusztá ártatlanság se nem jó, se nem rossz, de nagy mértékben lehet erkölcsileg szép. (Az erkölcsi szép az erkölcsi jónak alacsonyabb foka.) A nyílt, természetes magaviselet, a jóakaratra vonásai, a helyesnek és méltányosnak készséges felfogása és figyelembevétele, mindez megfelel a praktikus eszméknek; de az erénynek érettsége, a kipróbált kötelességérzet valami magasabb és már az erkölcsileg kifejlesztett jellemet jelöli.“

Mindenki tudja, hogy az eszthetikai ítéleteknek sphaerája sokkal tágabb, mint az erkölcsieké. Tényleg oly ítéletek, amelyek önkénytelen pártolást és elvetést fejeznek ki, — legsűrűbben és a legnagyobb változatossággal fordulnak elő a művészetekben. A művész nekik hódol, s belőlük egy sajátságos „lelkiismeret“ keletkezik, mely a művészi gyakorlatban lépten-nyomon bizonyosságot tesz fejlettségéről. Ám vigyázzunk: annak a művészi „lelkiismeret“-nek amaz eszthetikai ítéleteiből nem lettek szándékok (elvek, törvények), s mi több, maga a művész sincs elválaszthatatlanul hozzákötve művészetéhez, amelyet pihentethet vagy teljességgel abba is hagyhat.

Nem szorúl magyarázatra, hogy az akarat értékét illető határozmányokkal merőben másképp áll a dolog; és az olvasónak csupán némi logikai figyelemre van szüksége, hogy észre vegye, hogy a „helyeselhető“ magasabb faj fogalmára, a kimértre, mértéknek megfelelőre utal bennünket. Tényleg a

büntetés és jutalom a hozzá illőnek, az illendőnek körébe tartozik, amelynek sem túlságos nagy, sem túlságos kicsinynek nem szabad lennie. Azonban a kimértnek eszthetikai megítélésére bizonyára sokkal több alkalom kínálkozik, mint pusztán az emberi cselekedetek szemlélete, s például a congruentia és a symmetria mint a térbeli szépnek szokott feltétele a geometriai alakokban is előfordul, ami elegendő az eszthetikai ítéleteknek az erkölcsiség körén belül és kívül egymással való összefüggésének megmutatására.

Ebből a különbségből magától következik a költészetnek látszólagos könnyelműsége, amiért az erkölcsre nézve rossz társaságnak látszik. A költészet ugyanis nem törekszik az összes praktikus eszmék összefoglalására, nem törődik a jelentőségnek ama mértékével, amely minden eszmét a többiek között megillet. Ám az erkölcsiség épen ezen alapul. A költészet nem kívánja a fogalmak terén a teljességet, sőt a praktikus eszmék közül gyakran eggyel is megelégszik. A művészet, ellentétben az erkölcsiséggel, az embert nemcsak mint akarót, mint tevékenyt, hanem mint szenvedőt is tekinti, és végül az erkölcsi megítélés az egyes személyre mint ilyenre vonatkozik, mialatt a műtermék megítélése egy-egy szélesebb körű egészre, amelynek a személyek pusztán részei. . .

Azok, akik nem tudnak menekülni a mellékgondolatoktól, amaz ellentétre is támaszkodnak: a szépet élvezzük, az erkölcsi az élvezeteknek feláldozását követeli. Mindkettő igaz bizonyos körülmények között — mondja erre Herbart, — de más körülmények között mind a kettő hamis lehet és sem az egyik, sem a másik nem lényeges. A művészek a szépnek is sok élvezetet hoznak áldozatul, és aki a szépet pusztán az élvezet tárgyának gondolná, nagyon is lealacsonyítaná.

Ahol a művészetek nem virágzanak, ott vadság és korlátoltság uralkodik. Ahol a szellem mozgékony, ott lassacskán annyira gyarapodnak a cselekvés motívumai, hogy még a többé-kevésbé illőnek, finomnak és kényelmesnek legcsekélyebb árnyalatai is bizonyos tevékenységet ébresztenek. Azonban ebből aztán veszélyek is származnak, mint mikor vallási tanokat, államformákat és erkölcsöket amaz eszthetikai benyomás szerint pártolunk, vagy mellőzünk, mely azoknak külső jelenségeiből, az érzéki szem számára való képekből, vagy hasonló képzeleti képekből származik. Schiller óva intett az eszthetikai erkölcsök veszélyétől, Cicero ellenben kötelességgé teszi az eszthetikai erkölcsöket. Mintha a költő és gondolkodó szere-

pet cseréltek volna, ha nem tudnók, mi az, ami Schiller szemei előtt voltaképp lebegett: hogy a szép külső ne szolgáljon a rút belsőnek köpönyegül. Ellenben Schillernek nem lehetett szándéka, hogy a morál nevében hadat üzenjen az esztetikának.

Herbart végül a szépnek értékét a többi javak sorában állapítja meg. A gyakorlati ember kezdetben, mint Plátó, a javak közé sorolja a külsőleg szépet, melyet addig szabad teremteni, bírni és élvezni, ameddig a kötelességek nem szenvednek általa. Hogy a szépnek erkölcsi értéke is legyen, valamely erkölcsi cél eszközéül kellene felhasználtatnia, eme használhatóság azonban teljesen idegen valami reá nézve és esztetikai értékét sem nem gyarapíthatja, sem nem kisebbítheti. Más szempontból viszont a szép bizonyos tekintetben a többi javak fölé emelkedik. A durva ember megszelidítéséhez legelőször munkára és szorgalomra van szükség, s a mozgató tényező a nyereség reménye, a tulajdonra való vágyódás. Ám a fejlődésnek másik fokát a szép eszközli, melynek birtoka és becslése nagyban felülmúlja az élvezetnek pusztá érzését; az embert átsegíti a fájdalom és bajon, míg másrészt növeli annak az összegét, amit bírhatunk, tehát el is veszíthetünk. A szép nem tesz bennünket szabadabbakká és függetlenebbekké; sőt ellenkezőleg újabb szükségleteket teremt; de olyan értéknek becsléséhez szoktat, melyet nem a bírás és nélkülözés szerint mérlegelünk. Tehát arra nézve, aki vele megbarátkozik, a javak és az erény között mintegy középhelyre sorolandó.

Ime, Schiller elméletileg, közép helyet jelölt ki a szép számára az ismeret, elméleti felfogás és az érzéki észrevevés között, — a szépnek gyakorlati helyét a közönséges javak és az erény között Herbart állapította meg.

DR. SZÉKELY GYÖRGY.

A' TÁRSASÁGNAK EREDETE ÉS ORSZÁGLÁSA.

(Folyt.)

Egyébiránt, a' Társaságnak kezdetiről ezer Iró okoskodik, de mind tsak lehetőséggel, gyanitással megyen. Hihető, lehető, ebből állanak a' próbák. Abban is nehéz igazodni, hogy

egynehány emberről az Özönviz után hogy terülhetett el az emberi Nemzet e' Világnak isméretes színénn, úgy hogy Amérikába is jusson, mellyet, nem láttszik, hogy Noé, fiai közt felosztott vólna, mivel nem tudta hogy van. Kétség kívül négy fia lett vólna, ha Amerika is tudatott vólna. De tsak ugyan oda is szuszakolt embereket a' természet, nem tudod hogy. Tőlünk szakasztották el a' Tengerek? de nintsen emlékezetben, az isméretes Világ mikor vált kétfelé, hogy egymástól elbujdosson. Elég hozzá, hogy az emberek hamar megszaporodtak kettőről, háromról. Most, egynehány milliion emberről tenyészik az Ország ezer esztendeig, még is pusztá. Hihető más vólt akkor az ember.

A' Társaságnak eredetét keresvén innen indulunk fel, hogy kezdetünket kitapogathassuk. A' Józan okosság világánál meggyünk, ösztöneinktől vonattatva, és mondjuk mint lett. De melyikünk vólt ott, mikor a Birák, Királyok, Főkapitányok legelőször egymáshoz beszélenni kezdetek? Egyiptomot örökké Királyság alatt látod. Mikor kezdetett? Némellyek tizezer esztendőre is tészik Uralkodásának idejét, még Héródótus előtt már; mások pedig alig elégesznek meg egy milliion esztendővel is. Hadd legyenek álmok! mint mondani szokták: nekünk is vannak. Assiriával tsak úgy vagy. A' Kháldeai Pap Bérosz, százötvenezer esztendőt teszen fel, miólta Babilon Monarchia alatt van, mellyre bizonyos Jegyzéseket tanált, a' mint állítja. Manéthon szinte illy régiséget teszen fel Egyiptomról. Tsak ott kell megállanunk, hogy az Isten Ádámot teremtette, és mi vagyunk.

Mihent Mózesből elfordúlsz, a' Világnak kezdete fejedből kitűnik. Hogy bizonyítod meg emberi értelemmel, hogy e' Világnak örök teste, valósággá semmiből lett? De ha örökké vólt, hogy nem találta fel az emberi értelem' mesterségét, tudományát ez előtt egy milliion esztendővel? Életünk' módjának nagy részét az örök időkhöz képest tsak ma tanálták? Ellenben, e' Világ kezdetitől fogva egynehány esztendő alatt hogy lehettek az emberek Irástudók, mesterséggel bírók? Mikor a' tsupa vad természetnek állapotjánál kezdve tsak a' varrásnak, tű tsinálásnak idejéig az emberi tudatlanság, 's véle született tunya restség ezer esztendőket mutat? Tsak Mósesre kell vissza térned, ki úgy teszi, hogy Ádámnak Onokái már hegedű tsinálók, kovácsok, sátor készítők vóltak. Megjegyzésre való, hogy hamarább tsinálnak hegedűt, varró tűt, mint ekét és talyigát.

Az embernek teremtésétől fogva, az Irás' módjáig mennyi Esztendőt kell látnod 's feltenned? Hol vannak a' Világ' emlékezetiben azon viselt dologok, melyek az emberi Nemzetet foglalatoskodtatták betűje és pennája előtt, mind addig, míg írásra nem kapott? Az eseteknek emlékezete fiúról fiúra jegyzések nélkül ezer esztendőkre meg nem maradhat. Eltörli a' halál a' dologoknak emlékezetit. És ha Homérus nem írt volna, sehol se találnál élő Görögöt olyat, ki Trójának megszállását hallásból elő tudná adni. Megint Mósesre szorulsz. Mert, az Assiriai, Kháldeai Papok úgy mondják, hogy a' Világot Bélus alkotta, ki minekutánna mindent elvégzett, fejét magának elüttette, és a' több alatta lévő Istenek által vérével a' földet meg ásztattatta, honnan az emberek lettek; részt vévén Isteni természetiből. Móses, sárból mondja, hogy készült az első ember, kibe lelket úgy lehellett az Ur, hogy képét böltsességgel viselhesse.

A' Jósué ideje táján élt Béríti Szankhionaton Fénitziai Író, úgy tartja, hogy e' Világnak Örök teste zűrzavarba kavargott, mellyet a' Fő Böltsesség vett idő közben rendbe. De hány esztendeje van hát annak? Azomban lehetetlen észszel fel tenni, hogy a' Világ mihent lett, rendenn ne lett volna. Ezen állapotját, azaz a' zűrzavart, a' természet maga teszi lehetetlenséggé, mellyet újjal mutat. Hogy Ég, Föld, Tűz, víz, nap, tenger, hóld, tsillagok, keresztülkosúl, öszvevissza, diribba darabba heverjenek egymásban, egymáson: hogy a' világosság a' setéttséggel, éjtszaka, és nappal nélkül álló setét világgosságot mutasson, embernek, ki e' világonn szélyvel nézhetett, józan okosságának vakmerő megtagadása nélkül hinni sem lehet. Miért szenyvedje az Örök Böltsesség e' Világot zűrzavarban, ereje lévén reá mindenhatóságának, hogy rendbe vegye? Ha idő múlva rendbe vette, akarta a' rendet. Ha akarta, öröktől fogva akarta. Mi akadályoztatta hát akaratjának véghez vitelében annyi ideig, hogy kedvének eleget ne tehessen, nem lévén mindenhatóságának véghetetlen ki terjedésében semmi, mely akaratjának ellent álljon?

Egyébiránt, látod, hogy a' rendbe vett zűrzavar most is megvan, mivel a' négy nagy éltető állat egymásba kavargó, egymást fenntartja, táplálja; mellyszerént soha a' levegőég a' földtől, sem a' tűz a' víztől elnem válhatnak. Ez a' Chaos. De a' napot Tengerben gondolni, 's a't. lehetlenség. Melegével közli magát, de testével nem.

Különös mulattságodra szolgál, mikor látod, hogy az

ember csak magában magától, a' Világnak kezdetit vagy örök létét igyekszik elméjére venni, ki a' néma természetnek éjjeléből ma bújt fel a' világosságra, 's az örök időkre nézve egy szempillantásig sem él; ott halván meg, a' hol lenni kezdett. Nyomba van, nyomba tűnik. Tovább megyen, és megmagyarázza, hogy a Világ' testét mi tartja fenn, a' maga nehézségével állitván meg annak terhét. Megmondja hol a' széli, és hajóval körül kerüli. Tudodé, hol a' levegő égnek és világosságnak határa? Hogy valóság nélkül lévő hely nem tanáltathatik, mivel semmiből kellene néki állani; a' semmi pedig csak semmi. Hol van hát az a határ domb, mellynél a' teremtésnek kiterjedése a' semmivel ütközik öszve? Ha e' nem lehet, meddig terjed hát ki a' teremtés' míve? Hány a' Világ? Ha ki terjedése véghetetlen, befoghatja é a' napnak világa mindenütt, mellynek teste határok között mutatja magát egy kis karikába? Vannak több világosító állatok is, vagy csak ez világosít? Végre hol kezdődik a' semmiség, és hol végződik a' valóság? Mondd meg hát, hogy áll e' Világnak teste, és mennyi? Hadd-el! bajos dolog egy egérnek a Tokaji hegy' tövébe furt lyukából megmondani, hogy hány szem szőlő terem felette!

NEGYEDIK SZAKASZ. KIRÁLYSÁG.

Valamennyi Király eleintén lett e' Világonn, mind választották. Kik hát? A' nép. Mi szülte hatalmát? A' Nemzet. Ki szentelte fel? Az Országnak szája. Mi hát a Király? Egy személyben öszve tett sokaság; egész Ország, és annak szentsége, hatalma, igazsága, méltósága, ereje. Mi a' nép nálla? hatalmának teste. Mi hát ez iránt kötelessége? Hogy egészségében, erejében fenn tartsa. Miben terem egy Országnak java? Törvényben. Ki nemzi a' Törvényt? A' Társaság és közönséges akarat, mellyre az emberi boldogságnak kívánása szolgál ösztönül 's indító okúl. Mi kötelezi hát a' királyt? Az emberi nemzet' java, és a' természetnek igazsága, melly dólgoznak ő is alájok van vetve. Teheti é valamely Uralkodó magát népére nézve minden kötelesség nélkül valóvá? Nem.

Lassan csak Olvasó! itt jövünk már a' törésre; figyelmezz a' természetnek kötéseire. Mond é a' nép valamit, mikor szabad akaratja szerint egy halandót Urának választ, vagy semmit se? Ha lenni kíván, szállani kell; ezt pedig ki óhajtja hogy világi életére nézve akarattal semmi legyen? Hogy száll hát a' természetből az, ki magát hatalom alá rendeli? Mert szabad

akaratom szerint szolgálatra adni magadat, úgy, hogy ne tudd miért, lehetetlen, ha külömben eszetlenné nem lettél.

„Szolgáid lészünk, ezt kiáltja a' nép. Fegyverünk, vérünk, veréjtékünk a' tiéd. Ne keress magadra semmit, mindent mi adunk. Vedd által a' Törvénynek igazságát, és valaki ellenére tselekszik, büntesd meg annak hatalmával, mellyet kezedre, eszedre bízunk. Verd földhöz az erőszakost; tartsd fenn a' közbátorságot, hogy kiki Ura lehessen keresetinek. Vigyázz ellenségeinkre, és ha jönnek ellenünk, állj sorunkra, vezess; ütközz 's győzedelmeskedj.“ — A' választott Király így felel:

„Által vészem hatalmatok'; felvállalom ügyeteket, szolgáljává tészem magamat az Ország' igazságának, javának, bátorságának, győzedelmének, ditsőségének. Minden veszedelmével szembe szököm, truttzolván érettetek a' véres halált is. Szerentsére tészem ki életemet, valamikor sorsotok kívánja. Fő Birátok, Kapitányotok lészek, királyi módon szolgálván Hazátokat, mellynek ügyefolytatásáért életemnek minden idejét feláldozom.“

Ez alku; és olyan, mellyet ma sem tagad-meg egy Uralkodó is, ha tőlle kérded, ezt mondván: hogy mind ezeket hivatalának és szoros kötelességének isméri. Kérdjed a' Török Tsászárt, Mogolt; egyik se teszen benne kifogást, akármely Despotoknak állítsák is magokat. Az Isten, és természet igazságának olly méltósága, szentsége van, hogy nyilván, szája vallásával senki megtagadni nem meri, mivel az emberi nemzet ítélőszéki előtt hozza magát ortzapirulásba és utálatba, melly ditsőséget a' legdagályosabb Despot se kíván magának. Igaznak vallja tettét, tsak setétről szurkálván a' természet' igazságaihoz, melly tselekedetét nyilván jóságosoknak állítja.

Már, gondoljunk egész nemzetet őrzültnek, még se teheti magát kötélbe, úgy, hogy abból magának semmit se nézzen ki. A' bolond ember még nagyobb szabadsággal éi, mint az okos, ki, ha kedvével ellenkezel és kezében bot van, agyon üt. Ellenben hol találsz olyan halandót, ki úgy kívánjon népénn uralkodni, hogy senkinek se adjon semmit, semmiféle szolgálatért ne fizessen, érdemet senkiben se ismerjen, ügyet soha se ítéljen, ellenség ellen óltalomúl ne szolgáljon; senkit periben panaszában meg ne hallgasson; mindég üssön, mindég vegyen 's közjóra jót ne tegyen? Mikor vólt valaha ilyen alku a' Király és Országá közt: „Mi is által adjuk néked mindenünket, te se adj nekünk semmit: Mi is szolgálunk néked mindég, te is parantsolj nekünk örökké!“ Mitsoda Uralkodó felelt így népé-

nek e' világonn Ország Gyűlésében, de akárhol is: „Fogom én is Felséges niagamat Királyi módonn arra méltóztatni, hogy életetekkel, kenyeretekkel parantsoljak; semmit se tévén boldogságtokért annál egyebet, hogy a' mikor tetszésem tartja, benneteket felakasztathassalak“?

Kérlek! hogy marad meg székében az Uralkodó, ha nem itél, nem fizet? Szólgái, szeme láttára eszik az Ország' jövedelmét. Hadi sereget zsóld nélkül, hivatalt fizetés nélkül hol láatsz hát? Mennyit fére kapkodnak még a' jó Tisztek közt némelyek titkos tekervényes utakonn, 's elpalástolt módokonn, mellyet a' hivatalbéli Tudósok, ártatlan Ex Officio nyereségnek tartanak? Légyen sokkal több a' jó, mint a' rossz, mégis elég marad kiktől a' szegénység irtódzon, és az igazság szenvedjen! Ők! kik futnak lótnak, izzadnak, homlokokat törlik: megepedve fújnak, fáradnak, tele kiábálván az Országot hivségeknak míveivel napfényenn, az alatt, mig az elől függő mellett túlnan vasas ládáikat tömik, nevetve, kik szembe a' köz boldogság' szine előtt porig meghajlanak, tisztelvén szentségét, mellyre más felől ablakok' fiókján ki kattangatva nevetnek, és prédájokat hátul tépik rólla a' setétenn. A' legigazságtalanabb, legrészegebb értelmű halandó vólnék, ha ezt minden hivatalban való emberekre kívánnám ki terjeszteni; de tsak nem mered állítani, hogy illyenek is ne vólnának, ugy é.

Régen, a' Királyok az emberi Nemzet erkölcsének egygyűyűségében még inkább kötelezték magokat, mint köteleztettek, önnön magok magyarázván kötelességeket, a' tudatlan népnek, melly ezentúl osztán azonn vólt hogy a' mit parantsolnak meg fogadja; mert ha nem, ütik; és ezenkívül, lakjon a' Világban. Ha a' régi életnek krónikáját Nemzetről Nemzetre, esetről esetre mind feldúlod is, állok néked rólla, bogy e' következendőnél szebb példát erre nem tanálsz.

BESSENYEI GYÖRGY.

(Folyt. köv.)

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

A ZEMPLÉNVÁRMEGYEI KAZINCZY-KÖR ÉVKÖNYVE.

Szerkesztette dr. FERENCZY ELEK, cs. és kir. kamarás stb., a Kazinczy-kör főtitkára. I. évf. Sátoralja-Újhely, 1904. 1—181 l. 8°

1902 végén Ferenczy Elek fáradozásai Sátoralja-Ujhelyben megyei kört teremtettek, amelynek célja: „a hazai irodalom és művészet ismertetése, pártolása és terjesztése Zemplén vmegye területén; a közművelődésnek nemzeti szellemben való előmozdítása.“ E célok elérésére az alapszabályok társas összejöveteleket és eszmecseréket, folyóiratok, könyvek rendelését, műkedvelő esték tartását, műtárgyak kiállítását, nemes irányú szellemi vállalatok pártolását, irodalmi pályázatokat s ünnepeket, s végül évkönyvet ígérnek, illetve követelnek azoktól, akik a társulat ügyeit intézik. Az egyesületnek tehát kétségtől megkérdemli, hogy szívvel-lélekkel szolgálják. A közönségnek mindig szüksége volt és ma különösen szüksége van rá, hogy avatott tájékoztatásban részesüljön; hogy megértessék vele: ez jó, ezt válaszd; amaz nem méltó pártolásodra; ez valóban kiváló; azt ellenben az üzleti reklám, a klikk kiáltozza jelesnek. Mennyi ostoba illúziót lehetne és kellene szétoszlatni! Mennyit nyerhetnénk nemes eszmék kultuszában és a közízlés tekintetében! A nagy közönségnek szüksége van efféle iskolákra, ahol kiegészítik nevelését, megismertetik a haladás vívmányaival és eszméivel, megkorrigálják balvélekedéseit, föl-fölszítják érdeklődését, lelkesedését s hasznos tevékenységre vezérlik. Történiék mindez beszélgetés, előadás, fölolvadás vagy írás alakjában; legyen ez az iskola: konferencia, szabad líceum, vagy akármi más: mellékes, a fő: hogy a cél el legyen érve.

Sőt egyéb tekintetben is fontosaknak tartjuk őket. Ez egyesületek tagadhatatlanul hatással lehetnek a helyi szellemi termelés fejlesztésére, fokozására és irányítására: helyi múzeumok létesítésével, helyi monographiák alkotásával, helyi tehetségek fölkarolásával és buzdításával.

Az ujhelyi Kazinczy-kör munkatervében majd minderről van több-kevesebb gondoskodás, s azok, akik a közönség lelkesedését az alakulás idejéből ismerték, vagy a kissé talán nagyon is sokat ígérő ünnepies megalakuláson jelen voltak, méltán vártak sokat az egyesület munkálkodásától.

Mi azonban sem egyiknek, sem másiknak nem voltunk tanúi, s ehhez képest nem is meríthetünk egyébből a most megjelent Évkönyv adatainál, mely egy év viselt dolgairól ad számot, de mindenesetre fogalmat nyújt a kör munkásságának szelleméről s mértékéről.

Ujhelynek tagadhatatlanul kevés az irodalmi és közművelődési hagyománya. A XVII. század végén s a XVIII. elején itt élt Losárdi Zsuzsánna költőnő, kinek munkásságáról azonban alig tudunk valamit; a XVIII. végén egy darabig Molnár Borbála, ki legkapósabb munkáját, életének leírását Ujhelyben foglalta szomorú énekekbe. Ugyanebből az időből tudomásunk van egy-két paulinus iskola: dráma előadásáról. A XIX. század elején Major József ref. lelkész ír össze egyháza múltjából több használható adatot, ad ki egy iskolakönyvet és sürgeti a prot. egyházi irodalom pártolását. Majd orvosok, gyógyszerészek értekezései, dolgozatai következnek: a gálszécsi Breznay Istváné (1820), Gergelyi Józsefé (1832), Mráz Lajosé (1843), Hodoly Eleké (1875), a hetvenes és nyolcvanas években Kocourek Ferenc, Gallik Géza dolgozatai, Hornyay Béla felolvasásai, s végül a legnagyobb: Chyzer Kornél, kitűnő szakmunkáival. Másfelől a kegyesrendiek irogatnak; a derék, szorgalmas Katona Mihály, ki 1843—74 között van Ujhelyben, aztán a 70-es évektől Kovács Ev. János, Cserhalmy József, Félegyházy Béla, Friml Aladár, Ormándy Miklós, Hám Sándor, Perényi József. Végre ott vannak a hirlapírók: köztük Karsa Endre, a zeneköltő, Boruth Elemér, a poéta, a ma is virágzó „Zemplén“ alapítója; Farkas Bertalan, Dókus Gyula, D. Gyárfás Géza, Kapás Aurél, Kossuth János, Buza Barna, kik közül többen önálló, vagy tudományos dolgozatokat is írtak; Matolay Etele, Knopfler Sándor, kiknek munkássága részben szintén a helyi lapokban merül ki; a 80-as és 90-es évekből két fináncíró: Biernatek Ede és Pataky Miklós; Erényi Jakab a zsidókér-

désről írt kis könyvével (1883) s végül, 1865 óta Fejes István-Chyzer mellett a városnak legtermékenyebb és legkiválóbb irodalmi alakja, mint költő, műfordító, szónok és historikus. E helybeli írók mellett és részben munkásságukat gerjesztve, érvényre juttatva, sőt néha vidékieket is körébe vonva, mint legnyomósabb tényező a Lengyel Endrétől és Raisz Gedeontól alapított Orvos-Gyógyszerész Egylet gyakorolt hatást felolvasásaival és kiadványaival, bár mint szakegyesület – részben – a tárgyakkal és eszméknek inkább csak bizonyos meghatározott részével foglalkozhatott.

A legközelebbi, a közvetlen alap tehát, amelyen az új kör felépült, nem lehetett széles. A közönség aligha volt ránevelve, hogy efféle egyesületekben keressen magasabb szórakozást; viszont alig családunk, ha azt hisszük, hogy az egyesület a maga körében kellő számú megfelelő „tanító”, vagy működő erőt is bajosan toborzhatott.

Valóban, azon a tizenkét estélyen, amely az egy évi munkának csaknem teljes összegét teszi, az uralkodó elem a zene volt, talán mivel előadó zenész és műkedvelő több van, mint más egyéb, de talán azért is, mivel a közönség sokkal szívesebben hallgat zenét, éneket, mint fölolvast. Ha nem így volna, akkor a felolvasások aligha lennének csaknem kivétel nélkül „nyúlfarknyi”-ak, akkor az írók is beléereszkedhetnének tárgyukba és nem kellene félniök, hogy kiásítják őket. Hiába vetnék ellen, hogy a zenei műveltség terjesztése szintén programszerű feladat; mi bizonyára szeretjük a zenét és nagyra becsüljük képző, finomító hatását; de nem szállunk perbe az alapszabályokkal, melyek mégis csak mást emelnek ki első sorban, és azt hisszük, hogy a tapintatos rendezőség a közönséget azzal akarta megragadni, amivel éppen lehetett, hogy lassanként egyéb nemes élvezetekhez is hozzászoktathassa. Ez a körülményekhez való alkalmazkodás tehát egyaránt magyarázza a zene túltengését az irodalom és tudomány rovására, s mint mondtuk, a felolvasások rövidségét. Megengedjük, azt mondhatnák: a rövidség erény. Ez igaz; részünkről is azt valljuk, hogy a felolvasásnak, az előadásnak és a szónoklatnak rövidnek, csakhogy arányosan rövidnek kell lennie, úgyhogy a rövidség soha sem eshetik a tárgynak rovására. A felolvasó válasszon megfelelő témát, de fejtse ki kellő alapossággal és ne legyen fölszines, hogy rövid lehessen. Komoly egyesületben soha sem lenne szabad fölszines, tartalmatlan dolgokkal előállani, mintha az alaposság az unalmassággal volna egyenlő

és mintha művészettel, arra való egyéniséggel nem lehetne alaposabb dolgot is élvezetessé tenni. Mi tehát nem hibáztatjuk, hogy a programokban több a zene, mint a felolvasás; még a felolvasások rövidségét sem kifogásoljuk, hanem inkább azt keressük, hogy úgy, amint vannak, megfelelnek-e saját céljuknak és az egyesület hivatásának.

Ime: a kör irodalmi és tudományos munkássága összesen tizenhat felolvasásban jutott kifejezésre, amelyekből szerzőik tizennégyet engedtek át az Évkönyv számára: nyolc szép-irodalmi és hat elmélkedő vagy ismeretterjesztő dolgozatot.

Úgy kell gondolnunk, legalább az alapszabályok, a helyi viszonyok mérlegelése azt ajánlják, hogy a társulat első sorban az irodalomnak és tudománynak nem előbbre vitelét, hanem ismertetését akarja és akarhatja szolgálni, s akkor ez az arány alig kedvező. Ezek a száraz, rideg számok mindenestre elárulnak egyet: azt, hogy a kör aránylag többet foglalkozott a helyi költészet szerény múzsájával, mint a nagy közművelődési érdekekkel; a közönség többet mulatott, mint tanult, és a programok összeállításában hiányzott a kellő tervszerűség. Azonban utóvégre is tanultak valamit; Matolay Etele mintegy öt nyomtatott lapnyi terjedelemben fejtegette az emberi akarat szabadságát (7—11. l.); Thomán Dávid „A nők egyenjogusításának kérdéséhez” szolt hozzá nyolc lapon (23—30. l.); Koroda Pál Bartók Lajos költészetét jellemezte (56—64. l.); Ferenczy Elek ugyanarról „Visszaemlékezéseket” közölt (65—70. l.), majd „Hammurabi király törvénykönyvét” ismertette (79—95. l.) és végül Perényi József Petőfi és Szemere M. viszonyát rajzolta (102—111. l.). Az emberek hallották, hogy némely tudós orvos és egyet. tanár tagadja az akarat szabadságát, de helytelenül, mivel megbánjuk hibáinkat, holott, ha kényszerből cselekednénk, a bánatnak nem volna semmi értelme. Thomán elmondta, hogy a nők „egyenjogusítása” mily lassan haladt, míg végre „a par excellence liberális gondolkozású Wlassics Gyula dr. úr önnagyméltósága”, tanügyi „óriási reformjai” mellett „azon meggyőződésre jutott, hogy a magyar nőket több joggal kell felruházni, és a politikai pályától eltekintve, a többiekét számukra hozzáférhetővé tenni”. Lett öröm a nők körében, de lett szomorúság is, mivel a tanári, tanító, postás és efféle nőknek való pályákra sokan kínálkoznak és igen sok pályázó nem juthat kenyérhez. A reform csak arra volt jó, hogy a női proletariátust növelje. Amerikában 33 évi tapasztalás után a csikágói orvosi egyetem kizárta a

leányokat, mivel úgy tapasztalta, hogy a nőkből csupa silány orvos válik, amit Th. a maga részéről — udvariasan — nem merne aláírni. „Nem is akar párhuzamot vonni és ebben perspektívát látni a mi egyetemeinkről kikerült orvosnőkre nézve“. A francia egyetemeken sok a nőhallgató, mint másutt is, mindenütt, hol az egyenjogúság kimondatott. Hogy vajon ez a nagy tudományszomj a nőknek hasznára fog-e válni? annak a megfejtését Th. ismét „nem vállalja magára“, mivel „az Önök zsűrije van hivatva e fölött ítélni“. Fő, hogy a szülők eltalálják a helyes utat és ne keressenek gyermekökben minden áron valami zsenialitást. Azt azonban Th. is meri állítani, hogy az asszony nép politikai pályára nem való; mert „ez oly küzdőtér, mely férfias elszántságot igényel nemcsak, de férfias lemondást is! A nőre szebb feladat vár: a nő maradjon nő a szó legteljesebb, legnemesebb értelmében“. Mert egy bizonyos: az, „hogy a két nem közti különbség a szellemi szervezetben rejlik és hogy a nő erkölcsi tulajdóságaival tündöklék, ezekkel jóval felülmúlja a férfiakat“.

Sokkal többet ér a többi négy dolgozat. Koroda csinos, bár nagyközönségnek itt-ott homályos és túlzó fejtegetéseiből és Ferenczynek gondosan írt cikkéből, ha nem is egészen híven és plasztikusan, de nagyjában kibontakoznak Bartók Lajos szellemi képének körvonalai; „Hammurabi király törvényei“ és Perényi cikke, bár az utóbbi tárgyánál fogva nem éppen alkalmas rá, hogy az irodalom és különösen a Szemere kultuszát növelje, már egészen jó és értékes dolgozatok.

A közönség tehát tanult valamit Bartókról, az ősbabiloni jogról és egy írói civódásról. Ezekről valóban tanult, csak hogy kérdés, lesz-e benne különös köszönet, ha továbbra is ilyen rendszertelenül tanul, a helyett hogy vezetői alkalmasabb módot eszelnének ki fejlesztésére s érdekes apróságok helyett figyelmét tervszerűen a nagy és szükséges eszmék és áramlatok régióira irányoznák.

Ám a helyi költészet múzsájának aránytalanul való dédelgetését is kifogásoltuk. Nehogy félreértsen valaki: nem a költészetnek vagyunk ellenségei. A közönségnek szüksége van a költészet nemes gyönyörűségére és a sokaságot semmi sem nevelheti jobban a költők műveinél. A nagy poéták alkotásainak művészi előadását soha sem lehet eléggé ajánlani; határozott tehetségeket buzdítani, kaptatni kell; de szárnypróbálgatókkal háttérbe szorítani vagy kiszorítani a jót, a valóban érettet alig tanácsos. Ilyen szempontból tekintve a dolgot, az újhelyi

Kazinczy-kör az elmúlt évben aránylag igen is sokat vesződött a helyi szépirodalommal, mely, tagadhatatlanul, elég hálátlan volt hozzá. Mindjárt az Évkönyv elején egy versezet van, mely ilyen csodálatos fordításból indul :

„Concurrunt ut alant.“ Ösmeritek
A Rákóczy-érmet magyarok ?
Összegyültök — azt jelzi e két szó —
Hogy majd innen szárnyra kapjatok.¹

Aztán „történelmi elbeszélés“ következik : lélektan és korhűség nélkül, az önképzőköri bős hazafias romantika szellemében, entuziazmusból felfútt hősökkel és hősnőkkel, aminőket Kisfaludy Sándor szokott rajzolni, csakhogy kevesebb egyoldalúsággal, és százesztendővel ezelőtt. Hornyay Béla olaszországi útjának leírásába szőtt egy szentimentális históriát (Graciella története) a szegény beteg magyar doktról, aki Itáliába ment és a szép vendéglősleányról, aki belészeretett, ápolta, s mikor a beteg doktor meghalt, megőrült a fájdalomtól, éjjel-nappal ott ült a síron, míg végre rajta is megkönyörült a halál. Világos, a történet elég kopott, de szerencsére nem egyéb epizódnál, mely színes, buja tájképek közé fonódik, s nem rontja le az egésznek jótékony, sőt művészi hatását. Ambrózy Ágoston Sipuluszt utánozza (Az ártézi vizről) eleven, ügyes stílussal, de a Sipulusz humorának természetessége és művészi világossága híjával ; Gál Lajos (Esti ima) az atheista lelki világát festi, amint gyermekének esti imáját hallgatja, csinosan, de a pesszimizmus érzégsének százszor fölmelegített motívumaival, s végül „Meváltás“ címmel érzékeny novella-féle zárja be a sort a szegény boldogtalan asszonyról, aki elharvad, meghal, mint az őszi virág, hogy morózus, boldogtalan férje megszabaduljon tőle és elvehesse azt a másikat, akit mint férj látott meg először. Sajnos, a jó gondolat nincs jellemzően feltüntetve, a kidolgozás nem egyenletes, az író csak egyes érzékeny helyzetek és jelenetek ragadják meg, ahelyett hogy az egész hatását latolgatná, s mialatt egy-egy részletet gonddal kifeszteget, a mesének nagyobb részét, a lényegét elszietve, elnagyolva veti a közönség elé.

Száz szónak is egy a vége : a költői próza termésével bajosan lehet megelégedni. Ám hátra van még két verses elbeszélés. Az egyik : az elszegényedett fiatalember története, aki

¹ Persze — ala, ae = szárny.

elhagyva anyját és hitvesét tengerre száll abban a reményben, hogy egy év múlva kincsekkel fog hazatérni. Hajóját kalózok foglalják el, társait leölik, csak néki kegyelmeznek vitézségeért. Nem tehet mást: közéjük áll. Jó egy vihar, a kalózhajó is elmerül; s ő a romlásból ismét egyedül szabadul. A szigeten, hol partot ért, éppen háboru folyik: él az alkalommal, katona lesz, bátran harcol, de megsebesül. Szegényül és csonkán tér haza; anyja rég meghalt és kis házuk ajtaján egy nő lép ki, karján gyermek. A vándor összerendül, felsóhajt és meghal. — A másik — „Jézus az utcán“ — a szegény, nyomorgó család karácsonyestéje. Beteg apa, éhező árvák. A kis Mariska elmegy elpanaszolni baját a Jézuskának. Szegényke megáll a fényes templomban, aztán csak hazaindul s fele uton összerogy a sötét éjszakában. Jókedvű, hejehujázó úrinép belebotlik, felszedi, megajándékozza:

A kis leánynak szeme felragyog:
Ez Jézuska volt, meg az angyalok.

Látni való, egyik sem új és eredeti egészen, mi több, egyéb kisebb-nagyobb hibákban is rozsdásodnak. A „megtért“-nek valóban nagy szerencséje van, ami az életet illeti; mily pompás, hogy még a rablók is elismerik vitézségét! Mi bajosan hiszünk az effélékben, azt gondoljuk, hogy aki négy zsványt a másvilágra küldött, azt a többiek, ha győznek, aligha fogják megkoszorúzni, sőt rettentő bizalommal üzlettársul fogadni, de hagyján: utóvégre a gazemberek is követhetnek el balekségeket és nekik is lehet romantikájuk. Ám az oroszslánszívű hős, akinek a szíve annyira helyén van az élet-halál harcokban, a volt kalóz, a hős katona oly könnyen patkol el e siralom völgyéből! Ez igazán fából vaskarika; ez megríkatja a szentimentális deákat és felsőbb leányiskolai kisasszonykát, talán az öregasszonyokat is kissé; de nem igazság és következőkép nem poézis. — Hát a kis Mariska története! annak is csak egyik fele jó: addig, amíg a kisleány hazaindul. A poéta ugyan bizonykodik, hogy „Isten jó, kezét megfogja, s havon, fagyon, amerre mennek, szelid virágok nyílnak, kelnek,“ ami azt akarja jelenteni, hogy a szegény kicsike valahogy megvigasztalódott, remélni kezdett. De hát miért? Mitől? Nem szomorkodnia kellene-e inkább, hogy íme a Jézuskát csak meg sem láthatta! De végre is összerogyott, „kicsi fejében mind a gondok és mind az álmok elenyésztek, míg jött, ideküldve az Isten által a nagy, csodás, hatalmas Végzet.“ Az „Isten által küldött hatalmas

Végzet! Ez a lehetetlenség azt akarja mondani, hogy jött a segítség; csak hogy ismét hiba van a kréta körül. A gyermek nem álmodik, álmában nem látja a kis Jézuskát, a fényes angyalkákat, ahogy a lélektan követelné, ahogy más poétáknál, Jókainál is tapasztaljuk; nem, nem álmodik semmit. És amikor felébred, mégis Jézuskának, angyaloknak véli megajándékozót. Ez is abszurdum, amelyet nem kell magyarázgatni. Szóval van rébusz bőven. Azt sem értjük, mit keres a 2. számú tagozat épp ebben az elbeszélésben, amelyhez semmi köze; azt sem, mit jelentenek az effélék:

„S a tömjén ontja illatozva
Karácsony szent költészetét.“

De még inkább nem értjük, hogy lehetett ilyen gyöngedolgotat előkelő, finom körben felolvasni, és ami még nagyobb hiba, évkönyvben is kinyomatni! Sőt, kérdezzük tisztelettel, van-e egyáltalában értelme olyan irodalmi évkönyv kiadásának, melynek nyolc tizedrésze gyöngé kísérletekből áll, és nem lenne-e százszor helyesebb, ha efféle évkönyv helyett a kör valami megfelelő terjedelmű hasznos munkának, esetleg pályamunkának kiadásával igyekeznék érdemet szerezni a közönség s az irodalom irányában.

Világos, a felolvasások tervét változtatni kell, a színvonal emelése elengedhetetlen szükség, s pedig, mivel a helyi irodalom szemmel láthatólag csekély, lehetőleg a megyei írók és szellemi kiválóságok bevonásával. De másfelől a pályatételek szintén okvetlen gyümölcsözőbb irányban folytatandók. A kör a múltban novellát, hazafias költeményt kívánt, noha az efféle lapok, a folyóiratok is szívesen közlik és fizetik; ellenben merőben számon kívül hagyta a helyi monografia-írás különböző ágainak műveltetését, melynek intézése és támogatása a dolog természeténél fogva minden helyi jellegű irodalmi és irodalom pártoló egyesületnek elsőrendű feladata. Részünkről ebben az irányban örömmel fogjuk az új egyesületet üdvözölni. A múlt hiányait és hibáit nem hallgattuk el, mivel hozzá akarunk járulni orvoslásukhoz; a jövő érdemei, haladása még szívesebb méltánylásunkra tarthatnak számot.

APRÓSÁGOK.

NEMES BOR FERENTZ TANULÓ IFJÚ SIRHALMÁNÁL.

*Úgy tüntek el a rózsaszín
Napok élted víg tavaszinn,
Mely rád kedvet öntözött,
Mint az illatozó gyep kék
Violáiról a Lepkék,
A Hímes rétek között.*

*Úgy tünt el a bús Természet
Tőled, midőn el enyészett
Léted gyenge sugára ;
Mint az esthajnal, mely bádjatt
Phaebusának rőszás ágyat
Készítget éjtszakára.*

*Úgy tűnik el a sír setét
Éjje, ha szent végezetét
Menydörgi le ISTENÜNK.
Nyúgodj hát s én hadd szórjam vad
Rőszákkal bé bóldog hamvad
Szerelmes edjetlenünk.*

SZEMERE PÁL JURATUS

1504. die 14 Xbris

Pótlásul. A Sp. F. múlt számából, a 96. lapról, Szombathi János munkásságának ismertetése végéről elmaradt egy jegyzet arról, hogy az „Arany alma“ című könyvet Sz. aligha tévesen nem tulajdonította Bod Péternek, mivel ilyen című munkája Köleséri Sámuelnek jelent meg 1763-ban, Debrecenben.

TARTALOM.

Legrégibb formulagyűjteményünk, tekintettel a középkori jogi műveltségre. Dr. Zsindely Istvántól (129—144. l.) **Adalékok Szombathi János irodalmi munkásságához.** Folyt. Horváth Cyrilltől (145—160. l.) **A semlegesség elmélete.** Dr. Ferenczy Árpádtól (160—175. l.) **Herbart etikája és eszthetikája.** Vége. Dr. Székely Györgytől (175—178. l.) **A társaságnak eredete és országlása.** Folyt. Bessenyei György kiadatlan munkáiból (178—183. l.) **Irodalom és művészet: A zempléni megyei Kazinczy-kör évkönyve.** HL. (184—191. l.) **Apróságok:** Szemere Pál kiadatlan verseiből (192. l.) Pótlás.

SÜRGETŐ KÉRÉS.

Azon t. megrendelőinket, kik az **egész évi előfizetési díjjal** hátralékban vannak, tisztelettel kérjük, hogy **kötelezettségöknek sürgősen eleget tenni** kegyeskedjenek.

A Sárospataki Füzetek kizárólag előfizetések és megrendelések alapján indult meg és egyéb anyagi támogatásban sehonnét nem részesül: **a vállalat tehát nincs abban a kedvező helyzetben, hogy a részére járó amúgy sem tetemes és a kiadásokat sem fedező összegeket továbbra is nélkülözhesse.**

A kiadóhivatal.

FELHÍVÁS

HORVÁTH CYRILL IRODALOMTÖRTÉNETI DOLGOZATAINAK

MEGRENDELÉSÉRE

Több mint tizenöt esztendeje, hogy lapokba és folyóiratokba magyar irodalomtörténeti dolgozatokat írok. E rövidebb-hosszabb munkák között van számos gyöngye, van elavult, de van néhány olyan is, amelyekről jól esik hinnem, hogy összegyűjtésök, kiadásuk nem lenne éppenséggel fölösleges.

Irkálásaim eme jobb termékeinek kiadásához kérem a művelt közönség és a szakkörök pártfogását. A gyűjtemény

Irodalomtörténeti dolgozatok

címmel, nagy 8-rétben, mintegy 20 nyomt. iven, 1905 első felében jelenik meg, föltéve, hogy kellő számú megrendelő jelentkezik.

Egy példány ára fűzve 10, kötve 13 korona.

Nem előfizetést kérek, csak szíves megrendeléseket, még pedig lehetőleg ez év végeig.

Sárospatak.

Tisztelettel

Dr. Horváth Cyrill
akadémiai tanár.

1904

LANDESMANN M. ÉS TÁRSA
SÁTORALJAUJHELY

SÁROSPATAKI
FÜZETEK

████████ SZERKESZTI
HORVÁTH CYRILL

MEGJELEN MÁRCIUS,
JÚNIUS, SZEPT. ÉS
DECEMBER VÉGÉN ◦
EGY ÉVFOLYAM ÁRA
6 KORONA ◦ IV. FÜZET,
SÁROSPATAK, 1904 ◦ ◦

Kiadóhivatal, hová az előfizetési hátralékok és az új előfizetések küldendők: A Sárospataki Irodalmi Kör pénztári hivatala. Sárospatak, kollegium.

A SZERKESZTŐ POSTÁJA.

Nt. **Földváry L.** úrnak Forró köszönet az újabb küldeményért! Hogy Vecsei eltulajdonította ifj. Csécsi geografiáját, maga Csécsi megírta és Szombathi János is följegyezte azt már a Biogr. Professorum-ban. A dolog különben a folyóiratokban is megfordult. — **Dr. V. Elemér** úrnak. Sajnos, szakkritikusunk véleménye szerint az a mű nem bírja meg a tudományos kritikát.

AZ 1790/1-IKI ORSZÁGGYÜLÉS VALLÁSÜGYI TÁRGYALÁSAIHOZ VALÓ ELŐKÉSZÜLETEK KULISSZA-TITKAIBÓL.

Általánosan elterjedt, gyakran nagy megnyugvással s különös nyomatékkal hangoztatott vélekedés, hogy az 1790/1: XXVI. t. c. nem csak azért fontos és becses reánk nézve, mert ez a prot. egyház jogi állását biztosította, hanem azért is, mivel egyszersmind fordulópontot jelez a közfelfogásban, i sz íme ezt a törvényt úgyszólván az egész nemzet oszthatlan jóakarata hozta létre.

Annyi igaz, hogy már ebben az időben a nemzet összes jobbjai párt- és felekezetkülönbség nélkül élénken óhajtották, hogy a protestánsok a haza s nemzetiség biztosítása körü szerzett érdemeik iránti tekintetből a törvény védő paizsa alá helyeztessenek; mégis tény, hogy midőn szóba került, hogy a nagy tartozásból legalább ennyit le kell róni, az 1790. július 5-én megnyílt országgyűlésen a protestáns és katolikus rendek a vallás dolgában egymással megegyezésre jutni nem birtak, a vallás-ügy törvény útján való szabályozását hosszas vita után közös megegyezéssel az uralkodó arbitriumára birták és az 1790/1: XXVI. t. c. abban az alakjában, amelyben ma birjuk, az arbiter gyanánt szereplő király rescriptuma. S bár a király ezen törvény megalkotásában mint közösen, egyakarattal felkért arbiter lép fel, az esztergomi primás mégis, még ezen törvénnyel szemben is két ízben tiltakozik.

Egyet azonban el kell ismerni. S ez nem más, mint az, hogy bármily erős és bármily engesztelhetetlen volt is ezen az országgyűlésen a vallásügyi kérdések körül kifejtett küzdelem: előnyösen különbözött az összes előbbiektől abban, hogy az ellenfél részéről kezdettől fogva mindvégig nyílt, őszinte, — s ha szabad így kifejezni magunkat, — lojális volt. S ebben még maga a kath. klérus sem tesz kivételt.

Vajon mi idézte elő ezt a szokatlan magatartást és váratlanul nemes harc-modort? A részrehajlatlan felelet talán kellemes illúziókat tép szét, de a történeti tényekkel szemben az utókornak teljes joga van rá, hogy mindent szépítés nélkül láthasson. Csakis így lesz a történelem, amint Cicero követeli, lux veritatis. Ehhez azonban szükséges mindenekfelett, hogy a történetírás, mint ahogy ugyancsak Cicero második törvényül kimondja, ne quid veri dicere non audeat.

*

II. József azon rendelkezéseit, melyeket évtizedes uralkodása alatt kibocsátott, 1790. január 28-iki leiratában visszavonta. Azon rendelkezései között, amelyeket érvényben hagyott, ott volt az Edictum Tolerantiae is, mely által a protestánsokat az örökös zaklatásoktól, a lassú, de biztos elsorvadás veszedelmétől megmentette. Mindamellet az az idő, amely ebben az évben január 28-ikától az országgyűlés megnyitásáig, június 5-ikéig lefolyt, a protestánsokra nézve súlyos gondok, lelki gyötrelmek időszaka volt. Mert akkor eléjük tűnt egész rideg valóságában az a tény, hogy mivel türelmi rendelet alapjára helyezkedtek, létezésük kegyelemtől, nem törvényes rendelkezéstől lett függővé, vagyis, amint maguk közt elismerték, a régi legitim helyzet precariussá vált. Aggodalmukat folyton növelte, hogy „az ellenkezők“, a kath. klérus tagjai ezt szintén tisztán látták s ezen helyzet kiaknázására erősen készülődtek.

Ily körülmények közt épen nem meglepő, hogy azok a férfiak, kiknek kezébe volt letéve ezen időben a protestánsok ügyeinek intézése, hitsorsosaik jövőjének biztosítása céljából a legéberebb gondal iparkodtak, hogy az ellenfélnek előkészületeiről, titkos terveiről pontos értesüléseket szerezzenek, s törekvésük nem is volt hiába.

A titkos tervek zára véletlenül 1790. április havában pattant fel akképen, hogy a protestánsok kezébe jutott egy fogalmazvány, mely a kath. klérus értekezletének tárgyalásain, maguk e tárgyalások folyama alatt az értekezleti jegyzőkönyv alapjául készült. Az irat a tiszáninneri ref. egyházkerület akkori nagyérdemű főgondnoka, id. Baaji Patay József útján lett ismeretessé, ki Szalay Sámuel, tiszáninneri ref. superintendenssel egy, 1790. április 19-iki levele mellékletén a következő megjegyzés kíséretében közölte :

„Posonyból a közelébb levő Postán minemű fragmentumot vettem, ide accludálva küldöm, mellyből minemű alattomban való machinatiók forrjanak ellenünk, informáltathatik fő-tisztelendő Superintendens úr.“

A töredék legérdekesebb részében elmondja, hogy a protestánsokkal a „temporanea harmonia“ fentartandó, továbbá, hogy a világi katolikusokat figyelmeztetni kell, hogy valamit nyilvánosan fel ne hozzanak a Felség ellen, de egyszerűsmind fel kell használni ezeket a protestánsok helyzetének alakítására, azután így folytatja:

„Protestantes privatim omni occasione exstimulentur ad a morem Patriae. Ostendatur eis laesa amicitia, Jura, exactio-nes illegales. Spem eis faciant promotionum . . . . Tolerantiae tantisper mentio evitetur. Confirmentur in praeconcepta opinione eorum Jura in lege fundari. Hoc nobis non nocebit, quia re obtenta Protestantes facile excludemus. Tempora praeterita nos docent.

Tum deferantur Protestantes qua rebelles. Nos dum tacuerimus, erimus in Salvo, illi vero amisso favore Aulae peribunt.“¹

Ez a töredék világosan rámutat arra, hogy a kath. klérus az országgyűlésre való előkészületek alatt jól volt értesülve s tisztán látta, hogy az „udvar“, melyet kívülről a franciaországi rázkódások fenyegettek, a protestánsok megnyugtatására törekszik s legalább bent az országban akarja a békét biztosítani. A papság szemei előtt azonban kizárólag a saját vallási érdekei lebegtek, egyetlen célja volt, hogy megsemmisítendő ellenfelét, a protestántizmust leghatalmasabb támaszától megfossa, és habozás nélkül nyúlt ahhoz az eszközhöz, mely előtte teljes sikert ígérőnek mutatkozott: a cselvetéshez. A terv idejekorán napfényre került: mi volt tehát hátra reá nézve azon kívül, hogy a másik út követésére határozza el magát. A cselvetéssel már csak azért is fel kellett hagynia, mivel az idézett töredék tanúskodása szerint ebben a katolikus világiaknak, kik közt a protestáns egyháznak különben is jelentékeny számú jóakarói voltak, nem épen díszes szerepet szánt. Harcolni volt kénytelen, nyíltan, cselvetés nélkül.

Ez a váratlan és szokatlan modor tünteti már fel azon időknél az eseményeit a mai kor felfogásában, miután a harci

¹ Tiszánineni ref. egyh. kerület levélt. A. szekrény, XXIII. fiók, 8675. darab. Ugyanez megvan itt még más példányban is Fekete Miklósnak Palóczy György, zempléni espereshez 1790. április 29-én intézett levele mellékletén. (A. szekr. XXIII. fiók, 8686. darab.)

zaj rég elnémult, abban a kellemes színben, mintha körülöttünk akkor minden egyszerre megváltozott volna, midőn arról volt szó, hogy valahára a protestánsok számára is érkezzék már meg a békés munkálkodás ideje, a bántalmak, zaklatások vége. . .

ZSOLDOS BENŐ.

ADALÉKOK SZOMBATHI JÁNOS IRODALMI MUNKÁSSÁGÁHOZ.

(Vége.)

A Tudományos Gyűjtemény megjegyzi, hogy Szombathi a „Hist. Regni Hungariae“-vel „nyomatatóját kifárasztá“. „Örök tanulásai lelkét elborították, félénk volt nyomtatásban kimondani vélekedését.“ De ez a megokolás aligha vonható ide. Olyan dolgokról, minő a Lipót alatti rémuralom, a reformáció elterjedése, Bocskay, Bethlen, Rákóczi Gy. expedíciói: elég szilárd és határozott meggyőződések uralkodtak, és a Magyar Országí Raformátciónak, és ref. Eklézsiáknak rövid Históriaja bizonyosságot tesz róla, hogy Szombathi nem tartozott azok közé, akik a visszaéléseket pártolták. A sárospataki öreg professzor tisztán látott, de tudása politikai óvatossággal párosult, és nem akart mindent a nagyközönség elé vinni. Érezte, hogy nem beszélhet nyíltan, szabadon, — csupán abban a körben, amelyet méltán tarthatott a magáénak: a „tisztá fejüek“ előtt.

Kik tartoztak ide, nincsen följegyezve. Talán Kézy Mózes, talán Vályi Nagy Ferenc — a korszaknak mind a ketten kiváló, méltányolt író emberei, — azonban mindenesetre köztök van az irodalom feje: Kazinczy Ferenc.

Kazinczy valószínűleg már mint Patakra járogató ember, bányácskai megtelepedése előtt ismerkedett meg Szombathival és a két férfiú azóta folyton érintkezésben állott egymással. A széphalmi mester meg-megfordult Patakon, viszont a patakiak is, különösen Sipos, Nagy Ferenc és Kézy többször el-ellátogattak Széphalomra, mellyel másfelől elég sűrűn leve-

leztek. A tárgyalás, amennyiben közvetve vagy közvetlenül Szombathit érinti, rendszerint könyvekkel, tudományos kérdésekkel áll kapcsolatban. Szó van a Kazinczy könyv- és műgyűjteményéről, mely — tudvalevőleg — a sárospataki kollégium könyvtárát gyarapította; könyveket kérnek egymástól, könyveket ajánlanak, könyvekkel kedveskednek. A viszony elég szívélyes volt, bár a két férfiút inkább kölcsönös tisztelet, semmint szoros barátság kötötte egymáshoz. A szerény professzor mindvégig az arisztokratát, a leereszkedő patrónust látja Kazinczyban; viszont a mester egy nemét a hódolatnak árulja el a tudós iránt, kit társai „nagy“-nak neveznek és akinek egyet-mást maga is köszönhet. 1812. febr. 24-én egy 1695-iki typarion mását küldi a pataki könyvtár részére s a mellékelt levél végén a következő sorokat írja Szombathihoz: „Örvendek, . . . hogy ezen levelem, melly felől azt ígérem, hogy a' Collégium' Előljáróji ajándékkal együtt fenn fogják tartani ezt is, tanúja lehet azon szíves 's háladatos tiszteletnek 's barátságnak, mellyel én az Úr eránt olly sokszori útba-igazításaiért 's oktatásaiért viseltetem 's viseltetni mind addig fogok, míg a' vett barátságok' emlékezete éltemmel együtt fog elogni.“

Ám másutt is, másoknak is becsüléssel beszél róla. 1810-ben megkapva Horvát Istvántól a Pest-Ofen példányát, köszönő soraihoz veti: „Sietek az újságot Prof. Szombathy János Úrral közleni, ki az efféléken szomjan kap, és az effélékhez úgy ért, hogy senki nem különben.“ A fiatal Kölcsey előtt úgy jellemzi, hogy „tanult s liberális gondolkozású ember: mécsét nem zárja véka alá.“ 1815-ben, mikor Zemplén vármegye deputációt küld ki, melynek célja, hogy Kriebel Jánosnak Magyarország története megírásában segédkezzék: rögtön Szombathira gondol, mint akit „elmellőzni igen széles kiterjedésű tudományai miatt vétek volna“. Sőt néhány nappal utóbb tudatja Kriebellel, hogy Szombathit a bizottságba bevétette, „mivelhogy a magyar történelem körében nálánál jártasabb férfiút egyet sem ismer.“

Szerette volna kiragadni a nyilvánosság elé; bevonni a szépen zsendülő tudományos életbe, s rajta volt, hogy művei nyomtatásban megjelenjenek. Szombathi már 1806-ban köszönetet mond neki a munkái körül tett fáradozásáért; őt esztendő múlva pedig a Rummyval folytatott levelezésben van szó a pataki tudós tehetségének érvényesítéséről.

Szó sincs róla, Kazinczy nem becsülte túl emberét. Ismerte tudását, de azt is látta, hogy „a historiai apróságok örök haj-

hászása mikrologussá tevő inkább tudományában, mint a záz aki a történetek fonalát és szövedékét egész kiterjedésében tisztán végig tekinthető,“ s megvallotta, hogy az vehette legtöbb hasznát, aki egyes kérdések megfejtésében „elakadt, vagy kétségei közt megzavarva látta magát.“ De mennyi részletkérdés várt megoldásra, mennyi még csak meg sem is pendítve, amelynek megfejtése nélkül valami tökéletesebb „áttekintés“-t kivánni sem lehetett. A történetírásnak szüksége van összefoglaló, mély szellemekre, azonban Szombathi Jánosokra is, akik amazoknak útját egyengetik.

Kazinczy a XIX. század első tizedében, a „Magyar Régiségek“ dolgában fordult legelőször utbaigazításért Szombathíhoz. 1805 tavaszán jutott hozzá Sylvester szövegéhez, s még ugyanazon évi május 27-én indult számára Patakról a terjedelmes adatsorozat Erdősi életéről s munkáiról. Az utóbbiak a „Quaerela dom. Jesu resurgentis“ híjával mind föl vannak sorolva Denis „Wiens Buchdruckergeschichté“-je (II. Hälfte), Lampe-Ember, de különösen az első után; az előbbi szintén elég részletesen van ismertetve. A fő azonban Sylvester érdemeinek a helyes méltatása. „A' Magyar nyelvet 's Magyar Poésist igen nagyon kedvelte 's magosztalta, a' mint bizonyítják mind versei, mind pedig az Új Testamentomhoz ragasztott Tanúsága, a' hol a' többek között így szól: „Kisön vivők eszünkbe az mű nelvünknek mindenben való nag' nemess voltat“. Ismét alább, tanítván a' hasonlatosság szerint való szóllásokról: „Il (a' Magyar népünk) illen beszidvel naponkid valo szolásában. Il inekekben kiváltkippen az Virág inekekben, mell'ekben czudalhatt'a minden níp az Mag'ar nípnek elmejnek éles voltát az lelisben, mell nem eg'eb hanem Mag'ar Poesis.“ — Ő írt leg először Magyar Grammatikát. Ő kezdte (a' mennyire tudhatom) leg először azt is sürgetni, hogy a' Magyar nyelvnek a' 'Sidó nyelvel igen nagy atyafisága van. Ez az atyafiság némelly szóokban 's szóllásokban, úgy látszik, meg is van: de az is igaz, hogy sokakban épen ellenkeznek egymással, mert péld. ok. a' mi a' 'Sidónál praepositio, az a' Magyar-nál postpositio. De hiszen erről szólni nem ide való. — Leg alább ő ebben is jég törő s eredeti ember volt, valamint az egész Új Testamentomnak fordításában, Magyar Országai Tipografiában 's Deák lábra szedett Verseken is.“

Egy másik levélben ismét a „Magyar Régiségek“-nek másik darabja, az „Orthographia Vngarica“, vagy „Krakkói ABC“ provenientiája forog szóban. Érdekes ez a levél a kérdés

fejlődésének szempontjából, de azért is, mivel némi világosságot látszik vetni Szombathinak a nyelvújításról való vélekedésére.¹ Semmi kétség, a pataki tudós nagyra becsülte Kazinczyt, aki ebben az időben még nem volt a stíl-reformnak olyan országosan hirhedt vezére, aminővé csakhamar emelkedett; mi több, jóval később, a neologia és orthologia leghevesebb küzdelmeinek idején sem szűnik vagy hidegedik meg a közöttük lévő jó viszony; mindemellett Szombathit bajosan fogják az újítás hívei közé sorolni. Türelmes hajlamai valószínűvé teszik, hogy csöndes várakozással kísérte a fejleményeket, a nélkül hogy magát nyilatkozásra csábította volna. A nagy harc teljes erejével tombol, az egész országot pártokra szaggatja a telkesedés, az elkeseredés, Patakon mindenki állást foglal; csupán neki nincsen a dologhoz egyetlen szava, egyetlen megjegyzése. Annyi bizonyos, hogy elítélte a Kalmár új szavait, de talán csak a rosszakat; műveiben nyoma sincs az „új ízlés”-nek, az újításnak, és egészben véve az orthologusok megszokott stílusát használja. Nincs rá adat, hogy egyáltalán minden újítást kárhoyzatna: de nem is lelkesedik érte, legfőlebb megengedi — szükség esetére. Az az álláspont volt ez, amelyet annak idején a Debreceni Grammatika hangoztatott, e később annyit gáncsolt könyv, az orthologus tábor egy részének valóságos kánona. A Debr. Gramm. tiltakozott minden szükségtelen szócsinálás ellen; védte a használatban meghonosult idegen szavakat; megbélyegezte az idegenszerűségeket, amelyekkel némelyek a stílust szépíteni akarták, a fordításokat, melyek „a Magyar szájában soha nem forgó idétlen szóllások formáival tellyesek. A mely kiváltképpen ebből következik, mivel többnyire szóról-szóra, ígéről-igére fordítanak. Holott valamint magoknak a Nemzeteknek, úgy az ő Nyelveknek is, különös és magános tulajdonsági vagynak“.

Több mint valószínű, hogy Szombathi szintén ezeket a nézeteket vallotta. Mint latin stílisztáról följegyezte róla Sipos Pál, hogy Kézy Mózesrel együtt semmiféle szólást nem helyesel, amelyet valamely római klasszikusra visszavinni nem lehet: a magyar nyelv génusáról sem igen lehetett kevésbé szigorú a gondolkodása. Mi több, épp a szóban forgó levélben világosan ki van fejezve a Debreceni Grammatika iránt való tisztelete. Az Orthographia Vngarica a magyar literaturát „bölcsőbel, csecsemőségében“ láttatja vele; a Sylvester munkája gyermeki

¹ 1805. jun. 4. Kaz. Lev. 3. k. 359—363. l.

a Molnár Albert Magyar Grammatikája felserdülő ifjú és így tovább; csak egy munka van, mely a „már megért idejű férj-fiú“-t juttatja eszébe: a Debreceni Grammatika.

Magáról az Orth. Vngaricáról két pontba foglalja nézeteit: hogy protestáns, sőt református alkotás és Batízi András munkája. Az első pont különösen azon alapszik, hogy az előljáró beszéd szerint a szentírást a községnek is szükség olvasnia; a másik arra támaszkodik, hogy ama B. A., ki az Orthogr. előszavának kezdetén az olvasónak isteni kedvet kíván, csakis Batízi András lehetett, másnak nevére az akkori reformátorok közül ama B. A. betű rá nem illik, s különben is Batízinak „A ker. Tudományról való rövid könyvetské“-je ugyanabban az időben látott napvilágot Krakkóban. Ehhez járul, hogy a mű sajátos orthografiája („ammi Üdvözíténk“, „ac Kesség“) „mint egy ujjal láttatik mutatni Dévai Mátyásnak: véle egy értelembem lévő kedves társára. Annak a Dévainak, a kiről mondja Silvester, hogy: Devaius noster literis prodidit hujus articuli¹ extremam literam ad omnes eam² sequentes litteras immutari debere . . . ab barát, ac Christus etc.“

A szerző tehát valószínűleg Dévai hűséges társa, Batízi András, kinek katekézise, ha „első ki adását meg lehetne kapni“, írásmódjával „igen nagy erősség lenne az író felől.“

Csakhogy épp ezt a katekézist nem lehetett megkeríteni. Szombathi nem láthatta ezt a könyvet, amely rögtön meggyőzte volna tévedéséről, s észrevétette volna vele, hogy épp a névelő sajátos írása „mintegy ujjal mutat“ a Dévai Mátyás szerzőségére. Azonban ezt a fölfedezést csak mintegy hatvan év múlva teszi meg a tudomány és a B. A. jegy alatt Révész óta mindenki Abády Benedek nevét sejtí.

Ám a Szombathi kortársai még Szombathinál is jóval hátrább voltak. Révainak, úgy látszik, nem tetszett, hogy „az Ábétzés Öregnek“ vallását firtatták. Kazinczy pedig, sőt jóval később a Corpus Grammaticorum bevezetésében Toldy F. is, a műnek katolikus származása mellett bizonykodott. Hogy is írhatott volna reformátor „oly Abc.-t, melyben a gyermek arra taníttatik, hogy mikor reggel felkél és estve ágyba megyen, vessen keresztet magára, oly Abc.-t, melyben a Mi Atyánk Mert tiéd nélkül, az Angyali Idvezlet pedig, habár az Asszo-

¹ az

² Váczy merőben hibás olvasása szerint: Dev. noster lit. perdidit . . . extremam literam et adversam (!!!) . . . dedere . . . ab barát. (Kaz. lev. III pag. 362.)

nyunk Szűz Mária nélkül is, áll.“ Ma már ez is végképp eldőlt Révész ama fölfedezésével, hogy mindez szóról-szóra ott van a Luther 1527-ben kiadott kis kátéjában; de érdekes tudni, hogy hasonló irányban a pataki tudós is nyomozott, s bár nem teljes eredménnyel, de mégsem minden eredmény nélkül.¹

Az 1806-ik évben Kazinczy különösen „nem rigmista“ régi poétákról való adatokért keresi fel Szombathit, de hiába²; majd Varjasról kérdezősködik³. 1810. dec. 16-án viszont erre a két dologra nézve óhajtja válaszáat: hol találtatott fel legelőbb Béla király névtelen jegyzőjének műve? minő írott vagy nyomtatott munkában lehet olvasni Bocskay életét legigazabban?⁴

Szombathi jó hosszú várakozás után, 1811. ápril 10-én felel⁵. Bocskayra nézve Szamosközit, Bethlen Farkast, Bocatiust, Závodszy György diáriumát, Somogyi Ambrust ajánlja; a Névtelen Jegyző művéről elmondja, hogy Ambrassból vitték 1665-ben Bécsbe. L. Cornides, Vindiciae. Megjegyzí azonban, hogy a Gesta leírója nem volt „magyar fi“, különben nem ejtett volna hibákat egyes magyar szókban, minők: „Loiouu,“ pro Sajó; „Moger“, pro Mogor (ad normam: Forkos, Potok, Hodnog — Farkas, Patak, Hadnagy, mint a somogyi prépostság 1252-iki alapító levelében is a mai Magyar Ujfalu: Mogor falu), fluvius manans „Asaturholmu.“ (Igaz, hogy Szászki Tomka János ismét azt írja: „Asaturholma amnis“!) És hozzáveti: „Ezen dolog arra a kívánságra ad nékem alkalmatosságot, hogy vajha oly szerentsés lehetne édes Hazánk, hogy volnának benne egynehány Tudománybeli Társaságok, mellyeknek Tagjai az Országnak külömb-külobmb részeiből valók lévén a közönséges munkákat dolgozó Személlyeknek költsönös segítségekre lennének. De most aki valamely közönséges kiterjedésű munka körül fáradozik is, többnyire egyedül maga viszi a terhes munkát; lehetetlen pedig, hogy maga minden aprólékos környülállásokat tudhasson.“

Ime Szombathi és Kazinczy viszonya a század első tizedében amaz emlékek szerint, melyeket a széphalmi mester levelezése megőrzött.

Látni való, a tenger munka, a széleskörű tudás nem volt elég hozzá, hogy a szerény pataki professzort odaemelje a

¹ Kaz. Lev. 3. köt. 495—6.

² Lev. 4. köt. 190. l.

³ U. o. 137. l.

⁴ Lev. 8. köt. 206—8, l.

⁵ U. o. 451—4. l.

hírneves írók sorába. Nincsenek pártfogói, nincs kiadó, akik műveit az ország elé segítették volna, csupán a kiválasztottak egy része ismerte, talán azok sem annyira, amennyire megérdemelte volna. És ez az ember még sem vesztí kedvét, folyton tanul és munkánál ül utolsó csepp erejéig. Életének 74. esztendejében, az öregségnek és hivatalnak terhei alatt lerokadván aludt el, csöndesen, keresztyéni módon, írja Majoros András. Dolgozott, nem biztatva sikerektől, nem törődve dicsőséggel: csak azért, hogy használjon.

1790. dec. 11-én, Szilágyi Márton emlékére mondott beszédében, melyet a pataki matematikai és fizikai oktatásnak beleszótt rövid története részben maradandóbb természetűvé avat, a ker. filozófus képét akarta vázlatban bemutatni,¹ és ezt a beszédet Cicero szavaival végezte: „Non nobis solum nati sumus“. Vajon érezte-e, hogy ebben a néhány szóban a saját életének dicsősége is meg van írva?

HORVÁTH GYRILL.

PLATEN LÍRÁJA ÉS OLASZORSZÁG.*

Platent katonának szánták szüléi, de a kis grófnak nem volt hajlama a cifra pályára, többet és egyebet akart tanulni, mint a katonaiskolában lehetett, s a komoly iránytól, amelyben a gyermek indult, nem tért el az ifjú és férfi sem. Hadnagy korában is örömmel üdvözölt minden alkalmat, amely ismeretei bővítését, műveltsége mélyítését elősegítette. Ezért örült a francia háborúban beállott szünetnek és a béke napjainak.

Hosszabb szabadságot kapván, előbb a würzburgi, majd az erlangeni egyetemre ment, nem diplomászerzés, hanem ismeretek szerzése végett. Az előbbi helyen Wagner profesz-

¹ Keresztyén Filozófus Képe. Mellyet Néhai T. T. Szilágy (így) Márton Uramnak, a' Sáros-Pataki Ref. Collegium' Physicat és Mathesist tanító nagy érdemű Professorának utolsó tisztessége meg-adatásának alkalmatosságával, rövid Halotti Beszédben le-rajzolni kívánt Sáros-Patakon, a' nevezett Collegiumban MDCCXC-dik esztendőben, Karácsony Havának XI-dik napján. — Kézirat, a spataki kvárban.

* Tanári székfoglaló,

szornak művészettörténeti, az utóbbin Schellingnek filozófiai előadásai voltak rá mély hatással, mint erről költeményei tanuskodnak. Idegen nyelveket bámulatos kitartással és eredménnyel tanult, 11 nemzetnek íróit olvasta eredetiben. A germán, román és klasszikus nyelveken kívül elsajátította a persát és arabot és orientálista tanulmányainak eredményeképpen kiadta persa formákban írt költeményeit, u. n. gazéljeit 3 kis füzetben.

A közönség azonban semmikép sem tudott magbarátkozni a szokatlan formával. Csodálta a költőnek verselő művészetét, keleties színben pompázó képeinek gazdagságát, elismeréssel adózott a közmondások rövidségével és epigrammai éllel kifejezett reflexióknak, de lelkesedni nem tudott e költeményekért. Zavarólag hatott rá az egyhangú rimelés, a keleties íz, a formának rendkívüli megkötöttsége, amelynek tulságai a „Hafiz tüköre“ című gyűjteményben hágnak tetőpontra. Itt minden vers utolsóelőtti sorában benne kell lennie Hafiz nevének és ezt a képtelen megszorítást szinte kínos pontossággal alkalmazza Platen, minek következtében odajut, ahol a formák bravúros kezelése nem művészet többé, hanem mesterkedés, játék. Nem csoda, ha a Goethe, Uhland, Heine, Chamisso, Eichendorf egyszerű dalaihoz szokott közönségnek nem tetszett ez a mesterkéeltség. Az önérzetes költőnek azonban rosszul esett az elismerés hiánya s különösen bántotta az az éles támadás, melyet Heine és Karl Immermann intézett ellene persa formájú versei miatt. Kiméletlen harc támadt köztük, amelynek hevében durván megtépdesték egymás költői babérjait, sőt sárral dobálták egymás egyéni becsületét is. A keserűség, melyet ez a hosszú irodalmi harc plántált szívébe, elviselhetetlenné tette állapotát Németországban. Nem volt többé maradása otthon, más viszonyok közé, más éghajlat alá vágyott, ahol nyugalmit visszanyerhette. Goethe példája Olaszországra terelte figyelmét, élénk vágy ébredt szívében ez ország megismerésére, erős meggyőződéssé vált benne, hogyha valami nagyot egyáltalán képes alkotni, csak olasz földön fogja alkotni. A képzőművészetektől a legmélyrehatóbb tanulságokat várta. Ha koldúlva kell is mennie Olaszországig, írja egyik levelében, el fog menni.

1824-ben megy először oda. Heteken keresztül tartja lekötvé Velence. Szabadsága, melyet a kirándulásra kapott, rég lejárt, midőn búcsút mondott a lagunáknak és visszatért hazájába, gyönyörű velencei szonettjeit vivén magával emlékül. Késedelméért súlyos büntetést róttak rá, de az áristom nem

lohasztotta lelkében azt a vágyat, hogy mennél hamarabb visszatérjen Velencébe s megismerje egész Olaszországot. Két év múlva teljesült vágya, mikor is I. Lajos bajor király állandóan szabadságolta, s ettől az időtől kezdve, rövid megszakításokkal, egész élete végéig olasz földön élt. Ott is halt meg: Sicilia szigetén, Syrakusae városához közel, 1835-ben.

Honfitársai közönye miatt elkeseredve, az irodalmi küzdelmekben kimerülve, elégedetlenül ment Platen Itáliába. Nyugalmat keresett s a művészet remekeinek szemlélésébe merülve feledni akarta fájdalmait. Goethe is hasonló lelki állapotban kereste volt Olaszországot: közéleti fárasztó szereplés után, amelynek költői munkássága már-már áldozatul esett, ő is az új légkörtől, a művészet szellemének érintésétől várta rég szunnyadó költői tehetségének újraéledését. S ismeretes dolog, hogy az olaszországi tartózkodás forduló pontot alkot Goethe életében. A weimari herceg főminiszteréből itt lett újra költő, itt kezdődik fejlődésének magasabb, nemesebb iránya, amelynek klasszikus terméke az Iphigenie auf Tauris. Olaszországi leveleiben érdekesen írja le, hogyan érezte mindig szabadabbnak, szárnyalóbbnak lelkét, amint mélyebben és mélyebben jutott Itália belsejébe. Az itt töltött két év a zavartalan munkásságnak boldog korszaka, mely nélkül Goethe pályája csonka, dicsősége hiányos volna.

Herdernek zaklatott lelkéről szintén az olasz nap fénye oszlatta el a felhőket.

Kétségtelen, hogy Platen előtt olaszországi útja megtelében Goethe példája is lebegett, s reá is hasonló hatása volt az olaszországi tartózkodásnak.

Átlépve az Alpeseket úgy érzi, hogy sivár múltja mind jobban-jobban a messzeségbe vész, s a jövő egyre biztatóbban tárul fel előtte. Midőn megpillantja a hajóról Velencét, s közelebb érve Palladio templomait; midőn feltűnnek előtte a dőzsépalota oszlopcsarnokai, s meglátja a sóhajók hidját s koloszalis talapzaton Velence érc-oroszlánjait, azt kérdezi magától, hogyan fog áthatolni a csatornák, hidak, utcák és paloták e labirintusán s hogyan kezd a nézésnek, tapasztalatgyűjtésnek, gyönyörködésnek nagy munkájába. Egy oltárképen Giov. Bellininek, a tipikus velencei mesternek angyalait pillantja meg, s egyszerre megtalálja az utat, amelyen haladnia kell: a velencei művészet megismerését tűzi céljául, Giov. Bellinit választja vezetőjéül, boldogan merül el képeinek szemléletébe. Tizianra eleinte kevesebb figyelmet fordít, de mióta Mária Mennybeme-

netelét látta, remegve hajlik meg nagysága előtt. Pordenone-t csaknem olyan nagy képirónak tartja, mint Tiziant. Életükben versengtek az elsőségért, a halálban mindkettő elnyerte koszorúját. Mellettük áll Giorgione és Paolo Veronese, akivel kevés festőt lehet összehasonlítani.

Hét hét után telik el, de nem tud megválni Velencétől. Minél jobban megismeri, annál páratlanabbnak találja. Lázban ég a lelke, mely itt nagy dolgokat lát és nagy dolgok elérésére törekszik. S a művészet alkotta alakok közé a legszebb élő alakok vegyülnek, hogy még inkább lekössék a költőt s megnehezítsék elválását.

A velencei művészetet igen találóan hasonlítja a színes tulipánhoz, ezzel akarván jellemezni a velencei festők színeinek buja gazdagságát. Aztán mily nagyszerűek Tizian, gyengédek Bellini, közvetlenek Piombó művei! És P. Veronese Sebestyénje előtt megtanulhatja az ember, hogyan kell a földi szenvedéseken felülemelkedni.

A festők felemelik az örökkévalóság eszméjéhez, nem tudna élni nélkülök, nem szűnik meg törekedni a művészetek fenségének megértésére. Ki ne terjesztené a szépnek evangéliumát, minden időknek ezt a hitvallását minden országban, akinek lelkére olyan művek hatottak, mint Vecchio pálmaágot tartó szentjei, Paolo Veronese Nagy Sándora, vagy Tizian Tóbiása az angyallal? Tizian Keresztelő Jánosának egész költeményt szentel. Távol az emberek zajától, ott áll a próféta a pusztában, hogy nagyra hivatott lelkét a magánosságban megeddze egy tisztább világ számára. Komoly szeme szent lelkesedést fejez ki, s fölemelt karja mintegy mutatni látszik arra, aki el fog jönni, hogy megváltsa a világ bűneit. Ki távoznék el ettől a képtől s ne hódolna a művész kebelében lakó isteni erőnek?

A Canalazzón végig gondolázó idegen elragadtatással látja a renaissance építészetének erőt, aranyosságot és pompát kifejező remekeit. De még inkább bámulatba esik a korábbi művészet alkotásain, Pisani, Vendranin és Cà d'oro palotáin.

Nem nyugodott azonban a véső sem, hogy mennél több szépséget zárjon magába e tündérváros. Mennyi követ hatott át a mesterek teremtő gondolata! Nézzük csak meg, hogyan ábrázolta San Giuliano az alvó Krisztus alakját!

Nem vonhatja ki magát a költő a művészet hatása alól szerelmi szonettjeiben sem. Ezeknek költői képeit is a művészet köréből veszi. Szerelme tárgyát szoborhoz hasonlítja,

mely vakító szépségével megbűvöli a nézőt, de mozdulatlan és hideg marad, s a velencei leányt Giov. Bellini angyalai röpködik körül.

Aztán a képzőművészetten kívül megénekli a tengert, a Canale Grande és Szent-Márkus tér esteli elevenségét is. Mihelyt a csillagos ég harmatja hullani kezd, csoport csoport után igyekszik a Márkus-térre, gyönyörködni a zenében, amelynek méla hangjai halkán áradnak szét az éjszakába.

Megemlékszik a város elmúlt dicsőségéről is. Hiába keressük azt a pompás Velencét, mely már csak Paolo Veronese képein van meg s kápráztató volt, mint egy arany ruhába öltözött büszke asszony. A mai Velence csak árnyéka a réginek. Oroszlánja meg van ölve, érclovai nem az egykoriak többé, a korzikai győző zabláját viselik. Oda van a királyi nép, mely várost emelt a habok fölé, pusztulásnak indultak a márvány paloták, a termekből, melyekben tréfa és újjongás honolt, mintha örökösen mély, hosszú sóhajtás hallatszanék.

Különösen epigrammaiban zengi a város régi nagyságának letűntét. Tizenhárom évszázad látta erősnek, gazdagnak, virulónak, míg végre el kellett buknia ama titáni férfi által, aki kormánypalcákat csavart ki uralkodók kezeiből és királyi koronákat osztogatott, de végre maga is a sors kerekei alá került. A költő azonban nem a hatalmat, nagyságot, Rómának és Bizáncnak elhomályosítóját siratja meg. Könnyre csak az méltó, ami szép volt. Ha csak egyetlen napra is, szeretné régi szépségében látni a várost, látni a csatornákon tovasikamló gondolák raját, a gazdagság fényét, a kereskedelem mozgalmasságát, a büszke palotákat, melyeknek erkélyeiről Velence szépei néztek alá, szeretné, ha a márványcsarnokok újra megelevenednének a gitár zenéjétől, vidám daltól, győzelmi hírtől, szerelemtől. Imár csak lelki szemeivel látja a mennybemenetel ünnepét, azt a gyönyörű tavaszi napot, midőn a tengert és lagunát ellepi a nép, ünnepi díszben megjelenik a tanács, köröskörül ezernyi bárka, felkoszorúzva, szól a zene, jön a patriárka, szentelt vizet önt és illatos rózsát szór a tengerbe, a dózse pedig gyűrűt dob belé, jelképezvén a tenger eljegyzését.

Rég elnémult az ünnepi zaj, eltűnt a paloták fényűző népe, a karcsú gót pillérek árván tükröződnek a vízben; csak San Marco galambjai röpködnek még a téren, ezek olyannak látják Velencét, mint hajdan volt: jószívű emberek gondoskodnak róluk ma is.

Egy gyönyörű epigrammban visszapillant első olaszor-

szági időzésére, amikor még bájosabbnak látta a lagunák szépséges városát. Oh boldog ifjúkor, — kiált fel — mikor szívünk minden érzése vágy és minden gondolatunk érzelem!

Olaszországi tartózkodásának gyümölcse az ódák és himnuszok is, melyeknek legnagyobb részét Firenzében, Rómában és Nápolyban írta. Pompás képekben állítja szemünk elé e városokat, az antik és renaissance művészet emlékeit, lelkesedését mindazért, amit emberi szorgalom és természeti erő létrehozta. Rajzolja Firenze vidékét, talajának termékenységét, polgárainak szorgalmát, a bölcs törvényeket, melyeknek oltalma alatt a város virágzóvá lett. Magasztalja a ragyogó termekben felhalmozott világhírű műkincseket, a Mediciek korszakát, Flórenc nagy művészeit és szép nőit. Megénekli Brunelleschinek és Donatonak a város szépítése körül szerzett érdemeit, ezeknek a művészeknek köszönheti u. i. Firenze, hogy valósággal szemefénye Itáliának, s csak Velence állhatja ki vele a versenyt.

Róma történetét, a római kor nagyszerű emlékeit, az egyház türelmetlen hatalmát is több ódában énekli meg. A barátság eszméje, a hazafias érzés, a nagyszerű természeti jelenségek dicsőítése, a lengyelek elnyomása miatt érzett felháborodása képezik tárgyát az ódák egy másik részének. Különösen figyelemreméltók a lengyelek sorsával foglalkozók. Ezek jelzik leghatározottabban a romanticizmussal való szakítását: a költő egy égető napi kérdéssel foglalkozik bennök, míg a romantikusok, a jelennek hátat fordítva, a középkor álomszerű világában keresték tárgyaikat. Három ódája fejezi ki a legmélyebb oroszgyűlöletet. Azt tartja a jövő hősének, aki Európából visszakergeti Ázsiába ezt a szolganépet vezetőivel együtt, akik csak a nemzetgyilkosságnak élnek. Figyelmezteti hazáját az oroszok részéről fenyegető veszedelemre; de úgy látja, hogy intése hiábavaló és egyedül marad jóslatával, mint Kassandra.

Ha a képzőművészetekhez való viszonyukban összehasonlítjuk Goethet és Platent, észrevevesszük, hogy az előbbit a görögökhöz vezetik hajlamai. Goethe Winckelmann tanítványa, olasz földön is az antik szellemet sajátítja el, amellyel egyébként egész élete folyamán rokonságot mutat. Az antik művészetet keresi, annak emlékein lelkesedik. A gót stílt, melyért ifjúkorában rajongott, most barbárnak tekinti s olaszországi remekeit figyelmére sem méltatja. A renaissance Michel Angelót, a képfaragót, Rafaelt, a festőt, mint olyanokat tartja nagyoknak, akik a görögök iskolájába jártak.

Platent nem az antik művészet emlékei érdeklik első sorban; Goethénél hasonlíthatatlanul kevesebb figyelmet fordít rájuk. A szépet megkülönböztetés nélkül kereste, szerette. A klasszikus ókor szellemét nem tudta olyan mértékben elsajátítani, mint Goethe, akinek egész gondolatvilága átalakult a költészete mindenestül új irányt vett a görög szellem hatása alatt: Platent formák átvételére való hajlamánál s a használatukkal járó nehézségek leküzdésére való rendkívüli tehetségénél fogva a klasszikus ókornak versformái érdekelték. Ebben van a nagy különbség a két költő között.

Platent nem kísérte Olaszországba a hirnév nimbusza, mely Goethe útját előre egyengette s megnyitotta előtte az előkelő világ szalonjait, a műtermeket, és biztosította számára az előzékeny fogadtatást és tiszteletet egész Olaszországban. De azért Platen a maga szegényes viszonyai közt is sok tanulsággal gazdagodott s ebben a tekintetben teljesültek reményei. Amit olasz földön ma is keresünk: nagy korszakok és emberek szellemétől való ihletést az örök városban, felhőtlen kék eget, tehetséggel és szépséggel megáldott népfajt, a régi és legrégebbi művészetnek alkotásait, a nápolyi tengert, a füstölgő Vezuvot, Velence régi nagyságát: mindezeket kereste és találta meg költőnk is. Mindezek hatottak mélyen fogékony lelkére és költői álmokba ringatták.

A német lírikusok sorában tiszteletreméltó hely illeti meg őt. Nagyratörökvő költő volt. Fejleszteni akarta, nemesebbé törekedett tenni a költészetet s új formákkal és tartalmi elemekkel akarta gazdagítani. Nem tekintette a költészetet sem úri kedvtelésnek, sem kenyérkereső mesterségnek, hanem eszményi szent hivatásnak; művészetnek, amelyben folyton tökéletesedni kívánt.

Iskolai olvasókönyveink mindössze egy-két verset közölnek tőle, de kétségkívül több érdemlené, hogy olvassuk. Csak mesteri szonettjeire mutatok rá s azt említem meg, hogy a művészi szépről, melyet mint új elemet bevitt a költészetbe, a művészet dicső hivatásáról s egyes műremekekről írott költeményei szinte páratlanok, s épp emez alkotásai Kazinczynak és az ő iskolájához tartozó költőknek nem egy hasonló tárgyú darabjával érdekes párhuzamba állíthatók.

LEGRÉGIBB FORMULAGYŰJTEMÉNYÜNK TEKINTETTEL
A KÖZÉPKORI MAGYAR JOGI MŰVELTSÉGRE.

(Folyt.)

A kötelmi jognál sokkal bővebb és részletesebb intézkedéseket találunk a házasságjognak úgy személyi, mint vagyoni részére vonatkozólag.

A házassági személyjogra tartozó adatok jó részét megemlítve s részben idézve és fejtegetve találjuk Roszner Ervin művében.¹

Míg Róbert Károly uralkodása idején a házasságkötés leginkább a Kálmán-féle törvényben használt kifejezéssel, a *sponsatio*val jelöltetett,² most inkább a „*sponsalia de praesenti*“ kifejezés használatik, több helyen említvén formuláink, hogy a házasság „*in facie ecclesiae verbo de praesenti*“ kötött meg. De a mellett hogy állandó gyakorlatot az egyház előtti házasság képez, melynek alakszerűségére egy 1341-ből való misekönyv tartalmaz érdekes adatot³, gyakran szerepelnek a bíró előtt kötött házasságok is, valamint a már az egyház által megkötött házasságnak a bíróság által való megerősítése is előfordul (160., 165., 166. f.) A házasuló felek szabad akaratelhatározásának és kölcsönös beleegyezésének (*consensus nuptialis*) a római jogból a kánonjogba átvitt elve e korszakban már állandósult, a kényszerrel kötött házasság több esetben megsemmisítettik. A 60-ik formulában, midőn két polgár között a miatt, mert az egyik nővére meggyaláztatott, „*lis et contentio mota fuisset*“, már gyalog baj is rendeltetett, azonban a nő „*juxta libitum suae voluntatis*“, valamint rokonainak beleegyezésével a panaszlottal házasságra lép és pedig a bíróság előtt. A 165. és 166. formulában előforduló esetek hasonló természetűek.⁴

A házassági akadályok között legrészletesebben az impotentia kérdése említettik. Ismeretes, hogy ez akadály a házasság megkötésére oly erővel hat, hogy amennyiben a házasságnak *copula carnalis* által való végrehajtását teljesen lehetetlenné

¹ Régi magyar házassági jog, 79—96. lap.

² A Kálmán király házasságkötési törvényének emléke még Róbert Károly alatt is élt. L. Kováts Gyula: A házasságkötés Magyarországon. 182. lap.

³ Kováts i. m. 28 l.

⁴ Leírva Roszner művében 83. lap.

teszi, ott a házasság nem is létesült jogérvényesen, minélfogva ez alapon a házasság felbontásának lehetett helye. Roszner ez adatokat mellőzván s inkább a Tapolczay-féle oklevél-mintákat használván fel, nem tartjuk érdektelennek az ide vonatkozó esetek ismertetését. A 132-ik formulánál, felperes kijelentvén, hogy nejét némely rokonai rábeszélésére vette el, mivel ez az itt előadott ok miatt „reddere thori Debitum nequisset et nequiret“, kéri a bíróságtól a kánoni elválás kimondását, mire alperes leánya számára újabb határidő kitűzését kéri, mely perhalasztásra azért van szüksége, hogy a súlyos ügyben (*ardua causa*) rokonaival tanácskozhassék, s ezt a bíróság elrendeli. Az eset folytatását képező 133-ik formulánál az atya leányával megjelenvén a kitűzött terminuson a bíróság előtt, a nő megjegyzi, hogy a rút vádnak nincs alapja (*accusatio frivola esset et vana*), annyival inkább, mert az említett ok nem az ő részéről szerepel, hanem a felperesben van meg. A bíróság tehát meghallgatva a felek előadását, az ülnökökkel, laicus és házas emberekkel úgy hozza meg közbenszóló végzését, hogy vizsgálatot rendel, s miután az a férfira nézve kedvezőtlenül üt ki, az egyházjog szabálya értelmében (*secundum iuris scripti ordinem*) a feleket elválasztván, megengedi a nőnek, hogy tetszése szerint bárkivel új házasságra léphessen, s egyben felperest örök hallgatásra itéli. A formula második felében a szerint, a mint a bizonyítás a nőre nézve üt ki kedvezőtlenül, ugyanaz rendeltetik el, a férfi nyervén jogot új házasság kötésre, vagy amennyiben *per artificium aliquale* a kérdés megoldható, a bíróság a feleket két évi együttélésre kötelezi, s ha — mint a következő 134. formula mondja — a szakértők azt nyilatkoztatnák ki, hogy egyik részről sem forog fenn a nevezett akadály, a házassági életközösséget helyreállítja s az egyház két papját az ő tisztességes életük felvigyázójává rendelvén, miután az egész ügy a nő részéről keletkezett s hozatott a bíróság elébe, a nő kenyéren és vízen való hét napi böjtre ítéltetik.

Egy másik akadályra, mely a szabad születésű egyének és szolgasorsúak között a rendiség követelményénél fogva állott fenn, formulagyűjteményünkben szintén találunk érdekes adatokat. Csodálkozva vesszük észre — írja Rosner¹ — hogy dacára annak, hogy a *particularis* jogfejlődés egyenes ellentétbe került az egyetemes egyházjoggal, mindazáltal még a legsulyo-

¹ I. m. 225. lap

sabb egyházi büntetések alkalmazása által is igyekezett épen az egyház ezen particularis jogfejlődésnek hazánkban gyakorlati érvényt szerezni és biztosítani. A 135-ik formulában, midőn egy szabadszületésű nő szolgálával lépett házasságra, s panaszt tett az egyházi bíróság előtt, hogy őt, midőn ezt bevallotta, papja nem akarta megáldoztatni s ez iránt a bíróságtól tanácsot kért: a bíróság azt mondja, hogy a szent kánonok statutumai szerint, de a régi és új törvények szerint is szabad nőnek szolgálférjival, vagy megfordítva, tiltva van házasságot kötni, azért a vizsgálat elrendeltetvén, ha a nő állítása igaznak bizonyúlna, a házasság felbontandó. Világosan kifejeztetik ezen elv a 136. formula utolsó részében annak megemlítésével, hogyha ily tévedés miatt a házasság fel nem bontatik, a papok az illetőknek semmi szentséget ki nem szolgálthatnak. Az előbbi eset folytatásaképen a kiküldött bíróság válaszlevelében (responsionalis) kiemeli, hogy a szolgasorsú egyén őket az eljárás folyamán meg akarta ölni, miért is földesura elé állítandó. Ha a felszabadításra történt hivatkozás, ennek bizonyítása rendeltetik el (138—142. formula). Hosszasabban foglalkoznak formuláink a nőrablás és női erőszak kérdésével is (161—170 f.) s több esetben a sértés azáltal tétetik jóvá, hogy a bíróság a férfit a nővel házasságra kötelezi s a házasság megkötését nyomban végre is hajtja.

Ismeretes dolog, hogy a nyilvánosan kötött s consumált házasságra a feloldhatatlanság nagy elve általában el volt ismerve, az alattomos házasságokból (*occulta matrimonia*) azonban sok baj származott.

Az idevonatkozó esetben (170—173. formula) egy szegény asszony panaszt emel a bíróság előtt, hogy jóllehet vele férje alattomban házasságot kötött s öt évig együtt élt, s már e viszonyból négy gyermeke született, most mással lép házasságra, mire a férj azon kifogást emeli, hogy a nő csak concubínája volt, s ő félve a Mózes féle törvénytől: „aki törvény nélkül él, törvény nélkül fog elveszni“, most törvényes viszonyt akar. Erre meghagyják a férjnek, hogy 12 adófizető ember esküjével tisztázza magát. Az eskü letétetvén — az asszony nagy sirása között — a bíróság a férjnek a házasságkötést megengedi. Azonban ha az asszony nagy kétségbeesése miatt a tanúk nem akartak esküdni, a férfit letartóztatták s megkötözték, mire bevallta, hogy a nő neki felesége volt, mire is a viszony a *multra menőleg* is (*ex tunc*) törvényesítetvén, a házasság mindjárt a bíróság előtt megkötetett.

Különösen érdekesek a házasságra vonatkozó azon fejtegetések, melyek a házassági hűséget tárgyalják. Ha valaki alattomban, titokban kötött is házasságot, akkor sem szabad új házasságot kötnie; mivel a hit mindenütt egy, a hit nem egyéb, mint a keresztyénség alapja, a keresztyének pedig Krisztusról szóképzés által neveztetnek, akinek hite nincs, az nem keresztyén, s aki másnak hitét adja és cselekedetivel ezt be nem tölti, az pogány, mert Jakab apostol mondja: „A hit cselekedetek nélkül holt dolog“.¹

Nehéz helyzetbe jutott a bíró, ha valaki alattomban házasságot kötve nejét elhagyta s mással kötött házasságot, de ezt már „*coram facie ecclesiae*“ tette. Vajon felbontható-e a második házasság, ha az első a püspök vagy vicarius tudomására jutott? A kérdés vitás voltát mutatja, hogy a bolognai kardinális egykori vicarius, Vilmos, megszidva és elűzve az ily tévelygőt (*in fide errantem*) és állhatatlant magától, azt mondotta, hogy hacsak Isten nem könyörül rajta, az ördög fia leend.

A megoldás ez: először a bíró a bíróságon kívül titokban figyelmeztesse, hogy menjen vissza elhagyott nejéhez, majd a bírói székből figyelmeztesse, hogy maradjon hű a másodikhoz. A gyóntató atya pedig adja tudtára, hogy ha lelke üdvét meg akarja menteni, térjen vissza első nejéhez, s ha előbbi helyén nem lakhatik, hagyja el hazáját s idegen földön folytassa vele a házas életet.

A bíró magán meggyőződése és tanácsa tehát így került ellentétbe ama felfogással, melyet hivatalosan kellett elfoglalnia az egyház előtt kötött házasság jogérvénye mellett. A gyakorlati életben előforduló ilyen *inconvenientiák* is követelték tehát, hogy a felek a házasságnak alattomban való megkötésétől tartózkodjanak.

Ha a házasfelek közül egyik a másikat elhagyta volna, s mint a 130. formula mutatja, mással adta volna össze magát, a bizonyítás megejtése után az életközösség helyreállítatik s a vétkező fél hasznos büntetésben részesíttetik.

Házassági vagyoni jogi intézményeink közül formulagyűjteményünk a hitberről, hozomány- és jegyajándékról emlékezik, s ezekkel kapcsolatban van szó a leánynegyedről is. Az idevonatkozó elvekből vont következtetések részletesen elő vannak adva a 188-ik formulában. Megelőzőleg a hozomány- és jegy-

¹ A szentírásban Jakab apostol levelében e hely így hangzik: „Mert miképen a test a lélek nélkül megholt állat, azonképen a cselekedetek nélkül való hit megholt állat. II. rész, 26. vers.

ajándékról van szó. Az elhunyt nő hozományi tárgyait és jegyajándékát alkotó dolgokat a nő apja, az após, vejétől, a férjtől a bíróság előtt követeli vissza az ágyneműekkel és kincsekkel együtt, mire az alperes megjegyzi, hogy miként az ország szokása kívánja, a jegyajándékokat visszaadja a mondott hozománnyal, de azon kifogással áll elő, hogy nem hallotta az országban, hogy az ágyneműek és kincsek visszaadatok, mire az após részletesen előadja, mik voltak azon tárgyak, melyeket leányával nászajándékol adott (ruhaneműek, ezüst tál, ezüst öv stb.), s ennél fogva a bíróság vádlott birtokállapotára nézve vizsgálatot rendel. Az ily dolgok tehát nem a vádlott kincseiből vagy egyéb depositumaiból, hanem egyedül azon birtokokból adatnak ki, melyek a házasság kötésekor a nővel adattak, ezen birtokok értéke szerint. A hitbér köznemesek özvegyeinek 50, főnemesek özvegyeinek 100 márkában adatik ki a férj örökösei által, ha t. i. nagyobb a férj vagyonának értéke, ha azonban kisebb 50 vagy 100 márkánál, akkor csak az értéke arányáig. Hogy az özvegy nők hitbére az ország szokásjoga szerint kisebb és pedig a másodszori, harmadszori özvegyenmaradás után fokként csökken, ez a 188. formulában világosan kifejeztetik (ekkor már 25 márkának felét, harmadát kapják.) A hitbér-követelés biztosítására a férj egész vagyona szolgál. Mig tehát a hitbér ki nem fizetetik, addig azon vagyon el nem foglalható, a nő addig abból el nem üzhető. Természetes folyománya ez annak az elvnek, mely az Arany Bullában s az 1231. Decretum 24. cikkében a hitbért a nő számára a férj halálra ítéltése s vagyona lefoglalása esetére is biztosítja. Hogy ez már e korszakban az ország szokása volt, a 234. formula is bizonyítja. Ugyancsak az árva leányok az atyai vagyonban megmaradnak, mig csak azok által, kikre az atyai birtokok szállani fognak, férjhez nem adatnak.¹ Itt a nemesi és városi jog ellentéte élesen van kieszelve, mert a városi jogban a hitvestársi öröklés intézményeinél fogva az atyai vagyonban a nő és leány gyermekei örökösödni szoktak.

A jegyajándékra vonatkozólag már formulagyűjteményünk kiemeli azon különbséget, mely a vőlegény által s a nő atya vagy rokonai által adottak között fennáll. Az utóbbiak ugyanis, melyek a leánnyal adatnak, a férj vagy a leány halála esetén a leány szülőire szállanak, mivel a házasság tisztessége érdekében adattak a vőlegénynek (*ex gratia speciali et pro honore nuptiarum*).

¹ Ez a szabály a későbbi jogban Werbőczynél, HK. I. 92.

Az a felfogás és jogi elv, melyet Werbőczy a későbbi jogállapotokra kifejez, hogy a hitbér a debita matrimoniival van kapcsolatban: „*quae uxori propter eius deflorationem et concubitum de bonis mariti datur*“¹. már a korszakban érvényes volt.

Ezt igazolja legalább a 179-ik formula, melyben, midőn feltétezik a kérdés, hogy a nő, ki a debita matrimonii teljesítésére nem képes, megkaphatja-e a férj javaiból az ő hitbérét: a felelet a házasság nagy céljának, a liberorum procreationak kiemelésével határozottan tagadó, az ily nő a hitbért semmiképen meg nem kaphatja, *propter neglectionem restitutionis Debiti thori*.

Hogy a leánynegyed (*quarta filialis, quartalitiun*) a leányágot a természetjog és az ország közönséges szokásjoga szerint (*debito iure naturae et de huius Regni consuetudine*) illeti meg, gyűjteményünk világosan kifejezi. A 181. formulában egy férjes nő testvéreitől a bíróság előtt a leánynegyed kiadását a testvérek összes birtokaiból mint közös atyai vagyomból (*de universis possessionibus et portionum ipsorum possessionariis*) kívánja, s miután a testvérek azzal védekeznek, hogy már kiadták, az erről szóló *expeditoria* felmutatására halasztást kérnek. Az eset folytatását követő 182. formulában a testvérek bemutat- az idevonatkozó oklevelet 1400-ból,² holott a nő a leánynegyed fejében felvett összeget nyugtatja s követelése kiegyenlítését beismeri, sőt a szavatosságot is elvállalja. Erre a nő férje megrettenve az oklevél hamis voltát állítja, s megindul a bizonyítás az okirat eredeti vagy hamis volta felett, s azzal végződik, hogy az ügy elintézése fogott bírákra bizatik, s végül az okirat hamis volta beigazoltatván, a nőnek a leánynegyedet megítélik. Mint érdekes adat érdemel említést, hogy ezen korban a leánynegyedre s a hitbérül és jegyajándékul szolgáló javakra, birtokokra más becslés szokott alkalmaztatni. A leánynegyedre ugyanis a forgalmi ár vétetik fel, amint azon megyében a birtok eladás vagy vétel tárgyát képezi, míg a többieknél egy eke föld becsára csak három márkában³ számittatik, ami az akkori pénzviszonyokhoz képest kétségtelenül kis összeg (188-ik formula, 3-ik pont). S ezen általánosan elmondott elvet a 194. formulában előadott becslés is megerősíteni látszik, hol

¹ Werbőczy HK. I. 93.

² Ez valószínűleg a leíró tollhibája korábbi idő helyett.

³ Az aratrum terjedelmére, nagyságára megoszlanak a jogtörténészek nézetei. V. ö. Timon: i. m. 324. l. Wenzel: Magyarország mezőgazdaságának története, 169., 170. l.

15 ekényi föld egy malomhellyel együtt, mely egy egyházé, 60 hazai márkában vétetik föl.

Az örökjog intézményeire formulagyűjteményünkben csak szórványos adatok találhatók. A városi jogban fennálló végrendekezésre némi világot vet a 176—178. és 189. formula, mely szerint az egyház előtt mindkét nemű tanuk jelenlétében (*utriusque sexus hominibus*) tett végrendekezés érvénye tétetik vita tárgyává, a kiskorú gyermek vagyonának gondozása a nagyanyának ítéltetik oda s a nagyanya ellen pereskedő rokon bírságban marasztaltatik el. A 178. formulában egy özvegy nőnek férje szőlőjéből őt hitbér címén megillető osztályrésze, illetve az erre tett végrendekezés, mely Szt. Jakab apostol egyházának és papjainak hagyja ez osztályrészt, lesz per tárgyává, mivel a nő „*natura sua debitum thori solvere inhabilis extitisset*“; miután azonban ennek ellenkezője nyer beigazolást, a végrendelet érvényessége megállapíttatik.

Találunk még formulákat az osztályegyességre (30. 60. f.) melyet ha a megyei hatóság előtt kötöttek is, nagyobb biztonság okáért hiteles hely által szoktak megerősíttetni.

Mielőtt a per- és büntetőjogra térnénk át, szólanunk kell még ama formulákról, melyek közjogi jellegűek, közigazgatási és specifice pénzügykérdésekkel foglalkoznak. A megyei életre érdekes világot vetnek azon megyei összehívó levelek mintái, melyek *currens* (futó levél) címet nyertek, mivel amint valaki ezt megkapta és elolvasta, szomszédjához tartozott elküldeni. Ezekből látható, hogy a megyegyűlésen vagy személyesen, vagy *procurator* útján megjelenni minden meghívottnak kötelessége, ellenesetben három márka bírságban marasztaltatik. A minta kétféle, u. m. általános és különös, melyben már azon többnyire peres ügyek, vagy közigazgatásiak is megjelöltetnek, melyeknek tárgyalásakor, nagy jelentőségüknél fogva, a megjelenésre nagy súly fektetetik. Ilyenek: bírságpénzek behajtása, pénz, illetve adóbehajtás, különösen a nápolyi hadjárat költségei.¹

Gyűjteményünk szerzője útbaigazításként a jegyzőknek azt is megmondja, hogy ez a forma alkalmazható a megyei zsinat összehívásánál is, jóllehet az arra vonatkozó meghívóktól valamiben különbözik.

¹ Ezekből látható, hogy e korszakban a megyegyűlés még demokratikus jellegű. Egyébiránt miután e *currens*eket Botka Tivadar, Jogtörténeti tanulmányok a magyar vármegyék szervezetéről c. munkájában ismertette s fordításban egyet be is mutatott, a részletes ismertetést e helyen nem tartottuk szükségesnek.

A pénzverésre, illetve az új pénz forgalombahozatalára vonatkozólag több formula intézkedik. A 28-ik formulában (forma regalis) Lajos király elrendeli a tőle veretett új pénznek, melyen az ő képe van — forgalomba hozatalát (e pénzek közt az arany 16 fok finomságú, az ezüst 5 próbás volt, mint a szöveg is mutatja), meghagyva a megyének, hogy valahányszor az ő nevében a körmöci kamaragróf embereitől Olivér tárnokmester és az esztergomi érsek embereivel felhívatnak, minden nyilvános helyre küldjenek ki valakit magok közül, kérdezzék ki a királyi embereket, hozzák az új pénzt forgalomba s váltsák be; esetleges panaszait pedig írják meg. A következő 29. formula ily válaszirat, melyben előadják az ispán és szolgabírák a megye nevében, hogy a parancsnak eleget tettek, Egerben megjelentek, de az egervölgyi ispán, a kamaragróf, tárnokmester, esztergomi érsek embereit halálos fegyverekkel megsebesítették, a pénzváltó asztalt (trapezeta) feldöntötték, 60 márka pénzt a földre szórtak azoknak nagy kárára. A pénzváltásra s a pénzváltók működésének biztosítására vonatkoznak a királyi levelek (missiles) (pl. 79. f.) s a városnak erre vonatkozó válaszlevelei (responsivales 80. f.), melyekben pl. a város rámutat, hogy Róbert Károly alatt a pénzváltók ott tartózkodása idején milyen viszályok, elégedetlenségek történtek; hogy egy kamaragróft 25 emberével a városiak megöltek, miért is a város 2000 márka bírságot fizetett, ezért kérik, hogy a kamaragróf ne jöjjön oda; mire a király választást enged, hogy vagy túrik a kamaragróft, vagy évenként neki 100 márkát fizetnek, s a város a két rossz közül a kisebbiket választja, t. i. a 100 márka megfizetését. A 83. és 84. formulából láthatjuk azon ellentétet, mely az idegen olaszoktól húzódozó városok s az olaszokat felkaroló király közt létezett.

A formula a csak általánosságban említett olaszra azt mondja, hogy a király őt — mint rokonát — sokkal nagyobb kegyben és kedvezésben akarja részesíteni, mint az ország bármely más főurát, meghagyja tehát a kereskedőknek, hogy a vámot fizessék meg neki, mégpedig visszamenőleg, mióta t. i. elnyerte várnagyi hivatalát. A város előadja, hogy kereskedői készek a vám fizetésére, de ezek az olaszok (Lombardi sicut Idropici) jobban szomjazták a pénzt, mint mások, és sohasem akarnak betelni. Ellentét merült fel a nápolyi hadjárat által okozott nagy költségek miatt is. A királyi városokra ugyanis a király nagyobb összeget vetett ki (400 márkát), mire egyik-másik város

rendszerint rámutat nyomasztó helyzetére (pl. tűzvész, szőlők pusztulása) s kéri az adónak 200 márkára leengedését, mibe anyjának óhajára a király is belenyugszik. (70., 71., 72. formulák).

Érdekes észrevételeket találunk a városok alapításáról (31. f.) Midőn a király valamely várost alapít, vagy a korona joghatóságának vet alá s önálló joghatósággal ruház fel, részére pecsétet ajándékoz. A városok szabadalmaikat a királyon kívül kir. hercegektől, főurak- vagy főpapoktól kapják. Az ujonnan települtek számára adott szabadság formája (forma libertatis) a letelepülők kedvezményeivel foglalkozik.¹

Mint említettük, formulagyűjteményünk legnagyobb részben a peres eljárásban alkalmazásban levő iratmintákat tartalmaz és számos büntetőjogi elvet és esetet, illetve ily esetre vonatkozó formulát foglal magában.

Ami a birói működést illeti, nem egy helyen van szó azon kellékek- és követelményekről, melyek annak helyességére, főkép igazságosságára vonatkoznak. A birónak legfőbb kelléke az igazságszeretet és bölcsesség, hogy a jogeset eldöntését a jog szabályai értelmében, de figyelembe véve a méltányosságot is (több helyen említetik, hogy a biró át volt hatva annak érzetétől, *aequitate iuris persuadente*. 52. formula. 234. f.) helyesen eszközölhesse. E célból szükség van rá, hogy a kérdést minden oldaláról megfontolja, birótársaival együtt *studiose et diligenter* tanulmányozza, a bizonyítás eszközeit a szokásjog szerint alkalmazza, a tárgyalást nyugodtan vezesse, általában semmit el ne siessen s főkép a végítéletet el ne hamarkodja. (Ne in danda sententia diffinitiva festini fore videamus, mondja egyik helyen. 145. formula.) Különösen nagy súly van fektetve a biró pártatlanságára és megvesztegethetetlenségére. Az érdekelttség, ha a biró *ob favorem proximitatis* az egyik félhez való rokonságánál fogva annak javára ítelt, vagy ha a birót megvesztegették (*deliciis temporalibus*): az ítéletet helytelenné, igazságtalanná tette (*sententia iniqua*), mely ellen felebbezésnek volt helye. Amennyiben pedig ily gyanu csak fenforogni látszott, új birót kellett kiküldeni (*iudex deputatus*). Mint az 53., 54., 94., 95. formulák mutatják, mind világi, mind egyházi birói eljárásnál megvolt a miatt a fellebbezési forma, a részletes utasítás ennek szerkesztésére. Különösen egyházjogunk szabályai szerint a visszautasított biró *gyanus biró* és bármi-

¹ Fordításban közölte szerző „Magyar alkotmány az Anjouk és Zsigmond alatt“ című munkájában, 107. l. 1. jegyzet.

féle gyanus bíró előtt veszedelmes perlekedni.² Hogy a különféle bíróságok hogyan voltak e korszakban összeállítva, e korszak jogtörténetéből ismerjük, e helyen csak annyit említenek, hogy formulagyűjteményünk midőn a jegyzőknek utasításul adja, hogy a jegyzőkönyveket ép elmével és a hospitiumban, az e célra szolgáló hivatalos helyiségben és ne korcsmákban írják, a városi bíróságnál alkalmazott esküdtek számát is felsorolja. Némely városban ugyanis, mondja a 33. formula, csak egy bíró és négy, vagy hat esküdt, vagy esetleg kevesebb, másutt 2 bíró és 14 esküdt választatik.

Hogy a peres eljárás részleteit vizsgálhassuk, mindenekelőtt a perbeli képviselőtről kell szólnunk.

Hogy a bíróság előtt e korszakban a felek már rendszerint prókátor által képviseltették magukat, azt épen gyűjteményünk erősen bizonyítja. Az u. n. ügyvédvalló levelek készítésére vonatkozó formulák (formulae procuratoriae) a munka különböző helyein bő számban találhatók. A 42-ik formulában a városi bíróság előtt a felek egymást összes, vagy csak némely pereikben procuratorúl vallják; gyűjteményünk szerzője azonban jónak látja megjegyezni (43. f.), hogy ezek alapján az illetők más helyen és bíróságok előtt nem járhatnak el, csak azon városi hatóság előtt. Általános érvénye tehát — mint itt is mondatik — csak a királyi curiában s a hiteles helyek előtt kiállított procuratoriáknak volt. Az ide vonatkozó ismertetéseket, fejtegetéseket és útbaigazításokat a 202. s azt követő formulákban találjuk. Hogy e levelek kiállításánál nagy vigyázattal kellett eljárni, azt már fentebb említettük.

Az ügyvédvalló levelek lehettek egyszerűek és összetettek, melyek 8 részből állanak, nyíltak és zártak, rövidebb vagy hosszabb időre, vagy csak egy terminusra, vagy mindenkorra szólók, világi vagy egyházi bíróság előtti ügyre vonatkozók, bennük 5, 6, 7 személy is előfordulhat. Ez ügyvédvalló levelekben a fél megadja a felhatalmazást, hogy a prókátor az ő nevében minden perbeli cselekményeknél eljárjon, keresetet indíthasson elfogadhasson, halasztást, bizonyítást kérhessen, fentartatik azonban a fél joga a birtok örökítésére, eladására. Már formulagyűjteményünk idejében szokásos volt, amit később az 1492: 97. t.-c. a nőkre vonatkozólag megállapított, hogy ha valaki betegsége miatt ügyvédvalló levél készítésére nem me-

² Et quia secundum iuris scripti ordinem iudex recusatus est suspectus, et coram quovis iudice suspecto litigare est periculum. (94. f.)

hetett, a hiteles hely küldte ki hozzá megbízottját, s összehíván a szomszédosokat és határbelieket, nemes és nem nemes állapotú embereket, előtte ejtetett meg a procuratoria készítése, mint ezt a 212. f. bizonyítja. Ez azonban csak a szükségre való tekintetből, mint kiegészítő expediens hozatott be, s a szerző jónak látja mindjárt utána megjegyezni (213. f.), hogy az ilyenek nem bírnak akkora erővel, mint a hiteles hely vagy bíróság előtt személyesen eszközölt ügyvédvallások, mivel a jogászok és törvénytudók szerint nincs hatályosabb bevallás, mint az ember saját bevallása.

A perbeidezés, melynek jelölésére gyűjteményünkben a *citatio* és *evocatio* (pl. 34. f.) használtatik, minthogy sokféle fajai voltak, részletes intézkedések által volt szabályozva. Az ország főbíróságai elé tartozó ügyekben a bíróságtól kieszközölt idéző levélre volt szükség, melyben a hiteles hely felszólíttatik, küldje ki egyik tagját s ez a megnevezett királyi emberrel együttesen járjon el, eljárásának eredményéről, a terminusoknak s az idézetteknek megjelölésével jelentőlevelet (relatoriát) adjon. Ha az idézett személy a terminusra nem jelent volna meg, megbírságolták, ha csak elmaradására alapos mentséget nem tudott felhozni.¹ Ha a többször eszközölt idézés sikertelen maradt, az ország szokásjoga volt, hogy az ily makacsok (*contumaces, de iure negligentes*) három vásárnapon kikiáltattak, s csak ha ez megtörtént, következett a végítéletben az elmarasztalás és birtokaiknak lefoglalása (229., 230., 231. f.) Arra is van eset, hogy a végső terminusra úgy történik az idézés, hogy egy idézés háromnak erejével bír (54 f.)

Városi bíróságoknál az idézést a bíró és esküdtek által kiküldött *pristaldus*, vagy törvénytudó (praeco) teljesítette, szokásban lévén — amint egy helyen a *pristaldus* ki is emeli, hogy nagyobb biztonság okáért az idézést az idézett szomszédaival tudatta. Hogy az idézést végző ezen városi közegek gyakran voltak megtámadásnak kitéve, a 32. formula bizonyítja. Az egyházi bíróság az idézést — hasonlóképen jelentőlevelet kívánva — kiküldött papi egyén által (*clericus noster familiaris*, a 88. formulánál) végezte, s a bírság itt is szokásban (146—149 f.) volt.

A perhalasztás és az erre vonatkozó intézkedések és formulák a városi jogra annak megemlékezésével, hogy a perbeli személyeknek mikor kell személyesen s ügyvéd közbejöttével

¹ Nisi se forte rationabiliter excusaret.

megjelenniök, a 35. s a következő formulákban részletesen adatként elő. Egyezség útján, más bíróságnál korábban nyert terminus (termini prioritás) és ugyanazon bíróságnál már előbb kijelentett peres ügy miatt lehetett a prorogatoriának helye, vagy hogy az ügy békés elintézése megkísérették (sub forma fiendae pacis, vagy a miatt is, hogy az ülnökök kis számban voltak elen (pl. 87. f. propter paucitatem et defectum Assessorum) Okúl szolgált a perhalasztásra a hadi elfoglaltság is (pl. 18. f.)

A bizonyítás eszközeit illetően az istenitéletek közül gyűjteményünkben egyedül a perdöntő párbajról van szó. A tüzes vas által való bizonyítás Nagy Lajos idejében már megszűnt. Munkánk szerzője előadja pár szóval azt is, hogyan és mily időben szoktak ezek elrendeltetni. A gyűjteményben levő néhány erre vonatkozó formula büntető ügyekről szól, melyekben elrendelhető volt a bíróság által hivatalból, vagy a felek egyezségénél fogva. A kihívás jeléül facövek (cemiek, cewk) szolgált, mely után a bíróság elrendelte, hogy a bajminő fegyverekkel s csak sebesítésig, vagy halálig vivassék-e.

Míg az egyszerű bajvívás többször fordul elő (13., 54. f.), a halálig menő (usque ad punctum mortis) éles kardokkal s egy szál ingben vívott párviadal, mivel annak szemlélése borzalmas dolog, csak kivételesen, ha az eset valóban nagyfontosságú volt, pl. a 14-ik formula szerint, valaki azzal vádoltatott, hogy az ellenségtől titokban pénzt fogadott el, s e miatt a királyi hadsereg megzavarodott és nem győzhetett. Hogy egyezségnek még az elrendelt párbaj, sőt a bajszérűn való megjelenés után is lehetett helye, a 60. formula bizonyítja.

A tanúk által való bizonyításra vonatkozólag gyűjteményünk több helyen tartalmaz formulákat (super productione testium), sőt ezen bizonyítás részleteire vonatkozó elméleti fejtegetéseket is. A tanúbizonyítást az interlocutoriában a bíróság rendeli el a felek kérelmére vagy önszántából, a tanúk kihallgatása vagy a bíróság, vagy a hiteles hely előtt megy véghez, miről jelentőlevél állítatik ki (126. f.). Első sorban a három ékebben szóló tesz bizonyosságot, s ha ezek már felperes állítását erősítették, a többiek felemelt kezekkel és ujjakkal egyszerűen rámondják, hogy ők is úgy tudják, amint az elsők. Hogy ez az affirmatorius rendszer az anyagi igazság követelményeinek nem felelt meg, szükségtelen bizonyítani. Abusiva et pessima consuetudónak tekinti azt gyűjteményünk szerzője is, melyet azonban — mint mondja — sohasem lehet eltörölni (127. f.). A feltett jelentőlevélbe a három

első tanún (*primi testes*) kívül 12-nek neve, atyjának neve és birtokai iktatandók be. Az egyházi törvénykezés folyamán, ha a fél tanúkat jelentett be, a bíróság néha maga hívja fel a tanúkat s esetleg egyházi fenytékkal kényszeríti a megjelenésre s az igazság elmondására. Ha a tanúk megjelentek is, bizonyítás előtt mindig helye volt az egyezségnek, mint a 175. f. mutatja. A tanúkihallgatás folyamán elvül szolgált, hogy a telperesi tanúk vallomása előbb fogadandó el (*actoris testes prius sunt recipiendi, quam reae partis* 183. f.), s a tanúkihallgatás alapján történt az eskünek odaitélése.

A tanúknak igazmondásra irányuló kötelessége fölöttébb ki van formulánkban emelve. Van eset rá, hogy a hamis tanúkat állító fél elmarasztaltatik (191. f.), mert igen helyesen jegyzi meg a 192. f., hogy a hamis tanú három szempontból ártalmas: esküje által Istent megtagadta, meg akarta csalni a bírót és meg saját felét is, ezért személyében s vagyonában elmarasztalendő, s ha csak gyóntatójuk által az ilyenek föl nem oldoztatnak, lelkiismeretben *excommunicálva* vannak.

Ismeretes az a változás, mely épen az Anjouk alatt az inquisitorius eljárás behozatala s ezzel az anyagi tanúbizonyítás érvényesülése által a magyar perjogban bekövetkezett.¹

Formulagyűjteményünk az inquisitóra vonatkozólag több adatot és formulát tartalmaz. Midőn épen az Anjouk alatt behozott egyéves meghagyó parancs (annak részére, a ki inquisitót akart végeztetni) említetik, hivatkozás van arra is, hogy ez az igazságszolgáltatás új rendjével áll összekötetésben (*communis iustitiae de novo in Regno ordinatae*, mondja a 19-ik f.)

Az egyoldalú vagy egyszerű tudományvétel mintáját a 24-ik formulában találjuk. Itt a parancs a megyéhez van intézve, hogy küldje ki emberét, aki az esztergomi káptalan bizonyosságával és a királyi udvarból kiküldött kir. emberrel végezze a bizonyítást; s a folytatását képező formulában az erről szóló jelentés áll előttünk. Hogy a *humanum testimoniummal* három egyszerű inquisitis tekintetett egyértékűnek, formuláink több helyen bizonyítják (227. f.). A köztudományt elrendelő parancs a 245. formulában felhívja a káptalant, hogy mindkét fél érdekében küldje ki emberét a szóban fekvő birtok jogi természetének tisztázására, a földek felmérésére, megbecsülé-

¹ E kérdéssel legkimerítőbben Hajnik Imre foglalkozott külön értekezésében, másrészt összefoglalólag „A magyar bírósági szervezet és perjog stb.“ c. már idézett művében.

sére s erről szóló relatoria (jelentőlevél) elkészítésére, mely a 246. formulában, sajnos, csak bevezetésében maradt meg.

As eskü letévéséről mind a városi bíróság előtti eljárásban mind a nemesi jogra vonatkozólag van szó. A 46. formulában kártétel esetén, miután felperes keresetere semmi bizonyítékot nem tudott felmutatni, alperes 5-ödmagával leteendő esküre ítéltetik. Szerzőnk midőn feltünteti az egyházjogban fennálló ismeretes elvet, kiemelve, hogy felperes bizonyítékának hiányában ha nem mentetik is fel, de egymagában ítéltetik esküre: ezzel ellentétbe helyezi a civiljog álláspontját, amint azt már fentebb említettük. A káptalan előtt az eskü letévését s az erről szóló expeditoriát a 128., 129. formulában találjuk. Mint ismeretes, az eskü letévésénél — mint itt is — a másik fél is jelen van, s az eskü erejének különböző fokozatait látjuk, amint azt 20, 12, vagy 6-odmagával kell a félnek letennie. Az eskü letévésének módozatait szintén több helyen olvashatjuk. (141. f.)

Az okiratok által való bizonyításra szintén találunk formulákat egy fontos jogi elv és gyakorlat megemlékezésével. Míg az egyházi bíróság előtti eljárásban, ha a káptalani oklevél hitelessége volt megtámadva s az okirat hamis volta állított, helye volt a tanuk által való bizonyításnak (182. f.), addig a világi bíróság előtt ez nem engedtetett meg. A szóban forgó esetben, midőn egy a felperes nevében kiállított okirat hamis volta úgy a felperesi, mint az alperesi tanuk által megerősítést nyert, az okirat hatálytalannak és semmisnek jelentetett ki. (L. a végítéletet a 191. formulánál.)

Az egyházi és világi bíróság hatáskörére vonatkozólag nemcsak egyéb jogemlékeink, de formulagyűjteményünk tanubizonyossága szerint is tiszta képet lehet alkotni. Mely ügyeket ítélnék az egyházi hatóságok, a 85. formula mondja meg. Házassági, hitbér-, végrendeleti ügyeket, melyekhez sorozandók, bár róluk itt nincs szó, de egyes formulák mutatják: a leánynegyed, a jegyajándék, tizedügyek és a papság elleni bántalmazások. Hogy az egyházi bírák a kánonjogban jártasak legyenek, hogy Istent és az ő igazságát tartsák szem előtt, már fentebb említettük. Szabály az is, hogy az egyháziak helyettesekül komoly és kellő tudománnyal bíró egyéneket állítsanak. A gyanus egyházi bírák ítélete elleni fellebbezésről a fentiekben szintén volt szó.

Részletesen emeli ki a felsőbb és alsó rendek közötti különbséget a 144-ik formula, az eljárásra nézve ama szabályt

tartva követendőnek, hogy a házassági, clericusok elleni bántalmazási ügyekben egyezségre ne bocsássa a bíró a feleket mindaddig, míg az ügyet teljesen meg nem ismerte és végítéletre elő nem készítette. A tized bérbeadására a 118. s következő formulákban találunk intézkedéseket és megintó leveleket, melyekben a püspök a tizednek bérlőit a lakosság jóindulatába ajánlja. Az egyházi büntetések között a megintés, a bőjt, a vezeklés, a pénzbürség, mint legsúlyosabb az excommunicatio fordulnak elő. A bürség készpénzben vagy megfelelő értékben szabatik ki. A bőjtre a házassági jogban fordul elő példa, a zarándoklás Aachenbe és Rómába volt szokásos (100. f.), az excommunicatio, mint a 149. formula mutatja, úgy ment véghez, hogy a felet a nép jelenlétében kiharangozva, és a gyertyákat az egyházban eloltva kivetették a hívek egyességéből.

Formulagyűjteményünk több helyt beszél arbiterekről, is s az ily fajta bírák iránti eljárásnak külön formulája volt, mely mint ismeretes, a felek megállapodását tartalmazta az iránt, hogy fenforgó ügyöket általuk szabadon választott egyénekre bízzák s magukat ezek ítéletének bürség terhe alatt is alárendelik. A bürségek beszedésére vonatkozó eljárást, mely épen Róbert Károly által nyert részletes szabályozást, gyűjteményünk 3--10. formuláiban találjuk, melyeknek ismertetését, mivel az adatok Hajnik művében¹ részletesen fel vannak dolgozva, bátran mellőzhetjük.

Fontos adatokat tartalmaz gyűjteményünk a büntetőjogra vonatkozólag is. Hogy a közbiztonság különösen Róbert Károly idején nem volt meg, s gyakori erőszakoskodások, hatalmaskodások történtek, a szegények a gazdagabbaktól könyörület nélkül elnyomattak és semmi igazság nem uralkodott (nulla iustitia vel modica regnabat), a 2-ik formula mutatja, mely a bíróságok reformját állapítja meg, amire épen ez okból volt szükség. E hatalmaskodások leggyakrabban más földesur jobbágysai és főképen kereskedelmi árukat szállító városi polgárok ellen fordultak elő (pl. 46., 51., 52. formula). Mint annak esetei szerepelnek más birtokának erőszakos elfoglalása (26. f.), a perbeli cselekvények teljesítésére kiküldött egyének megverése, megsebesítése (52. f.), a határok elrongálásával más birtokból való foglalás, kereskedők áruinak elvétele (75. f.), mely néha odáig terjedt, hogy ruháikat is elszedték,

¹ i. m. 444., 445. l.

(77. f.), királyi vagy hiteles helyi emberek bántalmazása, megsebesítése, papi egyének fegyveres megrohanása (138., 145. f.), más lakhelyének erőszakos megtámadása (20. f.) Mindezen cselekmények (*facta violenta*) számos formuláinkban említettek.

Hogy a hűtlenség, a hadseregből való elszökés a legsúlyosabb bűncselekmény volt, s az ezzel vádolt egyén halálig vivendő párbajra ítéltetett, a fentiekben láttuk (14. f.). Az egyes bűncselekmények között különösen a következők szerepelnek: gyilkosság (*homicidium*), melynél a bűnös szándék (*praeconcepta malitia*) a fő, különös eseteivel, minők a rokon- vagy testvérgyilkosság (*fratricidium*), az emberöléstől, különösen annak véletlen esetétől, élesen elkülönítve; a rablás, mely legnagyobb számmal fordul elő (129., 139. etc.), a lopás (102.), gyújtogatás (45.), testcsönkítások, sebesítések, verések, női erőszak. (56.)

Ismeretes, hogy a compositionalis rendszer e korszakban nálunk még teljességében érvényben áll. A büntett elkövetése után annak megváltása s a váltságösszegnek a sértett vagy rokonsága kezébe történt lefizetése általános elvül szolgál, s az u. n. egyezséglevelek (*litterae compositionales*) mint nagyobbak és kisebbek külön meghatározott szabályok szerint szerkesztettek, valamint ha az elkövetett büntettért a *satisfactio* pénzben, vagy megfelelő értékben megtörténik, az *expeditoriák* mint felmentő nyugtatványok és a teljesítés elmaradása esetén *obmissionális* levelek készítése is a megállapított példák szerint járja. (100., 101., 102., 103., 68.)

A civilis és criminalis eljárás közti különbségre nagy jelentőséggel bír a 163. f. Itt az egyházi bíróság előtti eljárásról van szó, a különbség tehát leginkább benne van kiemelve. Ha a megtámadott, illetve a bűncselekményt szenvedő fél (mint itt is a női erőszak esetén) tesz panaszt, az egyházi bírónak meg kell kérdezni, hogy büntetőjogi, vagy egyszerű magánjogi kárpótlást akar-e elérni, s amennyiben „*civiliter se agere velle dixerit*“, az ügyet a világi bírósághoz teszi át, csak ha magánjogi elbírálásról, illetve kártalanításról van szó, akkor ítéltet az egyházi bíró a fenforgó konkrét kérdésben.

*

Főbb vonásaiban áttekintettük gyűjteményünk tartalmát s rendszerbe foglalva törekedtünk ismertetni az egyes, különösen nagyobb jelentőségű iratmintákat. S bár, sajnos, a gyűjtemény töredékes voltánál fogva sok olyan dologról, melyekre benne

hivatkozás van, tiszta képet nem nyerhetünk, mindemellett formulagyűjteményünk az Anjou-kori jogállapotok megismerésére eminens jelentőségű, s a nagytudományú Kovachich mind felfedezése, mind különösen publicatiója által igen nagy kincset adott a jogtörténelmi kutatók kezébe s hálára kötelezte a régi jog iránt érdeklődő magyar közönséget. Minél több ehhez hasonló, ma még homályban lappangó becses jogtörténelmi adat lát majd napvilágot, annál tisztább képet nyerünk azon idők jogállapotáról, melyekben, fájdalom, rendszeres jogkönyv nálunk még, mint a külföldön, nem létesülhetett. Mint nagy buvárunk mondja: „Si completior decretorum comitalium codex adornaretur, et accuratissimo indice reali provideretur, si domestica et extranea, privata et publica tabularia diligentius excuterentur, et latentia monumenta ventilarentur, si denique diplomata vulgarentur, haberemus certe uberrimos fontes, ex quibus antiquitatis iurisprudentiae nostrae derivari et primaeva, succesivaque facies illius luculentissime explicari posset.“ (Kovachich, i. m. Praefatio.)

DR. ZSINDELY ISTVÁN.

A SEMLEGESSÉG ELMÉLETE.

(Folyt.)

De szerencsére a Wheatonék felfogása könnyű szerrel megcáfolható.

Az a kérdés, vajon a nemzetközi jog általános elveinek s egy konkrét nemzetközi szerződés határozmányainak összeütközése esetén melyik az erősebb s melyiknek kell engednie?

Ha, mint némelyek teszik, a nemzetközi jognak jogi természetét megtagadjuk, akkor a nemzetközi jog nem egyéb, mint követésre alkalmas szabályoknak halmaza. A nemzetközi jognak egyedül ilyen felfogásával volna megegyeztethető az a nézet, hogy konkrét nemzetközi szerződés a nemzetközi jog általános elveinek minden különös, mi több: jogi következmény nélkül, derogál.

Ha azonban, mint ma már általánosan teszik, elismerjük, hogy a nemzetközi jog nemcsak névleg, de tényleg is jog, még pedig, amennyiben különösen harmadik személyekről is van szó, a közjog jellegével és természetével bíró jog, akkor semmi kétség, hogy ha valamely általános elve szerződéssel ütközik össze, a szerződésnek kell engednie. Ugyanis csak a magánjogban áll, hogy „contractus contrahentibus legem ponit“, a közjogban, ellenkezőleg, „pactum cedit público“.

Ebből világosan formulázható a tétel, hogy ha valamely állam egy hadviselő félnek, bár előző szerződésből kifolyólag, kedvezményt nyújt, ez a semlegesség megszegését jelenti, — amivel aztán egyszermind a tökéletlen vagy korlátolt semlegesség fogalmának sorsa is el van döntve. Az oly szerződést, mely a tökéletlen semlegesség leplébe burkolózva akarná a semlegességet kijátszani, helyesen nevezi Kleen „pactum turpé“-nak,¹ melynek kötelező ereje nincsen, s ha megtartják, a semlegesség megszűnését vonja maga után. Valóban a nemzetközi jogélet fejlődése folyamán minden tökéletlen semlegesség tiltakozásra sarkalta azokat, kiknek sérelmére szolgált. 1778-ban az Egyesült Államok és Franciaország kötöttek egymással oly tartalmú szerződést, melynek értelmében az amerikai Unio Franciaországnak, ez utóbbi ellenségeinek kizárásával, megengedte, hogy a francia kalózhajók a háborúban elfogott zsákmányhajókkal amerikai kikötőkbe vonulhassanak. Hasonlóan a tökéletlen semlegesség álláspontján nyújtott Dánia Oroszországnak 1788-ban a svéd-orosz háború alkalmával előzetesen kikötött segítséget abban a téves hiszemben, hogy evvel semlegességéből nem lépett ki. A tökéletlen semlegesség árnyéka kísértett még legutóbb az angol-transvaali háborúban is, midőn Portugal az angolok részére nyújtott kedvezményeket előző szerződésből igyekezett igazolni, a délafrikai államok pedig egész joggal érvényesítették Portugallal szemben a semlegesség megsértésének következményeit.

Némelyek a tökéletlen semlegesség fogalma alá sorolják az ú. n. jóakarató semlegességet, (neutralité bienveillante), ami-nőre magokat Magyarország-Ausztria és Németország az 1878-iki „véd- és dac-szövetség“-ben a szövetséggel nem érintett háborúikban kölcsönösen kötelezték. Ez az eset azonban nem tekinthető a semlegesség megsértésének. A jog lényegét nem kifejezések teszik, hanem azoknak a tartalma: a jóindulatnak pedig,

¹ Kleen, La neutralité, 153 l.

melyre a hatalmak magokat a szóban forgó esetben kötelezték, anyagi belső tartalma nincsen. Az 1877—71-iki porosz-francia háborúban Poroszország hiába nézte semlegességi sérelemnek a franciák mellett Európaszerte megnyilatkozott rokonszenvet, elégtételt sehol sem kapott, de kárát sem látta az ellene nyilatkozó közhangulatnak. De internis non iudicat praetor, maga a jóindulat senki jogát nem sérti, azért nem is fog pl. Ausztria-Magyarország kilépni semlegességéből, ha egy esetleges német-francia háborúban szerződési kötelezettségéhez híven Németországgal rokonszenvez, csak e rokonszenv külső, anyagi támogatásban ne nyilatkozzék. Tisztán humanitárius támogatás sem fogja a semlegesség elvesztését előidézni, ha pl. Ausztria-Magyarország orvosokat, betegápolókat küld a német hadsereghez, ha egyoldalúlag a Németországban hátramaradt özvegyeket, árvákat a maga részéről is támogatja, segítséget gyűjt a sebesültek részére; Svájc sem lépett ki a semlegességéből, midőn az 1870—71-iki háborúban a körülzárt Strassburgból egy fegyverszünet alkalmával a nőket és gyermekeket kihozta és nekik Bázelen menedéket nyújtott.

Azonban még egy kérdést kell ezen a helyen mérlegelni. Jelesül: minő elbírálás alá esik semlegesség szempontjából az a pártatlan eljárás, mely valamely kedvezést mindkét hadviselő félre nézve egyaránt biztosít?

A felelet ott van a semlegesség fogalmában, mely tagadhatatlanul a pártatlanságot is magában foglalja, de a súlyt mégis az ellenségeskedéstől való tartózkodásra veti. Világos, az olyan pártatlanság, mely az ellenségeskedésben való részvételt nem zárja ki, nem igazi semlegesség, tehát nem is semlegesség. Viszont az ellenségeskedéstől való tartózkodás, ha subjective nem jár is pártatlansággal, nem jelenti a semlegességéből való kilépést, mert a merő rokonszenv a mérleget a két hadviselő fél közt el nem billentheti. A súly tehát az ellenségeskedéstől való tartózkodáson lévén, méltán tehető felelőssé a semlegesség megsértéseért azon hatalom, mely az egyik hadviselő felet azzal részesíti valamely előnyben, hogy ugyanazt a másik félnek is biztosítja. Az igazság itt is csak az, hogy si duo faciunt idem, non est idem. A kedvezés, melyben az egyik fél részesül, „per se“ a másik félre nézve nem ugyanolyan értékű, mint az a hátrány, melyben ellenfele kedvezés nélkül volna, sőt eme fél legtöbbször nincs is abban a helyzetben, hogy ugyanannak a kedvezésnek maga is hasznát vehetné. Egy magát semlegesnek tartó hatalom az egyik hadviselő félnek például hiába enged szabad át-

vonulást (*droit de passage*) azzal, hogy ugyanezt a másik fél számára szintén megadja; a másik fél esetleg már a fizikai körülményeknél fogva sem élhet ezzel a kedvezéssel, vagy nem veheti hasznát épen az ilykép előállott kedvezőtlen harc-
téri helyzet következtében. Itt is csak burkolva lenne a semlegesség megsértése a tökéletlen semlegesség örve alatt.¹

Bluntschli a tökéletlen semlegesség tanával kapcsolatban felveti a kérdést, vajon valamely szövetség involválja-e a semlegességből való kilépést olyan állammal szemben is, mely ellen a szövetség nem irányul, — s ez a kérdés a jelenlegi nemzetközi konstelláció szerint könnyen aktuálissá válhatik. Tudvalevőleg Ausztria-Magyarország és Németország Oroszországgal, Orosz- és Franciaország Németországgal szemben szövetségben állanak. Ha már most Németország és Franciaország közt háboru ütne ki s Oroszország Franciaország segélyére sietne, Ausztria-Magyarország kénytelen lenne Németországot Oroszország ellen védeni, de nem Franciaország ellenében is egyszermind. Vajon semleges maradna-e ez esetben Ausztria-Magyarország Franciaországgal szemben? A nézetek megoszolnak, de úgy látszik, Bluntschlinak nincs igaza, midőn azt állítja, hogy ez esetben Ausztria-Magyarország Franciaországgal szemben nem lépne ki semlegességből, kétségtelen ugyanis, hogy egy ily európai konflagráció esetén a hadmozdulatokat a hadi siker szemponija irányozná, a józan hadi politika pedig kizárná annak a felfogásnak érvényesülését, hogy Ausztria-Magyarországnak Franciaországgal, határozott ellenségének, Oroszországnak szövetségeseivel szemben a hadi siker kockáztatásával is tartózkodnia kellene. Ez esetben tehát a semlegességből Franciaországgal szemben is kilépeteknek volnának tekintendők a „les amis de nos ennemis sont nos ennemis“ elvének alapján. Arról azonban, hogy ez esetet a tökéletlen semlegesség hibás fogalma alá vonjuk, szó sem lehet.

IV.

A semlegességi jognak egyik alapvető kérdése: a semlegesség alanyainak² meghatározása. Vajon kik lehetnek a sem-

¹ Elnevezése: tökéletlen, de pártatlan semlegesség, n. imparfaite impariale, szemben a tökéletlen pártos, vagy minősített semlegességgel, n. imparfaite, partiale ou qualifiée.

² Előre kell bocsátanunk, hogy mi az „alany“ szónak kettős jelentést tulajdonítunk: jelenti első sorban a semlegességet élvező, a semleges-

legesség alanyai? — A helyes és kielégítő feleletet megadja az a viszony, mely a semlegességi jogot a nemzetközi joggal egybekapcsolja. az a körülmény, hogy a semlegességi jog a nemzetközi jognak csupán egy része, s mint ilyennek a közös alapfogalmakat amabból kell merítenie. Más szóval: a semlegesség alanyainak meghatározásánál egyéb irányadó szempont, mint a nemzetközi jogalanyiség, nem jöhet számba; semlegesség alanya egyedül az lehet, aki általában mint nemzetközi jogalany szerepel: csakis a független, szuverén állam.

A következtetés egyébiránt a hadi jogból is igazolható, melynek a semlegességi jog mintegy a függelékét alkotja. A semlegesség háborút feltételez, háborút pedig csakis szuverén államok viselhetnek, következésképp a háborútól való tartózkodás joga sem lehet másé, mint a szuverén államé. A háborúviselés a szuverénítés folyamánya, következésképp a semlegességnekszintén annak kell lennie. Nem beszélhetünk szuverén alattvalókról, tehát semleges alattvalók sem léteznek: csupán az állam lehet semleges és mondható semlegesnek.

Ám ez a tétel éppen nem zárja ki, hogy a semleges alanyoknak, az államoknak atattvalói a semlegességből kifolyólag számba ne jöhessenek. Nem lehet mondani, hogy az alattvalók is alanyok volnának; de bizonyára az állam által élvezett semlegességből folyó jogok és köteleességek reflex kihatással vannak az alattvalókra, az állampolgárookra, mint akik a maguk összesességében az államnak realitást kölcsönöznek.¹

ség helyzetében levő államokat, de jelenti másodsorban azon személyt is, mely a semlegességi helyzettel való visszaélésből és semlegességgelenes megtorlásból folyó következményeket érvényesíteni jogosítva van, azaz a hadviselő államot.

A nemzetközi jogi írók e megkülönböztetést rendszerint elmulasztják, illetve a semlegesség alanyának fogalma alá egyoldalulag csak a semleges államot sorozzák, holott kétségtelen, hogy a semlegességi jogból kifolyólag a hadviselő felet is illetik meg jogok és köteleességek, már pedig jogalanyokon mindazokat értjük, kiket ugyanazon jogviszonyból jogok és köteleességek (bár különböző természetűek) illetnek meg. Így például a kötelmi jognak egyaránt alanya az adós és hitelező, mert ugyanazon jogviszonyból mindkettőre háramlanak jogok és köteleességek. Mi tehát tárgyalásunkban a semlegesség alanyán első sorban magát a semleges államot értjük ugyan, de ahol közös feltételek forognak szóban, ott a hadviselő feleket is e fogalom alá sorozzuk.

¹ Némely írók, köztük Kleen is (Lois de la neutralité 127.) a semlegességnek közvetlen és közvetett alanyairól (sujets immédiats et sujets médiats), beszélnek, értvén az előbbieken az államokat, utóbbiakon az államok polgárait. Ez a megkülönböztetés azonban teljesen igazolatlan. A

1. Nem mellőzhető e helyütt az u. n. fél-szuverén államok helyzetének a kérdése.

Ma már kétségtelen, hogy a fél-szuverénítás teljesen elhibázott jogi fogalom. A szuverénítás fogalmában rejlő attributumok, a szuverénítás egysége, oszthatatlansága, korlátlan-sága és kizárólagossága nem engedik meg, hogy a szuverénítás és függetlenség állapotai közt fokozatokat ismerjünk el. Mindazonáltal kénytelenek vagyunk a fél-szuverénítást mint műkifejezést bizonyos állapotoknak jelzésére használni, csakhogy ügyelnünk kell ezen kifejezésnek valódi elfogadható értelmezésére.

Fél-szuverén államokon a nemzetközi jogászok az olyan államalakulatokat értik, melyek külügyi felségjogokkal nem bírnak, hanem helyettük e jogokat más állam gyakorolja, melynek fenhatósága rendes körülmények közt a fél-szuverén állam részéről a hűségeskü s anyagi szolgáltatások kötelezettségében nyilvánul.

Valósággal azonban a félszuverén elnevezés nagyon különböző állapotok jelölésére szolgál, s a pusztán évi adó fizetésének kötelezettségétől kezdve a tartományi alávetettségig a fél-szuverénításnak több fokozatával találkozunk.

Am akárhogy áll ez a dolog, ha az évi adófizetésének kötelezettségén kívül más politikai kapocs a két állam közt nem létezik: a szuverénítás a maga lényegében megtámadottnak nem tekinthető. Velence és Lengyelország hosszú időn át, de egyidőben Ausztria is, évi tributummal adóztak a portának, anélkül hogy ez a körülmény nemzetközi jogaiknak sérelmére vagy csökkentésére szolgált volna. Az olyan állam tehát, mely egyedül adót fizet, más tekintetben azonban kötelezettséget nem vállal, nincs megfosztva hadviselő és ezzel kapcsolatban semlegességi jogalanyiságától.

nemzetközi jognak alapelveibe ütközik, hogy bár közvetett címen is, valamely természetes személy, alattvaló nemzetközi jogalanyként szerepeljen, csupán azon okból, mivel a semlegesség reá is kihatással van. Ily címen, a közvetettség címén, a dolgok, a terület is az alany fogalma alá volnának sorozhatók, ez pedig senkinek sem jut eszébe, és ha mégis beszélünk semleges személyről, semleges árruról, semleges területről, ez csak azt jelenti, hogy az illető személyre, árrura, területre az államot mint semleges alanyt illető jogviszonyok kihatnak. Nézetünk szerint teljesen felesleges megbontani azon alapelvet, hogy a nemzetközi jog alanyai egyedül az államok, mert azon magyarázat, hogy a semlegesség reflex hatásaképp az állampolgárok magatartása is irányítja van, teljesen alkalmas és kielégítő az e kérdés körül felmerülő jelenségek megvilágítására.

Ha azonban a külügyi felségjogok kifejezetten az adót élvező államot illetik meg: a szuverénitás megszűntnek tekinthető, és e semlegességi jogalanyiség az adózó államot meg nem illeti. Az ilyen állam hadat csak hűbérura, a szuverén állam kifejezett vagy haligatólagos beleegyezésével viselhet és semlegességre szintén csak hasonló feltételek mellett tarthat számot. Ily viszonyban áll a portához jogilag még mai nap is Egyptom, valamint Bulgária.¹

2. Ám minő reflex-hatásai vannak a semlegességnek a személyekre és a dolgokra?

Semmi kétség, a semleges állam alattvalói, polgárai ama pillanattól kezdve, amelytől fogva államuk, szintén élvezik a semlegességből folyó jogokat és alá vannak vetve a semlegességből folyó köteleességeknek. Másodsorban osztoznak e semlegességi helyzetben a semleges állam és polgárai tulajdonát tevő dolgok, kivéven azon ingatlanokat, melyek a hadviselő felek területén fekszenek. Végül legfontosabb következményekkel jár a semlegességnek kihatása az államterületre.

Az államterület az államnak legkarakterisztikusabb alkotóeleme. Az állam tagjai folyton változnak, de a terület állandóan ugyanaz marad. Az állam szemmel láthatólag a területben testesül meg, következésképp a semlegesség szintén a területre hat legjellegzetesebben.

Semlegesség szempontjából a semleges terület tiszteletbentartása a hadviselő feleknek egyik legfőbb kötelessége. Viszont a semleges állam a saját területeinek semlegességénél fogva szintén köteles, hogy éberrel őrködjék, hogy territoriuma semmiféle ellenséges műveletnek támaszpontjául ne szolgáljon.

3. Abból a körülményből, hogy a semlegesség alanya csupán állam lehet, világosan következik, hogy a semlegességből folyó köteleességekért elvileg csakis az állam felelős. Ez a felelősség kiterjed az állam magatartására, de szerveinek, polgárainak, sőt a területén tartózkodó idegeneknek viselkedésére is egyszersmind. Ha a semleges állam polgárai mint egyesek kilépnek államuk semlegességéből, s a semlegesség megsértése oly természetű, hogy egyáltalán érvényesíthető, az ez

¹ Helyesen jegyzi meg Bogicsevics: „Kriegsrecht und Halbsouveränität sind miteinander unvereinbar. Wohl kann der Suzerän in einzelnen Falle den Unterstaat besonders beauftragen, einen Krieg zu eigenem oder zu gemeinsamen Vorteilen zu führen, aber eine Verleihung eines Kriegesrechtes wird niemals stattfinden.“ Halbsouveränität. Berlin 1903. 245.

által sérelmet szenvedett hadviselő fél elvileg magát az államot teheti felelőssé.

Az államnak eme felelőssége pedig elvben a semlegességi joghelyzet elvesztése következményeinek tűrésében áll. A nemzetközi joggyakorlat azonban enyhített a szigorú elvi állásponton, mivel mindenki érezte annak az igazságtalanságát, hogy egy állam bármily csekély, talán gondatlanságból elkövetett semlegesség-sértésért, avagy valamely alattvalójának sokszor ellenőrizhetetlen tetteiért a háború következményeivel lakoljon. A nemzetközi gyakorlat csekélyebb súlyú semlegességi sérelemért, különösen ha a háború, melynek tartama alatt a semlegesség megsértetett, már véget ért: elegendőnek tartja a vagyoni felelősség megállapítását, ami rendszerint diplomáciai úton vagy választott bírósági eljárás útján történik.

Am sérelem és sérelem között lényeges különbség lehet, s mindenek fölött szükséges, hogy ama semlegességi sérelemek, amelyeket maga az állam követett el, és amelyek az alattvalóktól eredtek, élesen szétválasszassanak. Ama felelősség ugyanis, melynek tárgyát az állam saját cselekvényei, vagy alattvalóinak az ő szándékos vagy gondatlan vétségéből származott tényei alkotják, közvetlen és föltétlenül az államot terheli¹; az alattvalóknak oly tényei azonban, melyek államhatalmuk ellenőrzése alá semmiképp sem eshettek, közvetlen felelősséget a semleges államra nem rónak. A semleges állam felelőssége ily esetben csak közvetett; alattvalóin a sérelmet szenvedett hadviselő fél elégtételt vehet s a semleges állam ezt tűrni tartozik. Az Alabama-ügyben Nagybritannia közvetlenül mint állam felelt a semlegesség megsértéseért, nem önnönmagának mint államnak, de alattvalóinak cselekvényei alapján, azon okból, mivel alattvalói fölött a köteles ellenőrzést elmulasztotta; az 1871-iki washingtoni szerződés viszont már a háború után ugyan, külön is megállapította, hogy a semleges állam köteles gondoskodni róla, hogy fenhatóságán belül valamely hadviselő fél részére hajó, felszerelés, fegyverek ne készüljenek. Azonban a semleges államnak ebbeli kötelessége e nélkül is, a semlegesség általános természetéből, a responsabilitas és culpositas elvéből is leszármaztatható.

Viszont bármely hadviselő fél igazságtalanul vonná felelősségre azt az államot, melynek alattvalói ellenfelének soraiban

¹ Ezt Rolin a *Revue de droit intern.* 1896-iki évfolyamában következőképp fejezi ki: Il y a obligation de veiller sur les agissements des nationaux et responsabilité de l' état, si la surveillance n' a pas été sérieuse. (669.1.)

fegyvert fogtak, ha ezt a semleges államnak megakadályoznia nem volt módjában. Semlegességét az ilyen állam továbbra is élvezi, csupán a semlegességet sértő alattvalók nem számíthatnak diplomáciai védelmére, a hadviselő fél nem tartozik védelmére, a hadviselő fél nem tartozik számba venni azt a körülményt, hogy a vele szemben állók egy semleges államnak polgárai, hanem feltétlenül alkalmazhatja velük szemben a hadi jogot. Nem tagadható azonban magának a semleges államnak az a kötelezettsége sem, hogy saját, a semlegességet megsértő alattvalóit, mihelyt teheti, engedelmességre szorítsa, esetleg megbüntesse, vagy, amennyiben kártérítésről van szó, ezt velük szemben megállapítsa, végrehajtsa és a sérelmet szenvedett államnak kárpótlást nyújtson.

De vajon minő felelősséggel tartozik a semleges állam azon alattvalói tekintetében, kik a hadviselő felek valamelyikének soraiba állottak?

Annyi bizonyos, hogy a semleges állam köteles rajta lenni, hogy alattvalói a hadviselő felek szolgálatába ne álljanak; meg kell akadályoznia, hogy területét valamelyik hadviselő fél hadművelati támpontul ne használja, tehát feltétlenül kötelezve van arra is, hogy ne engedje alattvalóinak hadi célokra való felhasználását. Legpregnansabban ez a toborzásnak¹ általános tilalmában jut kifejezésre, azonban egyéb intézkedésekben is nyilatkozik. A katonai személyek, mint akiknek a hadviselők leginkább hasznát veszik, az átlépéstől legszigorúbban eltiltandók és átlépésük minden módon megakadályozandó. Polgári személyeknek a hadviselő felek valamelyikéhez való tömeges kivonulását feltétlenül gátolni kell, ha pedig átlépő szándékukról merülne föl alapos gyanú, visszatartásukra a legerélyesebb rendszabályokat kell alkalmazni. Ugyanis a hadviselő felek bármilyike joggal a semlegesség megsértésének tekinthetné, ha a semleges állam, nem elégedve meg a másik fél iránt táplált pusztá rokonérzéssel, polgárainak a harctérre való tömeges kivonulására szemet hunyna.

Ám tagadhatatlan, hogy a semleges állam a legtöbb esetben a legjobb akarattal sem bírja megakadályozni, hogy egyes polgárai a harctérre ne menjenek. Az ilyeneket államuk kénytelen sorsuknak átengedni; nem kifogásolhatja semminemű bántódásukat; a „mitgefangen — mitgehungen“ elve válik reájok nézve érvényessé.

¹ Enrolement en masse. (Calvo § 1068.)

Vannak, akik a semleges államnak felelősségét a *dolus*, *culpa lata*, *levis* és *levissima*-féle *distinctiók* alapul vételével magánjogi alapra kívánják helyezni. Némelyek, így Bluntschli (779. §.) és Fivre (1567—1569. §§.) csupán a *dolus* és a *culpa lata* alapján állapítják meg a felelősséget, míg mások (például Kleen i. m. 140. l.) a *culpa levis*-ért is felelősséget követelnek. Ha — okoskodik Kleen, — a törvényhozás a polgárt hanyagságának minden következményeért felelősségre vonja, miért volna feloldva egy kormány, nemzetközi viszonyokban, a gondatlanságáért való felelősség alól? Azonban ez az érvelés ropant gyenge, sőt egyáltalában nem is érvelés. Kleen egyszerűen kérdéssel intézi el a dolgot, holott épen neki kellene arra válaszolnia. Megvalljuk, nem csatlakozhatunk sem Bluntschli és Fivre, sem Kleen felfogásához. Aprólékos magánjogi különböztetéseket a nemzetközi jogban alkalmazni nagyon bajos, sőt veszélyes is lehet, különösen a jelen esetben, midőn a magánjogi mérték a nemzetközi jogban a gondatlanság mérvének megállapítására teljességgel hiányzik. Tudva való, ugyanazon viszonyok tekintetében minden államban más-más eszközök, más-más módok léteznek és más-más felfogás uralkodik; rossz közigazgatás, kezdetleges rendőri intézmények pedig nem róhatók fel valamely állam terhére, mikor arról van szó, hogy a semlegességnek az alattvalók részéről történt megsértése elbiráltassék. Am ha a nemzetközi jogi felelősséget mégis mindenáron a magánjog analogiájára akarják berendezni, annak megállapításában, azt hisszük, még leginkább a „*diligentia quam in suis rebus*“ mérve lenne alkalmazható.

4. Figyelemre méltó kérdés, vajon valamely államnak belső háboruja jár-e a semlegesség szempontjából hatásokkal. Tagadhatatlan ugyanis, hogy polgárháboru, forradalom, lázadás, külső alakjában valamennyi magán viseli a nemzetközi hadviselés jellegét. (Krieg im technischen Sinne, Heilborn szerint. 65. l.) Mindamellet ama tételnél fogva, hogy háború csak szuverének közt lehet, a nemzetközi jog értelmében háborúnak nem tekinthetők. Tény azonban, hogy más államok magaviselete e harcokkal szemben szintén a semlegesség elvei szerint szabályozódik, bár, véleményünk szerint, e magaviselet inkább a „*non-interventio*“, semmint közvetlenül a semlegesség alapelveire nehezuil. Valóban elismerve, hogy egy állam belügyeibe más állam normális viszonyok közt be nem szólhat, nem tehetünk másképp azon esetben sem, midőn valamely állam belviszályait az egyes pártok akár polgárháború, akár forradalmi

lázadás alakjában fegyveres erő döntésére bízzák. S hogy mégis ez esetben is semlegességi elvekről szokás beszélni, ennek oka csupán az, hogy az alapfeltétel lényegében itt is ugyanaz, t. i. háború, mint a semlegesség normális eseténél. Így láttuk, hogy az északamerikai polgárháború idején Nagy-britannia felelt a semlegesség megsértéséért, amiért a fölkelő déli államokat közvetve támogatta.

Merőben más kérdés, vajon lehet-e alanya a semlegességnek a lázadásban levő párt? ezt azonban csupán a tényleges állapot alapján lehet eldönteni. Ha oly erős e párt, hogy bizonyos területen tényleg szuverén jogokat bír gyakorolni, s vele a nemzetközi érintkezés lehetséges, úgy látszik, semmi sem áll útjában, hogy a szuverén név létel reményében, mintegy előlegezve, semlegességi alannak ne tekintessék s ellenében esetleg még a semlegesség megsértésének következményei is ne alkalmaztassanak.¹

Mindezekből önként következik, hogy a belső, az anyagi szuverénítés minden semlegességnek alapfeltétele. Bármely állam, anélkül hogy szuverénitása a többi hatalmak részéről alak, külső elismerésben részesülne, amennyiben a szuverén jogok gyakorlására képes, bátran lehet a hadi s következésképp a semlegességi jognak alanya.²

5. Ám vannak, kik a semlegességet a belső feltételen, a szuverénitáson kívül külső feltételekhez is kötik, s különösen régebben a semlegességi nyilatkozatot tartották ilyen feltételnek.

Tagadhatatlan is, a hadviselő államnak jogában áll, hogy a semlegesség tekintetében előre, határozott nyilatkozatot kívánjon, ilyen esetben tehát méltán beszélhetünk a semlegességi nyilatkozatokról, mint a semlegesség külső feltételéről, mivel a semlegességi nyilatkozat elmaradását a hadviselő állam az adott körülmények között jogosan értelmezheti akként, hogy az illető állam nem akar semleges maradni. Rendes körülmények között azonban nincs szükség alakszerű nyilatkozatra: a semleges szándékú államok e nélkül is élvezhetik a semlegességgel járó előnyöket; s még kevésbé a semlegességi nyilatkozat elismerésére a hadviselő felek részéről.³

¹ Hasonló véleményen van Heilborn is: Die Neutralitätsgesetze treten dadurch in Kraft, dass die aufständische Parteien als kriegführende von den nicht beteiligten Staaten anerkannt werden, wie das im nordamerikanischen Bürgerkriege geschah. (68. l.)

² A legutóbbi délafrikai háborúban az Angliával szemközt állt államok egyikének, Transvaálnak szuverénitása külsőleg sehol elismerve nem volt, s mégis Transvaál, mivel a szuverénitásnak ismérvei benne belsőleg megvoltak, a hadi és a semlegességi jogból folyó jogait érvényesítette.

³ The legal presumption is, that the pacific status continues, unless he declares to the contrary. — Baker, 253.

Mindazonáltal ama tényleges nemzetközi gyakorlatnak helyessége, hogy esetenként rendszerint külön semlegességi nyilatkozat tétetik közzé, kétségbe nem vonható, mivel ez a félreértések, magyarázgatások elkerülésére mégis a legalkalmasabb.

A semleges hatalmak rendszeren kétféle semlegességi nyilatkozatot szoktak kibocsátani: az egyik kifelé szól, a külföldi kormányokhoz, s különösen a hadviselő felekhez; a másik befelé, az alattvalókhöz van intézve. Az elsőnek célja a dolog természetéből kifolyólag, minden kétségnek eloszlatása az illető állam magatartása tekintetében; a másik az alattvalókat figyelmezteti a semlegességből folyó magaviseletre, a polgárokkal ismerteti jogaikat és kötelességeiket. A semlegességi jog szabályai ugyanis nem sorozhatók azok közé, melyek, mint a büntetőjogi szabványok, már a nevelés vagy a tisztességérzet folytán folyton köztudatban maradnak; éppen ezért a semleges állam minden olyan háború esetén, mely alatt a semlegességi elv komolyan számításba jöhet, kihirdeti polgárai előtt a semlegességből folyó, különösen az alattvalók magatartására vonatkozó kötelességeket, és e kihirdetés elmulasztása a felelősséget nézetünk szerint már magában megállapítja magával az állammal szemben egyes, az alattvalók részéről elkövetett sérelmek miatt.

Magától érthető, a semlegességi nyilatkozatoknak mind e két faja fontos forrásgyűjtemény a semlegességi jog részére. A nemzetközi jog szabályainak megalkotására nem lévén törvényhozás, az egyes államok esetről esetre maguk állapítják meg, mit tekintenek semlegességnek és mit értenek a semlegesség megsértésén, s a hallgatag egyértelmű megállapodás ma már e szabályoknak meglehetősen állandó jelleget kölcsönzött.

A nemzetközi jogi írók állandó és esetszerű semlegességi nyilatkozatokat és nyilatkozati szabályokat különböztetnek meg. Állandó semlegességi nyilatkozaton értik azon szabályok fogalmát, melyek függetlenül az egyes háborúktól, előre megállapítják a minden háborúra vonatkozó kötelező szabályokat; az esetszerű nyilatkozatokat viszont egyes esetekben külön, az állandó nyilatkozatok alapúl vételével szokták kiadni s rendes tartalmuk: a háború tényének fölemlítése, a terület sérthetetlenségének kinyilvánítása, a polgárok jogainak és kötelességeinek részletezése s a semlegességi büntettekhez vonatkozó sanctio.

Az állandó semlegességi nyilatkozatok valóságos kódexei egyes, vagy az összes semlegességi kérdéseknek. Az 1794-iki északamerikai semlegességi nyilatkozat (Foreign Enlistment

Act) a toborzás és felszerelés tilalmát állapítja meg elvi alapon, állandóan, minden jövő háború esetére. Az 1818-iki Neutrality Act az összes főbb semlegességi szabályokat foglalja össze. Az 1819-ben hozott és 1870-ben revideált angol Foreign Enlistment Act mint állandó semlegességi nyilatkozat a címében foglalt toborzási tilalmon kívül általában a semlegességi jogra vonatkozó főbb elveket tartalmazza, míg egyéb államok különösen a tengeri zsákmányjogra vonatkozó elveket foglalták össze állandó semlegességi nyilatkozatokban.¹

Mindamellett meg kell említeni, hogy a semlegesség kezdetének időpontját sohasem a semlegességi nyilatkozat, hanem a háború valóságos kezdete, illetve a háború megkezdésének valóságos tudomásulvétele állapítja meg. Részünkről azt hisszük, hogy a hadüzenet notifikálása e szempontból teljesen irreleváns körülmény. A napisajtó és a táviratok útján egy állam és polgársága előbb értesül az ellenségeskedések kezdetéről, a háború kitöréséről, mintsem a háború hivatalos notifikálása megérkezik, és a nemzetközi jog nem „strikt jog“, ahol a formásokon van a döntő súly s ez esetben is ex aequo et bono a valóságos tudomásvételnek kell irányadóul szolgálnia.

(Folyt. köv.)

DR. FERENCZY ÁRPÁD.

A' TÁRSASÁGNAK EREDETE ÉS ORSZÁGLÁSA.

(Folyt.)

Huszháng, Persiának királyja így ír :

„A' Nagy Királyok, földi Istenek, kik hatalommal, böltses-séggel, jósággal, a közönséges halandókat annyival haladják felül, a'mennyivel nékiek felettek vannak a' nagy Istenek. De ezen felemelkedett méltóság még se szolgáltson soha arra esz-

¹ Nevezetesebbek : az 1864. jun. 23-iki angol, 1864. márc. 3-iki osztrák, 1870. júl. 25-iki francia, 1872. szept. 28-iki német, 1876. aug. 7-iki amerikai és 1877. máj 24-iki orosz zsákmányjogi szabályzatok. Az Institut de droit international 1887-ben dolgozott ki egy e tárgyú javaslatot. (Reglement des prises.)

közül, hogy népeik iránt kemények legyenek. Az Egek ritkán dörögnek, de a' nap mindég világít. Az Istenek egy büntetés után adnak ezer áldást. Őket kell a Királyoknak követni, minden jót megtévén valami tőlök kitelhetik. Megemlékezzenek erről is, hogy ha ez életet elvehetik, de vissza nem adhatják; azért is őrizd magadat a' hirtelen ítélet tételtől, és távoztasd tőled az olly haszontalan bánatot, mely elkövetett vételkedet többé valóságatlanná nem teheti. Milot I. könyv.

Elhiszed hát végre, hogy a' Király kezdetben választással lett; hogy a' választott és választó közt, fogadás, alku, kötés volt, mellyek magok után költsön kötelességet húztak. Lássuk hát már a' Királyt.

Törvény-Király.

Valahol az Országlásnak minden ágazatja emberi szabadság, köz akarat által határoztatik meg, mellyenn túl nem: ott, a' Király' személye tsak a' köz igazságot lelkesítvén meg, nem is különös tettzéssel, melly magános vágyódásaiból származik, hanem az Ország' akaratja által Uralkodik. Mivel benne külön akarat az Ország' törvénye felett nintsen, parantsoló hatalma is tsak a' törvénynek szája, ezért nevezem Törvény-Királynak. Következni fog a' Király-törvény is, ennek ellenébe tételve, ki nem a' népnek törvénybe vett köz akaratjából, hanem Országának tulajdonává változott hatalmával parantsol a maga különös tettzéséből. És így nem a' Törvény ő, hanem ő a' Törvény.

Nem tsak kívánták hogy a' Király jól tegyen, de esküvéssel is kötelezték. Olly természeti igazsága ez az emberi természetnek, melly önnön javának kívánásából ered; ugyanazért Világ kezdetitől fogva soha mind ez ideig az emberi Nemzetnek véréből, eszéből ki nem fogyott. Ezen Törvényes szokásától minden nemzet tsak akkor válik meg, mikor nem tehet rólla, de példáját senki sem követi, míg elkerülheti.

Honnan lett, hogy az Országló Hatalom a köz akarat alól majdnem minden Nemzetnél felszabadúlt, melly szerint magából szedvén törvényt, szabad akaratjából szab rendet magának, mind ott hol jól teszen, mind ott hol hibáz? Ezt, a' tekintetnek, érdemnek szaporodása; a' fő rang, és gazdagság szülték: Sok hatalmas Familiák támadtak a' Hazában. Ez is alkalmas, az is. Mindeniket választhatjuk. Ki ehez, ki ahoz hajlik. Egyik választásra való Polgár, ezt igéri, fogadja, a' másik azt. A' harmadik bővebben fizet, a' negyedik fegyvert fog: népet gyűjt.

Veszedelem borítja el az Országot. Ez a Királyi székre felkap, a másik leüti: oda ül, kit onnan földhöz ütnek. Végre a sok véres fergeteg után, valamelyik megmarad ott a veszedelemnek zűrzavar habjainn, mint az égő tseretnek lángja közt a nádszál. Megtsendesednek. Kifújják magokat az emberek, kik Hazájokat pusztították el, hogy Urok legyen, és magokat jobbágyaivá tehessék. Látják, hogy az Ország füstölög. A nagy kár gondolkodásba ejt, arra kényszerítvén elméjét, hogy elkerülésére másszor eszközöket tanáljon. Innen jött, hogy az Országok lassan lassan egy Királyi Háznak lettek örökségévé. De mind e' mellet is Törvényeiknek fenntartásától a Nemzetek el-állani nem kívántak. A Király örökös volt, de megesküdt mikor koronázták. Törvények által ment ment az Uralkodás, mellynél jobb nints. Hadd törődjön a Világ' elméje azonn vetélkedve, mellyik Uralkodás' módja jobb, dűjtsék akár merre, de én úgy hiszem, hogy a Törvény-Király legjobb.

Legyen, ha a Királyok hibáznak; vagy az emberek, ha Királyok: de hát akkor nem hibáznak, mikor Birák? Hol nem hibázik az ember? 's hol nem tselekszik jól? Nem hibázott az Athénásbéli Tanáts? Nem hadakozott Róma, Kárthágó, 's a t? Spárta, Áthénással együtt, vérből, veréjtékből nem fogyasztották ki egymást? Mindég igazság, emberség folyt a Tanátsbéli Uralkodás alatt e' világon? Nem volt benne tsalás, rabság, kegyetlenség, hitetés, vakság, erőszak, bolondság, mellyek a Jugurta, vagy Buziris Uralkodásának is álmétkodására szolgálhatnak vala? Tsak abból áll, hogy az emberek főül főre szeretnék a Fejedelmi szabadságot, de reá nem mehetnek, mivel nem is érdemlik, melly vágyódásoknál fogva mindég felfelé szökdösnek, de kötelek mindég utánnok nyúlik, se ki nem oldik, sem el nem szakad, sem oszlopát mellyhez kötött, ki nem dűjti soha.

A Király, mondják, az Ország' pénzét elkölti. Hát Perikles nem költötte? Szemünk' láttára a Frantzia Directorok nem költötték? kiket a Nemzet, kebeléből e' miatt kiűzött, elkívánván, ha lehet, emlékezeteket is törölni? Vidám állapot valakitől kívánni, hogy mihent Királynak hívják, ne legyen ember és változzon Angyallá? Ne beszéljünk se Királyról, se Tanátsról, tsak Emberekről, és mindjárt jobban megértjük egymást. Legalább, a Király soha tolvaj nem lehet, mert a jövedelem övé; tsak rossz Gazdát mutat; de a Polgár Uralkodók világos tolvajok, mivel azt veszik el a mi nem az övék. Sok Tanátsbéli embernekill ett már fejére akasztófa, ki Hazájánn Uralkodott.

Rómának szabad Polgárjai az elfoglalt Nemzeteknek reájok bízott adójába zsákmányt vetettek, sajtóban tsafarván verejtékeket, hogy egy Proconsul milliomokat húzzon bé, melly nem Rómára, hanem tsak magára tartozott. Még a' Tsászárok' idejében is középszer vagyonú háznak tartatott, ki a' Fő Emberek közt esztendőnként jövedelemmel tsak egy milliommal birt. De a' nem baj, mert egy magános Földes Úr, vagy Tanátsbéli ember, nem tartozik kegyelmes lenni, mivel ez az érdem és méltóság Királyokat illet. Tapogasd az emberi szívet, kérlek! Tekints a' Fő Rend, és szegény Nép közzé, ott, hol tellyes Aristocratia van, vagy vólt, mint Lengyel Országban ez előtt, 's másutt: Tekints osztán az Uralkodók 's Országok közzé is; fontold végre egyiket a' másikkal, és itélj, hol különböz az ember jobban magátúl? ha az Aristocratiát fogja é a' földnépe igazabbnak, irgalmasabbnak kiáltani, vagy a' Monarchiát? Az ember, ha Király, mindég többet többet kíván: hát ha Földes Úr, nem neveli jövedelmét esztendőről esztendőre, ha teheti? A' többre való vágyódást nem a Királyi szék adja, hanem a' Társaságbéli sors. Valamelly embernek kezében hatalom van, veszen; a' kinek nints, tsal és lop, mint a' szegény ember, ki sehol se vehet, mivel mindenütt megütik, és a' sokaságban legalól fekszik, hol tsak tsipked sűgva, de nagy mozdulásokat nem tehet. Mindenütt bujálkodik az ember ha gazdag. Lukullus magának is úgy főzetett, mint mikor Vendégeinek táblára terítettett. Egy vatsora Rómában ezekben került. Kinél áljon hát az Uralkodó hatalom, hogy minden dolog lehető tökéletességre jöjjön? A' Községnél? Semmit se mondunk . . . próbálva van. Hires vólt a' Római Községnek szabadsága, és ditsőssége még most is ragyog az emberi emlékezetben, hol mindenféle tzifra szint 's pompás változásokat mutat; hanem olyan, mint a' tűzi mesterség, melly szemed előtt játtszik, menydörög, villámlik; de utóljára füstöt vét, nem hagyván helyénn egyebet a' papiros tsutakoknál, honnan kiszóródott, és a' füstös oszlopoknál, mellyek körül lobogott. A' nép szabad vólt, 's szolgált; fényeskedett, 's éhezett. Ugyanazért Stuver, Sirándolini tűz. Mesterek, talán tsak azok lehettek Bétsnek, a' mik Brutus, Pompejus Rómának, hol a' Szabadság ragyogott, és a' Királynép éhezett, szüntelen ontván vérét azért, hogy jobbágyságához mindég jobban jobban közelítsen, mellyet magának meg is szerzett. Kik nyomták el a' Római Tanátsnak Királyi hatalmát? Királyok vagy Polgárok? Cesár, Octavius, Királyokból lettek Imperátorokká, vagy Hazafiakból? Látod, hogy mindenütt az emberek dölgoz-

nak, és nem a' Fejedelmek, sem a' Consulok. Soha az emberi természetet semmiféle nevezet nem változtatja. Mindenben többre többre törekedik örökké mint a' mennyivel bir, akárhol legyen. Itt tanálad nyomorúságodnak kútfejét, dúgd bé, ha lehet!

Király-Törvény.

Ez, olyan Uralkodás' módja, hol a' Király maga Törvény, hol egyéb Törvény nem lehet annál, a' mit egyedülvalósága akar, a' népnek akaratján kívül, és a' felett. A választás sok pusztulást okozván, némelly Nemzetek reá kezdettek únni. Által adták magokat örökben egy Familiának, de nem Törvény nélkül, hanem alku és egyezés mellett. Kérdés támad ebben is, hogy Leány ágra maradhat é Korona? Elébb majdnem mind fiú ágra hajlott. Ugy hitték néhol, hogy az Asszonyok Férfiakonn Uralkodni nem tudnak. De ki tud hát az emberekenn jobban uralkodni? Azomban a' tréfát fére téve is az emlékezet elég nagy Fejedelmi Asszonyokra mutat. A mesés régiségben Szemirámis, Tomiris, Artemisia, Amalazont, a' nagy Theodorik Leánya. Stuard Ersébet, az Északi Szemirámis, Márgaréta. A' Katharinák, Mária Theresia 's a' t.

Már, mikor egy Országonn egy ház leszsz fiúról fiúra Országlóvá, minden dolog más színbe öltözik. A Felső hatalom örökké egy kéznél marad, melly szüntelen ugyanazon egy tzelra dólgozik. Az Atyának munkája, fiára marad. Jegyezd meg, hogy minden Uralkodónak halálával, maradéka, változásokat teszen, és ezzel ellenkezőképpen dólgozik, hogy ne látasson magától semmit se tudni, 's tsak az lenni a' mi más vólt; mellynél fogva úgy láttszik, mintha ő érdemeire, és miveire nézve nem vólna senki és semmi. Változtatni kell hát a legjobb dólgot is, ha rosszszat nem tanál, külömben a' maga szeretet benne minden tápláltatását elveszti, melly eledel nélkül embernek Trónusonn úlni lehetetlen; és annyival inkább, mivel annak hivalkodása a' legszegényebb emberben is meg van a maga módján; ki, ha másban ditsősséget nem tanálhat, azzal is kész magát hirelni, hogy édes Attya a' legvitézebb tolvaj vólt; hogy százszor is megfogták, még sem tudták felakasztani, mivel mindég kivágta magát közzülök.

Változtatja hát az ifiu Király Attyának módjait ellenkező utat vévén fel azokkal, minden egyéb állapotban, a' tellyes hatalomra való igyekezetenn kívül; de olyan embert Anya nehezen szúl, ki, ha parantsolóvá tesz, akadály nélkül ne

kivánna parantsolni, a' falu házánál is, nem tsak a' Trónuson. Időről időre, századról századra, a' dólgek addig fészkelik magokat, hogy a' Királyi akarat' kötése alól tsak igen fel szabadul: de azért sem Despot, sem Tyrannus.

Tudod, hogy az Embert, a' rang, fény, kints, hir, név, megkülömböztetés, horgonn vezeti. Ég, föld, magára omlik; de vágyódásainak ellent nem állhat. Minden a' Király kezében van. Adhat, vehet . . . mit akarsz, hogy tzéljában vagy egy, vagy más útonn véget ne érjen. Minden ember eligazítja szerentséjét hazafiúi kötelességeivel, úgy, mint mindenféle egymás ellenébe tétetett vallást meg tudnak annak sorsosi egyeztetni az Istennek változhatatlanul egy tettzésével. Minden hiszi, hogy Istenétül szerettetik, el igazítván bűnét Vallásával. A' Polgár is beszéll, mig Udvari emberré nem lehet, de valakit a' Király' keze megszorít, lehelletiből mind kikél. Szeretik az emberek a' Vásárokat járni. És ha akarsz, hogy gyermekeid hozzád fussanak, Vásárfiát mutass nekik.

Soha se foghatom meg, hogy a' Magyar Nemzet e' Világnak emlékezetitől fogva ekkoráig, törvényes állapotjában így is megállani, mitsoda móddal tudott. Ebben, minden Európai fényes Nemzetet meghalad. Lehet, hogy olly halhatatlan erköltsi mélység, és érdem nyugoszik benne, mellyet már maga sem ismér 's elfelejtett. Tsak a' kellene, hogy Királlya, Hazájában lakna, hogy lehető bódogsága tellyes legyen. Kérte, de ezen édes reménységétől megfosztatva már, kérésétül megszűnt. E' vét homályt ditsőségére, nevére, csorbát ejtvén bódogságában. Nyelve, neme, szokása, erköltse, öltözete, tévedésbe van, és nehezen akadhat magára, tulajdonságait keresve. Királyi Udvar ad hangot az Országnak.

Tudni szeretnéd már ennek örökös okát, hogy miért ragaszkodik minden Nemzet annyira a' Törvényekhez? Miért kívánja, hogy Fejedelmei Országlásokat azokhoz szabják; és Törvényt, kérdéstétel, közönséges megegyezésen kívül ne tegyenek. Tudodé Olvasó Barátom, hogy a' Törvény mindég hideg vérű, de az ember indulatra ragadtathatik? hogy örökké józan, de az emberek isznak a' Tronuson is, a' Szentek szentében is? hogy vágyódása több nints, tsak a' mennyit belé zárnak? de Nagy Sándornak a' Világ sem elég? Hogy a' Törvényt, a' hol hibás megjavíthatod, de az erköltsöt, ha hibáson születik, jóvá senki se teheti.

Tudod é, hogy a' jó Törvény halhatatlan, és az Ország' java is véle együtt, melly annak következése? de a' Király

meghal, ha legjobb is a' Világonn, 's a' bődögság is véle együtt sirjába temetkezük? Végre, tudod é, hogy vólt Titus is, de Néró is? Ezek okozzák, hogy minden Nemzet Törvényes Királyhoz ragaszkodik, 's azt szereti óhajtya minden Tanáts-béli Uralkodás felett. Ez annyira helyes, hogy lehetetlen benne az emberi vágyódást egy emberséges, okos Fejedelemnek is rossz névenn venni; annyival inkább, mivel a' határ nélküül való hatalom néha a' Királyi házat magát is elveszti. Mellyik Uralkodó ád arról bizonyoságot, hogy soha vérébüül mord indúlatú Fejedelem nem származik? sem erőtlen, zúr-zavar értelmű? Ki mondja osztán néki, hogy dól-gához nem ért? Faéton, majd kigyújtotta a' Világot, hogy a' napnak szekerét vezérelni nem tudta. Egy halandóval se hiteti el a' széles Világ is, hogy nem tud Úralkodni, mihent Királyi székbe helyezteted. Hogy vetélkedjenek osztán a' szegény okosok olyan egyúgyü halandóval, ki eszénn kivüül, más felől, okaikra, egy ármádával felel? Az ilyen peres társ előtt tudod, hogy minden magányos ember megbolondúül, és igazságtalan leszzz ügyében, mihent ő akarja, hogy a' légyen.

Elég ember feláll az Uralkodás' szabadsága ellen okoskodni, hogy pénzzel, ranggal dugják bé száját, és fizetésért tehesse magát hallgatásba. Ezen különös szerentse keresésnek módja, mellyet az Uralkodók szeretnek, de nevetnek; néha kívánnak, de mindég utálnak, Londonban szokott legnagyobb felemelkedésében lenni az Ánglusok közt. Egy Nemzet se beszéll a' szabadságról annyit, se nem adózik többet. Sajtólják az erszényt, 's mindent katonának visznek. A köznépnek, gorombaságánál egyéb szabadsága nem maradt; durvaságával pótolván bődögságát, melly mindég éhezeti. A' nevezetes Habeas Corpus is Ángliai Hóldvilággá lett, hol megtelik, hol elfogy; hol feltettszik, de örökké halavány. Most kifujják lelkét belőle, mivel a környüülállások úgy kívánják, mellyet majd ismét megadnak néki, hogy megént lehessen belőle mit kifujni, ha ideje úgy fordúül.¹

Minden ember a' maga értelme mellett kívánja másnak is a' bődögságát, azért tolja tettszését vallását egymás nyakába, valahol hozzá szerentséje lehet. Az Országnak népe is

¹ Jegyzés. Most a' Habeas Corpus nagy szabadság Levélnek truttzára, akármelley Anglust elfogatnak szoross gyanura; nem várván hogy szabad mentsége által ügye, homályábüül kivilágosodjon. Ha az idő tágít, megént vissza adják erejét. Ha szorít, ujra felfüggesztik. Mindég így járja a' tántzot.

mindég a maga esze szerént kívánna bődlog lenni; te pedig a' magadé szerént bődlogitanád; honnan következik, hogy kedvetlenségbe jössz, ha a' bődlogságot és szerentsét parantsolva nem adhatod, mellyet az Országok annak lenni nem ismérnek, mihent tehetségekben nem áll, hogy el ne fogadhassák, ha nem akarják. A' tellyes hatalom könnyen szólhat így: Légy bődlog, 's add ide a' pénzedet. A' bődlogítás mindenkor kívánva jó; mivel én érzem, hogy számban minek van édes és keserű ízi; nem te.

BESSENYEI GYÖRGY.

ISKOLAI EMLÉKEK

IFJ. CSÉCSI JÁNOS KORÁHOZ.

I.

Tekintetes Nagy s jó Uram!

Éltesse Isten kegyelmedet sokáig boldogul a közönséges jóra és mindnyájunknak örömünkre, kívánom.

Igen bánom, hogy mind a távol létele, mind kegyelmed otthon ritkán létele és annak bizonytalansága miatt nem lehet gyakrabban kegyelmeddel Conferentiám sem személyemben sem levelem által. Mindaz által minden alkalmatossággal vagyok sollicitus kegyelmed élete s egészsége és hasznos dolgai felől; és ha mi ellenkezőt hallok, mint most is beteges állapotját: azt szívesen Condoleálok és Istent kegyelmed minden rendben virágzó állapotjáért imádom. Bárcsak egyszer lehetne ez mí szegény Collegiumunkban (melyet régi ruináiból Isten jó volta által már utcunque az elmúlt két esztendő alatt ki vettem) látnunk kegyelmed kívánatos személyét, és praesentiájával dicsekednünk, nekem is sok panaszimat designálnom kegyelmed előtt, de még ehez szerencsém nem volt mind eddig is. Sőt a mi panaszra méltó, sokszor emlegetem és bizony fájlalom, hogy kegyelmed szép emlékezetű fiának Ráday Gedeonnak is csak a hírét hallok, és mind én, mind a Collegium hijába várjuk ide hozatását, holott itélném igen hasznosnak lenni, hacsak esztendeig is a theológiában és más felső facultásokban ha itt is experiálna, és én is kegyelmed hozzám és a Collegiumhoz való sok meritumit körülötte való forgolódással ha mind . . . . is remunerálhatnám. T. Dóri András Uram fia is eper-

jesi lakása után itten magát igen szépen perficiálta, úgy hogy inaudito hucusque exemplo immár jó ideje togátus Deákokat cum magno applausu tanít etc. etc.

Egy Typographiára volna legnagyobb szükségünk, a régi mely volt ante Annum 1671 Debrecenben részszerint a revolútiokban dissipáltatott, részszerint az ott valóval coalescitiv (!) Manualis könyvek nincsenek, Dissertatiókat, Thesiseket és egyébdolgokat nem nyomtathatunk. Igyekezem már szert tenni reá, vagyok informátus hogy 1000 Rh. forinttal meg lehetne indítani és osztán naponként szaporodna. Oda ki erre az Isten adna fundust, csak épen itt nem lehet-é félnünk valami non pataramtul? Elvárom már eziránt kegyelmed bölcs és kegyes judiciumát úgy a mostani fennforgó hírek és conjunctiók iránt, mit lehet . . . . . reménlenünk? Nekem a mely novelláim szoktak lenni ex Commercio cum exteris, ítélem jobban tudva vannak kegyelmednél, másként azoknak megírásához is kész volnék. Ajánlom magam kegyelmed tapasztalt affectiójába, kegyelmedet pedig és hozzá tartozó szerelmesit a jó Isten kegyelmességébe, és maradok Spatakon A. Dni 22 máji 1730. Tekéntetes jó uramnak alázatos kész szolgája Tseétsi János.

(Spectabili ac Generoso Domino Paulo Rádai [Titulus plenissimus] Domino mihi Summpere Colendissimo. Losonczinum).

II.

Mint bizodalmas Sógor uramnak!

Ajánlom tartozó köteles szolgálatomat kgldk. Remélnvén azt, hogy Agentiánk szükségére jöhessen bővebb költség valahonnan, azon okon váraoztam, hogy alkalmasabb lehessen egyszersmind küldenem Kgd kezéhez; de úgy látom N. Abaúj vármegyei Tractusbul nem igen lehet, minthogy T. Szirmay István uramék s úgyConsequenter Nagy Péter uram Udvarhoz lett expeditiójokra magok obtingenseknél is többet kellett erogálni, mely summa mind egytet tett ha a Cassában administrálták volna is, mivel úgy is onnan kell vala azon közjóra költséget suppeditálni; és így pro futura meliori directione et accuratiori Computu jónak itélném, ha kgd azon Tractust quietálná annyival, a mennyit az említett útra adtak, mint ha kgldk administráltatott volna, azon becsületes Úri emberek pedig kg!medet mintha kgdtül leválták volna. Ez ugyan csak a jobb és rendesebb

cursusáért van a dolognak, másként mind egyet teszen. Mos pedig mit küldöttem Kglđk, ezen accludált specificációból megteczik; meghagytam volt, hogy itt való prédikátor uram kezében hozzák, de az igen kevés, magam és Öcsém Nagy Gábor uram a mit adtunk. E mellett minap Patakon léter kor adott kezemben T. Esperest Bogáti Balás Uram tizenhat hollandiai aranyat Zempléni Tractusból, melynek tízét ordinaria, hatát extra ordinaria expensákra valóknak mondotta lenni. Minthogy én quietáltam ő kegyelmét, úgy hogy Kglđ quietantiájával magamét felválcsam: azért arrul ezen quietantiát subscribálni és énnékem megküldeni méltóztassék kgd. Van még in promissis mind pénz s mind bor, — tovább is urgeálni s kglmed kezéhez dirigálni el nem múlatom. E mellett sokat gondolkoztam, ez alább aperiált dologrul irjak-e kglđk? avagy csak hogy ab eventu várakozzam, 's azokhoz intézvén a dolgok folytatását azon okból csak elhallgassam; de sok praegnans okokra nézve valamint reám, úgy kgldre is tanácsosabbnak itiltem, sine omni fuco, tiszta lelkiismeretből folyini szokott sinceritással adaperiálnom, és kgldtül hasonló reciprocatioval választ és informatiót vennem.

Édes Sógor uram! én olyast értettem, Miskolcz körül kgd és mások azt beszéllették volna: Kegyelmednek Sógor uramért most lett bemenetele előtt a Patakí Collegium levelet küldött, azt adván értésemre, kglđ be ne mennyen, mert egyátalyában bé nem bocsáttják kglđt; mely levél Miskolczon nem érhetvén kglđt, Sóczára vitték volna kgd után, melyet látván és olvasván kglmed azt mondotta: „Csak azért is bemegeyek.“ Ezt s ezt írják a Collegiumbul. Ha azért ez úgy volt volna, mint a hogy értettem, ott körül sine me, de me lött sok discursusokbul engem is ferial: kérem genuine adgya értésemre. Addig is én erre azt írhatom: ez a materia vagy úgy volt és igaz, vagy költött hazugság. Ha igaz, bizony végére kívánok mennem, miért? kicsoda? és kinek tanácsával cselekedhette, vagy talám practicából munkálódta, tudván azt, nem hogy kglđnek, de sok grádussal alább való akármely embernek is tisztességes dolgokban szabados legyen odavaló menele. Az azért ha íratott, akárki munkája legyen, bizony méltó kinyomozni, és ha comperiáltatik, akár nomine cummuni, akár privato lett, ily rendetlenségért érdeme szerint megbüntetni. Ha pedig nem íratott, úgy teczik azt is méltó megtudni kicsoda költött ily hazugságot, s azon is kell lenni, tökéletlenségének vehesse el jutalmát, mert ugyanis az ilyen hazug költemények

szereznek idegenséget, gyűlölséget és a közjában is akadályt. És énnékem érdemes ember jelentette, sőt a kitől hallotta, urát is tudgya adni, azért kgd genina informátióját iterato is kérem.

Ezenkívül olyast is értettem most Patakon (bizony írhatom) minden partium studium nélkül általunk véghez ment törvényes revisiót s annak effectusban való vitetését mind Patakon létében s mind másutt improbálta volna kgd, és kivált az én becsü-
 letemet sértő discursusokat tett sok helyeken, sok érdemes emberek előtt: sőt hogy mind Dunán innen és túl, nemkülönben Erdélyben is személyem iránt becsületemet sértő írásbeli declarációkat küldeni szándékoznék kgd; és hogy azon pro-
 stitutus s Collegiombul kicsapatott két Deákokat is gyakrabban maga mellett tartotta volna, netalán actu is tartaná. Melyet hallván, bizonyára elcsudálkoztam nem azért, mintha mi általunk effectuált dolog hibásan esett volna, és annak consequentiájáért akárkitül is tartanék, de azon okbul: 1-mo. Ilyen rationabilis ember hogy hogy praecipitálhatta volna judiciumát, és addig míg fundamentaliter magát capacitálhatta, és kivált etiam par-
 tem alteram meg nem hallgatta (mely nélkül igaz judicium soha nem lehet) már improbálja a meg nem esmért dolgot. 2-do. De azon annyival is inkább kell álmélnodnom, oly Causák revisiójáért, melyet érdemes emberek juxta leges Collegii et Determinationem specialem Commissionis Regiae absentibus par-
 tibus interessatis revideáltak s determináltak, miért kell az én személyemet involálni s rólam becsületemet sértegető Discursust moveálni? hagyom akármely jólelkiismeretű ember itéle-
 tére. Ha ezen dolog úgy volt s úgy van, nonne habeam dolo-rem justum? et illatam notabilem injuriam? mert ugyanis a mi nézi az 1-sőt: Helyes vagy helytelen törvényt tettünk? De omni jure et justitia a Processusbul és mi tőlünk kell vala azt megtudni kglđnek, s nem interessata féltül, és mi difficultast látott volna, sine laesione honoris tertii kell vala demonstrálni. S noha tudom, revisióját s reformatióját a Collegiumbeli Deliiberatioknak nemcsak kglđet illetni, de akárkit illessen is, én kglđnek s mind akárkinek concredálnom merném; és ha láttya: becsüle-
 tünk s nem becstelenségünk következnek belőle. Nem szóval volt édes sógor uram az, de írással. Jól által láttam a bal consequentiát, ha szinte ily lármát belőle lenni nem véltem is, de tudtam, non est causa tam injusta, quae suum non habeat Patronum s ugyanazért seriesben is vétettem; miért nem kellett meglátni s tudni elébb kglđnek, s mintsem idegenül szóllott személyem felől?

Ebben vagyok és ezen oktul van a mi Collegiumunknak oly rendetlensége, hogy a notatus Deáknak mindjárt Patronusa akad, bizony sokszor nem a Deákért, de hogy kiki mutogassa autoritását. Kinek teszünk kárt? azon Collegiumnak és magunknak. Szánnya meg az Isten a mi dolgainkat, itéllye meg akar ki, most kgd in specie micsoda istentelen Deákoknak fogja pártját, a kik részegesek, dohányozók; de a mi nagyobb: conspiratiót munkálódók. Kijött authentizált fassiójukból, hogy úgy verbuváltak egyik professor részére: „Si vis esse meus Amicus, fidelisque socius: illud agnosce caput quod ego; ab illo enim potes sperare promotionem, ab alio nullam“, — és ezeken kívül sok rosz. Nemde nem kellett-e ezt orvosolni? nem conspiratio-e ez? nem kezdete-e ez a scissionak? nem érdemlette e az ilyen a kicsapást? Ha azért így volt s megérdemlette: miért kell hát édes sógor Uram kgdnek párttyokat fogni s azzal többeknek is a rendetlenség elkövetésére útát s okot adni? Hiszen pro consequentia futura consonabili inkább ezt kell vala mondani: „Igen jól esett, többet érdemlettetek volna, és ha én is ott találtam volna lennem, különben nem mentetek volna ki rosz cselekedetetekért.“ De úgy mondják, foveallya kgd őket, kiket (ha ily dolgot követtek a mint bizonyos) akárkinek is enodálni nem lehet actusokért. Ki jön hát helyes consequentiával, hogy valamely személybeli passióért kell kglđnek cselekedni, mely édes sógor uram bizony nagy véték; — nem azt várám s reménlém vala kglđtül; hogy hátam megé úgy beszéllyen rólam, hanem de regula sinceritatis in absentia verum defendat amicū. Elhitesse azt magával édes sógor uram kglđ, bizony tudom mit tégyen a sinceritas, lássa meg az Isten, ha meg nem kívánom tartani mind jó Uraimhoz, Atyámfiához, s azok között kglđhez is, de bizony azt sem felejttem el, mit tégyen a becsületes emberséges embernek hurcoltatása, mellyet én nemcsak utolsó filléremig, de bizony utolsó csepp véremig oltalmazni kívánok; lássa ki involál és prostitutiómra rendetlennül akar menni, in casu illo exoneratus sum coram Deo et hominibus, facturus sum quaecunque leges et bona ratio permittunt. Keservessen esik sok nyugtalanságomért s bajoskodásomért azon Collegium iránt, a kit sok ember nem tud, becstelenség jövedelmét kell hallanom. Vallyon kérttem-e valaha azon Curatorságot valakitül? nemde deprecáltam mind a Benefactor urak requisitióját? Nem is cselekedtem autoritással mindaddig semmit is, míg a királyi Commissio bizony erővel a nyakamba nem vetette, s Ő Felségének is

repraesentálta. De micsoda hasznom belőle vagy becsületem? nem más a kissebbségnél. Megvallom azért, ha Papot találok, bizony megválok az ily jövedelmes tisztségtől s nagy örömet annak engedem, a ki appetállya.

Még azt hallom, némely ember azt mondotta volna: „Iste tantum nomine et non re est Curator“, melyre én azt mondtam annak a ki referálta: „Domine remitte ipsius simplicitatem, vitulus enim est ad novam portam.“ Ha czégért nem csináltam is belőle, de Isten tudgya mit cselekedtem én azon Collegium dolgaiban in tali delicato rerum statu.

Ezek voltak azért édes sógor uram, a mellyeket kldnek in confidentia az igaz sinceritas magíratni velem mind szükségesnek s mind illendőnek ítelt. Ha azért azok úgy voltak s vagynak, kérem in jure fundata ratio:re cselekedjen kgd, és oly uton a mellyen illik sine laesione tertii, ha pedig úgy nincsenek, hasonló Atyafiságos sinceritással való tudósítását elvárom, az alatt is maradok kldnek kötelességgel való szolgája, sógora Patay Sámuel Báý 14 aug. 1730.

(E levél Dóri Andrásnak iratott.)¹

III.

Minden jókkal, azok között kívánatos jó egészséggel áldja meg az Úr Isten kldet!

Szoboszlai nevű Deák által tett izenetét kdnek értettem, és meriten szolgáltam volna a Praeceptor dolgában, de még eddig a Deákok ithon nincsenek, noha már eltölt a vakátzio

¹ Az udvar 1723-ban kir. bizottságot küldött Patakra, hogy a kollégiumban Csécsi János és Nagymihályi Gergely, a két professzor között folyó és az ifjuságot is két ellenséges táborra osztott villongást megszüntesse. A comissio Patay Sámuelt nevezte az iskola kurátorává. Azonban a tett intézkedések sem bírták a rendet helyreállítani, aminek részben az is oka volt, hogy egyes patronusok az ügyekbe önkényesen beavatkoztak. Ezek közé tartozik Dóri András. D. 1730. elején fiainál járt Patakon. Ez alkalommal Dókos Jánost, a „pipás, részeges“ seniort, accusatum et convictum. quod filiam Csécsi rectoris primarii a se defloratam esse sparsisset, miskolci mesterré tette; Marton András és Molnár János deákokat pedig, akiket Patay kicsapatott, mivel az ifjuság között Csécsi részére pártbíveket toboroztak, pártfogásába fogadta. Mi több, 1730. aug. 1-jéről a patronusokhoz levelet intézett, amelyben tetteinek jogos és helyes voltát vitatva Patayt egyenesen személyválogatás, pártosság vádjával illeti. V. ö. Spat. levéltár, A. IV. 913. 13. — Szerk,

ideje. Ha megjönnek, mindjárt keresni fogok oly alkalmas ifiút, tsakhogy nekik oly szokásuk vagyon, hogy kívánnák megtudni Saláriumuk mennyi leszen; azért ezt is méltóztasson kglmed tudtomra adni, és ha nem hamarább, szüretkor lenne alkalmatosság az elmenetelre, mivel ők egyetmás portékácskájukra nézve ezt is megkívánják.

A Palatinatusbeli német Praeceptor Scrini uram megint jelen vagyon; mondotta, hogy volt kgldnél és más b. úri embereknél is. Itt nincs semmi provisio róla, írtam négyfelé is asztala iránt, de nincs sohonnan Consolatio. Én nem vagyok elégséges secundálni dolgát, holott magam is többire persecutio alá tétetve vagyok, engem fenyegetnek, mortificálnak, ellenem votumokat szednek, szemtül-szembe negligentiáról vádolnak (holott még vakációkban is tanítok), a Deákokat ellenem animállyák; fizetésem is nincs, semmi, sem semmi reditusom nincs már, hogy jobban jobban elkedvetlenítsenek. Mindezeknél nagyobb ama pro . . . studio ellenem költött Calumnia és házam népe ellen, mellyet mindeddig is senki is nem vindikálott, sőt akarják füstbe menni egyéb kigondolói dolgoknak praetextus etc.

Ezeokról elhiszem már eddig régen informáltatott kgl, mellyért nem is illik hosszas historica descriptiójokkal terhelni kglket. Várnám mindazáltal avagy csak levélbeli Consolatióját is kglmednek, annál inkább pedig kívánnám látni személylyét kglmednek. A Typographia iránt is értettem kgl judiciumát, mellyel ellenkezőt hallottam volt az előtt ugy itéllem Darvas József uramtól, és ahoz biztomban mertem is oly confidenter írni iránta. Annak ára nem a collégiuméből telnék ki, vagy itt való b. emberektől, hanem oda ki szerzenék annak fundust. Anélkül nec habemus Collegium, manemus in obscuris sordibus, se manualis könyveket, se Dissertatiókat sem egyebet nem lehet nyomatni, sumus velut Diognes in dolio.

Nb. Bremában már kívánják tőlem ut omnes memorabiles ex Hungaria communicassem cum editoribus Bibliothecae in musaei Bremensis etc. etc.

In reliquo kívánom az Úr Isten éltesse sokáig kglket mindnyájunknak örömeire és maradok Sáros Patakon A. d. 1. Septembris 1730 Tekintetes jó uramnak alázatos kész szolgálja Tseétsi János m. pr.

IV.

Bizodalmos Nagy jó uramnak ajánlom Kglmednek igaz köteles szolgálatomat.

Ezen két Deák az, kiket Patai uram kicsapatott; mi vétkek volt? magok kívánnák Kglmednek voltaképen megbeszélteni. Ha azért Nagy jó Uram kglđ őket szintén oly vétkeseknek nem ismerné lenni, hogy jó igyekezetükben s föltett szándékukban előmehessenek, méltóztassék őket valamely alamizsnabeli succursusnak szerzésére per recommendationem felsegélleni. Magamat de reliquo kglđ nagy jó akaratjába recommendálok és maradok Miskolczon 23 Septembris 1730 igaz köteles szolgálója Dőri András m. pr.

(Külcím: Spectabili ac Groso Domino Paulo Ráday de eadem certorum S. Comitatum Tabulae Judriae Assessori Primario, Dno Colendissimo. Péczel vel Ludán.)

Közli Földvály László,
váchartyáni ref. lelkész.

ÉRTESÍTÉS.

I.

A „Sárospataki Füzetek“ a küszöbön álló 1905. év elejétől kezdve mint a Sárospataki Irodalmi Kör tulajdona, a nevezett irodalmi egyesület kiadásában fog megjelenni.

Örömmel hozzuk e tényt a t. közönség tudomására, mivel meg vagyunk győződve, hogy a folyóirat jövője a kiadó-csere által biztosítva van; és midőn a kiadó tisztét letesszük, nem mulasztjuk el hálánk nyilvánítását a t. előfizetők és megrendelők iránt, kik vállalatunkat szives támogatásukra méltatták.

Ugyanezen alkalommal tisztelettel kérjük mindazokat, kik a folyóirat első évfolyamának árával egészben vagy részben adósak, hogy tartozásukat, 1905. évi január 30-ig annál is inkább küldjék be mivel követelésünket ellenkező esetben per útján leszünk kénytelenek behajtani.

A beküldött összegeket a felvevő pénztári hivatal a jövő számban nyugtázza.

Tisztelettel

a kiadó-szerkesztő bizottság.

II.

A Sárospataki Füzetek a köv. 1905. évben mint a Sárospataki Irodalmi Kör tudományos folyóirata továbbra is az eddigi programmal, Horváth Cyrill dr. szerkesztésében, negyedévenként 4—4 íven fog megjelenni.

Előfizetési ára: egész évre 6, félévre 3 korona; a Sárospataki Lapokkal együtt egész évre 12, félévre 6, negyedévre 3 korona.

Az előfizetés a Sárospataki Irodalmi Kör pénztári hivatalának, Sárospatakra küldendő.

Teljes példányt az I. évfolyamból, míg a készlet tart, 5 koronáért küldünk.

† Sárospataki Irod. Kör pénztári hivatala.

1904

LANDESMANN M. ÉS TÁRSA
SÁTORALJAUJHELY